

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 24. ТОМ 1
ISSUE 24. VOLUME 1**

**Дрогобич, 2019
Drohobych, 2019**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 8 від 29.08.2019 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомя]. – Дрогобич: Видавничий дім "Гельветика", 2019. – Вип. 24. Том 1. – 194 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор, (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент, (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Грищенко Г. З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Квас О.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.С.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Львівський національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагула М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стрєначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Рецензенти:

Астаф'єв О.Г. – д.філол.н., проф. каф. теорії літ., компаратив. і літ. тв. ІФ КНУ ім. Т. Шевченка; **Падалка Г.М.** – д.пед.н., проф. каф. ф-но вик. та худ. культ. ІМ НПУ ім. М. Драгоманова; **Патрільяк І.К.** – д.і.н., проф. каф. новіт. іст. України, декан іст. фак. КНУ ім. Т. Шевченка; **Скотна Н.В.** – д.філос.н., проф., зав. каф. практич. психол., ректор ДДПУ ім. І. Франка.

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74,
факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, 2019

© Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М., 2019

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 8 from 29.08.2019)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2019. – Issue 24. Volume 1. – 194 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushniy** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Kvas** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Higher School of Ivan Franko National University of Lviv); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiyi** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

Reviewers:

O. Astafjev – Doctor of Philology, Professor of Literature Theory, Comparative Literature and Literary Work Department of Philology Institute Kyiv of ational Taras Shevchenko University; **H. Padalka** – Doctor of Education, Professor of piano performance and artistic culture Department of Art Institute National Pedagogical Dragomanov University; **I. Patryljak** – Doctor of History, Professor of Ukraine Modern History Department, the Dean of History Faculty of Kyiv National Taras Shevchenko University; **N. Skotna** – Doctor of Philosophy, Professor, Head of Applied Psychology Department, Rector of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals included in international scientific metric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No 1380).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2019
© V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2019

ІСТОРІЯ

УДК 159.923-1(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176699>

Любомир АНДРУСІВ,
 orcid.org/0000-0002-4192-9452
 кандидат філософських наук, доцент,
 доцент кафедри суспільних наук
 Івано-Франківського національного університету нафти і газу
 (Івано-Франківськ, Україна), alyubomyr50@gmail.com

АРХЕТИП БАТЬКА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Актуальність дослідження архетипу Батька пов'язана з вагомою роллю біологічного батька в розвитку дитини, зокрема в її самореалізації, впевненості у собі, вмінні справлятися зі своїми здібностями, талантами. Мета дослідження полягає в розкритті смислового навантаження архетипу Батька в історико-культурному контексті. Образ Батька охоплює велику кількість різноманітних типів богів-татів та Бога Творця. Імператор у міфології Стародавнього Китаю є архетипом великого Батька, який опікується своїми підлеглими, схвалює їхні вчинки, встановлює порядок і моральний закон. У грецькій міфології архетип Батька в образі Зевса характеризується такими особливостями, як опікунство, турбота, встановлення закону. У християнстві прообразами батька є Авраам, Мойсей, Йосип. Встановлено, що архетип Батька володіє такими особливостями, як впорядкування світу з хаосу, встановлення закону і правил як у матеріальному, так і в моральному аспектах, встановлення влади, стосунки з власними дітьми-спадкоємцями, стосунки з жінкою-матір'ю.

Ключові слова: архетип, архетип Батька, прообраз, символ.

Liubomyr ANDRUSIV,
 orcid.org/0000-0002-4192-9452
 Doctor of Philosophy, Associate Professor,
 Associate Professor of the Department of Social Sciences,
 Ivano-Frankivsk National University of Oil and Gas
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine), alyubomyr50@gmail.com

FATHER ARCHETYPE: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The article studies Father archetype through the culture of Ancient China, antiquity and Christianity. The article puts emphasis on the archetype when scrutinizing the values and ideas contained in the collective unconscious layer that influences the mentality and behaviour of the society.

The relevance of the study on the Father archetype is mainly based on the important role of a biological father in the child's development, in particular in regard to their self-realization, confidence, skills in coping with their abilities and talents. An Archetype is a deep layer of human mentality that contains a range of universal, widely recognized samples and patterns of behavior. (C. Jung). The term archetype refers to symbolic structures, motives, outlines of images found in culture history and materially present in mythology and religious beliefs.

In female archetypes, one often singles out a Mother archetype, who is wise and old, while among major male archetypes there rarely is a Father archetype, and yet he is mostly presented as a Wise Old Man. Thus, one frequently singles out such male archetypes as Hero, Warrior, Magician, King, and Wise Old Man. The image of a Father covers a plenty of diverse types of God the Father and God the Creator. The emperor in Ancient Chinese mythology is the archetype of the Great Father who rules his subordinates, approves their decisions, maintains the order and moral law.

In Greek mythology, the Father archetype is represented by such gods as Uranus (God of the sky, the father of Titania, and Cyclops), Chronos (god of the beginning and the end), Zeus (supreme god of gods and people), while in Roman mythology there are Saturn (god of agriculture) and Jupiter (god of the sky). In the image of Zeus, the Father Archetype is characterised by the following: guardianship, care, establishing of the law. In Christianity, Abraham, Moses, and Joseph are the Father archetypes. The distinctive features of the Christian fathers are forgiveness, procreation, responsibility to bequeath legacy; blessing.

The Father Archetype has such features as raising a harmonious world from chaos, establishing the laws and rules both in material and moral aspects, establishing the authority, relationship with his own children (his future successors) and their mothers. The Father Archetype is connected with the ideal of a state governor who rules his people as an experienced Father Monarch that takes care of his children (his subjects), and whose will is connected with supernatural matter; that is God the Creator.

Key words: archetype, archetype of the Father, prototype, symbol.

Постановка проблеми. Увага до історико-філософського аналізу архетипів зумовлена вивченням цінностей, ідей, які містяться в колективному несвідомому пласті людини та впливають на спосіб мислення, поведінку суспільства. Актуальність дослідження архетипу Батька пов'язана з вагомою роллю біологічного батька в розвитку дитини, зокрема в її самореалізації, впевненості у собі, вмінні справлятися зі своїми здібностями, талантами. Чоловік, тато розбиває діаду «мама-дитина» та вводить дитину в зовнішній світ, обертає її обличчям від матері до світу. Роль батька – це одна з основних ролей, ідентичностей, покликаних чоловіка в історії людства, яка також відображена в міфах, казках, народній творчості, що презентує батьківський архетип. У грецькій міфології ця роль чітко простежується в образі Зевса, в християнстві це особа Отця Небесного, в ісламі – Аллах.

Аналіз досліджень. Дослідженням архетипів займалися науковці різних сфер діяльності, починаючи від психоаналітичної психології – К. Юнг, О. Ранк, П. Пітцелле, філософії, релігієзнавства – С. Аверинцев (Аверинцев, 1970), М. Еліаде, Дж. Кембел, П. Тіллх, соціології, політології та маркетингу – М. Маргарет, К. Керол (Маргарет, 2005) до лінгвістики. Серед українських дослідників слід виділити праці Н. Годзь, О. Тиховської (Тиховська, 2011), С. Кримського, В. Менджуліна, Ю. Павленка, Н. Хамітова, С. Меленка, С. Бичатіна, А. Некиту, О. Колесника, Н. Плахотнюка та ін.

Мета статті – розкрити смислове навантаження архетипу Батька в історико-культурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Поняття архетип у грецькій мові складається з двох слів *ἀρχή* (arche) – початок, походження і *τύπος* (typos) – слід, відбиток. У широкому значенні С. Кримський визначає архетип як символічні структури історії культури, що асоціюють певний тематичний матеріал свідомого та підсвідомого функціонування людських цінностей (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 39). Символіка архетипу співвідноситься з ідейним, образним змістом, таким чином ми можемо подивитись крізь призму різних історико-культурних епох та побачити інваріантність, незмінність архетипічних символів у тих чи інших цінностях.

Поняття «архетип» вперше було введено піфагорійцями і розглядалось як аналог платонівських ейдосів, а згодом як «праформа» (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 39).

У психологічному аспекті поняття «архетип» вжито швейцарським психоаналітиком К. Юнгом

у період 1909–1912 рр. Архетипом К. Юнг назвав глибинний пласт людської психіки, в якому містилось багато універсальних, широко відомих зразків поведінки, паттернів (Стайн, 2014: 96–97). Він вважав, що на цьому рівні людської психіки немає нічого індивідуального та унікального, архетипи для всіх однакові. Справжня індивідуальність проявляється тоді, коли людина не діє за шаблонами, певними зразками поведінки, а може їх осмислити, стає їх співтворцем. Такий шлях К. Юнг називав процесом індивідуації, що є шляхом еволюції душі.

Як зазначає К. Юнг, «архетипи визначаються не змістовно, а формально, і то лише в дуже незначній мірі» тому, що визначеність першопочаткового образу щодо свого змісту належить до сфери свідомого. (Юнг, 1996: 216). У трактуванні архетипу важливі не стільки конкретні уявлення, як форма, що відповідає інстинктам. Психоаналітик наводить приклад із внутрішньою пропорційною формою кристала, яка завжди залишається пропорційною, незалежно від зміни зовнішніх розмірів. Таким чином, для К. Юнга архетипи – це структури колективного безсвідомого, які за формою однаково присутні в різних міфологіях світу (Юнг, 1996: 217).

Архетипи є внутрішніми детермінантами психічного життя людини, оскільки спрямовують дії людини в певне русло. Таким чином, міфи – це фактично психічні явища, що виражають глибинну суть душі. Первісна людина не схильна до свідомого, логічного пояснення навколишньої дійсності і, сприймаючи світ, вона проектувала свої глибинні переживання на зовнішні об'єкти.

У свідомості архетипи проявляють себе у вигляді емоцій навколо певного образу, символу, мотиву, сюжету, ролі, персонажа. Їх чіткіше можна простежити у міфології, ритуалах, обрядах, народних казках, релігійних віруваннях, моральних кодексах, державних канонічних приписах будь-якій творчості людини.

Таким чином, поняття «архетип» ми вживаємо в широкому значенні як символічні структури, мотиви, схеми образів, що зустрічаються в історії культури й унаочнені в міфології та релігійних віруваннях.

К. Юнг виділяв такі основні архетипи, як Персона, Самість, Тінь, Аніма та Анімус. Архетипи Аніма та Анімус – жіночого та чоловічого – є найбільш досліджуваними в міфології, зокрема китайської культури, де знаходимо перші початки дуалістичного розуміння світу через поняття Інь та Янь. Якщо серед жіночих архетипів часто виділяють архетип Матері, Мудрої Старої, то серед осно-

вних чоловічих архетипів не завжди знаходимо архетип Батька, хіба що архетип Мудрого Старця.

Так, серед чоловічих архетипів виділяють архетип Героя, Воїна, Мага, Короля, Мудрого Старця (Мудреця). Образ Батька охоплює велику кількість різноманітних типів богів-батьків, богів-деміургів, Бога-Творця. Його спадкоємці сини володіють подібним авторитетом, силою і владою, ідеологією до впорядкування хаосу, правління та встановлення «золотих» правил поведінки. Розглянемо схеми образів батьківського архетипу у стародавніх культурах.

У філософії Стародавнього Китаю зустрічаємось із принципом, категорією «дао», що відображає шлях людини, сенс людського життя. Одне зі значень дао – це воля Неба, що прирівнювалась до волі імператора як батька – мудрого правителя. Символ Небо уособлює чоловічу енергія Ян та вказує на інші символи китайської культури – світле, день, літо, на противагу жіночій енергії – інь, темне, ніч, зима, вологе.

Титул імператора відображав верховного голову Піднебесної, володаря центральної країни світу. Інша назва титулу імператора – Син Неба – титул монарха країн Східної Азії. Поява такої назви пов'язана з ідеєю про Небесний мандат, що надається Небом, піднебесною своєму «синові» для правління світом. Поняття «піднебесна» також позначає простір, де панує певна система цінностей і порядку, а самі імператори вважаються носіями моральних чеснот, законів. Влада імператора була сакралізована та ідеалізована.

У культурі Стародавнього Китаю був також розвинутий культ поваги до старших – культ предків, що згодом еволюціонував у культ вождя, патріархальне сприйняття глави держави як «батька» однієї великої сім'ї. Таким чином, ідея організації та упорядкування простору, система певних моральних правил вибудовує міфологічні структури колективного несвідомого культури Стародавнього Китаю, де присутній батьківський архетип. В Імператорі реалізується архетип великого Батька, який опікується своїми підлеглими, схвалює їхні вчинки, встановлює порядок.

У давній Грецькій міфології архетип Батька представляють такі боги, як Уран (бог Неба, батько титанів, циклопів (кіклопів)), Кронос (бог жнив, початку і кінця), Зевс (верховний бог богів і людей), а в римській міфології Сатурн (бог хліборобства, ототожнюваний із Кроносом), Юпітер (бог Неба, пітер – батько) (Словник античної міфології, 1985: 212).

Бога Урана як прототипа першого батька О. Лосев описує як того, хто впорядковує, виставляє межі: «Небо (ουρανός) охоплює кругом землю,

море і все, що на землі і в морі, і від цього отримує це найменування, будучи межею (ουρος) всього і обмежуючи природу» (Лосев, 1996: 696) Тут можна прослідкувати відносини між конкретним батьком та матір'ю. Адже для розвитку дитини потрібен хтось третій, який розділить «злитість», діаду мами і дитини. Саме в міфах таку роль батька присутня через дії: розділяти, відокремлювати, називати.

Серед названих міфологічних персонажів найбільш оспіваним є Зевс, в якому є багато особливостей батьківського архетипу. Міф про Зевса є досить багатоманітним, дослідники виділяють принаймні три версії походження Зевса, близько двадцяти функцій-імен, дев'ять різних форм імені, тридцять епітетів (Словник античної міфології, 1985). Зевс відображає також й образи Короля, Воїна, Коханця. Так, серед основних рис, ролей Зевса слід назвати:

- опікунство – «він батько всіх богів і людей», а також той, хто перемагає свого батька;
- творення закону – «під іменем Горкій виступав покровителем законів, як Ксентій охороняв закон гостинності»;
- турботливість – Зевса вважають опікуном дому, родини, майна, народу та країни,
- спільтовість – той, хто об'єднує грецькі племена в одне ціле (образ єдинодержавця),
- моральний суддя – покровитель людської долі, той, хто зважає добрі і погані вчинки» (Словник античної міфології, 1985: 109).

Оспівування батьківства Зевса ведеться через давання різних титулів: «Радуйся отче, велике чудо, велика користь Людям!», «Зевс... владика-державний, суддя-податель. Любиш ти розмови із Фемідою», «через посередництво твоєї голови легко появилася Матір, богиня Земля» (Лосев, 1996: 114). Таким чином, архетип Батька в образі Зевса характеризується такими особливостями, як батьківство, опікунство, турбота, встановлення закону.

У римській міфології постать Зевса замінює Юпітер, міфи про якого чіткіше відображають ідеї про єдинодержавця, початок всього. Так, А. Августин вказує, що під багатьма іменами Юпітера знаходиться світова субстанція, що виступала в різних видах – бога Януса, Іоніса, Сатурна (Лосев, 1996: 108).

Драматизм вище згаданих античних богів-батьків чітко відображена у стосунках з їхніми дітьми через самозакоханість та страх. Наприклад, Уран ув'язнює своїх дітей у надрах землі, його перемагає син Кронос, оскопивши серпом. Кронос – давньогрецький бог – ковтає своїх дітей, боячись їх більшої сили, його перемагає врятова-

ний син Зевс. Таким чином, батько не допускає своїх дітей до розвитку, самореалізації, тяжить над своїми дітьми. Про ці непрості стосунки у психоаналітичній філософії пише американський мислитель Дж. Холліс у праці «Під тінню Сатурна», де на прикладі життя конкретних чоловіків автор простежує їхній життєвий сценарій, пов'язаний із тяжінням над ними постаті закритого в собі, критикуючого батька.

Батько володіє великою силою – підтримувати, ростити нове життя, але через свої страхи, непробачення своєму татові може «вбивати», принижувати, ігнорувати власних дітей. Тут показується темна сторона батьківства, зосереджена на власному нарцисизмі.

Окремий пласт досліджень належить аврамістичним релігіям – юдаїзму, християнству та ісламу, навколо яких утворились свої міфи, адже релігія без міфу не може. О. Лосев зазначає, що «релігія є вид міфа, а саме міфічного життя, <...> задля утвердження у вічності» (Лосев, 2001: 207).

В основі аврамістичних релігій є союз прабатька, патріарха Авраама із Богом-Творцем. Він базувався на трьох принципах: 1) проголошення вибраності потомків Авраама; 2) успадкування обіцяної землі; 3) дотримання моральних приписів та норм.

Ім'я «Авраам» перекладається як «батько багатьох». Авраам постає прототипом отця віри, зразком пошуку істини, а також чоловіком, який клопочеться про народження свого наслідника. Мотив спадкоємства міцно прослідковується в юдаїзмі, згодом у християнстві. У Біблії в першій главі Євангелія від Матвія подається великий рід від Авраама аж до народження Ісуса Христа: «Авраам породив Ісаака...» (Мт. 1:1), де кожен чоловік є прообразом батька, який зберігав і передавав віру, «родив» своїх дітей. Серед постатей батьківства у Святому Письмі можемо назвати Ноя, Якова, названого Ізраїлем, Йосипа, Мойсея, а також Йосипа з Назарету. Йосип сьогодні для християн є покровителем татівства, сім'ї, він названий верховним Покровителем Церкви Христової (Аверинцев 2007: 121–123) Таким чином, Авраам, Мойсей, Йосип є не тільки конкретними людьми, але й прообразом, архетипом Батьків віри, продовження роду, передавання спадщини.

Архетип Отця чіткіше можемо простежити у книгах Старого та Нового Заповіту, де зустрі-

чаємося з іншим прикладом дитячо-батьківських відносин. Любов батька та виховання своїх дітей показана у притчі про блудного сина, де батько приймає і пробачає своєму синові за його відхід від моральних законів, у притчі про доброго Пастиря, який турбується про загублену вівцю, в молитві «Отче наш» із прямим взиванням до батька-сотворителя. Детальніше батьківство в книгах Старого Завіту проаналізовано в праці «Криниці отців наших. Особиста зустріч з міфами книги Буття» П. Пітцеле (Пітцеле, 2013).

Серед особливостей архетипу Отця в Біблії слід зазначити збереження закону – десяти Божих Заповідей (декалогу). У християнській традиції чоловіків, які зберігають закон, прийнято називати батьками, отцями віри – патріархами, що з грецької мови означає «предки, отці початку». Патріархи – великі постаті історії спасіння Старого Заповіту, «отці й типи нашої віри» (Рагнер, 1996: 349).

Архетип Батька тісно пов'язаний з архетипом Матері і присутній в усій історії людства на різних етапах розвитку. Якщо материнський архетип виражає вічну безсмертну стихію, то батьківський архетип відображає упорядковуючу сутність. Давньогрецький бог Неба Уран має відносини із богинею Землі Геї, Зевс – із Герою, Авраам – із Сарою, Йосип – із Марією. Всі ці стосунки мають спільні риси: народження дітей, стосунки з дітьми, стосунки з жінкою-матір'ю. Архетип Батька включає в себе світлі сторони – підтримка і благословення своїх дітей та темні сторони – страх перед силою власних дітей.

Висновки. Таким чином, архетип Батька володіє такими особливостями, як впорядкування світу з хаосу, встановлення закону і правил як у матеріальному, так і в моральному аспектах, встановлення влади, стосунки з власними дітьми-спадкоємцями, стосунки з жінкою-матір'ю. Архетип Батька належить до чоловічих архетипів і включає в себе ще такі архетипи, як Король, Мудрець, Маг, Творець, Вчитель.

Також цей архетип пов'язаний із поглядами ідеалів правління державою на чолі з досвідченим монархом-батьком, що опікується своїми підданими дітьми, воля якого пов'язана з надприродним сенсом, Богом-Творцем. Таку монархічну традицію знаходимо в більшості європейських країн до XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. С. «Аналитическая психология» К. Г. Юнга и закономерности творческой фантазии. *Вопросы литературы*. 1970. № 3. С. 113–143.
2. Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. 650 с.
3. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. Москва : Мысль, 2001. 558 с.
4. Лосев А. Ф. Мифология греков и римлян. Москва : Мысль, 1996. 975 с.
5. Маргарет М., Керол К. Герой и бунтарь. Создание брендов с помощью архетипов. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 336 с.
6. Питцэле П. Колодези отцов наших. Личная встреча с мифами книги Бытия. Москва, 2013. 320 с.
7. Рагнер К., Гербет Ф. Короткий теологічний словник. Львів, 1996. 664 с.
8. Словник античної міфології / Укладач І. Я. Козовик. Київ : Наукова думка, 1985. 236 с.
9. Стайн М. Юнговская карта души: Введение в аналитическую психологию. Москва : Когито-Центр, 2014. 256 с.
10. Тиховська О. М. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект. Монографія. Ужгород : Гражда, 2011. 256 с.
11. Філософський енциклопедичний словник / Ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
12. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов. Киев : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.

REFERENCES

1. Averyntsev S. S. «Analytycheskaia Psykhoholohyia» K. H. Yunha Y Zakonomernosty Tvorcheskoi Fantazyi. *Voprosy Lyteratury*. 1970. № 3. S. 113–143. [in Russian]
2. Averyntsev S. Sofiia-Lohos. Slovnyk. Kyiv : DUH I LITERA, 2007. 650 s. [in Ukraine]
3. Losev A. F. Dyalektyka myfa. Moskva : Mysl, 2001. 558 s. [in Russian]
4. Losev A. F. Myfolohyia hrekov y rymlian. Moskva : Mysl, 1996. 975 s. [in Russian]
5. Marharet M., Kerol K. Heroi y buntar. Sozdanye brendov s pomoshchiu arkhetypov. Sankt-Peterburh : Pyter, 2005. 336 s. [in Russian]
6. Pyttsele P. Kolodezy otsovo nashykh. Lychnaia vstrecha s myfamy knyhy Bytyia. Moskva, 2013. 320 s. [in Russian]
7. Rahner K., Herbet F. Korotky teolohichnyi slovnyk. Lviv, 1996. 664 s. [in Ukraine]
8. Slovnyk antychnoi mifolohii / Ukladach I. Ia. Kozovyk. Kyiv : Naukova dumka, 1985. 236 s. [in Ukraine]
9. Stain M. Yunhovskaia karta dushy: Vvedenyie v analytycheskuiu psykhoholohyiu. Moskva : Kohyto-Tsentr, 2014. 256 s. [in Russian]
10. Tykhovska O. M. Ukrainaska narodna charivna kazka: psykhoanalitichnyi aspekt. Monohrafiia. Uzhhorod : Hrazhda, 2011. 256 s. [in Ukraine]
11. Filosofsnyi entsyklopedychnyi slovnyk / Red. V. I. Shynkaruk. Kyiv : Abrys, 2002. 742 s. [in Ukraine]
12. Iunh K. H. Dusha i myf: shest arkhetypov. Kyiv : Hosudarstvennaia byblyoteka Ukrainy dlia yunoshstva, 1996. 384 s. [in Ukraine]

Марина ГРАБАР,

orcid.org/0000-0002-2753-4462

кандидат економічних наук,

доцент кафедри туризму

Ужгородського національного університету

(Ужгород, Україна) *19marina88@ukr.net*

Марія КАШКА,

orcid.org/0000-0001-7437-6156

кандидат історичних наук,

доцент кафедри туризму

Ужгородського національного університету

(Ужгород, Україна) *m-kashka@ukr.net*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ ТУРИСТИЧНОЮ ІНДУСТРІЄЮ

У статті розглядається вплив мобільних додатків на розвиток туристичної індустрії. Наведено основні фактори глобального використання мобільних додатків. Охарактеризовано історію розвитку мобільних додатків від звичайного WAP-браузера до платформ App Store та Google Play. Проаналізовано кількість завантажень програм для мобільних пристроїв, кількість користувачів смартфонів, доходи від завантажень мобільних додатків та витрати одного користувача на мобільні додатки у світі. Виявлено, що популярність взаємодії туристів із додатками зумовлена цікавим релевантним змістом, зручним інтерфейсом, можливістю оформлення покупки, що збільшує кількість конверсій.

Ключові слова: туризм, мобільні додатки, WAP-браузер, смартфон, Java, App Store, Google Play.

Maryna HRABAR,

orcid.org/0000-0002-2753-4462

Candidate of Economic Sciences

Associate Professor at the Department of Tourism

of Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) *19marina88@ukr.net*

Mariya KASHKA,

orcid.org/0000-0001-7437-6156

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Tourism

of Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) *m-kashka@ukr.net*

HISTORY OF DEVELOPMENT OF MOBILE APPLICATIONS AND THEIR INTERACTION WITH THE TOURIST INDUSTRY

The article deals with the influence of mobile applications on the development of tourism industry. The main factors of global usage of mobile applications are presented. There is described the history of mobile applications from the ordinary WAP browser to the App Store and Google Play platforms. There is analyzed the number of mobile applications' downloads, the number of smartphone users, mobile application downloads' revenues, and the costs one user spends for mobile applications in the world. It is revealed that the popularity of applications for tourists is connected with their interesting up-to-date content, user-friendly interface, and the ability to make a purchase, which increases the number of conversions.

A mobile application is a software designed for operation on a mobile device, which may be installed or downloaded for free or fee-based. Each application has a definite functional orientation and is downloaded by users depending on their professional activity (business applications), lifestyle and vacation time (tourist applications), and preferences (games). The mobile application market is extremely diverse and interactive, and provides specific information in a format that can be easily displayed on mobile devices.

The first stage in the development of mobile applications dates back to 1998, when WAP (Wireless Application Protocol) technology was created, which allowed connecting mobile devices and the Internet. The next milestone in the history of mobile applications is the creation of the Symbian operating system and Java applications. The Symbian operating system was developed in 2001 by Nokia, Sony Ericsson, Motorola and Samsung, however, neither it nor its subsequent versions were secured on the market.

The evolution of mobile applications from the ordinary WAP browser to the App Store and Google Play platforms has transformed them into a powerful business environment. This statement is based on the level of mobile software downloads: in 2017, 178.1 billion mobile applications were downloaded. According to forecasts by 2022, this figure will increase to 258.2 billion downloads. Income from mobile application downloads grows annually. In this case, the dominant share of profits during the studied period is occupied by game applications.

Key words: *tourism, mobile applications, WAP browser, smartphone, Java, App Store, Google Play.*

Постановка проблеми. Зростання мобільного трафіку стимулює масове використання смартфонів у повсякденних справах, будь-то навчання, робота чи подорож. Прогрес мобільного трафіку підтверджується дослідженнями різних організацій: від Google до телекомунікаційних компаній і статистичних платформ. Згідно з даними аналітичних агентств We Are Social та SMM, відсоток відкриття сайтів із мобільних телефонів становив у 2018 р. 52,2%. Абсолютний приріст цього параметра значний і становить 51,5%, порівняно з базовим 2009 р. Більшість людей у світі користується інтернетом із мобільних телефонів – 52% інтернет-трафіку за 2018 р. припадає саме на них. Також мобільний трафік росте за рахунок країн, в яких стаціонарний комп'ютер може дозволити собі далеко не кожен. Наприклад, у Кенії, Індії та Нігерії близько 80% відвідувань сайтів відбувається саме із смартфонів.

За даними дослідницької компанії Criteo, світові ритейлери дві п'ятих товарів і послуг продають за допомогою смартфонів. В європейських країнах майже 60% транзакцій відбуваються на мобільних версіях сайтів і в додатках смартфонів.

Сьогодні мобільні додатки, створені для планшетів і смартфонів, – це інноваційний засіб стимулювання внутрішнього туризму і просування інвестпроектів. Основні переваги мобільних додатків: упровадження комунікацій між брендом і користувачем, економічна вигода та зручність використання. У залежності від специфічних компаній та поточних бізнес-пріоритетів, мобільний додаток може стати ефективним інструментом для привертання нових клієнтів або зручним сервісом для роботи з існуючою клієнтською базою (Вишнева, Климова, Богомазова, 2014: 236–237).

Всі ці обставини кардинально міняють підходи людини до подорожі. Адже нині, крім паспорта, кредитної картки чи готівки і одягу, незамінним атрибутом стає мобільний телефон, що допомагає провести відпочинок. Отже, обраний напрям дослідження є надзвичайно актуальним у зв'язку

з масовим використанням мобільних додатків, з одної сторони, та посиленням ролі туристичної індустрії у світовій економіці – з іншої сторони.

Аналіз досліджень. Значна увага мобільним додаткам у туризмі приділяється у працях К. В. Вишневської, Т. Б. Климова, І. В. Богомазова (Вишнева, Климова, Богомазова, 2014), О. В. Льюна (Льюна, Бояр, 2018), В. В. Пасічника, О. І. Артеменко, І. В. Попик (Пасічник, Артеменко, Попик, 2015).

У дослідженнях Д. Дікінсон, В. Філімонау обґрунтовується використання мобільних технологій задля збільшення кількості подорожей через механізм мотивації користувачів мобільних додатків, що формують тимчасові просторові з'єднання (Dickinson, Filimonau, 2018: 397). Дослідження ґрунтується на залученні приватних транспортних засобів до мобільних додатків. Основні акценти зводяться до формування довіри до системи транспортних додатків завдяки використанню рейтингів і встановленню етикету користувачів.

Розвивається також напрямок досліджень стосовно використання мобільних технологій для задоволення специфічних потреб туристів-інвалідів, надаючи їм відповідну та спеціальну інформацію (Ribeiro, Silva, Barbosa, 2018: 29).

Мета статті – розглянути історію розвитку мобільних додатків та окреслити їх роль та взаємозв'язок у процесах глобалізації туристичної індустрії.

Виклад основного матеріалу. Мобільний додаток – це прикладне програмне забезпечення, призначене для роботи на мобільному пристрої, яке може бути вже встановлене або завантажено безплатно, або за встановлену плату. Кожен додаток має певну функціональну спрямованість і завантажується користувачами залежно від їх професійної діяльності (бізнес-додатки), способу життя та тривалості відпустки (туристичні додатки), вподобань (ігрові додатки). Ринок мобільних додатків надзвичайно різноманітний та інтерактивний і надає конкретну інформацію у форматі, яка легко відображається на мобільних пристроях.

Розробка мобільних додатків до періоду з'єднання мобільних пристроїв з інтернетом являла собою створення невеликих каталогів для зберігання номерів. Можливість збереження великої кількості номерів, пов'язаних із фактичними іменами, була швидко затребуваною. На той момент телефон нагадував телефонну книгу.

Розробники мобільних додатків також шукали спосіб додати функції, які відрізняли б їхні пристрої від інших. Найбільш ранні додатки, крім списку контактів, були вже встановлені на телефоні.

Поки розробники працювали над розширенням технічних можливостей пристрою, мобільні телефони часто включали прості ігри для проведення часу. Ігри були на вкрай зародковій стадії і управлялися за допомогою клавіші замість джойстика. Різноманітні ігри користувалися значною популярністю, але не тільки вони зробили телефон більш корисним. Перші мобільні пристрої також почали включати калькулятори, контакти та календарі. Таким чином, розпочиналось заміщення персонального комп'ютера мобільним телефоном у повсякденних справах.

Перший етап у розвитку мобільних додатків датується 1998 р., коли було створено технологію WAP (Wireless Application Protocol), яка дала змогу з'єднати мобільні засоби і Інтернет. Nokia 7100 була першим телефоном із WAP-браузером. Nokia 7100 випустили в 1999 р. Тоді ж почали з'являтися компанії, які розробляють продукти спеціально для мобільних пристроїв.

WAP дав людям не тільки гри, але і змогу читати новини з мобільного, користуватися електронною поштою, завантажувати карти і навіть бронювати квитки. Для цього створювалися WAP-сайти зі спеціальною розміткою для мобільних екранів. Це були прості сторінки з текстом і посиланнями, майже без картинок.

Технологія WAP давала змогу завантажувати прості сторінки із спеціально створених WAP-сайтів. Недоліком WAP була низька швидкість передачі та суцільний протокол даних, надходження якого обмежував прийняття вхідних дзвінків у момент завантаження. Оплата за WAP-з'єднання залежала від обсягу трафіку і була досить високою.

Наступною вагомою віхою в історії розвитку мобільних додатків є створення операційної системи Symbian та Java-додатків. Операційна система Symbian була розроблена у 2001 р. Nokia, Sony Ericsson, Motorola і Samsung, проте ні вона, ні її наступні версії не закріпилися на ринку. Це було пов'язано із несумісністю додатків із новими

версіями операційної системи, тому кожен додаток вимагав доопрацювання.

Програмна платформа Java розроблена компанією Sun Microsystems. У мобільному телефоні з підтримкою Java було передбачено кілька програм – це годинник, календар, і дві або три гри. Інші додатки користувачі мали змогу скачувати, що робило мобільний більш персоналізованим. Java використовується в різних комп'ютерних платформах від об'єктів і мобільних телефонів у нижньому цільовому сегменті, до корпоративних серверів і суперкомп'ютерів у вищому цільовому сегменті.

У 2008 р. Apple презентував App Store, що стало двигуном розвитку індустрії мобільних додатків. У день запуску App Store на ринку з'явилися 500 програм. Більше 800 рідних додатків були доступні в App Store, з яких більш ніж 200 пропонувалися безплатно і більше 90% за ціною менше 10 дол. (Hrabar, Kashka, 2019).

У відповідь на розробку Apple компанія Google запустила у 2008 р. Android Market для завантаження додатків та ігор для нової операційної системи Android. Маркетплейс додав підтримку платних додатків в 2009 р. у США і Великобританії. У 2012 р. Google об'єднав свої розробки (Android Market, Google Music, Google Books) у платформу Google Play. Всі покупки у Google Play засновані на хмарах, а це означає, що користувачам не доведеться турбуватися про втрату завантаженого файлу. Під час запуску Google Play у березні 2012 р. на платформі було завантажено 450 000 програм і ігор для Android (From Android Market to Google Play).

Нині Google Play Store для власників Android є центральним маркетплейсом. Незважаючи на те, що для Android доступні й інші сторонні платформи (наприклад Amazon Appstore), жоден з них не має такого великого обсягу вмісту, яким володіє Google Play (Sensor Tower's Store Intelligence platform). Всі смартфони та планшети з операційною системою Android мають доступ до Google Play. Крім того, інші платформи та продукти, такі як годинник Android Wear, Android Auto та Android TV, також використовують версії Google Play.

Еволюція мобільних додатків від звичайного WAP-браузера до платформ App Store та Google Play перетворила їх на потужне бізнес середовище. Це твердження обґрунтовується рівнем показників завантажень мобільних програм: у 2017 р. було завантажено 178,1 млрд одиниць мобільних додатків; 2018 р. – 205,4 млрд одиниць. За прогнозами до 2022 р. цей показник зросте до 258,2 млрд завантажень (Hrabar, Kashka, 2019b: 85).

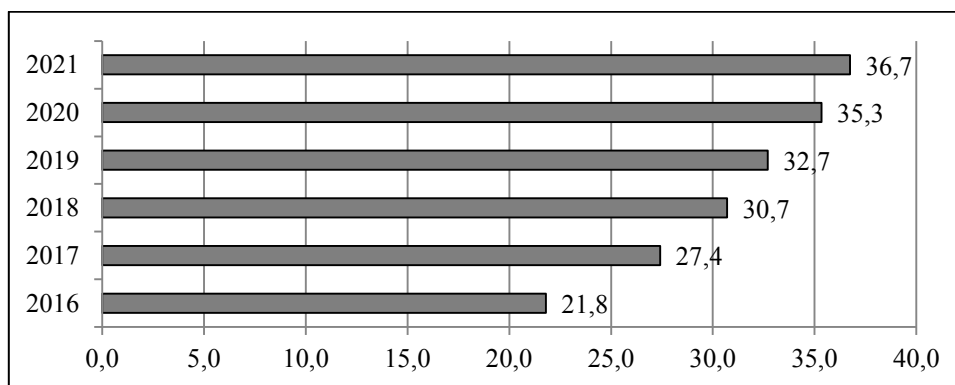

Рис. 1. Витрати одного користувача на мобільні додатки, дол. США (Hrabar, Kashka, 2019b)

Поряд зі зростанням показника кількості завантажених додатків зростає й кількість користувачів мобільних телефонів. Тобто ці показники взаємопов'язані, адже у разі зростання кількості користувачів смартфонів прямо пропорційно збільшується й кількість користувачів мобільних додатків, а отже, зростає їхній обсяг завантажень.

Кількість користувачів смартфонів у світі у 2019 р. становитиме 3,3 млрд осіб, при цьому Азіатсько-Тихоокеанський регіон становитиме більше половини цього числа. Оскільки світовою тенденцією стає здешевлення та виробництво недорогих смартфонів, прогнозується, що кількість користувачів до 2021 р. сягне 3,8 млрд осіб.

Найпопулярніші марки смартфонів у світі – Samsung і Apple, з ринковими частками 27% і 24% відповідно (Global Mobile Market Report). Китайські фірми Oppo, Xiaomi, Huawei стають більш помітними, як локально в Китаї, так і в глобальному масштабі, займаючи 9,9%, 8,6% та 8,4% ринку відповідно.

Основним показником, що підтверджує ефективність будь-яких бізнес-процесів чи будь-якої діяльності, є прибуток. Доходи від завантажень мобільних додатків щорічно зростають. При цьому домінуючу частку прибутку протягом досліджуваного періоду займають ігрові додатки. На них припадає 76–78% доходів. У 2018 р. на світовому ринку споживачі витратили 92,1 млрд дол. на додатки. За прогнозами, у 2021 р. обсяг доходів від завантажень мобільних додатків становитиме 139,6 млрд дол. США.

На основі прогнозних даних щодо кількості користувачів смартфонів та доходів від завантажень додатків розраховано середні витрати одного користувача на платні мобільні додатки. Отримана динаміка є позитивною, адже грошові витрати щороку зростатимуть у середньому на

3 дол. (рис. 1). У 2018 р. середні витрати ставили 30,7 дол. США.

На платформі Apple App Store найпопулярнішою категорією програм були ігри – 24,86%. У 2018 р. Fortnite був найбільшим прибутковим ігровим додатком, що генерував понад 1,9 млн дол. США доходу на день. Середня ціна гри в ігрових додатках становить близько 48 центів, тоді як середня ціна додатка становить трохи більше 1 дол. США. На другій позиції – бізнес-додатки із показником 9,77%. Додатки для подорожей знаходяться на 7 місці із часткою 3,9%.

Основна функція більшості туристичних додатків полягає у наданні інформації різного рівня складності. Оновлення даних в онлайн-режимі є особливо цінним і корисним для сьогоденних туристів, оскільки дає змогу коригувати плани поїздок відповідно до їхніх особистих потреб і уподобань.

eMarketer показує, що мобільні програми на основі подорожей є сьомою найпопулярнішою категорією, і 60% користувачів смартфонів віддають перевагу туристичним програмам для планування свого дозвілля.

Висновки. Глобальне використання мобільних додатків нині обґрунтовується виробництвом доступних смартфонів, збільшенням кількості користувачів смартфонів у світі та зростанням мобільного трафіку. Кожен додаток має певну функціональну спрямованість і завантажується користувачами залежно від їх професійної діяльності (бізнес-додатки), способу життя та тривалості відпустки (туристичні додатки), вподобань (ігрові додатки). Ринок мобільних додатків надзвичайно різноманітний та інтерактивний і надає конкретну інформацію у форматі, яка легко відображається на мобільних пристроях.

Розробка мобільних додатків до періоду з'єднання мобільних пристроїв з інтернетом

являла собою створення невеликих каталогів для зберігання номерів.

Перший етап у розвитку мобільних додатків датується 1998 р., коли було створено технологію WAP (Wireless Application Protocol), яка

дала змогу з'єднати мобільні засоби і інтернет. Еволюція мобільних додатків від звичайного WAP-браузера до платформ App Store та Google Play перетворила їх на потужне бізнес-середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишнева Е. В., Климова Т. Б., Богомазова И. В. Роль современных мобильных приложений в развитии регионального туризма. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 6. С. 234–238.
2. Лыина О. В., Бояр Л. П. Мобільний додаток «Lutsk City Guide»: обґрунтування та перспективи використання в туристичній діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 8. С. 251–255.
3. Пасічник В. В., Артеменко О. І., Попик І. В. Геоінформаційні технології, зорієнтовані на потреби туриста : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 15–17 жовтня 2015 р. Тернопіль : ТНТУ, 2015. С. 238–241.
4. Hrabar M., Kashka M. Tourist internet advertising: current state and trends of development. Social and legal aspects of the development of civil society institutions: collective monograph. Part I. Warsaw : BMT Erida Sp.z o.o., 2019. P. 61–76.
5. Hrabar M., Kashka M. Influence of mobile applications on tourism. The Potential of Modern Science : collective monograph. Volume 2. London : Sciemcee, 2019. P. 83–94.
6. Dickinson J. E., Filimonau V., Cherrett T., Davies N., Hibbert F., Norgate S. H. and Speed C. Lift-share using mobile apps in tourism: The role of trust, sense of community and existing lift-share practices. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*. 2018. № 61 (B). P. 397–405. DOI: doi.org/10.1016/j.trd.2017.11.004.
7. Ribeiro F. R., Silva A., Barbosa F., Silva A. P. & Metrôlho J. C. Mobile applications for accessible tourism: overview, challenges and a proposed platform. *Information Technology & Tourism*. 2018. № 19 (1). P. 29–59. DOI: 10.1007/s40558-018-0110-2
8. Sensor Tower's Store Intelligence platform. URL: <https://sensortower.com/blog/app-revenue-and-downloads-2018>
9. From Android Market to Google Play: a brief history of the Play Store. URL: <https://www.androidauthority.com/android-market-google-play-history-754989/>
10. Global Mobile Market Report. URL: <http://resources.newzoo.com/global-mobile-market-report/>

REFERENCES

1. Vishnevskaya E. V., Klimova T. B., Bohomazov I. V. (2014) Of modern mobile applications to improve tourist attraction territory. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya*. № 6. PP. 234–238 [in Russian].
2. Ilyina O. V., Boiar L. P. (2018) Mobile application “lutsk city guide”: grounds and perspectives of use in tourism activities. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Heohrafichni nauky*. Kherson. Vyp. 8. S. 251–255. [in Ukrainian].
3. Pasichnyk V. V., Artemenko O. I., Popyk I. V. (2015) Information technology oriented to the needs of the tourist : *materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Ternopil : TNTU. Pp. 238–241 [in Ukrainian].
4. Hrabar M., Kashka M. (2019) Tourist internet advertising: current state and trends of development. Social and legal aspects of the development of civil society institutions : collective monograph. Part I. Warsaw : BMT Erida Sp.z o.o., 536 p.
5. Hrabar M., Kashka M. (2019) Influence of mobile applications on tourism. The Potential of Modern Science : collective monograph. Volume 2. London : Sciemcee, 305 p.
6. Dickinson J. E., Filimonau V., Cherrett T., Davies N., Hibbert, F, Norgate S. H. and Speed C. (2018) Lift-share using mobile apps in tourism: The role of trust, sense of community and existing lift-share practices. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*. № 61 (B). PP. 397–405. DOI: doi.org/10.1016/j.trd.2017.11.004.
7. Ribeiro F. R., Silva A., Barbosa F., Silva A. P. & Metrôlho J. C. (2018) Mobile applications for accessible tourism: overview, challenges and a proposed platform. *Information Technology & Tourism*. № 19(1). PP. 29–59. DOI: 10.1007/s40558-018-0110-2.
8. Sensor Tower's Store Intelligence platform. URL: <https://sensortower.com/blog/app-revenue-and-downloads-2018>.
9. From Android Market to Google Play: a brief history of the Play Store. URL: <https://www.androidauthority.com/android-market-google-play-history-754989/>.
10. Global Mobile Market Report. URL: <http://resources.newzoo.com/global-mobile-market-report/>.

УДК 94(476) 1941/1945
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176710>

Тетяна ІВАНОВА,
orcid.org/0000-0002-5684-200X
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
(Миколаїв, Україна) *tata_iv_@ukr.net*

ЯВИЩЕ БІЛОРУСЬКОЇ КОЛАБОРАЦІЇ З НІМЕЧЧИНОЮ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У пропонованій статті здійснена спроба історіографічного аналізу історії проблеми співробітництва населення Білорусі з німецькими нацистами періоду Другої світової війни. Аналізується стан наукової розробки проблеми згідно з методологічним принципом умовного поділу літератури з цієї проблеми за чотирма напрямками: радянський, пострадянський, східноєвропейський і західний. Предметом розгляду цієї статті є наукові дослідження білоруських, українських, європейських, російських та західних істориків із 1950-х рр. ХХ ст. до сьогодні.

Ключові слова: історіографія, колаборація, цивільне населення, колабораціонізм, Білорусія, Друга світова війна.

Tatyana IVANOVA,
orcid.org/0000-0002-5684-200X
Candidate of Sciences,
Associate Professor of the Department of History
Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University
(Mykolaiv, Ukraine) *tata_iv_@ukr.net*

COLLABORATION OF BIELORUSSIA WITH GERMANY IN THE YEARS OF THE SECOND WORLD WAR: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

For modern Ukraine, the phenomenon of cooperation with the enemy is characteristic of any war. Collaboration can not be ignored, because such a socially dangerous offense should not be spread. Therefore, on the basis of studying a significant amount of historical literature, it is necessary to develop a program that will become a required fence in the fight of such a phenomenon as a collaboration in the future. This is the key to building the future of each independent state.

The study of the participation of Belarusians began in the military efforts of Germany in the 1950's.

An outstanding Belarusian historian, researcher of the Second World War, Professor O. Litwin, in his publications, has analyzed a number of collaborative formations – police, self-defense, and Belarusian regional defense (BRD), one of the first among the Belarusian studies, showing their connection with the political activities of the Belarusian nationalists. The history of the creation and activity of the nationalist organization “Union of Belarussian Youth” (UBY) is contained in the works of T. Klikovskaya. Other Belarusian authors, K. I. Kozak, S. M. Chigrin and historians-emigrants L. V. Arzhayev, K. I. Domorad and I. M. Ignatenko, showed the problem of cooperation between the Belarusian population and occupiers. The problem of Belarusian military cooperation is not a priority for Russian researchers, who do not elaborate on the problem in their works. An example of a general approach can be the monographs and publications of S. Drobyazko, M. Semiyryagi, H. Hojne.

The history of the creation and activities of the Belarusian collaborative formations is also interesting Ukrainian historians. I. Dereyko, A. Duda and V. Starik, A. Rusak devoted their work to this problem. The nature and typology of collaboration is described most fully in the monograph by V. Shaikan. But well-known Ukrainian researcher O. V. Romanko studied Belarusian collaboration the most thoroughly. Also Ukrainian historians T. G. Gunchak and O. M. Kazakova describe Belarusian collaborationist from another point of view.

Western historiography of this problem is presented by the Germany historians N. Muller, Hans Hion, Ditmar and Winfried Zuss, Polish historians Ch. Majdanchyk, Z. Boradin, T. Gashtold, K. Kraevsky, Polish historian of Byelorussian origin Yu. Turonaka, Austrian historian A. Schiederbauer. It should be noted the collective work of Polish and German historians entitled “The Polish Army of Craiova. History and myths”. But one of the first topics of the Belarusian collaboration was raised by the American historian A. Dallin. In his fundamental monograph “German rule in Russia, 1941–1945: the study of occupation politics”.

The collaboration is very difficult question that take a seat at the initial stage of study.

Key words: historiography, cooperation, civil population, cooperation, Belarus, World War II.

Постановка проблеми. Колабораціонізм – типове явище для усіх часів і періодів історії. Для сьогоденної України явище колаборації з ворогом є характерним, як явище колабораціонізму є характерним для будь-якої війни. Про активізацію дій внутрішніх ворогів свідчать повідомлення Служби безпеки України та МВС України про завербованих Кремлем серед наших громадян агентів, які планували терористичні акції, провокації на теренах держави.

У роки ж Другої світової війни колабораціонізм був поширеним явищем і мав місце практично в кожній окупованій країні. З окупантами співпрацювала певна частина населення європейських і азіатських країн. Причини різні: політичні – неприйняття політичного устрою держави, громадянством якої ти є, обіймання посад в окупаційній адміністрації тощо; культурні (ідеологічні) – пропагування ідей та сенсів країни-агресора; економічні – грошові та інші матеріальні вигоди, що їх часто пропонують населенню, готовому співпрацювати на окупованих територіях. Масового характеру це явище набуло на зайнятих військами агресорів територіях Радянського Союзу, в тому числі й на українських землях. Співпраця з ворогом мала місце і у військовій сфері, і в повсякденному житті. Колаборація розглядалася німецькими окупантами як «застосування місцевого населення у всіх формах життя під окупацією. Лише частину цього персоналу зігнано силою – наприклад, із радянських військовополонених. Здебільшого ця робота позірно пропонувала безпеку і достаток у тяжкі часи» (Поль, 2012: 27).

Зрозуміло, колабораціонізм не можна залишати без уваги. Оскільки колабораціонізм як суспільно-небезпечний злочин не має поширюватися, тож на підставі вивчення значної кількості історичної літератури варто виробити програму, що стане потрібним запобіжником щодо боротьби з таким явищем, як колабораціонізм у майбутньому, приведення політичної системи країни до рівноваги, зняття соціальної напруги та попередження дестабілізації політичної системи територій у разі їх звільнення. Це є запорукою побудови майбутнього кожної незалежної держави.

Аналіз досліджень. Проблема воєнного колабораціонізму білоруських громадян із керівництвом нацистської Німеччини належить до найбільш складних в історії Другої світової війни. У II половині ХХ ст. було видано понад 300 книг та збірників, присвячених питанням участі Білорусі в Другій світовій війні. Серед них необхідно виділити наукові праці Г. А. Бородача і К. І. Доморада, І. О. Царюка, В. М. Михнюка, присвячені

проблемам розвитку західних областей Білорусі у 1939–1941 рр., колективні наукові праці про німецько-фашистський окупаційний режим у Білорусі, всенародну боротьбу в тилу ворога тощо (Власюк, 2010: 82–89).

Сучасна українська історіографія зазначеної проблеми представлена цілою низкою праць відомого дослідника О. В. Романько, яким детально вивчено різні питання проблеми співпраці громадян СРСР із військово-політичними структурами Німеччини в 1941–1945 рр.

Кількість монографій і статей, присвячених різним сторонам історії воєнного колабораціонізму, перевищує тисячу найменувань різними мовами. Проте серйозних історіографічних робіт, які б систематизували погляди численних авторів, до цих пір немає.

Мета статті. На прикладі історії білоруських колабораціоністських формувань розглядаються напрями історіографії проблеми, показуються її основні тенденції й визначається коло питань, які розроблялися дослідниками з 1950-х рр. по теперішній період.

Виклад основного матеріалу. Термін «колабораціонізм» (від франц. Collaboration – співробітництво) з'явився у Франції та означає співробітництво населення окупованої держави з окупаційною владою та армією ворожої держави. Колабораціонізм є складовою частиною будь-якого окупаційного режиму.

Термін «колабораціонізм» використаний генералом Анрі Петеном, який очолював так званий режим Віші та закликав французів до співпраці з нацистською Німеччиною. Термін швидко увійшов і до інших мов та активно використовувався радянською пропагандою із виразно негативним забарвленням для опису співробітництва народів СРСР або окремих його частин із гітлерівською Німеччиною.

Дослідження участі білорусів у воєнних зусиллях Німеччини почалося в 1950-х рр. Як правило, зазначена проблема розробляється дослідниками в рамках тем, пов'язаних із німецьким окупаційним режимом на території Білорусії, Голокостом, боротьбою партизанів і підпільників, діяльністю органів радянської держбезпеки в період війни або після неї. Крім того, значне місце в публікаціях істориків відводиться білоруській еміграції та її діяльності в роки Другої світової війни. Саме про це йдеться в роботах І. Валахановича та А. Стука (Валаханович, Стук).

У роки Другої світової війни на території Білорусі була створена та активно діяла націоналістична організація Союз білоруської молоді

(СБМ), керівниками якої були Н. Абрамова протягом 1942–1943 рр. та М. Ганько (з 1943 р.). Члени організації підтримували тісні стосунки з німецькою окупаційною владою. Саме історія створення та діяльності СБМ міститься у працях Т. Кликовської (Кликовська). Автор, поряд з суспільно-політичною характеристикою цієї організації, розкриває роль її членів у військових планах та практичну діяльність білоруських колабораціоністів. Одночасно в дослідженні подано дуже докладний аналіз ступеня участі пересічних СБМовців у збройних силах нацистської Німеччини: протиповітряної оборони, різних допоміжних формувань у військах СС. Крім того, Т. Кликовській належить практично єдина в історіографії Другої світової війни невелика публікація, в якій йдеться про Новоградський кавалерійський ескадрон.

Дослідник О. Літвін у своїх публікаціях одним із перших серед білоруських досліджень проаналізував цілу низку колабораціоністських формувань – поліцію, самооборону, Білоруську крайову оборону (БКА), показавши їх зв'язок із політичною діяльністю білоруських націоналістів (Літвін, 1994: 170–191). Незважаючи на те, що він це робив на основі білоруських архівів і публікацій емігрантських авторів, його методологія, фактичний матеріал і висновки щодо цих частин не застаріли й до цього дня. Позитивним моментом робіт цього історика є той факт, що він розглядає білоруські формування не ізольовано, а порівняно з іншими колабораціоністськими частинами, що діяли на території цієї радянської республіки (наприклад, українськими та козачим підрозділами). Загалом всі зазначені методологічні підходи автора знайшли своє відображення в його монографії «Окупація Білорусії (1941–1944). Запитання опору і колабораціонізму», опублікованій у 2000 р. (Літвін, 1992: 163–173).

Серед білоруських авторів проблемою співпраці білоруського населення з окупантами займалися К. І. Козак, С. М. Чигрин та історики-емігранти Л. В. Аржаєва, К. І. Доморад та І. М. Ігнатенко (Козак, Чигрин, Аржаєва, Доморад, Ігнатенко).

Проблема білоруського військового колабораціонізму не є пріоритетною для російських дослідників. Як правило, вона не детально розглядається в працях загального характеру, присвячених «східним» добровільним формуванням. Прикладом такого підходу можуть бути монографії та публікації С. Дроб'язко, М. Семиряги (Дроб'язко, Семиряга). Деякі аспекти проблеми білоруського колабораціонізму аналізуються в дослідженнях,

присвячених Голокосту, німецькому окупаційному режиму, руху Опору і діяльності радянських спецслужб у роки війни.

Історія створення та діяльності білоруських колабораціоністських формувань становить певний інтерес і для українських істориків. Головним чином, якщо є точки дотику з українськими частинами та підрозділами німецьких збройних сил. Наприклад, таким загальним місцем є історія 30-ї гренадерської дивізії військ СС, особовий склад якої складався з білорусів, українців, росіян і поляків. Організації, підготовці і використанню цієї дивізії присвячені роботи І. Дерейко, А. Дуди і В. Старика, а також А. Русака (Дерейко, Дуда, Старик, Русак). Незважаючи на те, що головна увага в цих публікаціях присвячена, все-таки, українському персоналу, низка наведених авторами фактів дає змогу уточнити і деякі моменти історії білоруських підрозділів дивізії.

Тема нашого дослідження не є винятком. Адже лише після здобуття Україною незалежності архіви стали доступними, що дає змогу займатися активними дослідженнями цієї проблематики. Сучасна українська історіографія зазначеної проблеми представлена цілою низкою праць відомого дослідника О. В. Романька, яким детально вивчено різні питання проблеми співпраці громадян СРСР із військово-політичними структурами Німеччини в 1941–1945 рр. (Романько). На прикладі історії білоруських колабораціоністських формувань історик розглядає напрями історіографії зазначеної проблеми, показує її основні тенденції і визначає коло питань, які розроблялися дослідниками з 1950-х рр. по теперішній період (Романько).

В українській історіографії природу й типологію колабораціонізму охарактеризовано найповніше в монографії В. Шайкан (Шайкан). У цьому понятті В. Шайкан виділила політичну, адміністративну, військову, економічну, побутову і культурну складові частини, а саму проблему пов'язала зі стратегією виживання народу в умовах окупації, характером міжнаціональних відносин, специфікою релігійного життя тощо (Чачава, 2016: 15).

Оглядом розглядають питання білоруського колабораціонізму українські історики Т. Г. Гунчак та О. М. Казакова (Гунчак, Казакова).

Історіографія країн колишнього соціалістичного табору загалом повторювала шлях радянської, а потім і пострадянської історичних шкіл. Проте в роботах її представників є ціла низка особливостей, без яких вивчення проблеми колабораціонізму було б неповним. По-перше, незважаючи на звичайну для радянських істориків тен-

денційність у висвітленні цієї проблеми, історики зі Східної Європи користувалися порівняно більшою свободою у відборі фактичного матеріалу. По-друге, обсяг наведеної ними інформації був об'ємнішим, ніж в їхніх радянських колег. Тим не менше, не можна не зазначити, що до кінця 1980-х рр. їх дослідження являли собою, скоріше, адаптацію західних джерел для вітчизняного читача. Наприклад, таким підходом до проблеми білоруського колабораціонізму відрізняються оглядові роботи німецьких істориків Н. Мюллера та Х. Хьоне (Мюллер, Хьоне). Польський історик Ч. Мадайчик також вивчав проблему військового полону, співпраці з ворогом та створення мережі німецьких таборів військовополонених в Україні, Білорусі та інших окупованих територіях.

Розпад радянського блоку 1989 р. привів до певних змін в історичній науці країн Східної Європи. Вона поділилася на кілька напрямів. Прорадянський напрям практично відразу ж зник, а ревізійністський та нейтральний залишилися.

Зі зрозумілих причин провідна роль у вивченні проблеми білоруського колабораціонізму перейшла до польських істориків. Як правило, вона вивчається ними в рамках тем, пов'язаних із польським рухом Опору на території Південної Литви та Західної Білорусії. Так, у дослідженнях, присвячених діяльності Армії Крайової у зазначених регіонах, висвітлюються, наприклад, такі питання: взаємини польського та білоруського населення, ставлення польських партизанів і білоруських колабораціоністів, участь поляків у структурах німецького окупаційного режиму. Незважаючи на антикомуністичну спрямованість цих публікацій, більшість польських істориків негативно ставиться до самого факту білоруського колабораціонізму. Головна причина такого ставлення полягає в тому, що колабораціоністи є зрадниками Речі Посполитої, громадянами якої вони були до початку Другої світової війни. Прикладом такої точки зору можуть бути роботи З. Борадіна, Т. Гаштольда, К. Краєвського, а також колективна праця польських та німецьких істориків під назвою «Польська Армія Крайова. Історія і міфи», опублікована в 2003 р. (Романько, 2009: 11–12).

Всі попередні польські дослідники розглядають проблему білоруського колабораціонізму в контексті історії свого руху Опору. Польський історик білоруського походження Ю. Туронак, навпаки, аналізує політичний колабораціонізм як центральну проблему періоду окупації Білорусії (Туронак, 1993).

У західній історіографії одним із перших тему білоруської колаборації підняв американський

історик А. Даллін, який у фундаментальній монографії «Німецьке панування в Росії, 1941–1945: вивчення окупаційної політики» найдетальніше розглянув і проаналізував практично всі аспекти нацистської «східної» політики (Dallin, 1957). Проблемі колабораціонізму радянських громадян у книзі Далліна присвячений окремий розділ, а білоруському колабораціонізму автор приділяє значно менше уваги.

Варто зазначити, що питання західнослов'янського колабораціонізму піднімалося в дослідженнях окремих авторів, зокрема: О. Д. Бойко, І. М. Грідіна, О. Ф. Іванова, А. І. Мельник, І. В. Рибак, В. Л. Штефан (Бойко, 2008: 467–469, Грідіна, Іванов, Мельник, 2008: 65–66; Рибак, 2007: 164–165; Штефан).

Не оминули увагою проблему білоруського колабораціонізму також деякі іноземні дослідники, зокрема, Дітмар та Вінфрід Зюсс (Німеччина), А. Шейдербауер (Австрія) тощо (Зюсс, Зюсс, Шейдербауер).

На сьогоднішній день дослідники, комплексно використавши такі методи історичного дослідження – за дефініцією, за типологією, за витоками під час аналізу проблеми колабораціонізму на тимчасово окупованій гітлерівцями території, змогли дати такі визначення досі неузгодженим в історичній науці термінам. Термін «колабораціонізм» (франц. collaboration – співробітництво) часто використовують для означення добровільної співпраці (на противагу вимушеній) окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами. Сучасні дослідники розмежовують колабораціонізм, що передбачає політичну угоду з окупантом, «кооперування» з окупаційною владою у цивільних галузях та колабораціонізм як «спільне ведення війни» на боці окупаційних сил. Загалом розрізняють побутовий, адміністративний, економічний, військовий, політичний та військово-політичний колабораціонізм. Для окупованих європейських країн найхарактернішим був політичний та військово-політичний колабораціонізм. Він виявлявся у створенні номінально незалежних урядів чи адміністративних інституцій, організації пронацистських рухів та партій (Франція, Норвегія, Данія, Нідерланди, Греція, Сербія, Угорщина). Наприклад, французький уряд «не тільки капітулював перед носієм «нового порядку» у світі, а й, прислужуючись йому, пішов на відверту зраду інтересів свого народу». Уряди інших європейських держав – Бельгії, Нідерландів, Данії, Норвегії, у квітні-травні 1940 р., зрадивши державні інтереси, також почали співпрацювати з Гітлером. За збереження номінальної

державності ці країни заплатили васальною залежністю (Чачава, 2016: 13).

Висновки. Таким чином, є ще чимало проблем і питань, які потребують неупередженого аналізу в умовах демократизованого суспільства, зняття табу з найгостріших тем історії та відсутності ідеологічного тиску, потреби відкритого доступу до архівних джерел. Дослідження такого складного і суперечливого питання, як колабораціонізм, знаходиться на початковому етапі вивчення. Вітчизняна історіографія досить комплексно

висвітлює причини, ідеологію, лідерів, форми та методи колаборації на території Білорусі. Серед українських істориків у цьому аспекті потрібно зазначити дослідження О. В. Романька. Теоретичні напрацювання в галузі політики вербування робочої сили, особливостей функціонування органів місцевого самоврядування є вагомим кроком уперед на шляху дослідження визначеної проблеми. А обмежений доступ до архівних матеріалів до початку 1990-х рр. зумовив джерельну недостатність як вітчизняної, так і закордонної історіографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dallin A. J. German rule in Russia, 1941–1945: a study of occupation policies. New York : St. Martins Press, 1957. 695 p.
2. Бойко О. Д. Історія України. Київ : Академвидав, 2008. 687 с.; Грідіна І. М. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та селективності). *Український історичний журнал*. 2009. № 3. С. 123–132; Іванов О. Ф. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О. Ф. Іванов, І. О. Іваньков. *Український історичний журнал*. 2005. № 3. С. 83–95; Мельник А. І. Історія України : навчальний посібник / М-во освіти і науки України, Чернігівський держ. ін-т економіки і управління. Київ : Центр учб. літ., 2008. 85 с.; Рибак І. В. Наш край в історії України [Текст] : навч. посібник / Хмельниць. обл. ін-т післядипл. пед. освіти, Центр дослідження історії Поділля. Кам'янець-Поділ. : Абетка-С, 2007. 257 с.; Штефан Л. В. Колабораціонізм у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. *Інтелекція і влада*. 2010. Вип. 19. С. 152–164. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
3. Валаханович І. А. Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944–1951 гг. Минск : Белорусский госуниверситет, 2002. 144 с.; Стук А. Вильгельм Кубе – нацист высокой пробы в роли правителя Белоруссии. *Беларуская думка*. 1996. № 5. С. 150–175.
4. Власюк І. Білорусь у період Другої світової війни: огляд сучасної історіографії проблеми. *Волинські історичні записки*. 2010. Т. 4. С. 82–89.
5. Гунчак Т. Г. У мудрирах ворога. *Військо України*. 1993. № 9. С. 82–88; Казакова О. М. Впровадження нацистського «нового порядку» на окупованих польських землях (вересень 1939 – червень 1941 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Дніпропетровськ, 2004. 20 с.
6. Дерейко І. Від колаборації до резистансу: діяльність 115/62-го українського батальйону штурманшафту на територіях Білорусі і Франції у 1942–1944 рр. *3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2003. 20. С. 179–193. URL: http://resource.history.org.ua/publ/gpu_2003_20_1_179; Дерейко І. І. Організаційне та нотаріальне забезпечення поліцейських сил спротиву і підрозділів у рейхскомісаріаті України. *Український історичний журнал*. 2009. № 6. С. 87–106; Дуда А., Старик В. Буковинський Курінь в боях за українську державність. 1918–1941–1944. Київ – Чернівці : Український Народний Дім в Чернівцях, 1995. 272 с.; Русак А. В. Союзники гитлеровської Німеччини в війні проти СРСР 1941–1945 : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. 296 с.
7. Дробязко С. И. Вторая мировая война 1939–1945. Восточные легионы и казачьи части в вермахте. Москва : АСТ, 2000. 48 с.; Дробязко С. И., Романько О. В., Семенов К. К. Иностранцы формирования Третьего рейха / Под ред. К. К. Семенова. Москва : АСТ; Астрель, 2009. 848 с.; Семиряга М. И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. Москва : РОССПЭН, 2000. 863 с.
8. Зюсс Д., Зюсс В. Третий рейх. Расцвет и крах империи [Текст] : пер. с нем. Е. Жирновой, М. Лебединского. Харьков : Книжный Клуб, 2009. 400 с.; Шейдербауер А. Жизнь и смерть на Восточном фронте. Взгляд со стороны противника / пер. с англ. Москва : Яуза [и др.], 2008. 348 с.
9. Клыковская Т. Обреченный эскадрон: в 1942 г. они мечтали создать национальные белорусские войска. *Имя*. 1998. № 173. 15 октября. URL: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=562351>.
10. Козак К. И. Германский оккупационный режим на территории Беларуси. 1941–1944 гг.: историография и источники. Минск : БГУ, 2006. 268 с.; Чыгрын С. Саюз беларускай моладзі. *Ніва*. 1995. № 28. 9 ліпеня; Аржаева Л. В., Доморад К. И., Игнатенко И. М. Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны: В 3 т. Минск : Беларусь, 1984. Т. 1–3.
11. Літвін А. М. Беларуская Краевая Оборона. К вопросу о создании белорусского национального войска в годы Второй мировой войны. *Нёман*. 1994. № 4. С. 170–191.
12. Літвін А. М. Калабарацыя на Беларусі ў час Вялікай Айчыннай вайны. *Усебеларуская канфэрэнцыя гісторыкаў*. Мн., 1993. Ч. 1. С. 195–197; Літвін А. М. Акупацыя Беларусі (1941–1944): пытанні супраціву і калабарацыі. Мінск : Беларускі кнігазбор, 2000. 288 с.; Літвін А. М. К вопросу о восточных воинских формированиях в Беларуси в годы Великой отечественной войны (1941–1944). *Старонкі ваеннай гісторыі*. 1992. № 1. С. 163–173.
13. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944) / Пер. с нем. А. Артемова, А. Долгорукова, И. Карабутенко, Ю. Чупрова, Г. Шевченко. Под ред. А. Юденкова. Москва : Воениздат, 1974. 387 с.; Хёне Х. Черный орден СС. История охранных отрядов. Москва, 2005. 863 с.

14. Польш Д. Голокост, колаборація і спротив у Східній Європі. *Сучасні дискусії про Другу світову війну*. 2012. С. 27–33. URL: <https://www.novadoba.org.ua/pol>.

15. Романько О. В. Білоруська еміграція і її взаємовідносини з військово-політичним керівництвом Третього рейху в 1933–1941 рр. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків : Майдан, 2007. Вип. 28. С. 53–62; Романько О. В. Білоруські колаборационісти. Сотрудничество с оккупантами на території Белоруссии, 1941–1945. Москва : Центрполиграф, 2013. 479 с.; Романько О. В. Білоруська краєва оборона (февраль – июнь 1944 г.). К вопросу о некоторых аспектах немецкой оккупационной политики на территории СССР. *Культура народів Причорномор'я*. Симферополь, 2003. № 39. С. 85–92; Романько О. В. Комітет визволення народів Росії і Білоруська Центральна Рада (листопад – грудень 1944 р.). До питання про взаємовідносини антикомуністичних національних організацій в роки Другої Світової війни. *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження* : Збірник наукових праць. Донецьк : ДонГУ, 2004. Т. 4. С. 133–135; Романько О. В. Легион под знаком Погони. Білоруські колаборационістські формування в силових структурах нацистської Німеччини (1941–1945). Симферополь : Антиква, 2008. 304 с.; Романько О. В. Підрозділи східних легіонів у німецьких збройних силах (1941–1945 рр.). *Український історичний журнал*. 2005. № 3. С. 50–61; Романько О. В. ОУН і УПА в Другій світовій: боротьба за національне визволення чи громадянське протистояння. *Історичний журнал*. 2007. № 3. С. 3–11.

16. Романько О. В. Білоруський воєнний колабораціонізм у період Другої світової війни (1941–1945) : автореф. дис... док. істор. Наук : 07.00.02 / Харків. нац. ун-т. Харків, 2009. 40 с.

17. Романько О. В. Історіографія проблеми співпраці радянських громадян з військово-політичними структурами Німеччини в період Другої світової війни (на прикладі білоруських колабораціоністських формувань). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXIV. С. 315–322.

18. Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй / Пер. з польскай В. Ждановіч. Каментарыі А. М. Літвіна. Мінск : Беларусь, 1993. 236 с.

19. Чачава В. Форми політичної ідентичності грузинського колабораціонізму в Другій світовій війні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Львів, 2016. 23 с.

20. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни / НАН України Інститут історії України. Кривий Ріг : Мінерал АГН України, 2005. 466 с.

REFERENCES

1. Dallin A. J. German rule in Russia, 1941–1945: a study of occupation policies. New York : St. Martins Press, 1957. 695 p.

2. Boiko O. D. Istoriiia Ukrainy. Kyiv: Akademydav, 2008. 687 p. [in Ukrainian]; Hridina I. M. Vplyv natsyystskoi propahandy na dukhovne zhyttia naselennia Ukrainy (tekhnolohii, mekhanizmy ta selektyvnosti). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2009. Nr 3. Pp. 123–132 [in Ukrainian]; Ivanov O. F. Polityka natsyystskoho rezhymu stovosovno etnichnykh nimtsiv Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2005. Nr 3. Pp. 83–95 [in Ukrainian]; Melnyk A. I. Istoriiia Ukrainy. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2008. 85 p. [in Ukrainian]; Rybak I. V. Nash kraj v istorii Ukrainy Kamianets-Podilskyi : Abetka-S, 2007. 257 p.; Shtefan L. V. Kolaboratsionizm u roky Velykoi Vitchyznianoi viiny 1941–1945 rr. *Intelihtentsiia i vlada*. 2010. Vyp. 19. Pp. 152–164 [in Ukrainian].

3. Valakhanovych Y. A. Antysovetskoe podpole na terrytoryy Belarusy v 1944–1951 hh. Mynsk : Belorusskyi hosunyversytet, 2002. 144 p. [in Russian]; Stuk. A. Vylhelm Kube – natsyyst vysokoi proby v roly pravytelia Belorussyy. *Belaruskaiia dumka*. 1996. Nr 5. Pp.150–175 [in Russian].

4. Vlasjuk I. Bilorus u period Druhoi svitovoi viiny: ohliad suchasnoi istoriohrafii problemy. *Volynski istorychni zapysky*. 2010. T. 4. Pp. 82–89 [in Ukrainian] [in Russian].

5. Hunchak T. H. U mundyrahk voroha. *Viisko Ukrainy*. 1993. Nr 9. Pp. 82–88 [in Ukrainian]; Kazakova O. M. Vprovadzhennia natsyystskoho «novoho poriadku» na okupovanykh polskykh zemliakh (veresen 1939 – cherven 1941 rr.). Dnipropetrovsk, 2004. 20 p.

6. Dereiko I. Vid kolaboratsii do rezystansu: diialnist 115/62-ho ukraïnskoho batalionu shutsmanshaftu na terenakh Bilorusi i Frantsii u 1942–1944 rr. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB*. 2003. Nr 20. Pp. 179–193 [in Ukrainian]; Dereiko I. Orhanizatsiine ta notarialne zabezpechennia politsiinykh syl sprotyvu i pidrozdiliv u reikhskomisariati Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2009. Nr 6. Pp. 87–106 [in Ukrainian]; Duda A., Staryk V. Bukovynskyi Kurin v boiakh za ukraïnsku derzhavnist. 1918–1941–1944. Chernivtsi : Ukrainskyi Narodnyi Dim v Chernivtsiakh, 1995. 272 p. [in Ukrainian]; Rusak A. V. Soiuznyky hytlerovskoi Hermanyy v voine protyv SSSR 1941–1945. Kyiv : Ynstytut ystoryy Ukrainy NAN Ukrainy, 1998. 296 p.

7. Drobiazko S. Y. Vtoraia myrovaia voina 1939–1945. Vostochnye lehyony y kazachy chasty v vermakhthe. Moskva : AST, 2000. 48 p. [in Russian]; Drobiazko S. Y., Romanko O. V., Semenov K. K. Ynostrannye formyrovanyia Tret'ego reikha. Moskva : AST; Astrel, 2009. 848 p.; Semyriaha M. Y. Kollaboratsyonyzm. Pryroda, typolohyia y proiavlennia v hody Vtoroi myrovoi voiny. Moskva : ROSSPEN, 2000. 863 p.

8. Ziuss D., Ziuss V. Tretyi reikh. Rastsvet y krakh ympery. Kharkov : Knyzhnyi Klub, 2009. 400 p.; Sheiderbauer A. Zhyzn y smert na Vostochnom fronte. Vzgliad so storony protyvnyka. Moskva : Yauza, 2008. 348 p.

9. Klykovskaia, T. Obrechennyi eskadron: v 1942 h. ony mechtaly sozdat natsyonalnye belorusskye voiska. *Ymia*. 1998. Nr 173. 15 oktiabria [in Russian].

10. Kozak K. Y. Hermanskyi okkupatsyonnyi rezhym na terrytoryy Belarusy. 1941–1944 hh. : ystoriyohrafyia y ystochnyky. Mynsk : BHU, 2006. 268 p. [in Russian]; Chyhryn S. Saiuz belaruskai moladzi. *Niva*. 1995. Nr 28. 9 lipenia

[in Belarusian].; Arzhaeva L. V., Domorad K. Y., Yhnatenko Y. M. Vsenarodnaia borba v Belorussy protyv nemetsko-fashystytskyykh zakhvatchykov v hody Velykoi Otechestvennoi voiny: V 3 t. Mynsk : Belarus, 1984. T. 1–3 [in Russian].

11. Litvin A. M. Belarusskaia Kraevaia Oborona. K voprosu o sozdanyy belorusskoho natsyonalnogo voiska v hody Vtoroi myrovoi voiny. *Nėman*. 1994. Nr 4. Pp. 170–191 [in Russian].

12. Litvin A. M. Kalabaratsyia na Belarusi ŷ chas Vialikai Aichynnai vainy. Mynsk, 1993. Ch. 1. Pp. 195–197 [in Belarusian].; Litvin A. M. Akupatsyia Belarusi (1941–1944): pytanni supratsivu i kalabaratsyi. Minsk : Belaruskii knihazbor, 2000. 288 p. [in Belarusian].; Litvin A. M. K voprosu o vostochnyykh voynskyykh formirovaniakh v Belarusy v hody Velykoi otchestvennoi voiny (1941–1944). *Staronki vaennai historyi*. 1992. Nr 1. Pp. 163–173 [in Russian].

13. Miuller N. Vermakht y okkupatsyia (1941–1944). Moskva : Voennyizdat, 1974. 387 s.; Khėne Kh. Chernyi orden SS. Ystoryia okhrannykh otriadov. Moskva, 2005. 863 s.

14. Pol D. Holokost, kolaboratsiia i sprotyv u Skhidnii Yevropi. Suchasni dyskusii pro Druhu svitovu viinu. Kyiv, 2012. Pp. 27–33 [in Ukrainian].

15. Romanko O. V. Biloruska emihratsiia i yii vzaïmovïdnosyny z viiskovo-politychnym kerivnytstvom Tretoho reikhu v 1933–1941 rr. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu im. H. S. Skovorody. Seriia «Istoriia ta heohrafiia»*. Kharkiv : Maidan, 2007. Vyp. 28. Pp. 53–62 [in Ukrainian].; Romanko O. V. Belorusskyye kollaboratsyonisty. Sotrudnychestvo s okkupantamy na terrytoryy Belorussy, 1941–1945. Moskva : Tsentrpolymraf, 2013. 479 p. [in Russian]; Romanko O. V. Belorusskaia kraevaia oborona (fevral – yiun 1944 h.). *K voprosu o nekotorykh aspektakh nemetskoï okkupatsyonnoi polityky na terrytoryy SSSR. Kultura narodov Prychernomoria*. Symferopol, 2003. Nr 39. Pp. 85–92 [in Russian].; Romanko O. V. Komitet vyzvolennia narodiv Rosii i Biloruska Tsentralna Rada (lystopad – hruden 1944 r.). Do pytannia pro vzaïmovïdnosyny antykomunistychnyykh natsionalnykh orhanizatsii v roky Druhoi Svitovoi viiny. *Arkheolohiia ta etnolohiia Skhidnoi Yevropy* : materialy i doslidzhennia. Donetsk : DonHU, 2004. T. 4. Pp. 133–135 [in Ukrainian]; Romanko O. V. Lehyon pod znakom Pohony. Belorusskyye kollaboratsyonistskyye formirovaniya v sylovykh strukturakh natsystytskoi Hermany (1941–1945). Symferopol : Antykva, 2008. 304 p. [in Russian]; Romanko O. V. Pidrozdily skhidnykh lehioniv u nimetskykh zbroinykh sylakh (1941–1945 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2005. Nr 3. Pp. 50–61 [in Ukrainian]; Romanko O. V. OUN i UPA v Druhii svitovii: borotba za natsionalne vyzvolennia chy hromadianske protystoiannia. *Istorychnyi zhurnal*. 2007. Nr 3. Pp. 3–11 [in Ukrainian].

16. Romanko O. V. Biloruskyi voïennyi kolaboratsionizm u period Druhoi svitovoi viiny (1941–1945) : avtoreferat dysertatsii ... doktora istorychnyykh nauk: 07.00.02. Kharkiv, 2009. 40 p. [in Ukrainian].

17. Romanko O. V. Istoriohrafiiia problemy spivpratsi radianskykh hromadian z viiskovo-politychnymy strukturamy Nimechchyny v period Druhoi svitovoi viiny (na prykladi biloruskykh kolaboratsionistskykh formuvan). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*. Zaporizhzhia, 2012. Vyp. XXXIV. Pp. 315–322 [in Ukrainian].

18. Turonak Yu. Belarus pad niameckai akupatsyiai. Minsk : Belarus, 1993. 236 p. [in Belarusian].

19. Chachava V. Formy politychnoi identychnosti hruzynskoho kolaboratsionizmu v Druhii svitovii viini : avtoreferat dysertatsii ... kandydata politychnyykh nauk: 23.00.01. Lviv, 2016. 23 p. [in Ukrainian].

20. Shaikan V. O. Kolaboratsionizm na terytorii reikhskomisariatu «Ukraina» i viiskovoi zony v roky Druhoi svitovoi viiny. Kryvyi Rih : Mineral AHN Ukrainy, 2005. 466 p. [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 78.082.1:781.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176711>

Марина ВАРАКУТА,
orcid.org/0000-0003-0863-8829
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри історії та теорії музики
Дніпропетровської академії музики імені Миколи Глінки
(Дніпро, Україна) amilomarina@i.ua

Ярослава ТАГАН,
orcid.org/0000-0002-0015-761X
магістрант спеціалізації «Музикознавство»
Дніпропетровської академії музики імені Миколи Глінки
(Дніпро, Україна) taganslava@gmail.com

КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ КАМЕРНОЇ СИМФОНІЇ № 2 Є. ПЕТРИЧЕНКА

У статті розглядаються жанрові та стилеві риси камерно-інструментальної творчості Є. Петриченка. Виявлена і проаналізована спадкоємність у жанрі камерної симфонії в творчості українських композиторів ХХІ ст. Як свідчать дані, доробок композитора у симфонічній музиці великий: симфонія № 1, камерна симфонія № 2, симфонія № 3 «Антибоді». У кожній симфонії висвітлюється парадигма стилю Є. Петриченка як відображення світоглядних рис нового покоління композиторів. Наукова новизна визначається не лише комплексним характером, але і новим поглядом у розкритті жанрово-стильових ознак неоромантизму в камерній симфонії українського композитора Є. Петриченка.

Ключові слова: камерна симфонія, композиційна будова, неоромантизм.

Maryna VARAKUTA,
orcid.org/0000-0003-0863-8829
Candidate of Arts,
Associate Professor at the Department of History and Music Theory
M. Glinka Conservatoire of Dnipropetrovsk
(Dnipro, Ukraine) amilomarina@i.ua

Yaroslava TAHAN,
orcid.org/0000-0002-0015-761X
Master of Specialization "Music Studies"
M. Glinka Conservatoire of Dnipropetrovsk
(Dnipro, Ukraine) taganslava@gmail.com

COMPOSITARY FEATURES OF THE STRUCTURE OF THE CHAMBER SYMPHONY № 2 E. PETRICHENKO

In recent years, there has been a tendency towards chamberization of the symphony. This process began in Ukraine in the 60 years of the 20th century, as a challenge to outdated musical forms. Changes in the society contributed to the search for new musical instruments in the field of musical-expressive means, a new understanding of the timbre of instruments. Among the composers who were looking for new colors include: L. Grabovsky, V. Silvestrov, V. Bibik, V. Guba, E. Stankovich, and others. The composers of the younger generation have adopted the traditions of the national schools, and continue their experiments on shaping, the technical capabilities of the instrument, the colorist interpretation of instruments in symphonies. Among the Ukrainian composers who started the path of the 1990s, they exploded brightly on the musical arena, E. Petrichenko (1976). The composer's achievements in symphonic music are great: a symphony No. 1, a chamber symphony № 2, a symphony No. 3 "Antibodies". The purpose of this study is to identify structural peculiarities and gen-

re-stylistic tendencies of the chamber-instrumental work of E. Petrichenko on the example of the chamber symphony № 2. The purpose of this study is to identify structural peculiarities and genre-stylistic tendencies of the chamber-instrumental work of E. Petrichenko on the example of the chamber symphony №2. The article uses historical-chronological, comparative, analytical methods. An analysis of articles on the works of E. Petrichenko and features of the composer's stylistic features are made. The results of the research confirm that the composer E. Petrichenko continues the traditions of the past generations of avant-garde composers. They are characterized by the tendency to single-component with the features of a three-part structure (E. Stankovich "Simfonia Largo"), the use of the sonority of musical fabric, imitative, techniques of extended tonality, twelve-tier trim. Also, in the texture, the use of polyphonic means (sublacing, imitation, contrasting polyphony, canons) predominates. And the composer's inherent features are: bright rhythmic accents, changes in tempo, rhythmic formulas in each section of the sonnet cycle In the contemporary symphonic space, two variants of the possible existence of a chamber symphony (according to Aranovsky) can be singled out: the first is a one-part symphony, which reaches the roots of the symphonic poem of the Romantic era; the second – a chamber concert symphony (or chamber symphony with genre features instrumental concert) whose emergence is due to the penetration of the concert to the symphony genre. We believe that the symphony № 2 by E. Petrichenko can be attributed to the first variant. In the music of the composer there are new hypostases, among which you can distinguish two main rods (shades of which there are many): homo ludens – a person playing and homo humana – a person experiencing, empathizing. Hence – the coexistence of ideas and experiences and compassion in his chamber and instrumental music.

Key words: chamber symphony, compositional design, neoromanticism.

Постановка проблеми. Нині дедалі більше українських композиторів звертаються до камернізації симфонічного оркестра. Цей процес розпочався з другої половини ХХ ст. як пошук нових музичних засобів та форм камерно-інструментальної музики. У творчості українських композиторів, які розпочали творчі «кроки» у 1990-х рр., простежується ця риса. У процесі дослідження парадигми стилю Є. Петриченка метою було виявлення неокласичних і неоромантичних рис у симфонічній творчості композитора. Актуальність обраної теми полягає в недостатньо вивченій у музикознавчих працях симфонії № 2 композитора з точки зору композиційних особливостей, сучасної музичної мови, стилю і жанру як найважливіших композиційних засобів музичного мислення Є. Петриченка.

Аналіз досліджень. Питання стосовно особливостей камерної симфонії Є. Петриченка як жанру нині мало вивчене. Проте у цьому напрямі вже зроблені кроки. Так, у праці О. Ушапівської [Ушапівська, 2011: 248], намічені деякі тенденції у розвитку камерно-інструментальних жанрів в українській музиці, автор намагається виявити специфіку трактування окремих жанрових моделей у творчості Є. Петриченка. Стосовно стильового напрямку у творчості українських композиторів треба виділити працю Г. Конькової «Традиції і новаторство в розвитку жанрів сучасної української музики» [Конькова, 1985: 37]: «Прикметою нового в українській музиці є виникнення й інтенсивний розвиток камерної симфонії та різних форм творів для камерного оркестру (сюїта, партита, дивертисмент та ін.). Посилення інтересу до камерно-оркестрової музики пов'язане з кількома тенденціями. Одна з них – неоромантична, що виявилася у зверненні до різних форм і стилів

класичного мистецтва. З неї випливає і прагнення до більшої, ніж раніше, стриманості в засобах виразності, до інтелектуалізації музики і вияву її ліричної стихії» [Конькова, 1985: 37]. Є. Шевлякова погоджується, що спроба відокремити неоромантичної тенденції у музиці другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у вигляді самостійного стильового напрямку не має перспективи у сучасності. «Неоромантизм сьогодні — це скоріш важлива, безсумнівно плідотворна, але тільки одна з ліній у складно переплетеному «стереостильовому полі» сучасного мистецтва» [Шевлякова, 1997: 64].

Метою статті є виявлення структурних особливостей камерної симфонії № 2 Є. Петриченка та характеристика жанрово-стильових тенденцій композитора.

Виклад основного матеріалу. Справжній розквіт розмаїття камерно-інструментальних жанрів української музики відбувається в другій половині ХХ ст. Саме камерно-інструментальна музика українських композиторів стала лабораторією, яка відображує пошуки у сфері роздумів, емоційного стану та світогляду. У цьому жанрі спостерігаємо тенденцію скерованості до співпраці композитора з виконавськими колективами, спрямування художнього задуму на виконання певним камерно-інструментальним ансамблем, особливості технічних можливостей, тембральне і колористичне трактування інструментів тощо.

Хвиля європейського авангарду здійснила значний вплив на творчість українських композиторів минулого століття, таких як Л. Грабовський, В. Сильвестров, В. Бібік, В. Губа, Є. Станкович, І. Карабіць, М. Скорик. Камерно-інструментальні жанри авангардного періоду стали областю експериментів у пошуках нових образів, нового стилю, формотворень, музичної мови. Компози-

тори особливу увагу приділяли розширенню прийомів звуковидобування, тембровим ресурсам. І досі камерно-інструментальна музика є творчою лабораторією сучасних композиторів XXI ст. Серед яких варто виділити композитора **Євгена Петриченка** – дипломанта Міжнародного конкурсу ім. С. Прокоф'єва «Україна – 2000», лауреата Всеукраїнської премії ім. Л. М. Ревуцького (2005), члена НСКУ (2001), стипендіата програми «Gaude Polonia» міністра культури Республіки Польща (2006), який розпочав свій творчий шлях у 1990-х рр. (клас професора С. О. Мамонова) та мав змогу стажуватись за кордоном, спілкуватися з композиторами інших країн (на кафедрі композиції музичної академії ім. К. Шимановського в Катовіцах (Польща), клас професора Є. Кнапіка). Творчість композитора була представлена в багатьох програмах на різних музичних фестивалях: «Kyiv Music Fest» (2004–2006), «Золотоверхий Київ» (2005), «Контрасти» (м. Львів, 2007), 14-му Міжнародному фестивалі сучасного мистецтва «Два дні й дві ночі нової музики» (м. Одеса, 2008). Відкриті нові можливості, творчі пошуки, спілкування з композиторами різних країн сприяли становленню самобутності композиторського таланту Є. Петриченка. Нині має дуже різноманітний доробок, який охоплює різні музичні жанри: симфонічні, камерно-інструментальні, камерно-вокальні, пісенні, хорові, театральні.

Музика Є. Петриченка, вже знайшла свою дорогу до музичної сцени, проте ще не стала предметом ґрунтовного музикознавчого аналізу. Неоромантична спрямованість, як на рівні образів, так і на рівні музичної виразності проявилась у **Камерній симфонії № 2** для флейти, кларнета, тромбона та струнного квінтету, прем'єра якої відбулась на XV Міжнародному українському музичному фестивалі «Kyiv Music Fest 2004».

Одностайнна композиція поєднує розділи сонатного allegro з рисами тричастинності. Коло образів твору – бачення автором конфлікту Митця та суспільства, високо піднесеного та побутового. Симфонія стає інструментальною ареною, на якій борються дві контрастні теми: з одного боку, образи мрій, ліричних почуттів, з іншого – приземлений світ, який їх намагається зруйнувати.

Перший розділ симфонії асоціює сферу мрій. Оркестрова тканина побудована на струнному квінтеті та арпеджіо у фортепіано. Проведення головної партії закінчується двома складно організованими акордами з ладотональним центром «с». Такий приклад використання лейтакордів ми можемо знайти в камерній симфонії для флейти та струнних № 3 Є. Станковича.

Раптове приєднання інших інструментів (кларнет, тромбон, флейта) та пришвидчення темпу змінює ліричний настрій на жорстоке втручання побутового у світ мрій митця (ц. 3–5). Тема побічної партії – конфліктна сфера, яка стрімко розвивається. Фактура розділу не тільки змінюється кількісно, змінюється і жанр: з ліричної світлої арії – на гротескний марш. У ньому переважають акцентовані дисонуючі секундові акорди в партії фортепіано, ламані віртуозні звороти у флейти, використання поліфонічних прийомів. Розвиток двох контрастних тем призводить до епізоду знищення ліричних мрій Митця (ц. 6). Таким чином, можна виділити два тематичних образа: 1) кантіленний тип тематизму (т. Гл. П.), який будується фразами широкого дихання і триває значно довше періоду; 2) лаконічний тематизм, який будується на основі короткого мотиву чи фрази (т. П. П)

Починаючи з ц. 6 розгортається розробка. Вона побудована на конфліктному зіставленні елементів побічної і головної партії. Від коротких реплік – фігурацій, побудованих на елементах побічної партії, переходить до сповненої саркастичної речитації у флейти (ц. 6 т. 135). У ц. 7 з'являються елементи головної партії, які повертають слухачів до ліричних образів першого розділу. Далі тема переходить у партію струнних, набуваючи рис ліричної сповіді.

Конфліктний розвиток тем розпочинається з ц. 8 та утворює єдину лінію динамічного розгортання. Наростання динамічного напруження епізоду продовжується в результаті переходу від гомофонних форм викладу до поліфонічних (ц. 9 – ц. 10). Поліфонічним розгортанням охоплені усі теми розробки, починаючи з теми ліричної сповіді Митця, яка з'являється в партії фортепіано у ц. 11 (т. 223), і динамічно розвиваючись, призводить до генеральної кульмінації (ц. 12). З точки зору загальної композиції твору в репрізі настає заспокоєння і повертається лірична сфера. Реприза динамізована, в ній продовжений принцип застосування композитором дванадцятиступеневої тональності. Епілог – це інтонаційний повтор теми вступу, яскравий за своєю емоційно-змістовою та зображальною наповненістю епізод, лише підкріплює тематичну і тональну арку між початком і закінченням твору. Тобто музична драматургія твору розвивається шляхом поєднань контрастів та зіставлення тембрів.

Висновки. Таким чином, камерна симфонія № 2 є яскравим прикладом сучасного трактування жанру камерної симфонії. В ній продовжуються традиції жанру камерної симфонії: одностайнна структура, контрастність інтонаційних сфер, які

були закладені попередніми українськими композиторами, зокрема Є. Станковичем.

Аналізуючи камерну симфонію № 1 Є. Петриченка, можна виявити типові риси: використання дванадцятиступеневого ладу з елементами алеторики, що дає сонорність музичній тканині. Також композитор застосовує засоби, які яскраво відображують зміни інтонацій української мелодики: традиційні терцево-секстові ходи із подаль-

шим плавним заповненням замінює секундово-септимова інтонація, підкреслена метро-ритмічною імпульсивністю та декламаційністю, співвідношення за типом устій–неустій, дисонанс–консонанс.

Отже, камерна симфонія № 2 Є. Петриченка – приклад оригінального композиторського мислення і чудового володіння сучасними засобами композиторської техніки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ

1. Григорьева Г. В. Новые эстетические тенденции музыки второй половины XX века: Стили. Жанровые направления [Текст]: учеб. пособие. Москва, 2005. С. 23–39.
2. Конькова Г. В. Традиції і новаторство в розвитку жанрів сучасної української музики : монографія. Київ : Муз. Україна, 1985. 80 с.
3. Ущипівська О. М. Культурно-мистецьке життя Донеччини (кінець XIX – початок XXI ст.) : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2011. 480 с.
4. Шевляков Е. Г. Неоромантизм в музыке XX века: пределы или беспредельность? *Музыкальный мир романтизма* : материалы научных конференций. РГК, Ростов-на-Дону, 1997. С. 56–66.

REFERENCES

1. Grigorieva G. (2005) *Novye jesteticheskie tendencii muzyki vtoroj poloviny XX veka: Stili. Zhanrovye napravlenija* [New aesthetic tendencies of music of the second half of the twentieth century: Styles. Genre Directions]. Theory of Modern Composition: Study. way. Moscow. P. 23–39. [In Russian]
2. Kon'kova G. (1985) *Tradicii i novatorstvo v rozvitku zhanriv suchasnoi ukraïns'koï muziki* [Traditions and Innovation in the development of Genres of Contemporary Ukrainian Music]. Kyiv : Musical Ukraine, 1985. 80 pp. [In Ukraine]
3. Ushchivska O. (2011) *Kul'turno-mistec'ke zhittja Donechchini (kinec' XIX – pochatok XXI st.)* [Cultural and artistic life of Donetsk region (the XIX – early XXI century)] : monograph. Kyiv : PARAPAN, 2011. 480 p. [In Ukraine]
4. Shevlakov E. (1997) *Neoromantizm v muzyke XX veka: predely ili bespredel'nost'?* [Neo-Romanticism in the Music of the Twentieth Century: Limits or Infinity?] *Muzykal'nyj mir romantizma* : Materialy Mezhdunar. nauch. konf. The Music World of Romanticism: Materials of the International. scientific Conf., May 1997. Rostov-on-Don, 1997. P. 56–66. [In Russian]

УДК 7.071

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176712>

Віолетта ДУТЧАК,

orcid.org/0000-0001-6050-4698

доктор мистецтвознавства, професор,

завідувач кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

(Івано-Франківськ, Україна) violetta.dutchak@ukr.net

СИНЕРГІЯ ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ЛУЦІВА (ВЕЛИКОБРИТАНІЯ): ДО 90-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ МИТЦЯ

У статті пропонується аналіз творчого шляху відомого митця українського походження Володимира Луціва (Великобританія) з нагоди його 90-річчя від дня народження та в контексті перспективного напрямку сучасної гуманітаристики – діаспориани. Метою статті постає синергія розгляду творчості В. Луціва у взаємодії її складових частин: концертно-виконавської (вокальної та бандурної), критично-публіцистичної, культурно-просвітницької, організаційно-менеджерської, меценатської. Виокремлено життєві етапи творчості, основні здобутки та значення діяльності В. Луціва для популяризації українського мистецтва у світі.

Ключові слова: Володимир Луців, українська діаспора, українське мистецтво, синергія творчості, сольне виконавство, бандурне виконавство.

Violetta DUTCHAK,

orcid.org/0000-0001-6050-4698

Doctor of Arts, Professor,

Head of the Music Ukrainistics and Folk Instrumental Art Department

of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) violetta.dutchak@ukr.net

ART SYNERGY OF VOLODYMYR LUTSIV (GREAT BRITAIN): DEDICATED TO HIS 90TH BIRTHDAY

In the article, the analysis of Volodymyr Lutsiv's artistic path is being proposed – famous artist of Ukrainian origin who lives in Great Britain and celebrating his 90th birthday. The analysis is made in the context of perspective direction of the modern humanitarian diaspora science. The synergy of the V. Lutsiv's art analysis in the interaction with its components is being shown as the purpose of the article: concerts and performance (vocal and bandura playing), critical and publicist activities, cultural and educational work, manager and philanthropist work. The life stages of art, main achievements and significance of V. Lutsiv's activity for popularization of Ukrainian art in the world are being pointed out.

Volodymyr Lutsiv (was born on June 5th 1929 in Nadvirna, now Ivano-Frankivsk region) – is Ukrainian singer, bandura player, researcher, journalist, manager, philanthropist and public activist. The main goal in all his activities throughout the life and artistic path was the promotion of Ukrainian art and culture. V. Lutsiv represented both vocal art (in the academic and mass culture directions), as well as vocal-instrumental traditional kobzar movement, actively promoted Ukrainian choral singing, choreography, painting, popularized the works of Ukrainian composers, including the diaspora.

Performing activity of the artist is impressive with its intensity – more than 2000 concerts in dozens of countries around the world. Along with the performances, V. Lutsiv contributed to the tours of Ukrainian diaspora art groups (choral, dance) and art exhibitions in the countries of settlement on different continents. He also has been publishing in various languages to the magazines of Europe and America about famous Ukrainian artists and collectives.

From the 80's of the XX century, thanks to the initiatives and coordination of V. Lutsiv, grand projects of international scale were carried out – the celebration of the 1000th anniversary of the Ukraine-Rus' Christianization in many countries of the world (1988), the organization of the first tour of the Byzantine choir from Holland in Ukraine (1991), the return of the Cardinal of the UGCC to Ukraine, Ivan Miroslav Lubachivsky (1991), commemorating the 100th anniversary of the Patriarch of the UGCC Joseph Slipyj and his reburial in Lviv (1992), marking the 400th anniversary of the Brest Union in Rome (1996) and many others.

In 2001 V. Lutsiv presented his archive (books, manuscripts, photos, musical instruments, sound recordings, paintings, sculptures) to his native city of Nadvirna to expand the scientists' possibilities in the study of the Ukrainian diaspora art. Since 2002 he has founded the cultural and artistic fund for philanthropic activity – material support and the annual prizes for the youth of Nadvirnaregion.

Consequently, all kinds of V. Lutsiv's art were in synergy, dense interaction, emphasizing the Ukrainian-centric orientation of his activities.

Key words: Volodymyr Lutsiv, Ukrainian diaspora, Ukrainian art, art synergy, vocal performance, bandura performance.

Постановка проблеми. З кінця 80-х рр. ХХ ст. в українській гуманітаристиці чітко виокремлюється новий перспективний напрям досліджень, пов'язаний із буттям і здобутками української еміграції упродовж ХХ ст., формуванням української діаспори як нового соціального утворення, що тримає назву *діаспорознавство* (*діаспоріана*). Мистецтво діаспори – складова частина загальної духовної культури українського народу, що охоплює широкі сфери діяльності організацій, освітніх, наукових та мистецьких осередків, а також окремих осіб – у творчій, виконавській, громадській, духовно-релігійній, методично-педагогічній, видавничій справах. Для багатьох митців українського зарубіжжя характерний творчий універсалізм, що проявився у поєднанні різних видів діяльності. Серед таких постатей вагоме місце займає Володимир Луців – співак, бандурист, мистецький критик, менеджер численних гастролей колективів українського зарубіжжя, пропагандист української культури у світі, уродженець Прикарпаття, який вже багато років проживає в столиці Великобританії, місті Лондоні. Різностороння діяльність Володимира Луціва триває і досі, в його ювілейний рік святкування 90-річчя від дня народження.

Аналіз досліджень. Основними джерелами для узагальнень стали фонди В. Луціва в Музеї історії Надвірнянщини (Луців, б.р.), результати особистого спілкування та листування автора статті з В. Луцивим, а також мемуарне видання «Від Бистриці до Темзи», що було приурочене до 70-ліття митця і ставило метою ознайомити громадськість із його життєвим і творчим шляхом (Луців, 1999). Пропонована стаття також продовжує попередні дослідження автора, в яких аналізуються окремі напрями діяльності митця – виконавський у контексті основних тенденцій розвитку бандурного мистецтва зарубіжжя (Дутчак, 2013), науково-публіцистичний, організаційний, а також епістолярій, архівні матеріали, представлені у фонді В. Луціва в Музеї історії Надвірнянщини (Дутчак, 2002, 2004, 2008, 2010, 2013). Характеристику менеджерської діяльності В. Луціва та специфіку вокального виконавства в діаспорі у монографії пропонує Г. Карась (Карась, 2012), аналіз звукозаписів думового репертуару – Х. Скрипка (Скрипка, 2010). Новизну пропонуваного дослідження становить комплексний розгляд творчої діяльності особистості з використанням системного та синергетичного принципів (Дутчак, 2011).

Мета статті – розгляд синергії багатовекторної творчості В. Луціва у взаємодії її складових

частин: концертно-виконавської (вокальної та бандурної), критично-публіцистичної, культурно-просвітницької, організаційно-менеджерської, меценатської, що підкреслюють універсалізм його постаті на різних етапах життєвого шляху.

Виклад основного матеріалу. Володимир Луців (народився 5 червня 1929 р. в м. Надвірна теперішньої Івано-Франківської області) – співак, бандурист, дослідник, журналіст-публіцист, менеджер, меценат, громадсько-культурний та релігійний діяч. Наприкінці Другої світової війни, в 1944 р. він потрапив у Німеччину, де відбулося його доленосне знайомство з відомим полтавським кобзарем – Г. Назаренком, завдяки якому він стає наймолодшим учасником Капели бандуристів імені М. Лентовича у м. Гюсюр. Саме тоді відбулося опанування ним бандури, вивчення традиційного кобзарського репертуару. Після перебування в Німеччині В. Луців живе у м. Брандфорд (Великобританія), спрямовує свої зусилля на отримання ґрунтовної вокальної професійної освіти в досвідчених педагогів – спершу у Великобританії у «Музичній Школі Святої Трійці» (Лондон), надалі в Італії в Консерваторії св. Кекилії (Рим).

Оперна фахова підготовка сприяла реалізації отриманих знань, вмінь і навичок у подальших сольних виступах і на естраді, і з бандурою. Основною метою діяльності В. Луціва упродовж усього життєвого і творчого шляху була пропаганда українського мистецтва і культури. Концертно-пропагандистська сфера діяльності охоплює виконавську працю В. Луціва (як соліста – співака та бандуриста), в основі якої – популяризація української музики в світі. Географія його виступів охоплює як країни Європи (Франція, Англія, Німеччина, Бельгія, Італія), Азії (Ізраїль), так і Америки (США, Канада) та Австралії. Загалом за період своєї творчої діяльності В. Луців брав участь у понад 2000 виступів. Упродовж виконавської творчості митець співпрацював також як соліст із багатьма колективами, зокрема Великобританії (хор «Гомін», танцювальні колективи «Чупляк» та «Орлик»), США (Капела бандуристів імені Т. Шевченка, Дівоча капела бандуристок), Голландії (Візантійський хор) та ін.

Виконавська діяльність В. Луціва в другій половині ХХ ст. зосереджена за напрямками сольного вокального концертування (з опорою на естрадно-популярний стиль, романсовий, жартівливий, шлягерний репертуар) та бандурного вокально-інструментального мистецтва (з опорою на традиційний кобзарський епічний стиль виконання дум, псалмів, історичних пісень, з одного боку, та концертно-академічний стиль у виконанні

інструментальних творів із камерним оркестром, пісенно-романсової лірики з бандурою, з іншого).

Завдяки його перемозі під сценічним іменем Тіно Вальді на пісенному європейському конкурсі в 1961 р. (що передував Євробаченню) від Великобританії вперше було підкреслено українське походження співака-лауреата.

Музично-естетичні засади виконавського стилю В. Луціва формувалися на основі традицій вокалу видатних співаків-сучасників (С. Крушельницької, М. Мінського, М. Скали-Старицького та ін.), в їх орієнтації на класично-академічний стиль у поєднанні з національними музичними традиціями. Його репертуар охоплював сольні та ансамблеві академічні зразки оперної та камерно-вокальної творчості зарубіжних та українських композиторів, у т. ч. діаспори (А. Гнатишина, О. Бобикевича, А. Рудницького), естрадно-розважальні та лірично-романсові шлягери, різнохарактерні історичні українські пісні, у т. ч. й повстанські, народні пісні України та народів світу. В. Луців одним із перших зініціював спів неаполітанських пісень українською мовою, грав на бандурі у супроводі струнного оркестру, виступивши експериментатором у багатьох виконавських напрямках.

Репертуар В. Луціва надзвичайно різноманітний не лише в жанровому аспекті, але й у стилістичному розмаїтті – від народного українського епосу до творів класичного, романтичного, постмодерного спрямування. Слід також зазначити специфіку бандурного виконавства В. Луціва, що заснована на спадкоємності традицій кобзарської школи полтавського регіону, звідки родом його вчитель – Г. Назаренко, їхнє збереження в умовах іншомовного оточення. Це позначилося на репертуарі, грі, вокальних інтонаціях, інтерпретаційних засадах, особливо дум (Дутчак, 2004; Скрипка, 2010).

Отже, перший рівень взаємодії мистецтва у творчості В. Луціва спостерігається на близьких між собою видах виконавства – сольному вокальному та вокально-інструментальному (бандурному). Саме в межах цієї взаємодії відбувається конвергенція виконавських процесів, вплив фольклорних традицій співу на академічне виконавство, і зворотний вплив академічного співу на бандурне виконавство (Дутчак, 2004).

Паралельно з виконавською В. Луців сприяв організації гастролей мистецьких колективів української діаспори (хорових, танцювальних) та художніх виставок по країнах поселення на різних континентах, популяризував творчість українських композиторів, у т. ч. із діаспори. Його

критично-публіцистична сфера охоплювала різні види діяльності – участь у радіо- і телепередачах як оглядача музичних і художніх подій, дописи про видатних українських митців та колективи у таких відомих виданнях діаспори, як «Українська думка» (Великобританія), «Визвольний шлях», «Український самостійник», «Свобода», «Бандура» (США) та ін. Його публіцистика – це свого роду антологія реалій мистецького життя діаспори та історії української культури. Серед жанрів статей вирізняються: статті есе, статті-дослідження, відгуки-рефлексії, критичні нариси, інтерв'ю, доповіді (Дутчак, 2010).

Таким чином, другий рівень синергії творчості В. Луціва спостерігається у площині мистецького менеджменту, музикознавства, журналістики, публіцистики.

З 80-х рр. ХХ ст. більш виразнішою і різноманітною стає організаційно-просвітницька діяльність В. Луціва, що охоплює координацію мистецьких подій, гастролей українських колективів діаспори у світі, в Україні, виставок образотворчого мистецтва, церковно-релігійних урочистостей в Україні та за кордоном. Завдяки ініціативам та координуванню В. Луціва були здійснені грандіозні проекти міжнародного масштабу – святкування 1000-ліття Хрещення України-Руси в багатьох країнах світу (1988), організація перших гастролей в Україні Візантійського хору з Голландії (1991), повернення на престол в Україну кардинала УГКЦ Івана Мирослава Любачівського (1991), вшанування 100-ліття Патріарха УГКЦ Йосипа Сліпого і його перепоховання в Львові (1992), відзначення 400-ліття Берестейської унії в Римі (1996) та багато інших. До проведення вищезгаданих урочистостей В. Луців залучав численні колективи, диригентів і солістів з України та країн, де проживає українська діаспора. Він щільно співпрацював із державними і громадськими організаціями в Україні та діаспорі. Це сприяло утвердженню позитивного іміджу молодій державі Україна, адже більшість акцій припала на час відновлення її незалежності.

У 2001 р. В. Луців до 10-ліття незалежності України подарував своєму рідному місту Надвірній у Музей історії Надвірнянщини величезну колекцію мистецьких творів та особистий архів, що охоплює документи творчої спадщини співака – фоно- і відеотеку, багату книгозбірню мистецьких видань діаспори, рукописи, епістолярій та офіційну кореспонденцію, твори образотворчого мистецтва та скульптури, графіки, а також фото і нотний архів, музичні інструменти (концертні бандури майстрів братів П. і О. Гончарен-

ків та В. Гляда). Архів В. Луціва значно розширює можливості науковців у дослідженні мистецтва української діаспори (Дутчак, 2002).

З 2002 р. ним засновано благодійний Культурно-мистецький фонд для меценатської діяльності – матеріальної підтримки і щорічного преміювання талановитої молоді Надвірянщини. За час існування Фондом вже відзначено в Надвірній, Івано-Франківську, Львові понад 70 осіб у різних номінаціях.

Отже, третій рівень синергії творчості В. Луціва охоплює мистецький менеджмент та меценатство.

Висновки. Таким чином, життєвий і творчий шлях В. Луціва охоплює кілька періодів, упродовж яких відбувалося його професійне зрос-

тання й удосконалення. Хоча здебільшого вони припали на перебування за кордоном, але завжди він був безпосередньо пов'язаний з українською культурою. Основні етапи його творчого шляху – з 1956 р. до початку 80-х років, на який припадає пік активності концертно-гастрольної діяльності митця як співака та бандуриста, та з 1980-х рр. до наших днів, коли відбувається переорієнтація діяльності В. Луціва з виконавської на організаційно-менеджерську – як координатора мистецьких, церковно-релігійних акцій, гастролей в Україні та за кордоном та меценатську – як засновника благодійного фонду для підтримки молоді. Отже, всі види творчості В. Луціва перебували в синергії, щільній взаємодії, підкреслюючи україноцентричне спрямування його діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дутчак В. Бандурист світової слави Володимир Луців. *Народна творчість та етнографія*. 2002. № 4. С. 100–104.
2. Дутчак В. Бандурне мистецтво у Великобританії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. : персоналії і колективи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Вип. 21. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. С. 39–45.
3. Дутчак В. *Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ ст.* [монографія]. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. 488 с. + 72 іл.
4. Дутчак В. Виконавська творчість Володимира Луціва в контексті бандурного мистецтва другої половини ХХ ст. *Культура і сучасність: альманах*. Київ : ДАКККІМ, 2004. № 1. С. 78–84.
5. Дутчак В. Культурно-громадська і виконавська діяльність Володимира Луціва (Великобританія): ювілейні узагальнення. *Видатні постаті науки, культури і освіти України* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, Київ, 30–31 жовтня 2008 р. Київ : ДАКККІМ, 2008. С. 309–311.
6. Дутчак В. Листи до Володимира Луціва – реалії мистецтва бандуристів українського зарубіжжя. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. Вип. 19–20. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. С. 289–296.
7. Дутчак В. Методологія досліджень бандурного мистецтва діаспори. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. Вип. 23. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, 2011. С. 170–175.
8. Дутчак В. Науково-публіцистичний доробок та епістолярій Володимира Луціва в контексті досліджень мистецтва українського зарубіжжя. *Студії мистецтвознавчі*. Ч. 1 (29): Театр. Музика. Кіно. Київ : Видавництво ІМФЕ, 2010. С. 88–94.
9. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : монографія. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 1164 с.
10. Луців В. *Від Бистриці до Темзи*: Спогади, документи, публікації, листи. Львів : Дивосвіт, 1999. 608 с.
11. Луців В. Музей історії Надвірянщини. Архів. Б. р.
12. Скрипка Х. Думовий епос у звукозаписах Володимира Луціва (Великобританія). *Музикознавчі студії Інституту мистецтв Волинського національного університету імені Лесі Українки та Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського* : збірник наук. праць. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 6. С. 187–195.

REFERENCES

1. Dutchak V. World glory bandura player – Volodymyr Lutsiv. *Folk art and ethnography*. 2002. № 4. P. 100–104. [in Ukrainian].
2. Dutchak V. Bandura art in the UK in the second half of the XXth – beginning of the XXI century. : personalities and collectives. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Historical sciences*. Ed. 21. Ostrog : View of the National University «Ostroh Academy», 2013. P. 39–45. [in Ukrainian].
3. Dutchak V. *Bandura art of Ukrainian diaspora in the XXth – beginning of the XXI century*. Ivano-Frankivsk : Foliant, 2013. 488 p. + 72 pic. [in Ukrainian].
4. Dutchak V. Performing art by Volodymyr Lutsiv in the context of bandura art of the second half of the twentieth century. *Culture and the present: an almanac*. Kyiv : DAKKKIM, 2004. № 1. P. 78–84. [in Ukrainian].
5. Dutchak V. Cultural and social activity of Volodymyr Lutsiv (Great Britain): jubilee generalizations. *Outstanding personalities in science, culture and education of Ukraine* : materials of All-Ukrainian Sciences-Practice Conference, Kyiv, October 30–31, 2008. Kyiv : DAKKKIM, 2008. P. 309–311. [in Ukrainian].

6. Dutchak V. Letters to Volodymyr Lutsiv – realities of bandura players art of Ukrainian diaspora. *Bulletin of the Precarpathian University. Art studies*. Ed. 19–20. Ivano-Frankivsk : Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2010. P. 289–296. [in Ukrainian].

7. Dutchak V. Research methodology of diaspora bandura art. *Bulletin of the Precarpathian University. Art studies*. Ed. 23. Ivano-Frankivsk : V. Stefanyk Precarpathian National University, 2011. P. 170–175. [in Ukrainian].

8. Dutchak V. Scientific and journalistic work and epistolary of Volodymyr Lutsiv in the context of art studies of Ukrainian diaspora. *Art studies*. Ch. 1 (29): Theater. Music. Cinema. Kyiv : IMF Publishing House, 2010. P. 88–94. [in Ukrainian].

9. Karas G. *Musical culture of the Ukrainian diaspora in the world perspective: a monography*. Ivano-Frankivsk : Tipovit, 2012. 1164 p. [in Ukrainian].

10. Lutsiv V. *From Bystryca to the Thames: Memoirs, documents, publications, letters*. Lviv : Dyvosvit, 1999. 608 p. [in Ukrainian].

11. Lutsiv V. Museum of the history of Nadvirnaregion. Archive. Without a year. [in Ukrainian].

12. Skrypka Kh. Duma epic in the recordings of Volodymyr Lutsiv (Great Britain). *Musical studies of the Institute of Arts of the Lesia Ukrainka Volyn National University and Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine*. V. 6. Lutsk, 2010. P. 187–195. [in Ukrainian].

УДК 784.087.68.071.1(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176712>

Анна КАМЕНЄВА,
orcid.org/0000-0002-9772-2901
аспірант кафедри інтерпретології та аналізу музики,
викладач кафедри хорового диригування
Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського
(Харків, Україна), *nurchahku_A@i.ua*

ЖАНРОВА СЕМАНТИКА ХОРОВИХ МІНІАТЮР МИХАІЛА ШУХА

Дослідження присвячене жанрово-семантичному аналізу хорових мініатюр 1999–2003 рр. М. Шуха, що розкриває особливості композиторського письма саме в камерних хорових жанрах. Виявлено основні засади творчого мислення М. Шуха в хорових мініатюрах. Насамперед, зазначено значення інтонаційності та виразності мелосу, визначено «генеральні інтонації» обраних хорових мініатюр, які відповідають образній сфері творів. Відзначені принципи метроритмічної, гармонічної та фактурної драматургії в хорових мініатюрах. На основі музичних засобів-символів визначено багатовимірність хорового стилю М. Шуха, що сприяє розумінню глибинної філософії творчості митця.

Ключові слова: *хорові мініатюри, жанрова семантика, інтонація, хоровий стиль М. Шуха.*

Anna KAMENIEVA,
orcid.org/0000-0002-9772-2901
Postgraduate Student of the Department of Interpretation and Analysis of Music,
Teacher of the Department of Choral Conducting
Kharkiv National Kotlyarevsky University of Arts
(Kharkiv, Ukraine), *nurchahku_A@i.ua*

THE GENRE SEMANTICS OF CHORAL MINIATURES BY MYKHAIL SHUKH

Mykhail Shukh is the most self-contained composer who has taken his special place in the Ukrainian art of modern times. As you know, the artistic worlds of creativity of M. Shukh are extremely diverse. He wrote a lot of music for the choir. However, it is important to note that it is the spiritual pieces that are of high priority in the composer's work. In this area, M. Shukh created a large number of chants – from large paraliturgical genres to choral miniatures.

There are many spiritual choral miniatures of M. Shukh. For the first time the composer turned to the genre in 1988 and continued to work in it all his creative life. It is known that the composer equally relied in his spiritual works both on Western European and on Orthodox church traditions. In the same way, the genre of choral miniatures is represented by M. Shukh in chants in the traditions of Christian culture. We note an important feature of the style of M. Shukh – the desire for intimacy. This is evidenced by the following signs: large church genres (requiem, mass) are embodied by the composer by a different performing composition than is customary – mostly a cappella or vocal trio instead of tutti by choir; the prevalence of transparent texture, the original interpretation of canonical texts. M. Shukh sought to create his own “microcosm” and embody “subtle matter” through various spiritual genres.

Based on the analysis of choral miniatures (1999–2003) of M. Shukh revealed the multidimensionality of the composer's choral style, which is based on such features: the dominant prayer sphere (manifested at the level of tempo, tune, textural development; melodic expressiveness and developed theme in choral miniatures as a sign of striving for God-communication; rhythmic special features, importantly important in the sphere of choral ministries; harmonic movement of choral miniatures: it is extremely simple with its own wicked up (so, for example, in the first choir “Spiritual Diptych” or “Ave Maria”), then it is complemented by folding chord matching – dissonance, “surprise”. Genre-semantic analysis of the choral miniatures of M. Shukh, showing how the musical means-symbols are help decipher the depth of the philosophical composer's message. The characteristics of the main character of melos, the perseverance of choral music and dramaturgical development, are provided by the specialist until the day of canonical (poetic) text for M. Shukh's artistic confession.

Finally, for the composer's choral style, a typical combination of subjective, meditative sphere of sensations and objective experiences of homo credens, whose chants are based on the liturgical traditions of different faiths. The genre-style synthesis in choral miniatures of Mikhail Shukh becomes a hallmark of his time, attracting the composer to a number of prominent clergymen and musical prophets.

Key words: *choral miniatures, genre semantics, intonation, choral style of M. Shukh.*

Постановка проблеми. Михайл Шух – самобутній композитор, що зайняв своє особливе місце в українському мистецтві сучасності. Як відомо, художні світи творчості М. Шука надзвичайно різноманітні. Багато музики він написав для хору. Однак варто зауважити, що саме духовні хорові твори є пріоритетними в творчості митця. У цій сфері М. Шух створив велику кількість творів – від великих паралітургічних жанрів до хорових мініатюр.

Значимо важливу рису стилю М. Шука в хорових жанрах – прагнення до камерності. Про це свідчать такі ознаки: великі церковні жанри (реквієм, меса) втілені композитором іншим виконавським складом, ніж прийнято – переважно виклад *a cappella* або вокальне тріо замість *tutti* хору, переважання прозорої фактури, оригінальне трактування канонічних текстів (наприклад, про «День гніву» в месі «И сказал я в сердце моем» у медитативній сфері). В одному з інтерв'ю композитор зізнавався: «В якийсь момент я зовсім перестав писати для симфонічного оркестру, зрозумів, що великий колектив відображає щільну матерію, а як раз хочу з неї вирватися» (Денисенко, 2019: 24).

М. Шух прагнув створити власний «мікросвіт» і втілити «тонкі матерії» через різні духовні жанри. Тим самим підвищується інтерес до жанру хорової мініатюри в духовній творчості М. Шука, де повною мірою розкривається прагнення композитора до камерності.

Аналіз досліджень. Нині творчість М. Шука є доволі актуальною як у виконавському аспекті, так і в науковому. Раптова смерть видатного українського композитора, педагога та громадського діяча Михайла Шука у 2018 р. спричинила гостру необхідність систематизувати та висвітлити основні віхи творчого надбання митця, виявити основні стильові засади композитора. Так, в 2019 р. була видана колективна монографія «Михайл Шух: Митець і час» (Коробецька та ін., 2019: 131), яка повною мірою розкрила особистісні якості композитора в сучасному мистецтві, виявила його основні стильові напрямлення та принципи творчості. Ця наукова праця є підґрунтям для поглибленого дослідження доробку М. Шука. Однак у монографії не достатньо висвітлена проблематика саме духовної творчості композитора. Насамперед, це стосується мініатюр, які становлять великий спектр із розмаїття жанрово-стильових моделей хорової творчості М. Шука.

У процесі аналізу жанрової семантики хорових мініатюр М. Шука дослідження спирається на наукові праці Б. Асаф'єва (Асаф'єв, 2019: 240), В. Медушевського (Медушевський, 2019: 74).

Мета статті – виявити багатовимірність хорового стилю М. Шука через багатство жанрової семантики в хорових мініатюрах (1999–2003 рр.).

Виклад основного матеріалу. Духовних хорових мініатюр у М. Шука велика кількість. Вперше композитор звернувся до жанру в 1988 р. (хор «Помяни, Господи» на вірші М. Шноралі), передбачаючи появу великих жанрів у цій сфері, і продовжував працювати в ній все творче життя. Відомо, що композитор в рівній мірі спирався в своїх духовних творах і на західноєвропейську, і на православну церковні традиції. Так, і жанр хорової мініатюри представлений М. Шухом піснеспівами за традиціями християнської культури.

Аналізуючи камерні форми хорової творчості митця, необхідно зазначити, що і в цьому жанрі М. Шух не відходить від своїх основних стильових орієнтирів – медитативної сфери (молитовності), «одночасного прагнення до глибинності та сходження» (Коробецька та ін., 2019: 19).

На основі семантичного аналізу багатьох хорових творів М. Шука можна зробити висновок, що в пріоритеті для композитора щодо семантики – виразність мелодики, «інтонаційна чуйність» і «відчуття мелосу» (Асаф'єв, 2019: 240). Єдність, Гармонія та Світло, до яких так прагнув М. Шух, це – прагнення до Богоспівкування (через рух душі людини до Вищого, сходження до Світла). Так, композитор, за допомогою музичної інтонації, що має «духовно-моральний вимір», втілює «енергії своєї душі» (Медушевський).

Наприклад, у хоровій мініатюрі «*Ave Maria*» (1999), «генеральною інтонацією» (Медушевський, 2019: 74) є *піднесена висхідна інтонація*, що передає радісний образ вітання Діви Марії. Піснеспів написано для мішаного хору і соло сопрано. За традицією написання композиторами цієї молитви (шедеври – «*Ave Maria*» Дж. Каччіні, Ф. Шуберта) і в музичній лексиці твору Шука в партії соло сконцентрований мелодичний тематизм та драматургічний розвиток загальної концепції піснеспіву. Хор же виступає основою гомофонно-гармонічного супроводу.

Першою ознакою піднесеності слугує велика кількість стрибків у партії соло і верхніх голосах хору (на широкі інтервали: септиму, сексту, кварту, квінту). Ці стрибки насичують мелодію диханням, розспівністю і відповідають образу Небесної Покровительки, Святої Діви Богородиці.

Друга ознака – ритмічна канва піснеспіву. Композитор наситив хорову фактуру твору синкопами, які переважно слугують «трампліном» до майбутнього висхідного стрибкоподібного руху. Ритмоформула руху додає музиці легкості та

«невловимості». Часто зустрічається рух шістнадцятими – в основному, в мотивах, які «перетікають» із голосу в голос, яке переливи світла.

Безумовно, в створенні світлого, піднесеного образу яскраву роль виконує гармонічна мова хорової мініатюри М. Шуха, що захоплює красою і виразністю свого втілення. Насамперед, зазначимо часте застосування композитором акордів із затриманням, які надають музиці сентиментальності та трепетності. Також неодноразово М. Шух прагне до плагальності (наприклад, відхилення в IV ступінь). Найвиразнішим гармонічним співзвуччям є перерваний зворот (відхилення в VI ступінь ладу) в кульмінації шляхом додавання *divisi* в кожному голосі. Так, після світлого звучання основної тональності *G-dur* відхилення в *e-moll* додає інтонацію світлої печалі, що звучить дуже проникливо.

У хоровій мініатюрі «*Stabat Mater*» для жіночого хору (1999), навпаки, превалює прагнення до *нижньої* (скорботної) інтонації, що пов'язано зі змістом: розкривається інший образ Діви Марії – Матері у скорботі, яка бачить свого Сина вмираючим на Хресті. Тематизм хорової мініатюри точно відображає драматичний образ: *нижній тетрахорд*, який і назвемо «генеральною інтонацією», «червоною ниткою» проходить через весь твір. Це пов'язано і зі структурою вербального тексту (застосованою М. Шухом), в якій кожне слово чи словосполучення складається з 4 складів: *Stabat Mater / dolorosa / juxta crucem / lacrimosa*. І, звичайно, з семантикою молитви, що символізує сльози, що капають, безперервні стогони матері, що бачить страждання свого Сина.

З точки зору розвитку драматургії хорової мініатюри, важливо зауважити семантичне значення пауз, які розділяють кожен тетрахорд, надаючи більшого значення кожному слову. Таким чином, спостерігаємо розрізнений тематизм і обриви музичних фраз, наче автор закликає до обдумування кожної інтонації.

Гармонійна мова хору – складна, насичена безліччю кластерів (застосування гострих півтонів, які, за рахунок нестійкості, додають у музику морок і жах).

У хоровій мініатюрі «*Dies irae*» для мішаного хору переданий драматичний образ, який розкриває зміст канонічного пісенспіву «День гніву». М. Шух втілює його в двох сферах: *молитовній* (перший розділ), завдяки лаконічності висловлення, великій кількості мовних інтонацій; *дієвій* (середній розділ), що призводить до яскравій кульмінації.

У хорі «*Dies irae*» «генеральних інтонацій» дві: перша, *стилізація григоріанського хоралу* – *псалмодія*: багаторазове повторення звуку на тлі орган-

ного пункту на тоніці низьких голосів. Її смисл – неминучість Судного Дня і невідворотність кари за гріхи. Стилістичні ознаки григоріанського хоралу проявляються й на рівні хорової фактури: домінуюче значення мають чоловічі партії, особливо партія басів, коли інші голоси виконують другорядну функцію (навіть при розвиненому мелодизмі). Проаналізувавши гармонічну мову мініатюри, також можна зазначити прагнення до західної духовної традиції: в основному композитор застосовує тісне розміщення акордів, велику кількість секундових співзвуч, затримань. «Тіснота» музичного викладення створює деяку статичність та архаїчність звучання.

Друга «генеральна інтонація» – *тритонова нисхідна*, напруженістю та дисонансністю свого звучання яскраво відтворює образ страху перед Божим Судом і Господнім гнівом.

У прагненні до камерності М. Шух проявив себе і в одному зі своїх хорових циклів – в *Духовному диптиху для жіночого хору* (2003). Цикл складається з двох, невеликих за масштабом, хорових мініатюр – «*Исполнение всех благих*» та «*Молитва ко Святой Троице*». За драматургією диптих вибудований за принципом «прелюдії та фуги» – перший хор написаний у традиційному ключі та не несе в собі головуючої функції, весь драматизм укладений у другому пісенспіву циклу.

Як відомо, в молитві по закінченню справи «*Исполнение всех благих*» прославляється Господь, М. Шух же відобразив славильність не масштабно, а в семантиці лаконічності, «камерності» музичного викладення. Хор має ознаки кантовості, що підтверджує застосування, в основному, стриманого триголосся, де верхні голоси утворюють мелодію, а нижній – гармонічну основу.

Другий хор «*Молитва ко Святой Троице*» – це емоційно-образна кульмінація диптиха. По-перше, молитва до Святої Трійці несе в собі драматичний зміст – блага про помилування, взивання до Бога бути до нас милостивим, пробачити людські гріхи. Таким чином, є очевидним, що емоційне насичення в цій хоровій мініатюрі більше, ніж у першій. Взивання до Спасителя відбувається в тексті такими багатозначними вигуками: «помилуй», «очисти», «прости», «посети», «исцели». Кожне слово молитви містить глибокий смисл, який переданий композитором М. Шухом в авторському баченні.

Музична лексика в хоровій мініатюрі складна і багатогранна. Насамперед звернемо увагу на непросту метроритмічну структуру: перемінність розміру, що пов'язана з будовою строф у тексті, налаштовує на головуючу мовленнєву основу молитви.

Застосування різних ритмічних формул (тріоль, синкопи) також ускладнюють музичну мову.

Тематизм піснеспіву, що складається з двох розділів, достатньо розвинений. Перший розділ (Страстно) звучить архаїчно та ствердно: на тлі яскравого органного пункту в партії сопрано на перший план виходить тема альтів (спочатку монодією, потім у триголосному викладенні), в якій є ознаки знаменного розспіву (лаконізм теми в амбітусі терції), – це *перша «генеральна інтонація»*.

Другий розділ (Смиренно) характеризується хоральним викладенням. Порівняно з першим розділом, тут відображена семантика благання, просліджуються скорботні інтонації в псалмодійному викладенні. Яскрава кульмінація *«Имене Твоего ради»*, до якої підводить логіка попереднього розгортання музичного матеріалу, є й смисловою вершиною молитви – ствердження Господа в Триєдності, Бога у Святій Трійці!

Ще одним важливим семантичним знаком є гармонічна мова хорової мініатюри. Насамперед зазначимо велике значення органного пункту на тоніці *cis-moll* в першому розділі, що став основою для всього гармонічного викладення розділу (органний пункт сприяє створенню архаїчності звучання в експозиції хору). Другий розділ більш розвинений у плані гармонії. Зі зміною тональності (*fis-moll*) ускладнюється й гармонічна мова: композитор багаторазово застосовує плагальні звороти (IV3/5 – Т, II2 – Т), затримання в акордах. Архаїчно звучить відхилення в натуральну доміанту. Зазначимо також, що гармонічна тканина твору насичена великою кількістю септакордів (найбільш яскраво звучить VI7 в кульмінації хору). У плані інтонаційної драматургії, відзначимо найвиразнішу інтонацію мініатюри – звучання IV# ступеню в ПЗ/4 з підвищеною терцією із затриманням у псалмодійному викладенні (*друга «генеральна інтонація»*).

Висновки. На основі аналізу хорових мініатюр 1999–2003 рр. М. Шуха виявлена багатомірність хорового стилю композитора, що основана на таких рисах:

– головуюча молитовна сфера (проявляється на рівні темпової, ладо-тональної, фактурної драматургії);

– мелодична виразність і розвинений тематизм у хорових мініатюрах як ознака прагнення до Богоспівкування;

– метро-ритмічні особливості, які є важливим засобом втілення образної сфери хорових мініатюр;

– гармонійна мова хорових мініатюр: то надзвичайно проста у своєму викладенні (у першому хорі «Духовного диптиху» або в «Ave Maria»), то сповнена складних акордових зіставлень – дисонуюча, «суперечлива» (другий хор «Духовного диптиху», «Stabat Mater»).

Зазначимо, що, звертаючись до камерних хорових жанрів, композитор М. Шух не зменшує прагнень до «простору» своєї музики, до надзвичайно глибокого втілення молитви в своїй творчості. Адже жанрово-семантичний аналіз хорових мініатюр М. Шуха показав, що музичні засоби-символи допомагають розшифрувати глибину філософії композиторського надбання. Для художнього мислення М. Шуха характерні головуюче значення мелосу, виразність хорової інтонації та її драматургічного розвитку, які є провідником до розуміння канонічного (поетичного) текстів. Та, зрештою, для хорового стилю композитора типове злиття суб'єктивної, медитативної сфери відчуття та об'єктивних переживань релігійної людини (*homo credens*), чії піснеспіви спираються на літургічні традиції різних конфесій.

Жанрово-стильовий синтез у хоровій мініатюрі Михайла Шуха стає прикметою свого часу, залучаючи композитора до видатних духовидців та музичних пророків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. Кн. 2. Л: Музыка. 1971. С. 211–375.
2. Денисенко Л. Ретрансляция Шуха. *Еженедельник 2000*. 2012. № 50 (634) 14. С. 24.
3. Медушевский В. Духовно-нравственный анализ музыки. Глава 1. Образовательный портал Слово. URL: www.portal-slovo.ru/art/35812.php?ELEMENT_ID=35812 (дата звернення: 15. 05. 2019).
4. Медушевский В. Интонационная форма музыки : Исследование. Москва : Композитор. 1993. С. 74.
5. Михайл Шух: Митець і час : Колективна монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2019. С. 14.

REFERENCES

1. Asafiev B. (1971). *Muzykalnaya forma kak protsess [Musical form as a process]*. Vol. 2. L: Muzyika [in Russian].
2. Denisenko L. (2012). Retranslyatsiya Shuha [Retransmission of Shukh]. *Ezhenedel'nik 2000 – Weekly 2000*. № 50. 24 p. [in Russian].
3. Medushevskiy V. Duhovno-nravstvennyiy analiz muzyki. Glava 1. [Spiritual and moral analysis of music. Chapter 1]. *Obrazovatelnyiy portal Slovo*. URL: www.portal-slovo.ru/art/35812.php?ELEMENT_ID=35812 [in Russian].
4. Medushevskiy V. (1993). *Intonatsionnaya forma muzyki: Issledovanie. [Intonational form of music. Study]*. Moskva : Kompozitor [in Russian].
5. *Mihayil Shukh: Mitets I chas [Artist and time]*. (2019). Kyiv : Vid-vo NPU im. M. P. Dragomanova [in Ukrainian].

УДК 069:379.85

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176714>**Антон КАРМАЗІН,***orcid.org/0000-0002-8860-0355**член Національної спілки композиторів України,**старший науковий співробітник**Музею театрального, музичного та кіномистецтва України**(Київ, Україна) karmazinanton82@ukr.net***Ірина ДУБРОВІНА,***orcid.org/0000-0002-6676-4789**кандидат педагогічних наук,**науковий співробітник**Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського**(Київ, Україна) iradubrovina@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МИСТЕЦЬКИХ ЗАХОДІВ У ВІТЧИЗНЯНОМУ МУЗЕЙНОМУ ТА БІБЛІОТЕЧНОМУ ПРОСТОРИ

У статті окреслено питання взаємодії різних творчих та культурних галузей, їхнього мистецького співіснування, що є одним із важливих аспектів подальшого розвитку національної культури України. Придлено увагу використанню музейного та бібліотечного простору як концертного майданчика. Здійснено огляд різноманітних мистецьких виступів у приміщенні музеїв та бібліотек, які сприяють інтеграції їхнього середовища та мистецької атури. Автори зосереджують увагу на використанні музейного простору як концертного майданчика, запропоновано форми та методи інтеграції музейно-бібліотечного середовища. Здійснено огляд концертних програм «Музичної вітальні» Відділу музичних фондів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського як культурного феномена. Підкреслено особливості організації мистецьких заходів у вітчизняному музейному та бібліотечному просторі. Розглянуто музично-електронні інформаційні ресурси, окремі тематичні бібліографічні бази даних про митців та виконавців. Визначена вагома роль каталогізації і створення тематичного анотованого путівника музичних інформаційних ресурсів інтернету, присвячених музичній культурі України та українській музиці у світі Національній бібліотеці України імені В. Вернадського. Закладені основи електронної колекції «Раритети Відділу формування музичного фонду НБУВ», що включає цифрові копії унікальних та старовинних нот, рідкісні портрети музикантів, автографи, з метою забезпечення збереження пам'яток музичного мистецтва та надання інформації про них.

Переосмислено роль музеїв та бібліотек, наближення їх до відкритості та спілкування зі слухачами музичного мистецтва дає змогу залучити людей до краєвих пам'яток культури, історії, мистецтва. Доведено, що організація концертних заходів у вітчизняному музейному та бібліотечному просторі потребує пошуку нових точок дотику двох глибоких культурних струменів – музичної культури та музейного простору.

Ключові слова: музика, концерт, музейний та бібліотечний простір, камерність, процеси інтеграції.

Anton KARMAZIN,*orcid.org/0000-0002-8860-0355**Member of the National Union of Composers of Ukraine,**Senior Researcher**at the Museum of theatrical, musical and cinema art of Ukraine**(Kyiv, Ukraine)***Iryna DUBROVINA,***orcid.org/0000-0002-6676-4789**Candidate of Pedagogical Sciences,**Researcher**at the National Library of Ukraine Vernadsky**(Kyiv, Ukraine)*

FEATURES OF ORGANIZATION OF THE MUSIC ACTIVITIES IN THE DOMESTIC MUSEUM AND LIBRARY SPACE

The article outlines interaction of the various creative and cultural branches, their artistic coexistence is one of the important aspects of the further development of the national culture of Ukraine. Attention to the use of museum and library space as a concert venue is paid. The various artistic performances in the premises of the museums and libraries that promote the integration of their environment and artistic aura are considered. The authors focus on the use of the museum space as a concert venue, and the forms and methods of integration of the museum and library environment are proposed. The review of the concert programs of "Musical Living Room" by the Department of Musical Funds of the National Library of Ukraine named after V. Vernadskyi as a cultural phenomenon is done. The peculiarities of organization of the artistic events in the national museum and library space are emphasized. The music-electronic information resources and some separate thematic bibliographic databases about the artists and performers are considered. The weighty role of cataloging and the creation of a thematic annotated guidebook of the musical information resources of the Internet dedicated to the musical culture of Ukraine and Ukrainian music in the world in the National Library of Ukraine named after V. Vernadskyi are determined. The laid out foundations of the electronic collection "Rarities of the Department for the Formation of the Musical Fund of NLUV" include the digital copies of the unique and ancient notes, rare portraits of the musicians, autographs, in order to ensure the preservation and information about the musical art memorials.

It is rethought the role of the museums and libraries, bringing them closer to openness and communication with the listeners of musical art can attract people to the best cultural, historical and artistic attractions. It is proved that the organization of the concert events in the domestic museum and library space requires the search for the new contact points of two deep cultural jets – musical culture and museum space.

Key words: music, concert, museum and library space, chamberness, integration processes.

Постановка проблеми. Питання взаємодії різних творчих та культурних галузей, їхнього мистецького співіснування є одним із важливих аспектів подальшого розвитку національної культури України. Це стосується, зокрема, творчого перетину музичної культури та музейного, а також бібліотечного простору, які утворюють чимало синтетичних ліній взаємопроникнення, однією з яких є різноформатні мистецькі виступи у приміщеннях музеїв та бібліотек, які сприяють інтеграції їхнього середовища та мистецької аури [2].

Аналіз досліджень. В останні роки дослідженню проблеми використання музеїв та бібліотек у дозвілєвій сфері присвячено праці В. Квартальнова, І. Смал, Г. Мокрицького, М. Костриця, Г. Махоріна, О. Андрієць, В. Корнієнка, С. Шман та ін. Проте ми вважаємо, що висвітлення творчого перетину музейно-бібліотечного простору для організації мистецьких заходів потребує актуального дослідження та залишається відкритим для досліджень сьогодення.

Мета статті – розкрити особливості організації мистецьких заходів у вітчизняному музейному та бібліотечному просторі України, проаналізувати інтегральні зв'язки та умови творчого перетину музичної культури в культурно-освітніх просторах музейно-бібліотечної сфери.

Виклад основного матеріалу. Музеї України утворюють окремий культурний пласт, що містить у собі значний та різноманітний потенціал, який є одночасно і джерелом яскравих позитивних емоцій, і площиною для глибокої наукової роботи. Тож, не ставлячи перед собою завдання розгляду усіх аспектів цього потенціалу, зосередимо увагу

лише на одному з них – використанні музейного простору як концертного майданчика. Тому для нашого дослідження вагомим є розгляд форм інтеграції музейно-бібліотечного середовища:

– створення в музейних закладах функціональних приміщень для проведення заходів дозвілля – концертних залів, клубних кімнат, оглядових майданчиків, атракціонів, гральних куточків;

– проникнення «індустрії дозвілля» в музеї та бібліотеки: відкриття магазинів, сувенірних яток, кав'ярень, оренда музейних приміщень для проведення рекреаційних і розважальних заходів;

– використання в музейній діяльності таких форм роботи, як гуртки, хобі-групи, театральні, музичні, літературні студії, організація свят, тематичних вечорів, конкурсів, фестивалів, творчих лабораторій.

Методами організації культурно-дозвільних заходів у просторі музеїв-бібліотек є:

– організація днів культури, мистецьких фестивалів, міських свят, виставок живопису, історії, архітектури;

– створення мистецтвотек; систематичні трансляції мистецьких радіо- і телепередач;

– удосконалення маркетингової діяльності музеїв; активізація участі молоді через освітні, культурно-мистецькі, дозвільні проекти; реалізація освітніх і культурних програм для дорослих;

– створення умов для доступу до музейних цінностей інвалідів;

– надання системи пільг для волонтерів.

Відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. музеї України «як культурно-освітні та науково-дослідні

заклади призначені не тільки для вивчення, збереження та використання пам'яток матеріальної і духовної культури, але й для залучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини». Однією із провідних форм такого прилучення є, безумовно, звучання музики у стінах українських музеїв. Замислитися над цим питанням варто на основі нашого значного практичного досвіду роботи – як наукової, так і мистецької. Постійні концертні виступи, участь у творчих заходах музеїв України, серед яких можна назвати Музей театрального, музичного та кіномистецтва та його філії, Київський літературний музей, музей Миколи Лисенка, Кімнату-музей Михайла Вериківського у школі мистецтв № 2, музейний комплекс «Палац Голіциних» у Тростянці, Батуринський палац Розумовських, музеї Петра Чайковського у Низах на Сумщині та Левка Ревуцького в Іржавці на Чернігівщині, музей Ігоря Стравінського в Устилузі на Волині, музей на батьківщині Сергія Прокоф'єва у селі Сонцівка на Донеччині та ін., дають змогу творчо узагальнити цей досвід, сформулювати певні закономірності такого взаємопроникнення в системі міжкультурних компетентностей.

Долучаються до формування цього досвіду також постійні концертні програми «Музичної вітальні» Відділу музичних фондів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, а також концерт камерної музики 6 серпня 2018 р. у рамках Фестивалю мистецтв «Золота кувшинка», який відбувся у Путивльській районній бібліотеці. У бібліотечному середовищі здійснюється наукові дослідження – пошукова робота з проблем музичної бібліографії та галузевого бібліотекознавства, музичного джерелознавства, національної музичної бібліографії. Проведення концертів сприяє «відкриттю» широкому колу слухачів невідомих сторінок життя та творчості видатних митців, композиторів, диригентів, музикознавців. Забезпечення наукової організації, функціонування та використання музичного фонду НБУВ, введення музичних джерел у бібліографічний обіг (підготовка та видання наукових каталогів, ведення бібліографічних баз даних) сприяє ознайомленню учасників та слухачів концерту з резервних цифрових копій унікальних та рідкісних документів, популяризація музичної культури, насамперед української. Бібліотека здійснює інформаційне обслуговування користувачів НБУВ фондами Відділу та інформацією, що стосується широкого кола питань про музику і музичні джерела. Саме через бібліотеку здійснюється комплекс міжнародних наукових і культурних зв'язків із бібліо-

теками, бібліотечними асоціаціями, науковими інституціями, видавництвами.

Звучання музики у приміщенні музею/бібліотеки відмінне від її виконання у концертному залі. По-перше, у свідомості слухача неминуче відбувається «ефект суміщення» почутого і побаченого – психологічне поєднання музики або з музейною експозицією, або з підбіркою тематичної літератури, підготовленої працівниками бібліотеки. Наприклад, творчі заходи в музеї театрального, музичного та кіномистецтва України відбуваються, зокрема, у залі експонування виставки «Живі струни України», яка представляє колекцію унікальних українських народних музичних інструментів [2]. У різних музеях воно набуває різного характеру – залежно від характеру експозиції.

Особливо естетично виразним таке поєднання може бути, зокрема, в меморіальних музеях, присвячених видатним діячам мистецтва. Наприклад, у Кам'янському музеї Петра Чайковського та Іржавецькому музеї Левка Ревуцького зберігаються оригінальні роялі цих композиторів та їхні особисті речі – як наслідок, енергетичний вплив звучання музики у такому історичному інтер'єрі є, безумовно, величезним як для слухачів, так і для самих виконавців, які торкалися клавіш цих інструментів.

По-друге, в більшості музеїв – як, наприклад, у київському музеї-квартирі Віктора Косенка, Устилузькому будинку-музеї Ігоря Стравінського – під час звучання музики панує неповторна атмосфера камерності. Провідними рисами камерної музики, написаної для одного, двох, максимум кількох музичних інструментів є її тонка деталізація, підкреслення психологічного нюансування в передачі градацій душевного стану, перевага тихої та помірної гучності виконання, а саме для цього переважно невеликі за площею приміщення музейних залів підходять якнайкраще. Ті самі якості притаманні і концертам Музичної вітальні Відділу музичних фондів НБУВ, де двічі (2015, 2018) проходили авторські концерти Антона Кармазіна. Однак поєднання виконання музики в музейному просторі не вичерпується цими ознаками, а є більш глибоким та специфічним. Більшість музеїв, в яких відбувається експонування предметів, пов'язується – зовсім не в негативному розумінні цього терміна – з відчуттям статички. Більшість музейних експонатів – твори живопису та скульптури, архітектура в музеях під відкритим небом, писемні пам'ятки, наукові артефакти, фонди меморіальних музеїв – за своєю природою є нерухомими або малорухомими, а з технічної точки зору основними засобами експонування

виступають вітрини та стенди, які оглядаються під час екскурсії. Із цього принципу, звичайно, є винятки, однак вони лише підтверджують основну його закономірність – переважно статичну природу експонування предметів музейних фондів.

Концертний же творчий виступ – не обов'язково саме музичний, але він, навпаки, за своєю природою фокусує в собі, насамперед, протилежну якість – динамічну та швидкоплинну дійсність, яка в усьому протиставляється статичності. Поєднання протилежних якостей – у цьому випадку статичності та динаміки, нерухомих предметів музейної експозиції або літературного зібрання та музичного мистецтва, що розгортається у часі, – створює своєрідний вибуховий ефект, сприяючи при цьому максимально повному мистецькому сприйняттю як концертного виступу, так і музейної експозиції, надаючи глядачам естетичну насолоду.

З іншого боку, проведення у музеї або бібліотеці живих творчих заходів дає змогу урізноманітнити статичний предметний образ культури за допомогою її динамічних непередметних форм. Тому важливими у цій площині є організаційні напрацювання музейних та бібліотечних колективів, які намагаються залучити у свої стіни звучання музики на постійній основі. Такі творчі зустрічі проходять, як правило, в неповторній камерній атмосфері. Зміст їх проведення є доволі різноманітним – це і вечори, присвячені відзначенню ювілейних дат видатних музикантів, і концерти, які представляють певну музичну культуру або епоху, і – що особливо важливо – тематичні музичні заходи для дітей.

В інституті книгознавства НБУВ працює Відділ музичних фондів, що створює музично-електронні інформаційні ресурси, окремі тематичні бібліографічні бази даних про митців та виконавців [3]. Започатковано каталогізацію та створення тематичного анотованого путівника музичних інформаційних ресурсів інтернету, присвячених музичній культурі України та українській музиці у світі. Закладено основи електронної колекції «Раритети Відділу формування музичного фонду НБУВ», що буде включати цифрові копії унікальних та старовинних нот, рідкісні портрети музикантів, автографи та ін., з метою забезпечення збереження пам'яток музичного мистецтва та надання інформації про них.

На початок 2008 р. фонд Відділу становить 232 068 одиниць збереження. Щорічно обслуговується 500 читачів (2000 відвідувань, 12 000 замовлень), надаються довідки і професійні консультації. Музична вітальня здійснює популяризацію української музики та творчості українських музикантів, підготовку та презентацію виставок, присвячених видатним та ювілейним датам музичного життя України. Періодично проводяться концерти «Музична вітальня» за участю постійних читачів. Так широким визнанням користуються концерти-лекції Б. Федорова – видатного українського піаніста і талановитого педагога, професора Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського, концерти-виставки до дня народження С. Монюшка, Р. Штрауса та ін., презентації нових пісенних збірок, музично-енциклопедичних видань, творчі зустрічі з видатними сучасними музикознавцями та педагогами. З успіхом проходять звіти викладачів та студентів Київського інституту музики імені Р. Глієра (більшість з яких лауреати міжнародних конкурсів) Національної музичної академії імені П. Чайковського, членів союзу композиторів України. Тепло і сердечно сприймаються виступи учнів Київської середньої спеціалізованої музичної школи-інтернату ім. М.В. Лисенка, учнівських інструментальних та вокальних ансамблів тощо. Міжнародні зв'язки у галузі культури під час проведення концертних виступів підтримуються посольствами ЄС в Україні.

Висновки. Потреба в духовному розвитку України реалізує інноваційні проекти та засоби культурного розвитку у просторі музейно-бібліотечного середовища, сприяє формуванню нового «іміджу» вищезазначених закладів. Таке переосмислення ролі музеїв та бібліотек, наближення їх до відкритості та спілкування зі слухачами музичного мистецтва дає змогу залучити людей до кращих пам'яток культури, історії, мистецтва. Таким чином, особливості організації концертних заходів у вітчизняному музейному та бібліотечному просторі потребують пошуку нових точок дотику двох глибоких культурних струменів – музичної культури та музейного простору, – що триватиме і надалі, адже зазначена тема є практично невичерпною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кам'янський державний історико-культурний заповідник. Літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського : путівник / укл. Бондаренко Л. О., Чупак Т. П. Черкаси, 2008. 48 с.
2. Музей театрального, музичного та кіномистецтва України. URL: <http://www.tmf-museum.kiev.ua>.

REFERENCE

1. Kamensky State Historical and Cultural Reserve. Literary-memorial museum of O. S. Pushkin and P. I. Tchaikovsky: guidebook / eng. Bondarenko L. O., Chupak T. P. Cherkasy, 2008. 48 s.
2. Museum of theatrical, musical and cinema art of Ukraine. URL: <http://www.tmf-museum.kiev.ua>.

УДК 785.6+783.8(477)«16/17»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176715>

Наталія КЛЮЧИНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-4789-8263

аспірант кафедри музикознавства та хорового мистецтва
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) n.kluchynska@gmail.com

РИТОРИКА МУЗИЧНОЇ МОВИ ІВАНА ДОМАРАЦЬКОГО В КОНЦЕРТІ «ИЖЕ ЯЗИКОМ ЛОВЕЦ»

У статті аналізується музична мова Івана Домарацького з погляду її риторичності на прикладі партесного концерту «Иже языком ловец». Проблемне поле становить пошук зразків використання композитором риторичних фігур, усталених у західноєвропейській музиці, а також особливості авторського письма (фактури, гармонії), які набувають ознак риторичності та виконують яскраву виразову функцію. Метою є висвітлення багатогранності риторичних засобів партесного стилю, розгляд спільних та відмінних риторичних властивостей елементів музичної мови в порівнянні із засобами західноєвропейської музики. У результаті аналізу виявлено часте застосування композитором найпростіших риторичних фігур – *anabasis*, *catabasis*, фігур пауз та фігури поета. Спостережено характерне для І. Домарацького поєднання кількох фігур водночас та застосування фактурного різновиду фігури *exclamatio*. Автором доведена спільна семантична роль використання міжхорової імітації та руху паралельними тризвуками у творах М. Дилецького та І. Домарацького, що дає можливість розглядати ці прийоми як характерні риторичні засоби, виворені на ґрунті національної музичної виразовості.

Ключові слова: Іван Домарацький, риторика, музично-риторичні фігури, українська партесна музика.

Nataliya KLYUCHYNSKA,
orcid.org/0000-0002-4789-8263

Postgraduate Student Musicology and Choral Art Department
Ivan Franko Lviv National University
(Lviv, Ukraine)
n.kluchynska@gmail.com

RHETORIC OF THE MUSICAL LANGUAGE OF IVAN DOMARACZYKJ IN THE CHORAL CONCERT «LIKE THE CATCHER OF PEOPLE»

The manifestation of musical rhetoric in the choral concert «Like the catcher of people» written by Ivan Domaraczkyj is the main object in this paper. I. Domaraczkyj represents the branch of composers who worked in Kyiv and wrote choral music of the baroque style. Rhetorical thinking was the immanent feature of baroque art, equally presented in literature, church eloquence and music. The whole Ukrainian baroque culture was theocentric. In this regard various baroque arts acquired ethical tone. The best way to persuade and teach was rhetoric. Rhetoric usually reveals through typical set of figures, like amplification, metaphor, periphrasis, etc., and similar set of rhetorical figures in music. The choral concert «Like the catcher of people» was dedicated to Tymofij Shherbaczyk. Not only in order to express loyalty to metropolitan, but also as manifestation of rhetoric composer changed the name of apostle into Tymofij. That is rhetorical figure *antonomasia*. Attention of the researcher is drawn to the usage of simple rhetorical figures (*anabasis*, *catabasis*, *exclamatio*) the same as in western European baroque music. At the same time different kinds of rhetoric are searched for, specifically in the harmony and the texture of the composition. The author seeks to prove that in order to embody sacred words in the most expressive way the composer treats all musical devices rhetorically. In this regard each of the musical rhetorical figures is explained in relevance to its function, expressive role and is presented with the note example. It was revealed that I. Domaraczkyj tends to use at least two different rhetorical figures at the same time. The composer usually combines figures-pauses that is *imesis*, *suspiratio* with the certain choral texture. Such combination sometimes forms new rhetorical figure. The author has discovered direct correspondence of semantics in usage of the exact imitation and the movement of parallel triads between compositions written by M. Dyleczkyj and I. Domaraczkyj. Such musical development might be presumed a new type of rhetorical means, which were formed in Ukrainian baroque choral compositions. As the consequence such assumption creates more new issues to be considered than it has resolved. The whole role of harmony, textural combinations is to be researched, the comparison and analysis of rhetorical devices used by different composers of the period ought to be performed and the system of intrinsically national rhetoric should be formed.

Key words: rhetoric, musical rhetorical figures, Ukrainian baroque choral compositions, Ivan Domaraczkyj.

Постановка проблеми. Розвиток риторичної виразовості в українській партесній музиці має багатогранний вияв. Його витoki лежать як у західноєвропейській музичній традиції, так і в мелодичній виразовості монодичних піснеспівів українського православ'я. Риторична мова партес-

них творів поєднує ренесансні риторичні фігури (anabasis, catabasis, climax), які зустрічаються і в монодійному співі, барокові фігури, що виявляються не лише в мелодичних, а також фактурних та метро-ритмічних засобах. «Творці партесного концерту прагнули розворушити, розчулити душу людини, викликати в неї стан піднесеності, а також співчуття, співпереживання та любові» (Корній, 1996: 227). Тому всі музично-виразові засоби, окрім притаманної їм ролі, були також носіями особливої семантики. Прикладом різноманітності риторичних засобів у вираженні літургійного тексту є концерт Івана Домарацького «Иже языком ловец».

Аналіз досліджень. Значний внесок у дослідження української партесної музики здійснили О. Шреєр-Ткаченко, Н. Герасимова-Персидська. Останній з них належить заслуга упорядкування хорових голосів у партитури, реконструювання відсутніх фрагментів та стилістичний аналіз партесних творів. Творчість Івана Домарацького як представника київської школи партесу розглядає у своїх наукових публікаціях О. Шуміліна. Увага дослідниці зосереджена на вивченні стилістичних та текстологічних питань у контексті мовних традицій духовної музики бароко. Спробу риторичного аналізу на зразок західноєвропейських досліджень здійснив Р. Стельмащук на прикладі анонімних партесних концертів XVIII ст. Теоретичну основу статті також становить праця польського дослідника барокової риторики Т. Ясінського.

Метою статті є висвітлення виразових засобів партесного стилю Івана Домарацького – мелодики, метро-ритму, гармонії, змінного багатоголосся – з позиції їх функціонально-виразового значення, семантичної наповненості, тобто з позиції музичної риторики.

Виклад основного матеріалу. Для українського бароко був характерний теоцентризм, «нове прочитання й аналіз християнської літератури, а

також боротьба з низькими людськими пристрастями і відстоювання моралі» (Корній, 1996: 177). У такому світлі стиль партесного концерту набуває етичних рис, виконує виховну функцію. Поряд із гомілетикою, церковними проповідями, музичне мистецтво цього періоду також послуговується риторичними засобами вираження та переконання. Зважаючи на етично-естетичну функцію барокового мистецтва, можна вивчати українську партесну творчість крізь призму музичної риторики, для якої характерні водночас і різноманітні, і спільні в окремих національних традиціях виразові засоби.

Творча діяльність Івана Домарацького припадає на 40-і рр. XVIII ст. У цей період партесна епоха поступово згасає, модифікується, прилаштовуючись до нових музичних тенденцій. Концерт «Иже языком ловец», присвячений Тимофію Щербацькому (Шуміліна, 2012: 112), є прикладом різнопланового виявлення риторичного стилю композитора. В основу тексту покладено кондак апостола Филипу, ім'я якого композитор свідомо замінює на Тимофій, що вже само по собі є риторичним засобом. Антономазія – заміна одного імені іншим – уперше застосована ще в «Зборнику Святослава» 1073 р., тобто є засобом риторичної традиції Київської Русі. Для вираження словесного тексту¹ композитор використовує різні риторичні фігури, зокрема: мелодичні (anabasis, catabasis), фактурні (гокет, поема, exclamatio), фігури-паузи (suspiratio, tmesis), метро-ритмічні (особлива семантика тридольності), гармонічні. Розглянемо кожну з них.

Так звані елементарні риторичні фігури, які виникли ще в епоху ренесансу і призначалися для виділення певних слів тексту, є найзагальнішими, універсальними риторичними засобами періоду бароко в різних національних школах. До них відносяться: anabasis, catabasis, climax, antitheton, exclamatio (Jasiński, 2006: 58). Чимало таких прикладів знаходимо в концерті «Иже языком ловец»

Рис. 1.

¹ Иже языком ловец пречудный и учеником показася честнѣйший, апостолом сожителю Тимофее, миру исцѣлений подает богато. Покрывай от обстояний тебе благохвалящих. Да вси согласно зовем тебѣ, спаси нас молитвами си, апостоле.

Івана Домарацького. Висхідний розвиток мелодії підкреслює текст, пов'язаний з вираженням честот апостола, його духовної вишості, й з'являється на словах «апостолом сожителю» (рис. 1).

Композитор застосовує поєднання обох фігур – catabasis та anabasis на словах «покривай от обсто-яний тебе благохвалящих», де висхідний рух підкреслює духовну велич апостола, а низхідний відображає неміч вірних, що просять заступництва (рис. 2). Подібне поєднання фігур використане на словах «спаси нас молитвами си, апостоле» – до слова «нас» мелодія спадає, «апостоле» виражено висхідним рухом (рис. 3).

Рис. 2.

Рис. 3.

Важливого виразового значення у творі набувають фігури-паузи, зокрема коротка пауза-вдих *suspiratio*. Завдяки постійному її застосуванню у першому епізоді концерту композитор досягає ефекту «погоні», «ловлення душ». Восьма пауза з'являється по чергово в різних голосах завжди на початку долі, спів же починається на другій слабкій вісімці. Разом із фактурним засобом гокет, коли короткий мотив із восьмої і четвертної ноти з підтекстуванням «ловець» звучить в одних голосах, заповнюючи в той час паузи в інших, і навпаки. Таким чином, фігури-паузи *suspiratio* творять один із найзображальніших епізодів твору (рис. 4).

Двічі композитор застосовує фігуру *tnesis* – паузу, що розсікає музичну фразу. Завданням такої фігури було посилювати емоційність вираження. В одному з цих випадків І. Домарацький застосо-

вує її в поєднанні з хоровим викладом *tutti* після звучання кантового триголосося. Таким чином, поєднання паузи та фактурного викладу творить фігуру *exclamatio* (вигук) як благання про допомогу, відображене словами «спаси нас» (рис. 5).

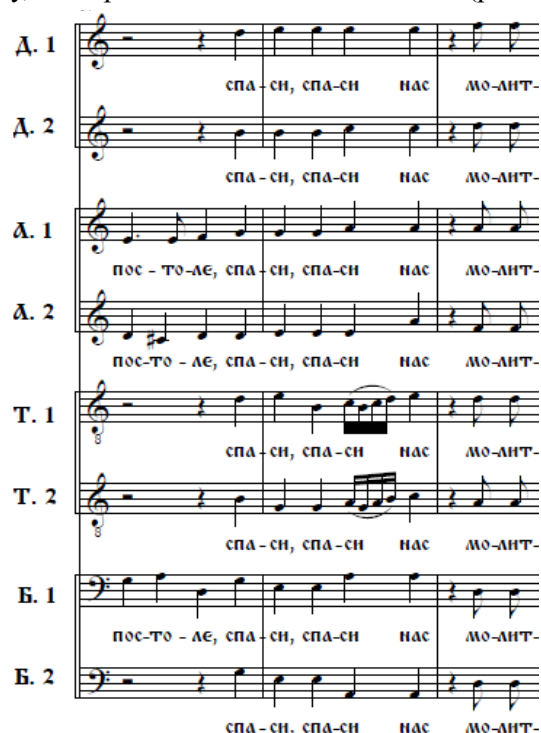

Рис. 5.

У західноєвропейській бароковій музиці фігура *exclamatio* часто виражається висхідним стрибком у мелодії на широкий інтервал, хоча зустрічається також і її фактурний різновид. Українській партесній музиці притаманний здебільшого другий варіант, побудований на раптовому застосуванні звучання *tutti* посеред іншого викладу хорових голосів. Поєднанням кількох риторичних засобів І. Домарацький досягає більшої інтенсивності вираження, що є характерним для барокової емоційності.

Прикладом одночасного застосування двох різних риторичних засобів є тридольний епізод концерту «да вси согласно зовем тебѣ», який вираже-

Рис. 4.

ний гомофонним викладом хору tutti із силабічним виголошенням тексту, що формує фігуру поема (думка)². Разом із семантикою радості, атрибутом якої є тридольність, цей епізод виражає хвалу,

прославляння апостола, на відміну від прохального характеру інших епізодів (рис. 6).

Лише один раз у концерті І. Домарацький використовує точну імітацію між обома хорами,

Музичний нотний зразок (рис. 6) показує виклад хором для сопрано (Д. 1, Д. 2), тенорів (Т. 1, Т. 2) та басів (Б. 1, Б. 2). Темпозмінація становить 3/4. Текст пісні: «ДА ВСИ СО - ГЛАС-НО, СО - ГЛАС-НО ЗО - ВЕМ ТЕ - Б'Є, ЛЯ - ЩИХ, ДА ВСИ СО - ГЛАС-НО, СО - ГЛАС-НО ЗО - ВЕМ ТЕ - Б'Є, ГО-ХВА-ЛЯ-ЩИХ, ДА ВСИ СО - ГЛАС-НО, СО - ГЛАС-НО ЗО - ВЕМ ТЕ - Б'Є».

Рис. 6.

Музичний нотний зразок (рис. 7) показує виклад хором для сопрано (Д. 1, Д. 2), тенорів (Т. 1, Т. 2) та басів (Б. 1, Б. 2). Темпозмінація становить 3/4. Текст пісні: «ВА-МН СИ, А-ПОС - ТО-ЛЕ, СПА-СИ НАС МО - АНТ - ВА-МН СИ, А-ПОС - ТО-ЛЕ, А - ПОС - ТО- СПА-СИ НАС МО - АНТ - ВА-МН СИ, А-ПОС - ТО-ЛЕ, СПА-СИ НАС МО - АНТ - ВА-МН СИ, А-ПОС-ТО - СИ, А - ПОС - ТО-ЛЕ, СПА-СИ НАС МО-АНТ-ВА-МН СИ, А - ПОС - ТО-ЛЕ, А - ПОС-ТО - СПА-СИ НАС МО-АНТ-ВА-МН СИ, А - ПОС - ТО-ЛЕ, СПА-СИ НАС МО-АНТ-ВА-МН СИ, А - ПОС - ТО-».

Рис. 7.

² «Консонансна гоморитмічна музична фраза, що відрізняється від попереднього фактурного викладу» (Jasiński, 2006: 309).

дуже характерну для творчості М. Дилецького. Така імітація у творах М. Дилецького відображає хвалебний текст і підкреслює універсальний характер такої хвали (всі народи, покоління і т. п.). У такому ж значенні всезагальності міжхорова імітація використана І. Домарацьким, але в благодатному контексті (рис. 7).

Творчість М. Дилецького мала значний вплив на представників київської партесної школи, серед яких й І. Домарацький. У процесі риторичного аналізу твору було виявлено ще один цікавий приклад спільності виразових засобів обох композиторів. У попередніх дослідженнях автором статті Реквіяльної Літургії М. Дилецького було спостережено особливе семантичне наповнення руху паралельними тризвуками як вираження плину часу, вічності. У концерті І. Домарацького «Иже языком ловец» двічі використано такий паралельний рух, що не характерний для решти гармонічного розвитку музичної тканини. Можна припустити, що таке запозичення гармонічного засобу вираження вічності було усвідомленим. І. Домарацький використовує його на словах «апостолом сожителю», зображаючи перебування у вічному блаженстві раю. Тож, можемо говорити про конституювання гармонічної риторичної фігури, що виражає вічність, у системі національних музично-виразових засобів.

Висновки. Риторичне мислення в усіх сферах життя, а особливо в мистецтві, є ключовим аспектом барокового стилю. На рівні з поширеним застосуванням у церковному красномовстві, поле-

мічній літературі, життях та поезиці риторичні принципи яскраво виявлені і в системі виразових засобів партесних творів. Навіть вибіркового огляду риторичної мови одного партесного концерту Івана Домарацького виявляє різноманітність та багатство риторичних засобів української партесної музики. Риторика вписується в музичну тканину двома способами: в її західноєвропейському варіанті, тобто як усталені музично-риторичні фігури та риторичність як додаткова семантика або навіть зображальність гармонічних, мелодичних та фактурних засобів. Риторичний стиль І. Домарацького характеризує одночасне застосування кількох прийомів, зокрема фігур-пауз та певного фактурного викладу, що у свою чергу творить новий риторичний засіб. Виявлена спільна семантика застосування міжхорової імітації та гармонічного комплексу паралельних тризвуків у творчості М. Дилецького та І. Домарацького.

Нерозглянутими у статті залишилися виразові особливості різних фактурних викладів, у їх належності до фігур протиставлення, повторення чи застосування певних теситурних рамок як підкреслення значення словесного тексту композицій. Зовсім мало уваги було приділено гармонічній мові твору. Тому вивчення значення риторики для стилю цього композитора, порівняння риторичних засобів застосовуваних іншими представниками партесного стилю, формулювання особливостей національної музичної риторики ще потребує додаткового висвітлення та подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корній Л. Історія української музики частина перша (від найдавніших часів до середини XVIII ст.). Київ – Харків – Нью-Йорк, 1996. 315 с.
2. Стельмашук Р. Бароківі музично-риторичні фігури в українській музиці партесного стилю: тенденції, закономірності, особливості. *Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал*. Дрогобич : Коло, 2011. № 11. С. 100–104.
3. Шуміліна О. Партесна творчість Івана Домарацького. *КАЛОФОНІЯ: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2012. Ч. 6 С. 99–118.
4. Jasiński T. Polska barokowa retoryka muzyczna. Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Sclodowskiej, 2006. 367 s.

REFERENCES

1. Jasiński T. Polska barokowa retoryka muzyczna [Polish baroque musical rhetoric]. Lublin: the Edition of the University named after Marii Curie-Sclodowskiej, 2006. 367 p.
2. Kornij L. Istoriya ukrajinsskoyi muzyky chastyna persha (vid naydavnishykh chasiv do seredyiny XVIII st.) [The First Half of the History of Ukrainian Music (from Ancient Times until the Middle of the 18th Century)]. Kyiv – Kharkiv – New-York. 315 p. [in Ukrainian].
3. Shumilina O. Partesna tvorchist Ivana Domaraczkgogo. [Multi-voices Compositions written by Ivan Domaraczkyj] KALOFONIYA: Scientific Journal of History of Sacred Monody and Chants. V. 6. Lviv: the Edition of the Ukrainian Catholic University, 2012. P. 99-118 [in Ukrainian].
4. Stelmashuk R. Barokovi muzychno-rytorychni figury v ukrajinsskij muzyci partesnogo stilyu: tendencyi, zakonomirnosti, osoblyvosti. [Baroque Musical Rhetorical Figures in Ukrainian music of Multi-voice Style: Trends, Regularities, Peculiarities] Youth and Market. Monthly scientifically-pedagogical journal. Drohobych: Kolo, 2011. No. 11. P. 100-104 [in Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'373.21(477.87);81'373.611
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176746>

Вероніка БАНЬОІ,
orcid.org 0000-0001-7957-8080
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) veronica.banyoi@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ МІКРОТОПОНІМІВ, УТВОРЕНИХ ШЛЯХОМ СУБСТАНТИВАЦІЇ

У статті проаналізовано на синхронному зрізі структурно-семантичні та назвотвірні особливості закарпатських мікротопонімів басейну річки Ужа, що репрезентують атрибутивну модель «узгоджене означення + апелятив > одночленна назва». З'ясовано, що найбільшою групою субстантивітів є відантропонімні одиниці з присвійним формантом -ов- в однині й множині. Із посесивним формантом -ин утворено меншу кількість відіменних та відпрізвищевих мікротопонімів. Вони на -ськ- виступають невеликою групою різnorodових дво-членів та одночленів в однині відантропонімного, відойконімного й відмікротопонімного походження. Зафіксовані назви демонструють еволюційний характер функціонування мікротопоніма, оскільки репрезентують перетворення багатоконпонентної назви на однокомпонентну, указують на динаміку онімів у межах однієї системи.

Ключові слова: мікротопонім, басейн річки Ужа, субстантивізація, субстантивіт, структурно-семантичні особливості, назвотвірні особливості.

Veronica BANYOI,
orcid.org 0000-0001-7957-8080
Candidate of Filological sciences,
associate professor of Ukrainian Language Department
of Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) veronica.banyoi@gmail.com

FUNCTIONAL FEATURES OF TRANSCARPATHIAN MICROTOPYNYMS OF UZH RIVER BASIN CREATED BY SUBSTANTIVIZATION

The article analyzes the structural-semantic and name formation features of Transcarpathian microtoponyms of the Uzh River basin, representing the attributive model "concordant definition + appellative > monomial name". The basic name of a two-component microtoponym can be any term which designates the type of geographic object, or, less often, a microtoponym. This component disappears due to substantivization. Substantivized names, which were originally formed as two-component or three-component units, serve as binomials and monomials.

The largest group of substantives of the Uzh River basin is the anthroponomical microtoponyms with a possessive formant -ov- in singular and plural. A smaller number of microtoponyms is formed with a possessive formant -ин-. Onyms with -ськ- are represented by a small group of heterogeneous binomials and monomials in the singular of an anthroponomical, placename, and microtoponymical origin.

The basic names for the microtoponyms of the basin were compound Slavic autochthonal proper names, Christian names in full, truncated and suffix-truncated forms. Microtoponyms, the basic names of which are surnames and nicknames, are represented predominantly by monomials with traditional Transcarpathian anthroponymycon formants. The appellative substantives are represented by a smaller group with attributive parts in singular and plural forms. The semantics of the denoting components of the microtoponyms of the Uzh River basin gives the opportunity to create certain notions about the external signs and the internal properties of the objects they designate. Attributive components most often specify the location, features of the relief, water objects, vegetation, etc. An insignificant percent is represented by a group of names in which the denoting component indicates the result of economic activity of people.

Consequently, the recorded names demonstrate the evolutionary nature of the microtoponym functioning, since they represent the development and transformation of the multicomponent name into one-component, indicating the movement and dynamics of names within a single system. It is important to carry out the further study of the heterogeneous morphological variants of the microtoponyms of the Uzh River basin as an indicator of the dynamic processes in the system.

Key words: microtoponym, Uzh River basin, substantivization, substantive, structural-semantic features, features of name formation.

Постановка проблеми. Мікротопонім як мовна одиниця позначає окремих географічний об'єкт з властивими йому ознаками (внутрішніми та зовнішніми рисами, зв'язками з навколишньою дійсністю, належністю певній особі чи колективу тощо). На етапі виникнення назви всі складники сприймаються як уявлення про географічний об'єкт. Називаючи його не лише словами, а й словосполученнями, реченнями чи надреченневими комплексами, людина в процесі пізнання навколишньої дійсності намагається виділити та індивідуально означити окремі одиниці реальності, повною мірою відобразити взаємозв'язок та нерозривну єдність кількісних та якісних характеристик предмета. Будь-які назви (одночлени та многочлени), які виникали й виникають на позначення різноманітних типів географічних об'єктів, характеризуються часовими межами, способом творення та формою існування. Саме тому важливим питанням для дослідження назвотвірних аспектів мікротопонімів як мовних одиниць є аналіз структурно-семантичних особливостей та всіх можливих перетворень назви: «<...> вона <...> має різні етапи буття, маючи на кожному з них одну і ту саму сутність при помітних відмінностях у чомусь. Інакше кажучи, виникнувши на певному етапі, назва, не перестаючи бути собою, може зазнавати відповідних змін, які й виражають процес розвитку її від ранішого до пізнішого стану. Тому дуже важливо, щоб явище простежувалось від його виникнення і враховувались ті зміни, яких воно зазнавало, щоб стати тим, чим воно є в даний момент» (Галас, 1985: 37).

Особливий інтерес із погляду еволюційних змін, структурно-семантичних та назвотвірних особливостей становлять закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, що репрезентують атрибутивну модель «узгоджене означення + апелятив > одночленна назва» (20,87%). Стрижневою назвою двокомпонентного мікротопоніма може бути будь-який термін. Здебільшого іменникова частина називає тип географічного об'єкта (номінаційна координата), який є індивідуальною чи колективною власністю або має відношення до сусідніх іменованих територій. Цей компонент, за нашими спостереженнями, найчастіше зникає внаслідок субстантивізації. Рідше стрижневим компонентом може бути мікротопонім. На позначення таких одночленних (рідше двочленних) топонімів у нашій роботі вживаємо термін *субстантивіт*. Субстантивітами К. Галас іменує такі назви, які первісно мали вигляд дво-членної структури, але згодом утратили означуваний член, після чого член означуючий суб-

стантивувалася. Наприклад: *Погор'ілої, Ган'ково* (< *Погор'ілої Поле, < Ган'ково Поле*) (Галас, 1993: 112–113). На думку Д. Бучка, субстантивіти утворилися в результаті «десинтагматизації атрибутивних словосполучень та субстантивізації атрибутивного члена» (Бучко, 1992: 24).

Аналіз досліджень. Регіональне дослідження української мікротопонімії є особливо актуальним, оскільки дає змогу охопити та комплексно проаналізувати всі назви, що сформувалися або функціонують на певній території, репрезентувати цілісну картину розвитку мікротопонімної системи. На сучасному етапі об'єктом ономастичних студій стала мікротопонімія Чернігівсько-Сумського Полісся (Є. Черепанова), Підгір'я (О. Михальчук), Західного Поділля (Н. Лісняк), південно-східного Поділля (О. Заїнчовська), півночі Львівської області (О. Проць), Чернівецької області (І. Чеховський), Сколівщини (Н. Сокіл), Івано-Франківщини (Н. Вебер), центральних та східних районів Львівської області (Н. Яніцька), Покуття (Л. Білінська). Крім названих комплексних праць, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. вийшли друком статті, предметом дослідження яких була структура, семантика, мотиваційні зв'язки тощо мікротопонімів окремих регіонів (Н. Бицко, О. Гулик, М. Карпенко, Н. Мельник, А. Обручар та ін.), проте закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, утворені шляхом субстантивізації, ще не були об'єктом ономастичних студій, що й зумовлює актуальність цієї роботи.

Мета статті – дослідити та описати атрибутиви на синхронному зрізі. Досягнення окресленої мети передбачає виконання таких основних завдань: 1) виявити, зафіксувати та інвентаризувати аналізовані мікротопоніми досліджуваного регіону; 2) здійснити класифікацію мікротопонімів за структурно-семантичними й назвотвірними ознаками.

Виклад основного матеріалу. Субстантивовані назви, які первісно утворювалися як двокомпонентні чи трикомпонентні одиниці, виступають двочленами та одночленами. Найбільшою групою субстантивітів басейну Ужа є відантропонімні мікротопоніми з присвійним формантом *-ов-*:

1) одночленні чоловічого роду в однині: л. *Васил'ю* (Турич.) < *В. Ліс?* від *Васіл'* (Чучка, 2005: 110); л. *Гаурілу* (Т.Пол.) < *Г. Ліс?* від *Гавріло* (Чучка, 2005: 139); ч.с. *Грін'ю* (Вішка) < *Г. Горб?* від *Грин'* (Чучка, 2005: 160); п. *Гр'ішк'ю* (К.Р.) < *Г. Горн?* від *Гр'ішкó* (Чучка, 2005: 162); п. *Сорóк'ю* (Верх.Б.) < *С. Горн?* від антропоніма *Сорóка* або апелятива *сорóк'ю*, пор.: *Сорóка* (Чучка, 2005: 529); п. *Кленóвий* // *Кленóвої* (Р. Паст.) <

К. Горп? із апелятива кленовий // кленової 'кленовий(е); порослий(е) кленом' або Кленовий // Кленової від антропоніма Клен (Чучка, 2005: 266);

2) одночленні жіночого роду в однині: л. Гранова (Сім.) < Г. Горá? від Гран(о) (Чучка, 2005: 158); п. Денісова (Пер.) < Д. Горá? від Деніс (Чучка, 2005: 190); п. Дж'улова (Новос.) < Д. Ніва? від Дж'ула (Чучка, 2005: 192); п. Дан'ова (Новос.) < Д. Ліс? від Дан'о (Чучка, 2005: 187); п. Іванч'ова (Сім.) < І. Загорода? від Іванч'о (Чучка, 2005: 238); л. Медвід'ова // Медвід'ова (Дубр.) < М. Гора? від антропоніма Медвід' або апелятива медвід'ова // медвід'ова 'ведмежа', пор.: Медвідь (Чучка, 2005: 374);

3) одночленні середнього роду в однині: п. Бат'ово (Забр.) < Б. Поле? від Бато (Чучка, 2005: 51); п. Давидової (Лік.) < Д. Поле? від Давід (Чучка, 2005: 184); п. Балаж'ової (Новос.) < Б. Поле? від Балаж^м (Чучка, 2005: 45); п. Дж'урдж'ово (Мокра) < Д. Поле? від Дж'урдж'а (Чучка, 2005: 193); п. Мателешково (Мокра) < М. Поле? від Мателешко, пор.: Мателешка (Чучка, 2005: 368); Мателешко (Чучка, 2005: 368); п. Трон'иш':ак'овоїе (Зар.) < Т. Поле? від Трон'иш':ак, пор.: Троніш'ак (Чучка, 2005: 559); п. Турк'ової (Новос.) < Т. Поле? від антропоніма Турок або етноніма турок, пор.: Турок (Чучка, 2005: 562); п. Жаб'ової (Сух.) < Ж. Місто? від антропоніма Жаб'а або апелятива жаб'ової 'жаб'яче', пор.: Жаб'а (Чучка, 2005: 222);

4) одночленні в множині: Борісови (Вільш.) (С-ки) < Б. П'ол'анки? від Боріс (Чучка, 2005: 83); п. Хмил'ови (Вільш.) < Х. Нівы? від антропоніма Хмил' або апелятива хмил'ови 'поросла хмелем', пор.: Хмел (Чучка, 2005: 586); Хміль (Чучка, 2005: 586).

Із посесивним формантом -ин утворено меншу кількість мікротопонімів. Субстантивіти з цим суфіксом представлені невеликою групою відіменних та відпрізвищевих назв:

1) у чоловічому роді однини: л. Лоп'атин (Пол. Г.) < Л. Горп? від Лоп'ата (Чучка, 2005: 346); п. Слі'уч'ин (Р. Паст.) < С. Горп? від Слі'ука (Чучка, 2005: 523);

2) у середньому роді однини: л. Войев'одино (Т. Пол.) < В. Поле? від антропоніма Войев'ода або апелятива войев'ода, пор.: воев'ода 'у Польщі – голова воеводства' (Словник української мови, 1970: 723); Войвода (Чучка, 2005: 121); п. Ёржиної (Люта) < Е. Місто? від Ёржа; п. Мар'иної (Домаш.) < М. Поле? від Мар'а < Мар'їя; Мец'аніної (п. – Лубня, ур. – Став.) < М. Поле? від Мец'ан'а 'дружина Мици', пор.: Міца [М'їца] (Чучка, 2005: 386).

Субстантивіти на -ськ- виступають невеликою групою різнородових одночленів в однині:

1) відантропонімного походження: ур. Жапк'ї'ус'кої (Тих.) < Ж. Місто? від Жапко, пор.: Жапко (Чучка, 2005: 223); Жабка; Жабко (Чучка, 2005: 222); п. Ч'е"кан'ус'кої (К.Р.) < Ч. Горп? від Ч'е"кан, пор.: Чекан [зрідка Чекан] (Чучка, 2005: 600); г. Шип'ус'ка (Сіль) < Ш. Горá? від Шип (Чучка, 2005: 626); п. Міхнич'ї'ус'кої (Тих.) < М. Поле? від Міхнич', пор.: Міхняк (Чучка, 2005: 391); п. Дубн'ус'к'ї (Костр.) < Д. П'ол'а? від Дубна, пор.: Дубнич (Чучка, 2005: 213); клад. Жид'ус'коїе (Т.Б.) < Ж. Місто? від антропоніма Жид або етноніма жид 'еврей'; потч. Мад'ар'ї'ус'кої (Тих.) < М. П'отук? від антропоніма Мад'ар або етноніма мад'ар 'угорець';

2) відойконімного походження: г. Воруч'ї'ус'кої (Пер.) < с. Вор'об'ово, вул. Гум'єнс'ка (Пер.) < м. Гуменне (Словаччина), пот. Лубінс'кої (Луг) < с. Лубн'а, п. Лут'ан'с'кої (Сух.) < с. Лута (Великобрезнянський район), п. П'ор'ошк'ус'коїе (Т.Б.) < с. Пор'ошк'ово (Перечинський район), п. С'оўзан'ус'кої (Вільш.) < с. Созань (Львівщина), пол. Ставін'с'кої (Сух.), ур. Ставін'с'кої (Лубня) < с. Стаўно́йе;

3) відмікротопонімного походження: п. Бл'ах'ї'ус'кої (Тих.) < п. Бл'ах'ї'у (Сух.), пот. Брусн'ан'с'кої (Т. Пас.) < ч.с. Брусній (Т. Пас.), п. Коши'ус'ка (Бег. П.) < п. Коле'ш'ї'у // Коши'ї'у (Р. Паст.), л. Млін'с'кої (Пор.), ур. Млін'с'кої (Пор.) < Млин, п. М'онаст'їр'с'кої (М. Бер.) < буд. М'онаст'їр' (М. Бер.), п. Полонін'с'кої (п. – С-ки, Завб., л. – Зар.), < полон. Полоніна, г. Стінс'ка (Домаш.) < ур. Ст'їна, г. Ст'їн'с'ка (Княг.) < л. Стінка, л. Полонін'с'к'ї (Дубр.) < пол. Полоніна.

Серед значної кількості субстантивітів засвідчено лише один мікротопонім із давнім суфіксом -*їь відкомпозитного антропонімного походження: пот. Домор'адж' (< Домарад) (Пер.). Одиначне функціонування мікротопоніма з прикметниковим формантом -*їь загальноіндоєвропейського періоду, який був успадкований слов'янськими мовами, підтверджує наше припущення про порівняну молодість мікротопонімної системи, оскільки продуктивність давнього форманта припадає на XI–XII ст.

Базовими іменами для мікротопонімів басейну стали такі: 1) відкомпозитні слов'янські автохтонні власні імена: Бато, Брано, Борча, Г'оц'(о); 2) християнські імена в повній формі: Васіл', Гавріло; 3) християнські імена в усиченій та усичено-суфіксальній формах: Вас'ко, Грин', Гр'їшк'о; 4) угорські та німецькі імена: Антал, Балаж^м, Барна, Д'єж'її, Д'єжі, Дж'ула, Ган, Гано.

Мікротопоніми, базовими назвами яких є прізвиська та прізвиськові утворення, представлені переважно одночленами з традиційними для закарпатського антропонімікону формантами (-ак, -ик, -ко, -ич, -ович, -ун, -оўка, -ела, -ан, -иц', -иц', -инец', -иї, иї, -ага, -ига, -ига, -ат тощо): *Трон'иш' :ák* (Чучка, 2005: 559), *Мателéшко* (Чучка, 2005: 368); *Ч'опán, Мош' :елéга, Сафалéга, Івánч'о* (Чучка, 2005: 238), *Бабінка, Гардéй* (Чучка, 2005: 139); *Гóрдош* (Чучка, 2005: 154) та інші.

Виокремлюємо мікротопоніми, базові назви яких виявляють подвійну мотивацію, тобто є особовими назвами відапелятивного походження або апелятивами. Сюди належать структури, мотивовані назвами, співзвучними з особовими іменуваннями, що вказують на професію, заняття, соціальне становище, статус та етнічну належність, тваринний/рослинний світ: *Курáторóва* (Паст.) < антропонім *Курáтор* або апелятив *кура́тор* 'церковний староста', л. пол. *Мáд'ар'óва* (Кам.) < антропонім *Мáд'ар* або етнонім *мáд'ар*, пор.: *Мáдяр* (Чучка, 2005: 354), *мáдяр* 'угорець' (Піпаш, Галас, 2005: 97), п. *Випр'іу* (Люта) < антропонім *Випі́р'* або апелятив *випі́р'* 'кнур', пор.: *Вéприк* (Чучка, 2005: 114), л. *Букóвый* (К.Паст.) < *букóвый* 'порослий буком' або антропонім *Бук*, пор.: *Бук* (Чучка, 2005: 95).

Відапелятивні субстантивіти представлені меншою групою з такими атрибутивними членами:

1) чоловічого роду в сингулярній формі: п. *Шы'рокіі* (Люта) < *Ш. Горп?* із *шы'рокіі* 'широкий, який займає великий простір'; л. *Ч'óрний* (Луг) < *Ч. Жóлуб?* із *ч'óрний* 'чорний; погорілий'; п. *Йафін:иї* (Завос.) < *Й. Вир'х?* із *йафін:иї* 'порослий чорницею', пор.: *яфина* 'бот. *Vaccinium myrtillus*, чорниця' (Піпаш, Галас, 2005: 234);

2) жіночого роду в сингулярній формі: дор. *Прóста* < *П. Пут?* із *прóста* 'пряма, рівно спрямована', ур. *Тополніч'а* (Паст.) < *Т. Горá?* із *тополніч'а* 'поросла деревами тополі', пор.: *топóльний* 'зарості тополь' (Словник української мови, 1979: 198); л. *Хміл'óвата* (Р.Паст.) < *Х. Горá?* із *хміл'óвата* 'поросла хмелем';

3) середнього роду в сингулярній формі: пас. *Цигловáтої* (Тих.) < *Ц. Місто?* з *цигловáтої* 'жовто-червоного кольору (про ґрунт)'; п. *Поперіч'ної* (Р.Паст.) < *П. Пóле?* із *поперіч'ної* 'поперечне, розташоване поперек іншого поля'; п. *Кутлікóвáтої* (Паст.) < *К. Пóле?* із *кутлікóвáтої* 'з невеликими улоговинами, видолинками';

4) у плюральній формі: п. *Дóўг'і* (М.Бер.) < *Д. Зімл'і?* із *дóўг'і* 'довгі', п. *Маліч'к'і* (М.Бер.) < *М. Пóл'а?* із *маліч'к'і* 'дуже маленькі'.

Відапелятивні мікротопоніми басейну за семантичними характеристиками неоднорідні. Атрибутивні компоненти найчастіше конкретизують величину, розташування, кількість, якісні ознаки тощо. Найбільшою групою є назви, у складі яких базові апелятиви вказують на геометричні характеристики об'єктів, характер рельєфу, а саме:

1) особливості форми географічних об'єктів: дор. *Прóста* < *прóста* 'пряма', пор.: *прóстий* 'рівно спрямований; прямий' (Словник української мови, 1977: 295), п. *Крúгла* (Т. Б.) < *крúгла* 'округлої форми', дж. *Окру́глый* (Вішка) < *окру́глый* 'округлий; округлої форми, який має закруглені обриси', *О́стра* (полон. – Люта, Тих., г. – Р. Паст., п. – Кам., Нев.) < *о́стра* 'з гострим шпилем гори';

2) рівнинний рельєф: л. *Кáмн'аниї Рúний* (К. Р.) < *кáмн'аниї* 'кам'яний' та *рúний* 'рівний, без западин', п. *Рóвин:úстиї* (К.Р.) < *рóвин:úстиї* 'рівнинний; без істотних западин та підвищень', пор.: *[рóвень]* 'рівнина'; *[рóвінь]* 'рівнина' (Етимологічний словник, 2006: 87), ур. *Рúный* (Р. Паст.) < *ру́ный* 'рівний; без западин та підвищень';

3) рельєф із вигинами й виступами: п. *Зломністої* (Кам.) < *зломністої* 'кам'янисте з нерівностями (про скелясту місцевість)', п. *Йáмный* (Люта) < *йáмный* 'з багатьма заглибинами', пор.: *ямі* багато заглибин' (Піпаш, Галас, 2005: 234), п. *Йáмóвата* (Вол.) < *йáмóвата* 'зямами; ямкувата', п. *Йарч'икóвáтый // Йарч'икóвáтої* (Зар.) < *йарч'икóвáтый // йарч'икóвáтої* 'з неглибоким продовгуватими ярами', пор.: *ярок* 'жолоб; рів; потік, струмок' (Піпаш, Галас, 2005: 234).

Атрибутивні елементи мікротопонімів Ужанщини, що відображають гідрографічні ознаки місцевості (ґрунту) та характеристику самих водних об'єктів загалом, репрезентовані одиницями на позначення рівня заболоченості, сухості, особливостей якості води (смак, запах, температура, лікувальні та чудодійні властивості, швидкість течії, особливості русла тощо): пот. *Сóрóвá // Сóрóвій Пóтук* (Кам.) < *сóрóвій* 'заболочений; з заболоченими берегами', пор.: *сирові́й, [сорові́й]* 'сирий' (Етимологічний словник, 2006: 241–242); *сирі́й* 'покритий або просякнутий вологою; вогкий' (Словник української мови, 1978: 197), пот. *Калні́й* (Т. Пас.) < *калні́й* 'з брудною водою', п. *Сéрный* (Вільш.) < *сéрный* 'заболочений; з гниллю (про ґрунт)', пор.: *[сéрний]* 'лагідний'; 'гнилий, м'який, трухлявий, крихкий' (Етимологічний словник, 2006: 220), кр. *Віс'ц'óва // Йіст'óва Вóда* (Гусн.) < *віс'ц'óва* 'мінеральна залізисто-кисла (про воду); лікувальна (від ревматизму)'; *йіст'óва* 'джерело мінеральної залізисто-кислої води, яка має лікувальні властивості (від ревматизму)', пор.: *гіс'ц'óва*

водá ‘джерело мінеральної залізисто-кислої води’ (Дзензелівський, 1975: 183), дж. *Ц’áпкана* (Паст.) < *ц’áпкана* ‘яка повільно капає, стікає’, пор.: *ц’áпати* ‘капати; повільно литися’ (Піпаш, Галас, 2005: 215).

Відатрибутивні мікротопоніми з «рослинними» означеннями утворюють дві основні групи: 1) назви на позначення загальної площі за певним видом рослинного покриву: п. *Смерич’анá* (Вол.) < *смерич’анá* ‘смерекова; поросла смерекою’, п. *Мохнáтої* (Люта) < *мохнáтої* ‘поросле мохом’, пор.: *мохнáтий* ‘зарослий (про дерево, пень)’ (Піпаш, Галас, 2005: 105), п. *Пáпоротний* (Домаш.) < *пáпоротний* ‘порослий папороттю’, п. *Ос’ц’áн:иї* (Люта) < *ос’ц’áн:иї* ‘порослий колючою травою’, пор.: *óсті* ‘бот. *Cirsium*, осот; остюк; колючка’ (Піпаш, Галас, 2005: 129); 2) назви, що виражають ознаку «територія, поросла місцями названим видом рослини» (через форманти *-óвáт-, -увáт-, -нист-*): пот. *Бузникóвáтый* // *Бóзникóвáтий* *Пóтук* (Чорн.) < *бóзникóвáтий* ‘порослий бузиною’, пор.: [бозник] ‘бузина’ (Етимологічний словник, 1982: 222); [бóзнік] ‘зарості бузини; бузок; бузина’, [бузинувáтий] ‘порослий бузиною’ (Етимологічний словник, 1982: 281), п. *Вишникóвáтый* // *Вишникóвáтоїе* (Т. Пол.) < *вышникóвáтый* // *вышникóвáтоїе* ‘порослий молодими вишнями’, пор.: *вишник* ‘садок з вишневих дерев або молода вишнева порість’ (Словник української мови, 1970: 543), п. *Имиóвáта* // *Ймишióвáта* (Бег.П.) < *имиóвáта* // *ймишióвáта* ‘поросла мохом’, пор.: *ми’и́ник* ‘мох, омшаник’ (Піпаш, Галас, 2005: 107), п. *Липникувáтый* (Сух.) < *липникувáтый* ‘порослий липою’, пор.: *липнік* ‘липовий гай; липовий мед’ (Етимологічний словник, 1989: 237), л. *Хмíл’óвáта* (Р. Паст.) < *хмíл’óвáта* ‘поросла хмелем’, ур. *Рок’iтніста* (Паст.) < *рок’iтніста* ‘поросла вербою’.

Окремі мікротопоніми становлять групу, базові прикметники якої характеризують інші особливості рослинного покриву (надмірну густоту, товщину стовбурів, наявність певних дефектів (дуплавість) тощо): л. *Збiтiий* (Лубня) < *збiтiий* ‘густий; непрохідний’, п. *Кудр’áвий* (Люта) < *кудр’áвий* ‘зарослий чагарниками та лісом’, пор.: *кудр’iвий* ‘зарослий’ (Піпаш, Галас, 2005: 88), п. *Волосністыї* (Лип.) < *волосністыї* ‘з густими заростями’, л. *Тóўстыи* (Люта) < *тóўстыи* ‘який має значну товщину (про стовбури дерев)’, л. *Дудлiвоїе* (Т.Пас.) < *дудлiвоїе* ‘дуплаве (про дерева у лісі)’, пор.: [дудлó] ‘дупло’, [дудлiвий] ‘дуплавий’ (Етимологічний словник, 1985: 141), п. *Кутлiкóвáтої* (Паст.) < *кутлiкóвáтої* ‘з невеликими улоговинами, видолінками’, п. *Коринiстої* (Кам.) < *коринiстої* ‘із залишками коріння, яке глибоко сидить у землі’,

пор.: [коринiстий], [коренáстий], ‘з великим сильним, глибоко сидячим корінням’ (Етимологічний словник, 1989: 24); [коренiстий] ‘т. с.; з корінням’ (Етимологічний словник, 1989: 24).

Атрибутивні елементи мікротопонімів регіону містять вказівку на особливості ґрунтового покриву: л. *Кáмн’ана* (Чорн.) < *кáмн’ана* ‘кам’яна’, ур. *Кремiністыї* (Пор.) < *кремiністыї* ‘покритий камінням; кам’янистий’, п. *Пiскóвáтиї* (Зар.) < *пiскóвáтиї* ‘з домішками піску (про ґрунт)’; пот. *Мид’анiї* (Тих.) < *мид’анiї*, пор.: *мiд’яниї* ‘мідний; мідяно-червоний; який містить мідь’ (Етимологічний словник, 1989: 472).

Незначний відсоток мікротопонімів становлять назви з атрибутивним членом, який позначає результат господарської діяльності людей: п. *Зч’еш’уváтиї* (Вол.) < *зч’еш’уváтиї* ‘вичищений викорчуваний (про ділянку лісу)’, ур. *Опалéниї* (Став.) < *опалéниї* ‘погорілий (про ліс)’, п. *Спалéниї* (Пол.Г.) < ‘погорілий (про ліс); обпалений, почорнілий’.

Варто зазначити, що втрата стрижневого компонента або ж його забуття стають причиною появи проблеми варіювання родової ознаки атрибутива. Відповідно, на певному етапі розвитку субстантивіти функціонують у формі різнородових морфологічних варіантів: п., ур. *Антáлiкóва* // *Антáликуў* (С-ки), ч.с. *Бáч’ова* // *Бáч’ево* (Чорн.), потч. *Букóва* // *Букóвий* (Чорн.), п. *Вишникóвáтый* // *Вишникóвáтоїе* (Т. Пол.), ур. *Голубiн’а* // *Голубiн’иї* (Р.Паст.), п. *Рáд’кова* // *Рáд’ково* (Вільш.), п. *Стiц’óва* // *Стец’óвыї* (К.Паст.), п. *Топóл’уў* // *Топул’уў* // *Топóл’óво* (Турич.), п. *Фéдич’уў* // *Фéдич’óвої* (Сім.).

Висновки. Отже, зафіксовані назви демонструють еволюційний характер функціонування мікротопоніма, оскільки репрезентують перетворення багатокомпонентної назви на однокомпонентну, вказують на динаміку онімів у межах однієї системи. Семантика означальних компонентів мікротопонімів басейну річки Ужа дає змогу створити певні уявлення про зовнішні ознаки, внутрішні властивості об’єктів, які вони позначають. Атрибутивні складники найчастіше конкретизують належність, взаємну відстань та віддаленість, кількісні характеристики, особливості рельєфу, особливості водних об’єктів, рослинний покрив тощо. Субстантивіти також є важливим джерелом дослідження проблеми варіативності мікротопонімів, оскільки засвідчують зміни на структурно-семантичному та назвотвірному рівнях. Важливим буде подальший аналіз різнородових морфологічних варіантів як показника динамічних процесів у мікротопоніміній системі басейну Ужа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
2. Бучко Д. Г. Ойконімія Покуття : автореф. дис. ... д-ра філол. Наук : 10.02.01 «Укр. мова». Чернівці, 1992. 35 с.
3. Галас К. Й. Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови): методичні розробки на допомогу студентам I–III курсів філологічного факультету при вивченні курсу сучасної української літературної. Ужгород : УжДУ, 1985. 46 с.
4. Галас К. Й. Словник українських топонімів Закарпаття. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні* : матеріали науково-практичної конференції, Ужгород, 5–6 травня 1992 р. Ужгород, 1993. С. 109–117.
5. Дзєндзелівський Й. О. Українські назви для джерела (спостереження над українськими назвами гідрорельєфу). *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest, 1975. Т. XXV. Рр. 149–241.
6. Етимологічний словник української мови у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1. 632 с.
7. Етимологічний словник української мови у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2. 572 с.
8. Етимологічний словник української мови у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ : Наукова думка, 1989. Т. 3. 553 с.
9. Етимологічний словник української мови у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 5. 705 с.
10. Словник української мови у 11 т. / редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1970. Т. I. 799 с.
11. Словник української мови у 11 т. / редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1977. Т. VIII. 928 с.
12. Словник української мови у 11 т. / редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1978. Т. IX. 920 с.
13. Словник української мови у 11 т. / редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1979. Т. X. 660 с.
14. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 703 с.

REFERENCES

1. Pipash Yu. O., Halas B. K. Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosivska Polyana and Rosishka of Rakhiv district of the Transcarpathian region)]. Uzhhorod, 2005. 266 p. [in Ukrainian].
2. Buchko D. H. Oikonimiia Pokuttia [Oikonomy of the Pokuttia] PhD the author's abstract : 10.02.01. Chernivtsi, 1992. 35 p. [in Ukrainian].
3. Halas K. I. Nazva yak movna odynytisia (na materialy ukrainskoi movy) [Name as a linguistic unit (on the Ukrainian language)]. Uzhhorod : UzhDU, 1985. 46 p. [in Ukrainian].
4. Halas K. I. Slovnyk ukrainskykh toponimiv Zakarpattia. Ukrainka mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii [Dictionary of the Ukrainian Toponyms of Transcarpathia] *Ukrainian language in Transcarpathia in the past and today* : materials of the scientific-practical conference. Uzhhorod, 1993. Pp. 109–117. [in Ukrainian].
5. Dzendzelivskiy Y. O. Ukrainski nazvy dlia dzherela (sposterezhenia nad ukrainskymy nazvamy hidroreliefu) [Ukrainian names for the source (investigation of the Ukrainian names of the water relief)]. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest, 1975. Т. XXV. Pp. 149–241. [in Ukrainian].
6. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.] Kiev : Naukova dumka, 1982, Т. 1. 632 p. [in Ukrainian].
7. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.] Kiev : Naukova dumka, 1985. Т. 2 572 p.[in Ukrainian].
8. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.] Kiev : Naukova dumka, 1989. Т. 3. 553 p. [in Ukrainian].
9. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.] Kiev : Naukova dumka, 2006. Т. 5. 705 p. [in Ukrainian].
10. Slovnyk ukrainskoi movy u 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kiev : Naukova dumka, 1970. Т. I. 799 p. [in Ukrainian].
11. Slovnyk ukrainskoi movy u 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kiev : Naukova dumka, 1977. Т. VIII. 928 p. [in Ukrainian].
12. Slovnyk ukrainskoi movy u 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kiev : Naukova dumka, 1978. Т. IX. 920 p. [in Ukrainian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy u 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kiev : Naukova dumka, 1979. Т. X. 660 p. [in Ukrainian].
14. Chuchka P. P. Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintiv: istoryko-etymolohichniy slovnyk [Surnames of the Transcarpathian Ukrainians: The historical-etymological Dictionary]. Lviv : Svit, 2005, 703 p. [in Ukrainian].

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

а) назв населених пунктів:

Великобerezнянський район: Бег.П. – с. Бегендяцька Пастіль, Верх.-Б.– с. Верховина Бистра, Вішка – с. Вішка, Вол. – с. Волосянка, Гусн. – с. Гусний, Домаш. – с. Домашин, Забр. – с. Забрідь, Завос. – с. Завосино, Княг. – с. Княгиня, Костр. – с. Кострини, К.Паст. – с. Костьова Пастіль, К.Р. – с. Костринська Розтока, Лубня – с. Лубня, Луг – с. Луг, Люта – с. Люта, М.Бер. – с. Малий Березний, Р.Паст. – с. Розтоцька Пастіль, Сіль – с. Сіль, Став. – с. Ставне, Сух. – с. Сухий, Тих. – с. Тихий, Чорн. – с. Черногорова. *Перечинський район*: Вільш. – с. Вільшинки, Дубр. – с. Дубриничі, Завб. – с. Завбуч, Зар. – с. Заричово, Лип. – с. Липовець, Лік. – с. Лікідари, Мокра – с. Мокра, Новос. – с. Новоселиця, Паст. – с. Пастілки, Пер. – м. Перечин, Пол.Г. – с. Полянська Гута, Пор. – с. Порошково, Т. Б. – с. Тур'я Бистра, Турич. – с. Турички, Сім. – с. Сімир, С-ки – с. Сімирки, Т.Пас. – с. Тур'я Пасіка, Т.Пол. – с. Тур'я Поляна. *Ужгородський район*: Кам. – с. Кам'яниця, Нев. – с. Невицьке;

б) номенклатурних термінів:

буд. – будинок, вул. – вулиця, г. – гора, дж. – джерело, дор. – дорога, клад. – кладовище, кр. – криниця, л. – ліс, л.пол. – лісова поляна, п. – поле, пас. – пасовище, полон. – полонина, пот. – потік (річка), потч. – потічок (струмок), ур. – урочище, ч.с. – частина села.

УДК 811.161.2:81'36:82-92

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176750>**Олена БОЖКО,***orcid.org/000-0002-0209-021X,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри права та соціально-поведінкових наук**Миколаївського міжрегіонального інституту**розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет**розвитку людини «Україна»**(Миколаїв, Україна) bor777@i.ua*

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ В ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКАХ (НА МАТЕРІАЛІ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ)

У статті проаналізовано синтаксичну природу й функції заголовків, побудованих за зразком складного речення. Досліджено публіцистичний матеріал миколаївських інтернет-газет «Миколаївська правда», «МК.МК.УА», «Мой Город», «НикВести» й «Новости N». З'ясовано, що серед використаних заголовків найбільш активними є ті, що побудовані за зразком складних речень таких видів (за спаданням): складнопідрядних (з підрядними означальними, з'ясувальними й обставинними частинами), безсполучникових, речень із різними видами зв'язку та складносурядних. Зроблено висновки про увиразнення номінативної й інформаційної функції заголовків зазначеного типу й водночас про послаблення емоційно-експресивної функції.

Ключові слова: *заголовок, регіональне інтернет-видання, складне речення, номінативна функція, інформаційна функція.*

Olena BOZHKO,*orcid.org/000-0002-0209-021X**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department**of law and social and behavioral sciences**of Mykolayiv Interregional Institute**the Institute Human Development higher education**Institution "Open International University**Human Development "Ukraine"**(Mykolaiv, Ukraine) bor777@i.ua*

COMPOSITE SENTENCES IN THE NEWSPAPER HEADLINES (BASED ON REGIONAL INTERNET PUBLICATIONS)

The article analyzes the syntactic nature and functions of headlines constructed according to the model of composite sentences. The journalistic material of Mykolaiv Internet newspapers "Mykolayivs'ka pravda", "MK.MK.UA", "Moy Gorod", "NickVesti" and "Novosti N" is investigated. It has been found out that among the headlines of the analyzed editions, such that are constructed on the model of composite sentences of different kinds are used.

It is noted that most often authors of journalistic materials refer to the headlines-compound sentences. Among them, headers with dependent (also with a few dependent) parts located in the postposition are actively functioning: attributive, object, and adverbial (with the meaning of purpose, time, concessive).

The author convinces that the lack of conjunctive connection between parts of the composite sentence is the main factor that determines the more emotional and dynamic sound characteristic of the journalistic style. This is the reason for the active functioning in the regional editions of headlines-asyndentic sentences. Moreover, parts of these headlines-sentences are unequal. Among them prevail those, which in the second part have an explanation or reason for what is reported in the first part. Although there are headlines, the second part of which is the meaning of a consequence, conclusion or result. Such a semantic relation is formalized with a sign dash.

It was found that in the third place by number – the headlines, constructed as composite sentences with different types of connection. Most often there are headers in which there is an asyndentic and conjunctive coordinated connection. Less commonly – asyndentic, conjunctive coordinated and dependent connection (with dependent attributive and object clauses). The smallest group consists of headlines, constructed as complex sentences with cause-and-consequence links between parts. Such connections are created with a sign dash.

Conclusions are made on the clarification of the nominative and informative functions of the headlines of the specified type and at the same time on the weakening of the emotionally-expressive function. The author stresses that journalists of Mykolayiv Internet-editions, instead of achieving originality and intonation expressiveness, or intrigue the reader, prefer informatively.

Key words: *headline, regional Internet-editions, composite sentence, nominating and informational functions.*

Постановка проблеми. Засоби масової комунікації характеризуються, за словами А. Загнітка, «розмаїтим діапазоном функцій, із-поміж яких особливий статус належить тим, що пов'язані з маніпуляцією свідомістю мовців, їхнім психологічним комфортом/дискомфортом, соціальною детермінацією їхньої поведінки тощо» (Загнітко, 2005: 235). З метою реалізації цих функцій журналісти мають змогу використати неабиякий арсенал мовних засобів усіх рівнів. Але одну з найвагоміших ролей щодо впливу на свідомість реципієнта по праву відведено заголовку, оскільки саме з назвою публіцистичного тексту мають пряму кореляцію всі рівні його організації: жанрово-тематичний, сюжетно-композиційний, лексико-синтаксичний, образно-стилістичний, ритмічний тощо (Галич, 2004: 602).

Аналіз досліджень. Питанню різних аспектів заголовкових комплексів присвячено чимало робіт лінгвістів (О. Белінська, В. Вомперський, І. Гальперін, В. Дресслер, І. Завальнюк, А. Загнітко, А. Коваль, Б. Фоміних та ін.) і дослідників власне журналістських текстів (В. Здоровега, А. Євграфова, В. Ільченко, О. Калякіна, Н. Карпалюк, Г. Конторчук, О. Кульбабська, І. Остафійчук, С. Потапенко, В. Різун, В. Садівничий, Н. Фіголь, В. Шевченко, Е. Шестакова й ін.). Проте заголовки складної синтаксичної структури (на матеріалі сучасних миколаївських інтернет-видань) учені ще не розглядали як самостійну наукову проблему. Сказане зумовлює актуальність цієї розвідки.

Мета статті – проаналізувати синтаксичну природу й функції заголовків, побудованих за зразком складного речення (на матеріалі інтернет-видань м. Миколаєва «Миколаївська правда», «МК.МК.УА», «Мой Город», «НикВести» й «Новости N»). Аналізований матеріал подаємо мовами оригіналів: українською та російською.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістичний статус заголовка не є остаточно визначеним, тому вчені включають його до різних стилістичних і синтаксичних рівнів: особливий піджанр, слово, ключові слова, словосполучення, речення, номінативна непередикативна/бездієслівна конструкція й ін. Проте нині виразними є тенденції до його вивчення як об'єкта лінгвістики тексту, тобто з позицій комунікативно-функційного підходу. У такому аспекті заголовок тлумачать як рівноправний складник тексту поряд зі вступом, основною частиною, висновком і закінченням (Дресслер, 1978: 111). Це створює підстави не отожднювати заголовок ані зі словом, ані зі словосполученням, ані з реченням. Крім того, 1) заголовок є співвідносним із вторинною моделювальною

системою, тоді як речення – елемент первинної; 2) речення виражає завершену думку щодо певного об'єкта, а заголовок компресовано позначає зміст цілого твору (Желтоногова, 2003: 5).

Другу з цих названих функцій ефективно реалізують заголовки, сконструйовані саме за зразком складного речення, що завдяки поліпередикативності виражають складні зв'язки між предметами, явищами та подіями дійсності. З-поміж усіх проаналізованих заголовків складної синтаксичної будови домінують побудовані за зразком **складнопідрядного речення** (63%), з яких:

1) з *підрядними означальними частинами* – 26%. Причому головна частина має переважно односкладну будову. Це або номінативні частини (часто непоширені), як-от: *10 **конфликтов**, на которые нужно обратить внимание в 2019 году. 5 **вещей**, которые незаметно вредят глазам. **Все**, что вы хотели знать о «Мальчике с бычками», но боялись спросить. **Забавные кошки**, которые наблюдают за вами. **Забавные люди**, которые умеют наслаждаться зимой. **Мэр**, который панически боится людей.*

Або неозначено-особові частини, в яких увагу читача зацентровано на дії, а не на її виконавцеві. Наприклад: *В МВД назвали предметы, с которыми украинцам нельзя посещать митинги. На границе в Закарпатской области задержали нелегалов, которые шли из Ирака. В Генуе начали сносить мост, при обвале которого погибли 43 человека. На Житомирщине угрожают священникам, которые перешли в поместную церковь.* Тому всі головні частини ускладнені обставинами місця.

Значно рідше серед названих трапляються речення з головною двоскладною частиною: *«Николаевводоканал» завершил ремонт коллектора, из-за которого город остался без воды. Ученые назвали причины, чтобы бросить все и уйти в отпуск.*

Наголошуємо також, що в заголовках такого типу, як сполучний засіб, найактивніше функціонує сполучне слово *котрі* (рос. «которые»);

2) з *підрядними частинами з'ясувальними* – 24%. Структура більшості з них є доволі однонамітною, оскільки «розростається» навколо смислового центру *«**рассказал** (-а, -и), что (скільки, ли, как)»*: *Мэр Сенкевич **рассказал**, чем похож на Порошенко. В ОГА **рассказали**, сколько средств направили на поддержку николаевских семей участников АТО. У Сенкевича **рассказали**, что на дальнейший ремонт «Надежды» в Николаеве необходимо более € 80 миллионов. В прокуратуре **рассказали**, что расследование о драке зоозащитников в мэрии Николаева закрыто.*

Женщины-депутаты рассказали, ущемляются ли их права в Николаевском областном и городском совете. 83-летний Далай-лама рассказал, как быть счастливым.

У виданнях «МК.МК.УА», «Мой Город», «НикВести» автори використовують, крім названих, також заголовки, що будуються за семою «предупредить (почувствовать, заявить информация), что (где, какой)», «потребовать, (чтобы)»: *Появилась информация о том, из какого оружия был убит Кирилл Глявов. Синоптики предупредили, где на выходных пройдут ливни с градом. Горожане наконец-то почувствовали, что такое «Сенкевич#поруц». В РФ заявили, что не будут останавливать транзит газа через Украину в 2020 году. Нарден Козырь потребовал, чтобы МинАПК безотлагательно занялось процедурой распаевки земель ГП «Степовое»;*

3) з підрядними обставинними частинами – лише 13%. Серед них підрядні частини мають такі значення:

1) мети: *Трое депутатов облсовета просили СМИ «удалиться», чтобы тайно пообщаться с кандидатами на должность начальника управления коммунального хозяйства. Блогер Шарий решил пойти в ВР, чтобы «карать». Партия «Слуга народа» перенесла съезд на 9 июня, чтобы успеть обработать все анкеты кандидатов. Мэр Сенкевич отправился на форум к Президенту, чтобы расхвалить правление Порошенко;*

2) часу: *Под Винницей мать нашла детей мертвыми, когда вернулась домой из магазина. Что произойдет в вашей жизни после того, как вы случайно убили человека?;*

3) допусту: *#Зеленский выступил в Николаеве, хотя ему пытались помешать.*

Як бачимо, усі підрядні – у постпозиції, що зумовлено тема-рематичним зв'язком і комунікативним завданням.

Виявлено також заголовки – складні речення з 2–3 підрядними частинами (означальними та з'ясувальними): *23 факта, которые непременно следует знать всем, кто занимается сексом. 10 шоковых графиков, что покажут, сколько податків насправді платять українці і на які цілі держава витрачає ці кошти.*

На другому місці за частотністю вживання зафіксовано заголовки, побудовані як **безсполучникові складні речення** (16%). Це є цілком виправданим, оскільки відсутність сполучникового зв'язку між частинами складного речення зумовлює більш емоційне й динамічне звучання, що притаманно публіцистичному стилю. Зазначаємо, що частини таких заголовків-речень є

нерівноправними. Серед них більшістю є такі, в яких у другій частині розміщено пояснення чи причину того, про що повідомлено в першій частині: *Децентралізація на Миколаївщині: чи варто ОТГ хвилюватися через заблокування виборів та примусове об'єднання. Людина-експонат: в Николаеві стартував фестиваль австрійського кіно на літньому майданчику в ДОФі. Усика лишили титула WBC: названа причина. Обострение в зоне ООС: трое погибших, есть раненые. Миколаївський морський лицей: побори під прикриттям. В Финляндии запретили шиповник: растение уничтожают по всей стране. В Николаеве начата реконструкция площади Соборной: она будет гранитной и с фонтанами. Весенний «деревопад»: кто отвечает за состояние зеленых насаждений в Николаеве. Дыры в крышах и наркореклама: во что превратились «остановочные комплексы» в Николаеве. Никогда не останавливайтесь: интервью с чемпионкой мира по каратэ из Первомайска Анной Кульчицкой и ее тренером Юрием Галимоном.*

У цій групі заголовків поступаються чисельністю ті, друга частина яких передає значення наслідку, висновку чи результату. Такі смислові відношення оформлено відповідним знаком – тире: *В центре Николаева столкнулись маршрутка и «КамАЗ» — пострадал 1 человек. Во Львовской области из маршрутки на ходу выпал пассажир – его доставили в реанимацию.*

Серед усіх проаналізованих заголовків ті, що побудовані як **складні речення з різними видами зв'язку**, становлять 11%. Заголовки, в яких наявний безсполучниковий і сполучниковий сурядний зв'язок, трапляються найчастіше. У таких речень частини є односкладними номінативним, вони наче «нанізуються», являючи собою окремі мікротеми: *Висування Порошенка, сварка у місцевій президентській пісочниці та безтурботні канадці. Партизанська мовчанка Барни, миколаївський акцент президентських виборів та сканування бюджету.*

До номінативної головної частини автори інколи додають підрядну, бажаючи більш повно й точно схарактеризувати названий предмет розмови: *Труба теплу, непевний аеропорт та кандидат, який не знає.*

Також журналісти миколаївських інтернет-видань «Новости N», «Мой Город», «НикВести» останнім часом активно звертаються до заголовків – речень із безсполучниковим зв'язком між неоднорідними частинами (друга частина пояснює зміст першої) та сполучниковим з'ясувальним підрядним: *Права по-новому: в МВД объяснили,*

как водителям менять удостоверения. Николаев без воды: в облздраве рассказали, как работают больницы. В Николаеве детсад № 75 закрывают на время ремонта — родители возмущены, что сроки окончания не озвучивают.

Фіксуємо також заголовки з безсполучниковим і сполучниковим сурядним зв'язком: *River fest по-ніколаєвски: прыгающие подростки с понтонного моста и «холодный душ» из грязной реки. «Книжковий арсенал»: топ-новинки, «кративна» тусовка і півтисячі подій.*

І найменшу кількісну групу становлять заголовки – **складносурядні речення** (5%), як-от: *Украина снесла памятники Ленину – и теперь ей трудно заполнить образовавшуюся пустоту. В Николаеве «Жигули» развернуло через сплошную полосу – и они протаранили «Ауди». Конструкции Варваровского моста продолжают рушиться, а в этом году ему светит лишь ямочный ремонт.* І хоча наявність еднальних сполучників і, та між частинами складного речення, як правило, створює певну цілісність, уповільненість, плавність звучання, це компенсується змістом речень, між частинами яких фіксуємо причиново-наслідкові зв'язки.

Насамперед в усіх заголовках (на етапі, який передує їх читанню) реалізується *номінативна функція*. Завдяки їй, на думку Н. Фіголь, читач має змогу виділити текст серед інших, розділити газетний номер на частини. Крім того, заголовки ефективно виконують *інформативну та рекламну* (меншою мірою) функції. Адже інформативна функція «покликана поінформувати читача та привернути його увагу, якщо текст містить потрібні йому відомості, а рекламна спрямована на популяризацію нового продукту. Заголовки рекламного характеру викликають у читача цілу

гаму емоцій: це може бути здивування, цікавість, інтерес тощо» (Фіголь: 119). Також заголовки впливають на емоції адресата, виконуючи *емоційно-експресивну функцію*, оскільки публіцистичні матеріали мають на меті вплинути на думку читача й переконати в тих постулатах, яких дотримується автор.

Висновки. Отже, в аналізованих регіональних інтернет-виданнях переважають матеріали новинного характеру, до значної частини яких дібрано заголовки – складні речення (складнопідрядні, складні безсполучникові речення, складні речення з різними видами зв'язку та складносурядні).

І хоча нині спостерігаємо розширення виконуваних ролей газетно-журнальних заголовків, зазначене вище зумовлює, з одного боку, увиразнення таких функцій заголовка, як номінативна й інформаційна, а з іншого – послаблення, апеляційної, емоційно-експресивної та рекламної функцій. Автори миколаївських інтернет-видань замість того, щоб досягати оригінальності й інтонаційної виразності чи інтригувати читача, надають перевагу інформативності. В умовах істотного збільшення впливу інформаційних потоків на реципієнта складна синтаксична структура заголовків дає змогу читачеві якнайшвидше ознайомитися з актуальними подіями міста, країни чи світу та зрозуміти їхній основний зміст, виражений конденсовано і досить повно (порівняно, наприклад, із заголовками-номінативними реченнями), або віднайти необхідні матеріали.

Перспективу подальших досліджень заголовків регіональних інтернет-видань на синтаксичному рівні вбачаємо в аналізі заголовків інших видів, що дасть змогу презентувати об'єкт дослідження більш комплексно й різноаспектно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія. Київ : Наук. думка, 2004. 816 с.
2. Дресслер В. Синтаксис текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1978. Вып. 8. С. 111–137.
3. Желтоногова Т. В. Нульовий заголовок і перший рядок поетичного тексту. *Семантика мови і тексту* : збірник ст. VIII Міжнар. конференції. Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 176–179.
4. Загнітко А. Лінійний і вертикальний внутрішньотекстовий потенціал заголовка. *Науковий вісник Херсонського державного університету* : збірник наук. праць; гол. ред. В. П. Олексенко. Херсон : ХДУ, 2005. Вип. II. С. 235–243. (Серія «Лінгвістика»).
5. Фіголь Н. М. Заголовковий комплекс на сторінках сучасної періодики. С. 118–120. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77491/35-Figol.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.05.2019).

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Миколаївська правда: інформаційне інтернет-видання. URL: <http://www.nikpravda.com.ua/> (дата звернення: 06.06.2019).
2. МК.МК.UA: Николаевская общественно-политическая интернет-газета. URL: <https://www.mk.mk.ua/> (дата звернення: 06.06.2019).
3. Мой Город: Интернет-издание. URL: <https://mycity.mk.ua/> (дата звернення: 06.06.2019).
4. НикВести. URL: <http://nikvesti.com/> (дата звернення: 06.06.2019).
5. Новости N: Николаевская областная интернет-газета. URL: <https://novosti-n.org/> (дата звернення: 06.06.2019).

REFERENCES

1. Halych V. M. Oles' Honchar – zhurnalist, publitsyst, redaktor: evolyutsiya tvorchoyi maysternosti : monografiya. [Oles Honchar – journalist, publicist, editor: evolution of creative skill : monograph]. Kyiv : Nauk. dumka, 2004. 816 p. [in Ukrainian].
2. Dressler V. Sintaksis teksta. [Text syntax]. *New in foreign linguistics*. 1978. Number 8. P. 111–137. [in Russian].
3. Zheltonohova T. V. Nul'oviy zaholovok i pershuy ryadok poetichnoyo tekstu. [*Zero title and the first line of poetic text.*]. *Semantics of language and text* : collection of articles of the VIII International conference. Ivano-Frankivs'k : Play, 2003. P. 176–179. [in Ukrainian].
4. Zahnitko A. Linearniy i vertykal'niy vnutrishn'otekstoviy potentsial zaholovka. [Linear and vertical potential of text]. *Scientific Herald of Kherson State University* : collection of scientific works. Kherson : KhSU. 2005. Nr II. P. 235–243. [in Ukrainian].
5. Fihol' N. M. Zaholovkoviy kompleks na storinkah suchasnoyi periodyki. [A Title-complex is on the pages of modern periodicals]. P. 118–120. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77491/35-Figol.pdf?sequence=1>. (date of appeal: 29.05.2019). [in Ukrainian].

Ольга БОЙКО,

orcid.org/0000-0001-5250-6538

аспірант кафедри прикладної лінгвістики

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

(м. Одеса, Україна) *boiko.olga.onu@gmail.com*

ТЕКСТОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЦИТАТ ЯК ВИРАЗНИКІВ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ФЕНТЕЗІ

У статті досліджено текстотвірний потенціал цитат як виразників інтертекстуальності в українському фентезі. Актуальною проблемою виступає аналіз значення цитат як вербальних маркерів інтертекстуальності у фентезійному дискурсі. Мета статті полягає у вивченні цитат як інтертекстуального елемента в сучасному російськомовному та українськомовному фентезі й визначенні їхнього текстотвірного потенціалу.

Створено контаміновану класифікацію цитат за ступенем впізнаваності, атрибутованістю і трансформацією, також звертається увага на періоджерела цитування. Розглянуто функції цитат у фентезійному дискурсі: композиційну, комунікативну, інформативну. Зроблено висновок про те, що інтертекстуальність, зокрема цитати, вводять фентезі у світовий контекст, «підключають» його до традиції чарівної казки та магічного реалізму, а також актуалізують інтертекстуальну пам'ять читача. Перспективи дослідження полягають у подальшому аналізі медіа-цитат та інших типів інтертекстуальності.

Ключові слова: інтертекстуальність, цитати, фентезі, дискурс, лексичні маркери.

Olha BOIKO,

orcid.org/0000-0001-5250-6538

Postgraduate at the Department of Applied Linguistics

Odessa National I. I. Mechnikov University

(Odesa, Ukraine) *boiko.olga.onu@gmail.com*

TEXT-GENERATING POTENTIAL OF QUOTATIONS AS INDICATORS OF INTERTEXTUALITY IN UKRAINIAN FANTASY

The text-creation potential of citations as intertextuality expressions in the Ukrainian fantasy is investigated in the article. An actual problem is the analysis of the value of quotations as verbal markers of intertextuality in the fantasy discourse. The purpose of the article is to study citations as an intertextual element in contemporary Russian-language and Ukrainian-language fantasy and to determine their text-creation potential.

A contaminated classification of quotations according to the degree of recognizability, attribution and transformation has been created, attention is also paid to the original citation sources. Untransformed, non-attributed quotations and quotations with extended attribution, foreign quotations (translated and submitted in the original language), quotations with partial formal-semantic pretext changes are considered. The most common in fantasy discourse quotes from the Bible, folklore, world and Ukrainian literature, the media. Biblical utterances, fairy-tale formulas and well-known aphorisms are included in a stable intertextual core, so for the most part they do not require attribution and can be submitted in a transformed form. Quotes from classical literature most often appear in untransformed form and are carefully attributed to maintain the recognition effect when presenting new information for the reader.

Separately, the role of auto-citation and pseudo-citation is defined. The functions of quotations in fantasy discourse are considered: compositional, communicative, informative. It is concluded that intertextuality, in particular, quotes, introduces fantasy into the global context, "connects" it to the tradition of a fairy tale and magical realism, as well as actualizes the intertextual memory of the reader. Prospects for the study are assumed in the analysis of media quotations, which by means of synesthetics and the inclusion of different discourses in fantasy discourse create interdiscursivity and expand the boundaries of the text. Of interest are other types of intertextuality - allusions, reminiscences, case phenomena, which in the system creates multilayered text that is available for decoding to readers with different amounts of intertextual memory. Prospects for the study are to further analyze media quotes and other types of intertextuality.

Key words: intertextuality, quotations, fantasy, discourse, lexical markers.

Постановка проблеми. Художній текст реалізує комплекс категорійних ознак, серед яких особливе місце належить інтертекстуальності як актуалізатору міжтекстових зв'язків. З одного

боку, автор створює художній світ, який корелює з іншими художніми світами за допомогою інтертекстуальних маркерів, а, з іншого боку, читачі мають розпізнати й інтерпретувати міжтекстові

зв'язки, орієнтуючись на авторські «підказки». Особливого значення інтертекстуальні елементи набувають у фентезійних художніх творах, тому що вони пов'язують вигадану, казкову реальність з об'єктивною дійсністю. У ролі таких вербальних маркерів інтертекстуальності в тексті здебільшого виступають цитати. Цитати є одним із найбільш вивчених у теорії інтертекстуальності явищ, оскільки майже всі дослідники вважають цитати інтертекстуальними елементами тексту. Однак досі немає сталого визначення цитати. Крім того, деякі вчені розрізняють поняття цитатності, цитації і цитати. Зокрема, Н. Кузьміна аналізує цитацію з точки зору енергетичної теорії та вважає цитацію «процесом енергообміну між прототекстом і метатекстом» і «семантичною компресією прототексту», а цитату (в широкому розумінні) позначає як «інтертекстуальний знак із високим енергетичним потенціалом, що дає йому змогу просуватися в часі і просторі інтертексту, при цьому він накопичує культурні змісти і в такий спосіб збільшує імпліцитну енергію» і «результат процесу компресії прототексту» (Кузьміна, 1999: 99, 111). В. Чернявська визначає цитату з позицій інтертекстуального статусу, а також комунікативності, авторефлексивності й діалогічності, і саме з цих позицій цитата має, на думку дослідниці, великий інтертекстуальний заряд, «особливо вагомим він може стати в значенні селективності, коли одна точна й ємна цитата може передати основний зміст або змістовний нерв цілого твору» (Чернявська, 2009: 213). Цитати в сучасному фентезі – важливий інтертекстуальний складник, що дає змогу актуалізувати інтелектуальний потенціал читача і вивести фентезі з лав «підліткового читання» на нові позиції.

Аналіз досліджень. Вивченню ролі цитат у створенні художнього дискурсу присвятили свої наукові розвідки українські (Н. Голюкова, О. Левицька, Л. Меркотан, Н. Кондратенко, О. Селіванова, Г. Сюта, О. Філатова, М. Шаповал, та ін.) та зарубіжні (А. Жулінська, В. Красних, Н. Кузьміна, І. Смірнов, Н. Фатєєва, В. Чернявська та ін.) вчені. Зокрема, у монографії Г. Сюти витлумачено «цитатний тезаурус» в українській поезії (Сюта, 2017). Однак досі немає ґрунтовних розвідок, присвячених вивченню ролі цитат у дискурсі фентезі. Трапляються поодинокі праці, в яких розглянуто інтертекстуальність у фентезі (І. Біла, Є. Комісарова, Я. Королькова, О. Манахов та ін.), але переважно інтертекстуальність потрактовують як текстову або текстово-дискурсивну категорію, і здебільшого ці дослідження виконано на матеріалі творів англійських або німецькомовних письменників.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити цитати як інтертекстуальний елемент у сучасному російськомовному та українськомовному фентезі й визначити їхній текстотвірний потенціал.

Об'єктом аналізу слугував художній текст українського фентезі, а предметом – цитати у фентезійному тексті як виразники інтертекстуальності.

Джерельною базою дослідження були твори Дари Корній (романи «Гонимарник», «Зворотній бік світла», «Зворотній бік сутіні»), Г. Пагутяк (роман «Писар Західних Воріт Притулку»), В. Арєнєва (роман «Душниця») і Макса Фрая (оповідання з циклу «Казки Старого Вільнюса»).

Виклад основного матеріалу. У текстолінгвістиці представлено чимало типологій класифікації цитат, але конкретні інтертекстеми, що трапляються у фентезі, вимагають створення найбільш адекватної, контамінованої класифікації. Цитати кваліфікують за ступенем впізнаваності, атрибутованістю і трансформованістю (Н. Кондратенко, О. Рябініна, Н. Фатєєва, М. Шаповал), за першоджерелами цитування (О. Переломова, Г. Сюта) та за семантикою – про що саме йдеться в цитаті та яку роль її семантика відіграє в текстопородженні (О. Левицька). Ми спиратимемося у своїй класифікації на запропоновані типології Н. Фатєєвої і Н. Кондратенко, однак звернемо увагу і на джерела цитування, оскільки вони відіграють важливу роль у розумінні механізмів текстотворення фентезі.

Найбільш наочним зразком інтертекстуальності виступають *нетрансформовані, атрибутовані цитати*. Н. Фатєєва вважає атрибутовані нетрансформовані цитати «найбільш чистою формою цитації» (Фатєєва, 2000: 122). Найчастіше нетрансформовані цитати виступають у ролі епіграфа. Епіграф знаходиться в сильній – початковій після заголовку – позиції в тексті й одночасно є факультативним. Зважаючи на це, наявність епіграфа, зокрема у фентезійному тексті, є важливим чинником для розуміння змісту твору. Роль цього елемента можна розглядати з комунікативної точки зору. Так, І. Арнольд зазначає саме інформаційну роль епіграфа: «Інформаційні зв'язки його є різноспрямованими: він пояснює заголовок, відсилає пам'ять до того контексту, з якого він узятий, і до того, якому передує. Разом із заголовком він посідає сильну позицію початку, але, на відміну від заголовка, є факультативним, що підвищує інформативність» (Арнольд, 1999: 355). І. Арнольд вважає заголовок та епіграф метатекстовими включеннями, оскільки вони не включені власне до тексту, хоча значною мірою впливають на його осмислення (Арнольд, 1999: 355).

Як зазначає дослідниця, епіграфи «співзвучні не лише зі змістом розділу, але й між собою. <...> Вони можуть по-різному взаємодіяти, зокрема й іронічно, з нарративною частиною розділів» (Арнольд, 1999: 358). На композиційній ролі епіграфа акцентують також Н. Фатєєва (Фатєєва, 2000: 50) та І. Колегаєва (Колегаєва, 1996: 149). Зазначимо, що найбільш показовим у цьому плані є система епіграфів у романі Дари Корній «Гонимарник»: автор додала епіграф до кожного розділу, використовуючи цитати з української літератури різних періодів, світової літератури, Біблії та фольклору.

У фентезійному дискурсі атрибутовані нетрансформовані цитати за походженням із різних джерел: міфології, української літератури, світової літератури, масмедіа тощо. У ролі епіграфів такі цитати виконують інформативну функцію, повідомляючи читачеві про зміст твору чи розділу; композиційну функцію, утворюючи систему зв'язків між заголовком, епіграфом та змістом твору; задають настрій нижченаведеному тексту. Власне в тексті цитати можуть апелювати до інтертекстуального простору читача, доповнюючи його та добудовуючи завдяки повній або частковій атрибуції. Такі цитати розширюють інтертекстуальний простір тексту, відкривають його межі різноманітним впливам та течіям, у такий спосіб поглиблюючи його власний зміст.

У фентезійному дискурсі частіше зустрічаються нетрансформовані цитати, які теж є нетрансформованими. Як зазначає Г. Сюта, «мова відтворення – актуальний параметр лінгвістичного опису висловлень, що увійшли в цитатний тезаурус як мовно-естетичні знаки світової культури. За цим критерієм розрізняють цитати *перекладні* (українськомовні) та *іншомовні*, відтворені мовою оригіналу (в іншомовній графіці або транслітеровані). Іншомовне написання – особливий засіб акцентування цитати, її виділення як пункту лінгвокогнітивного зламу лінійності тексту» (Сюта, 2017: 141). Додамо до наведеної цитати ще те, що в фентезійному дискурсі, досліджуваному нами, перекладні цитати можуть бути російськомовними.

Атрибутовані перекладені цитати – різновид цитат. Н. Фатєєва зазначає: «Цитата у перекладі ніколи не може бути буквальним повтором оригінального тексту <...> Перекладені цитати можуть розкриватися посиланням автора в тексті приміток або коментаря, і з власне тексту вони переводяться в ранг метатексту» (Фатєєва, 2000: 122-123). Переважно в «оригіналі» трапляються латинські крилаті вислови; в окремих випадках їх наведено і в оригіналі, і в перекладі. Пор.: *Так само входили*

через Східні Ворота, справджуючи давню сен-тенцію omnia mea tecum porto. Себто, все своє ношу з собою («Писар Західних воріт», Г. Пагутяк) – у наведеній цитаті спостерігаємо розширену атрибуцію, а в наступній – точну атрибуцію: *Згадала мудрий вислів грецького мудреця Біанті і посміхнулася: «Omnia mea tecum porto» (Все своє ношу з собою)* («Зворотний бік світла», Дара Корній); *Уночі наснився дивний сон. ...Аліна стоїть перед закритими дверима. На них величезними червоними літерами дбайливо виведено: «Alea jacta est» («Гонимарник», Дара Корній)*. У цьому випадку цитату не атрибутовано і не перекладено. Автор розраховує на знання читачем того, що цей вислів належить Юлієві Цезарю і означає «Жереб кинуто».

Звернімося тепер до часткового у фентезійному художньому дискурсі вживання трансформованих, контамінованих, неатрибутованих або атрибутованих цитат. Н. Кондратенко зазначає: «У художньому дискурсі переважає цитування без зазначення автора та передтексту, що змушує реципієнта до певного інтелектуального пошуку» (Кондратенко, 2012: 186). Зауважимо, що це характерно і для фентезійного дискурсу, але тільки в тих випадках, коли джерело цитати є загальновідомим або входить до сталого інтертекстуального ядра (за Г. Денисовою).

За класифікацією Н. Кондратенко, часткові формально-семантичні зміни передтексту можуть бути представлені в кількох варіантах. Розглянемо приклади трансформованих цитат у фентезійному дискурсі.

1) Фрагментація та заміна окремих лексичних компонентів цитати: *...я хочу вить і битися об стени, следовательно, существуют, чего ж мне ещё* («Ирруан, доудаль, индера», Макс Фрай); *Земную жизнь пройдя до половины, очутился вовсе не в сумрачном лесу, а если продолжают говорить метафорами, на вершине умеренно высокого холма...* («Кекс», Макс Фрай) – цитата виділена автором курсивом, на відміну від іншого випадку цитування того ж тексту, пор.: *Как же я не люблю такие штуки! И вот, земную жизнь пройдя до середины, внезапно влип* («Требуется чудовище», Макс Фрай); *Но билет жжёт мне карман, пепел кармана стучит в моём сердце...* («Билет и чемодан», Макс Фрай) – спостерігаємо фонетичну гру: *пепел Клааса – пепел кармана*.

2). Зміна граматичних форм мовних одиниць, що входять до цитати, майже не трапляється в фентезійному дискурсі. Лише поодинокі випадки: *А у меня на спине рюкзак с дурацкой надписью «Не то, чем кажется», сама когда-то*

еї вишивала. *И как после этого со мной разговаривать? Элементарно, Холмс.* «Элементарно, Холмс», – так они с Митей дразнились, когда приходилось объяснять друг другу совсем уж очевидные вещи, которые, по идее, любому Ватсону по плечу... Я тоже люблю «Твин Пикс». Это, по-моему, что-то вроде всемирного братства: люди, которые опознают цитату про сов, даже если про сов ни слова не сказано, как у вас («Конкиста», Макс Фрай). У цього досить об'ємному фрагменті кілька трансформованих цитат: із заміною лексичної одиниці «Елементарно, Ватсон» на «елементарно, Холмс» і атрибутована цитата з серіалу «Твін Пікс» зі зміною категорії числа та без наявності об'єкта: «Совы не то, чем они кажутся».

3. Контамінація різних цитат: *Суров закон, но... В общем он дура. Набитая, как по мне.* («Встреча выпускников», Макс Фрай) – контамінація оригінального вислову *Dura lex, sed lex*, перекладеного варіанту «Суров закон, но он закон» і розмовного вислову «дура набитая»; *И сказал, прижавшись лбом к ледяному стеклу зависшей над бездной кабины: «У царя Мидаса ослиные уши». Благо яма под ним сейчас была – о-го-го! Царскому цирюльнику за сто лет такую не вырыть... Три тысячи метров, не кот чихнул, настоящая бездна, как Ницше прописал. У царя Мидаса ослиная бездна, а у бездны воистину царские уши...* («У царя Мидаса ослиная бездна», Макс Фрай); *Так долго вглядывался в бездну, что как честный человек, должен был на ней жениться, – пишу я.* («Игра важнее, чем я», Макс Фрай) – контамінація вислову «Если долго вглядываться в бездну, то бездна начнёт вглядываться в тебя» і розмовної сталої формули «как честный человек, должен жениться».

4). Використання окремих компонентів, частин цитати. *И кстати, молилась ли ты на ночь, легкомысленная женщина?* (Макс Фрай. Заверните, беру) – усічена фраза «Молилась ли ты на ночь, Дездемона?» («Отелло», В. Шекспір); *Я вернулась в свой город, знакомый до слёз. Хотя почему именно – «до слёз»? Просто в свой город. Точка* («Всё получилось», Макс Фрай).

Окрім трансформованих неатрибутованих цитат, трапляються цитати з розширеною атрибуцією та зовсім без неї; вони можуть наводитися зі зміною певних частин або у вихідному вигляді. Н. Фатєєва протиставляє цитати з точною атрибуцією цитатам із розширеною атрибуцією. Розширена атрибуція має місце тоді, коли слова відомої особи набувають статус загальнолюдських, а «метатекстовий оператор», що вводить текст, – розширене значення (Фатєєва, 2000: 124).

Пор.: *...теперь пережить бы февраль. Достать чернил, поплакать, как предписывает традиция, и пережить* («Солнечный кофе», М. Фрай) – в цьому випадку загальновідомо, що автором цих слів є Б. Пастернак. Або: *Якщо не зможеш змінити ситуацію, то зміни своє до неї ставлення. Здається, вичитала цю глибоку думку на фейсбуці і вирішила спробувати* («Гонимарник», Дара Корній). У конкретному прикладі соціальна мережа Facebook є метафорою загальноприйнятої думки, хоча автором вислову є У. Блейк. Ще один приклад розширеної атрибуції, яка посилається на першоджерело, але не зовсім впевнено: *...пока во рту не станет сладко, вопреки утверждению Ходжи Насреддина, или кто там у нас соответствующий первоисточник.* («Халва в шоколаде», Макс Фрай). При цьому вказане першоджерело є точним, але невпевненість у цьому є показником того, що вислів став крилатим і набув загальнолюдського значення.

Найчастіше неатрибутованими вводяться у фентезійний текст біблійні вислови, які є загальновідомими та загальноживаними, набули статусу прецедентних текстів і точно будуть декодовані читачем. Пор.: *Мертве до мертвого, – подумав Яків. – Не буду його забирати* («Писар Західних Воріт», Г. Пагутяк); *А може, її омине чаша сія і вона залишиться довіку вашою дитиною* («Зворотній бік світла», Дара Корній); *Той, хто посіяв вітер, обов'язково пожне бурю* («Зворотній бік сутіні», Дара Корній); *Четырнадцатая, надо полагать, возомнила себя Мировым Змеем и, скрутившись задорным кренделем, энергично грызла собственный хвост. Взглянув на дело рук своих, увидела, что это хорошо...* («Сто рыб», Макс Фрай). Слова «увидела, что это хорошо» виділені автором курсивом для полегшення ідентифікації цитати. В оповіданні Макса Фрая «И я из тех, кто выбирает сети» наявна трансформована неатрибутована цитата з Євангелія від Івана, гл. 8, вірш 7: «...кто из вас без греха, пусть первый бросит в неё камень»: *И израсходовал за пять дней двухнедельный запас корма, но пусть первым бросит в него камень, кто сам так не грешил.* У наведеному прикладі змінюються синтаксична структура і граматичний рід.

Інший випадок неатрибутованих цитат – **казкові формули**, які теж входять до сталою інтертекстуального ядра. Пор.: *Вспомнил сказочный камень на перепутье: «Направо пойдёшь – коня потеряешь, себя спасёшь; налево пойдёшь – себя потеряешь, коня спасёшь; прямо пойдёшь – и себя, и коня потеряешь».* *И себя, и коня – отлично, именно то, что надо, чего мелочиться, терять,*

так уж сразу всё («Река Амелес, безрассудный», Макс Фрай). Можливо, точніше буде позначити цю цитату як таку, що має поширену атрибуцію, оскільки автор вказує, що камінь «казковий», однак не уточнює, з якої саме казки цитата. Подібний випадок «розширеної» атрибуції, що не є власне атрибуцією, знаходимо в оповіданні «Тарантелла»: *Направо пойдём, коня потеряем, – сказала Надя... – Это в сказках так. В русских народных. Куда ни сунься, рано или поздно обязательно придёшь на перекрёсток, в точности как этот, только без светофора, на перекрёстке камень, на камне надпись: «Направо пойдёшь, коня потеряешь, налево пойдёшь, себя потеряешь, прямо пойдёшь, и себя, и коня». Всё такое вкусное, невозможно выбрать... А в английских сказках такого нет? – Понятия не имею... Мне мама читала про муми-троллей* («Тарантелла», Макс Фрай).

Отже, можна зробити висновок, що автори, створюючи фентезійний текст, вводять у нього різні біблійні та казкові вислови, не атрибутовуючи їх, розраховуючи на ідентифікацію та декодування читачем, який є зануреним в ідентичний інтертекстуальний простір. Казкові формули є логічними для дискурсу фентезі, адже між казкою і фентезі є багато спільного, а біблійні вислови, на нашу думку, підвищують рівень пафосу тексту, з одного боку, а з іншого – знижують сакральність трансформованих цитат, що робить їх загальнодоступними та прецедентними. Хоча подекуди десакралізація біблійних висловів межує не з прецедентністю, а з масмедійністю, тому до таких постмодерністських ігор можна ставитися неоднозначно.

У фентезійних творах трапляється не тільки автоцитуювання, як взагалі в художньому дискурсі, а *цитати, що є вигаданими (псевдоцитати)* та атрибутованими прізвищами квазісуючих авторів. Вважаємо, що за допомогою цього автори фентезійних текстів досягають більшої заглибленості читача в дискурс «вигаданого світу», додають реальності подіям. Тим більше, коли прізвище автора є дуже схожим із прізвищем реального письменника. Пор.: *Життя грає з нами у квача, – віджартувався Лебідь. Віднедавна він підсів на п'єси Олдсмита, тож тепер сипав лункими цитатами до ладу чи ні; Прочитував: «Якби нікчемну думку, наче гріш, могли би позичати, вже б напевно багатів у світі розвелося. І гріш тоді б знецінився, як дурість, а мудрість би нарешті цінували»* («Душниця», В. Арєнєв). Прізвище «Олдсмит» є майже тотожним прізвищу Олівера Голдсмита – ірландського письменника,

поета і драматурга XVIII ст. В останній наведеній цитаті ритм і лексика дуже нагадують не тільки Голдсмита, а й Шекспіра. Можливо, таким чином автор хоче показати, що вигадана ним фантастична реальність є майже тотожною тій, в якій живе читач, посилює рівень «майже-впізнання». В інших випадках навіть назва цитованого твору вказує на те, що цей текст належить до іншої реальності, підкреслює різницю між нею та реальністю читача: *На уроці вголос читали «Легенду про Душеницю». ... «І от помітили люди: у фамільних душницях та на погостах коїться щось лихе...»* («Душниця», В. Арєнєв).

Висновки. Цитати – невід'ємна частина інтертекстуальності в художньому дискурсі фентезі. Увагу привертає як форма введення цитати в текст, так і джерело її походження. Інтертекстуальність у сучасному фентезі є специфічною, тому що вона виконує кілька функцій: вводить досить молодий жанр у світовий контекст, «підключає» його до давньої традиції чарівної казки та магічного реалізму, актуалізує інтертекстуальну пам'ять читача і розширює його компетентність завдяки атрибуції цитат. Найбільш поширеними у фентезійному дискурсі є цитати з Біблії, з фольклору, світової та української літератури, масмедіа. Біблійні вислови та загальновідомі афоризми входять до сталого інтертекстуального ядра, тому здебільшого не потребують особливої атрибуції і можуть поставати у трансформованому вигляді. Цитати з класичної літератури переважно постають нетрансформованими і ретельно атрибутовуються. На нашу думку, автори мають на меті зберегти ефект впізнаваності і водночас подати читачеві нову, досі невідому йому інформацію. Особливий різновид цитат у фентезі – псевдоцитати, тобто фрагменти з творів вигаданих авторів. На відміну від автоцитації, коли автор посиляється на власний, раніше опублікований текст, псевдоцитати створюють новий рівень інтертекстуальності, що додає художньому світу фентезі ефекту більшої реальності. Цитатність у фентезі тісно пов'язана і з іншими типами інтертекстуальності – алюзіями, ремінісценціями, прецедентними феноменами, що створює багатошаровий текст, доступний для декодування читачам із різним обсягом інтертекстуальної пам'яті. Перспективи дослідження полягають у тому, щоб проаналізувати медіа-цитати (парацитати, міжсистемні цитати), які за допомогою синестетичності та включення інших дискурсів у фентезійний дискурс створюють інтердискурсивність та розширюють межі тексту. Живопис, музичні твори, кінематографічні цитати активізують всі органи чуття

і роблять текст більш виразним, рельєфним як для читачів-візуалів, так і для аудіалів або кінестетів. Цитатність у фентезі тісно пов'язана і з іншими типами інтертекстуальності – алюзіями, ремінісценціями, прецедентними феноменами, що в системі створює багатшаровий текст, доступний для декодування читачам із різним обсягом інтертекстуальної пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсєнєв В. Душниця. Київ : Києво-Могилянська академія, 2014. 230 с.
2. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сборник статей / Науч. ред. П. Е. Бухаркин. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. 444 с.
3. Денисова Г. Е. В мире интертекста: язык, память, перевод. Москва : Азбуковник, 2003. 298 с.
4. Колегаєва І. М. Мегатекст як вияв комунікативної гетерогенності цілого завершеного тексту. *Мовознавство*. 1996. № 1. С. 25–30.
5. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : Монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2012. 320 с.
6. Корній Дара. Гонимарник: роман / Передм. Люко Дашвар. 3-є вид., стереотип. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 336 с.
7. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка : монография. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та. Омск : Омск. гос. ун-т, 1999. 268 с.
8. Пагутяк Г. Писар Західних Воріт Притулку. *Дзвін*. 2006. № 7. С. 24–100.
9. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект : монографія. Суми : Вид-во СумДУ, 2008. 208 с.
10. Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. Київ, 2017. 384 с.
11. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. Москва : Агар, 2000. 280 с.
12. Фрай Макс. Сказки Старого Вильнюса. Москва : АСТ, 2012–2017. ТТ. I–VII.

REFERENCES

1. Arsenyev V. Dushnytsya. Kyiv : Kyievo-Mohylyans'ka akademiya, 2014. 230 p. [In Ukrainian]
2. Arnol'd I. V. Semantic. Stylistic. Intertextuality [Semantika. Stilistika. Intertekstual'nost' : Sbornik statey.], Sankt-Peterburg, izd-vo S.-Peterb. un-ta, 1999. 444 p. [In Russian]
3. Denisova H. E. In the World of Intertext: Language, Memory, Translation. [V mire interteksta: yazyk, pamyat', perevod]. Moscow : Azbukovnik 2003. 298 p. [In Russian.]
4. Kolehaieva I. M. Megatext as a manifestation of the communicative heterogeneity of a complete text [Mehatekst yak vyiv komunikatyvnoi heterohennosti tsiloho zavershenoho tekstu]. *Movoznavstvo*. 1996. Nr 1. Pp. 25–30. [In Ukrainian]
5. Kondratenko N. V. Syntax of Ukrainian modernist and postmodern artistic discourse [Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu] : Monohrafiia. Kyiv : Vyd. dim Dmytra Buraho, 2012. 320 p. [In Ukrainian]
6. Kornii Dara. Honykhmarnyk: roman. Kharkiv : Book Club “Family Leisure Club”, 2016. 336 p. [In Ukrainian]
7. Kuz'mina N. A. Intertext and its role in the evolution of poetic language [Intertekst i ego rol' v protsessakh evolyutsii poeticheskogo yazyka : Monografiya]. Ekaterinburg : izd-vo Ural. un-ta, Omsk : Omsk. gos. un-t, 1999. 268 p. [In Russian]
8. Pahutyak H. Pysar Zakhidnykh Vorit Prytulku. *Dzvin*. 2006. Nr. 7. Pp. 24–100. [In Ukrainian]
9. Perelomova O. S. Linguistic codes of intertextuality of Ukrainian art discourse: diachronic aspect. [Linhvokulturni kody intertekstualnosti ukrainskoho khudozhnoho dyskursu: diakhronichnyi aspekt : Monohr.]. Sumy : Vyd-vo SumDU, 2008. 208 p. [In Ukrainian]
10. Syuta H. M. Quotationary thesaurus of the Ukrainian poetic language of the twentieth century. [Tsyatnyy tezaurus ukrayins'koyi poetychnoyi movy XX stolittya]. Kyiv, 2017. 384 p. [In Ukrainian]
11. Fateeva N. A. Counterpoint of intertextuality, or Intertext in the world of texts [Kontrapunkt intertekstual'nosti, ili Intertekst v mire tekstov]. Moscow : Agar, 2000. 280 p. [In Russian]
12. Fray Maks. Fairy tales of old Vilnius [Skazki Starogo Vil'nyusa]. Moscow : AST, 2012–2018. I–VII. [In Russian]

Ірина ГАПЄЄВА,

orcid.org/0000-0003-0758-3336

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

(Мелітополь, Україна) gapeeva.irina.1979@gmail.com

ГЕНДЕРНІ КОМПОНЕНТИ ТА ЗАСОБИ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Автор статті розглядає українську фразеологію з погляду наявності в ній гендерних компонентів та способів створення стереотипних переконань, адже колективна свідомість генерує спрощені уявлення про властивості, якості та вміння представників як чоловічої, так і жіночої статі.

У статті здійснено аналіз способів і засобів вербалізації концептів «чоловік» та «жінка» в українській фразеології. Також з'ясовано позицію гендерного компонента в семантичній структурі фразеологічних одиниць, виявлено національно-культурну специфіку семантики фразеологізмів із гендерним компонентом; частково описано синонімічні відношення та антонімічні зв'язки в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови; проаналізовано фразеологічні одиниці з огляду на те, що вони є одним із періоджерел створення та поширення стереотипів.

На матеріалі української фразеології зроблено спробу дослідити андроцентричність і гіноцентричність мовної картини світу. Автор доводить, що лексеми, які окреслюють у мові гендерні концепти, допомагають реалізувати людські уявлення та зосереджені в них знання про гендер.

Ключові слова: гендер, вербалізація, фразеологізм, чоловік, жінка.

Iryna HAPIEIEVA,

orcid.org/0000-0003-0758-3336

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of the Ukrainian language department

of Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

(Melitopol, Ukraine) gapeeva.irina.1979@gmail.com

GENDER COMPONENTS AND STEREOTYPING TOOLS IN UKRAINIAN PHRASEOLOGY

The author of the article considers that the Ukrainian phraseology contains gender components and methods that create stereotypic beliefs as the collective consciousness generates the simplified ideas of the qualities and abilities of both sexes.

The article analyses verbalization means of concepts “the man” and “the woman” in the Ukrainian phraseology. In addition, the author identifies the position of a gender component in the semantic structure of phraseological units and national and cultural specifics of the semantics of gendered phraseological units. The research partially reveals the synonymic and antonymic relations in the gendered phraseological nominations of the Ukrainian language.

The author provides the analysis of the phraseological units, as they are primary sources of creation and distribution of stereotypes. Using the Ukrainian phraseology there has been an attempt to investigate both androcentrism and gynocentrism of the global language picture. According to the author, phraseological means are the quintessence of national mentality representing the national expression and emotional enthusiasm. Thus, they are essential tools for transmitting social and cultural information in the process of gender socialization of the individual.

The systemic principle in researching the gender marked phraseological units and the content of the categorical lingual-stylistic notions “concept”, “gender” in sociolinguistics were defined, as well as the world-mapping in the lingual and conceptual aspects. In the work the role of the gender component in the semantic structure of phraseological units has been elucidated and the national and cultural specificity of the semantics of phraseological units with a gender component has been revealed. The research of the semantic conceptual opposition “masculinity” vs “femininity” was undertaken on the basis of the vocabulary and artistic discourses. The role of the gender-marked lexical units in coming into existence of phraseological meanings and the dynamic processes in the system of the gender-marked phraseological units have been described; the axiological potential of the phraseological units with an appel-ative and anthroponymous component in a vocabulary or artistic discourse has been also described, as well as synonymic relations and antonymic connections in the system of the gender-marked phraseological units of the Ukrainian language; the reflation of the folk poetry surrounding in phraseological contexts of artistic idiosystems has been tracked.

Key words: gender, verbalization, idiom, man, woman.

Постановка проблеми. Пропонована наукова розвідка покликана заповнити прогалини в дослідженнях на гендерну тематику шляхом вивчення та аналізу літературної спадщини українського народу. Фразеологічні засоби мови є квінтесенцією народного менталітету, вони містять всю національну експресію та емоційну наснагу, а отже, відіграють важливу роль у трансляції соціокультурної інформації у процесі гендерної соціалізації індивіда. Презентуючи референтів чоловічої й жіночої статі, цей доробок актуалізує весь асоціативний потенціал, що відбиває історично сформований соціокультурний зміст когнітивних категорій маскулінності та фемінності, тобто уявлення про сукупність типових чи бажаних анатомо-біологічних, емоційних, психічних, соціокультурних і поведінково-психологічних характеристик, асоційованих із належністю індивіда до чоловічої чи жіночої статі у певній лінгвокультурі. Порівняна стабільність гендерних стереотипів, їхня здатність дуже повільно змінюватись під впливом соціокультурних факторів підсилює перспективність вивчення регулятивного потенціалу української фразеології, яка активно функціонує в дискурсі сучасної української культури.

Аналіз досліджень. Надзвичайна складність і багатогранність української мови зумовлює виникнення нових підходів до вивчення її феноменів, але, попри високу інтенсивність досліджень, залишається низка теоретичних питань, які не можемо вважати розв'язаними остаточно. Приміром, вивчення міждисциплінарного поняття «стереотип» на матеріалі української фразеології може претендувати на актуальність, адже прихильники різних напрямів мовознавства розглядають його як у широкому значенні, пов'язуючи з мовною картиною світу (Ж. Бартмінський, А. Белова, Ж. Панасюк та ін.), так і у вузькому, як-от вербалізацію потреб певних соціальних груп, рас (І. Бобринська, В. Красних, І. Ольшанський, К. Писаркова та ін.).

Вітчизняні й російські дослідження з гендерної лінгвістики на матеріалі фразеології представлені розвідками Ю. Абрамової, І. Зикової, А. Кириліної, Т. Клименкової, Д. Малишевської та ін.

Теоретичні положення роботи базуються на концепціях провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі філософії мови, таких як Ж. Деррида, В. Колесов, К. Пейтман, В. Розанов, В. Соловійов, М. Шенлі, Ф. Шубарт, у галузі гендеру й гендерної лінгвістики – таких як К. Гончарова, О. Горошко, А. Кириліна, М. Кронгауз, Р. Лакофф, Д. Таннен, А. Шахмайкіна, З. Шевченко, у галузі лінгвокультурології та лінгвіс-

тичних досліджень фразеологізмів – таких як А. Баранов, С. Воркачев, В. Воробйов, Д. Добровольський, Ю. Степанов, В. Телія та ін.

Метою статті є спеціальне дослідження фразеологізмів із точки зору функціонування в них гендерних компонентів, наявності культурної складової частини та здатності впливати на формування гендерних стереотипів у суспільства. Матеріалом для дослідження стали фразеологізми, зібрані шляхом суцільної вибірки з «Фразеологічного словника української мови» (Ужченко В., Ужченко Д., 1998).

Виклад основного матеріалу. Наука визначає гендер як такий ідеологічний конструкт, який акумулює уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою в певній культурі. Соціальна природа гендеру відрізняє його від статі, яка є біологічною категоризацією, що базується головним чином на здатності до відтворення. У сучасному розумінні гендер – це не наслідок індивідуальної біології або схильності бути тим чи тим типом людини. Це взагалі не індивідуальна якість, а встановлений суспільством порядок, частиною якого є кожна людина. Гендер відбиває одночасно процес і результат адаптації індивіда в соціально-культурній моделі маскулінності та фемінності, яка є прийнятною в певному суспільстві на певному історичному етапі. Таким чином, із концептуальної точки зору гендер акцентує на соціально-культурній, а не природній домінанті статі (Кириліна, 2000: 27).

Науковці визначають гендер як нелінгвістичну категорію, яка має мовні способи актуалізації. Виділяють різноманітні рівні експлікації мовного конструювання гендеру: існують експліцитні та імпліцитні способи створення образів чоловіка та жінки (Гриценко, 2005: 109). Сучасними мовознавцями розроблено низку наукових методик для вивчення та опису лінгвістичних механізмів мовного конструювання гендеру та виявлено такі способи: 1) експліцитно завдяки використанню іменників, у значенні яких є сема «стать»; 2) надання переваги дієсловам з агентивними іменниками чоловічого або жіночого роду; 3) використання прикметників з іменниками чоловічого або жіночого роду; 4) комплексно, шляхом відтворення гендерних стереотипів у тексті.

Накопичення когнітивного досвіду – результат пізнавальної діяльності, яка визначається когнітивними, емоційними та фізичними здібностями особистості. Поясненням, що когнітивна компетентність була привілеєм чоловіків, слугує факт більшого їх доступу до освіти та інших сфер суспільного життя. Адже жіноча освіта з'явилася

лише у період XIX – початку XX ст., коли було переглянуто упереджене ставлення до жінки як істоти, інтелектуально слабшої порівняно з чоловіком. Зміст і форми цієї освіти відповідали запитам тогочасного суспільства, панівним уявленням про роль жінки в родині та соціумі.

Мовознавчі дослідження доводять, що гендерна лінгвістика розвивалася у напрямі від виділення гендеру як компонента ідентичності, який сам по собі визначає мовну поведінку та інші аспекти особистості, до визнання того, що гендер завжди діє в комбінації з іншими змінними (вік, статус, етнос, освіта та ін.), тобто до інтегративного розуміння і вивчення гендеру з урахуванням цих компонентів і конкретних практик його реалізації.

Повсякденна реальність доводить, що гендер є однією з визначних соціальних категорій у житті кожної людини. У побутових взаєминах відпрацьовані особливі набори норм поведінки й ситуативних реакцій за критерієм статевої приналежності, при цьому сподівання соціуму щодо однієї статі суттєво відрізняються від вимог до представників іншої статі. Різниця затверджена лінгвістично: мовні одиниці й спеціальні термінологічні мовленнєві засоби по-різному змальовують чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток. Із цього формується набір зображальних категорій, який реалізується в конкретних формах виявлення соціальної свідомості.

Вивчення нами гендерних компонентів на матеріалі фразеологічних одиниць дає підставу стверджувати, що семантичну їх основу становлять стереотипно-асоціативні одиниці, котрі у свідомості представлені як суспільна діяльність та характеристика образів обох статей. Основу становлять власне чоловічі або власне жіночі фразеологізми, однак виявлено стійкі сполуки, які мають спільні ознаки. У разі протиставлення жінки чоловіку або навпаки відбувається не просто фемінізація чи маскулінізація особистостей, а й послідовна проекція на загальну іронічність сприйняття.

Класифікувати гендерно марковані фразеологізми пропонуємо за такими критеріями: 1) наявність лексико-граматичних засобів творення гендерної фразеології з компонентами чоловічих та жіночих номінацій: *де Макар телят не пас; бабка надвоє сказала; Авгієві стаїні; посмішка Авгура; стріла Амура; Нитка Аріадни; Амазонки; Альма-матер; Афродіта, народжена з піни морської*; 2) основні цикли чоловічого життя у семантиці фраземи: *морський вовк; і вусом не вести; повертати голоблі; наламати (нарубати) дров; складати зброю* та ін.; 3) основні цикли жіночого

життя у семантиці фраземи: *солом'яна вдова; на виданні; конопська відьма; піднести гарбуза; покрити голову; дати відкоша; як засватана дівка; знайти в капусті; стара карга* та ін.; 4) розподіл за родом діяльності: *товкти воду в ступі; крутитися як білка в колесі; Чумацький віз* та ін.; 5) антропонімічний компонент у структурі фразеологізму та його рефлексія на гендерну семантику: *Битися як птах у клітці; як баран в аптеці; наш брат; як бобер у салі; ведмідь на вухо наступив; хоч вовк траву їж* та ін. Тут слід зауважити, що провести чітку межу серед названих критеріїв майже неможливо. Частина фразеологізмів може правомірно переходити з одного критерію до іншого. Також маємо синонімічні фразеологізми, гендерна маркованість яких є протилежною: *тримати під каблуком і тримати у вузді* або *бідний родич і у чому мати народила*, які в контексті здатні передати цілком близький зміст.

Окрім гендерного забарвлення, фразеологізми передають стереотипи, які відображають чоловічу й жіночу сутність, закріплену в людській свідомості ще в далекому минулому. Стереотипи (типові випадки, знайомі приклади, зразки, ідеали), які презентують категорію загалом у переносному значенні, діють як вкраплення пізнавальних рекомендацій і підштовхують реципієнта до міркувань, здогадок та висновків. Значна частина знань про гендер як набір поведінкових практик, оцінок, думок, приписів, стереотипів, структурована у формі пропозицій із базовими концептами та атрибутивними ознаками. Гендерні пропозиції можуть виражатися вербально (у формі афоризмів, лозунгів, сентенцій) або представляти собою компоненти прихованого комунікативного змісту, не виражені словесно, але здатні отримувати вербальне вираження. У повсякденній мовленнєвій практиці слова *чоловік/жінка, дід/баба, батько/мати, син/донька, сват/сваха* та інші лексеми, які окреслюють у мові гендерні концепти, здатні виступати у ролі вербальних знаків, які актуалізують в уяві культурні сценарії, в яких акумульовані знання про гендер (Гриценко, 2005: 244–245). Так, фразеологізм *лізти поперед батька* має негативне забарвлення, насамперед, через те, що в слов'янській ментальності закарбовані правила поведінки, коли батькові або старшому за віком чоловікові треба поступатися та надавати право першості. Стереотипні уявлення про те, що жінки більш емоційні, підтверджують фразеологізми на кшталт *матінко рідна!* або *Мати Божо!* Роль жінки у вихованні дітей, збереженні домашнього вогнища або ж у підтриманні романтичності у стосунках із чоловіком прочитуємо у значеннях

таких фразеологізмів: *прекрасна стаття; дама серця; з молоком матері.*

Фразеологічні звороти чітко та майже крок за кроком змальовують стереотипні уявлення українського народу про особливості підготовки до шлюбу. У таких фразеологізмах може й не бути прямої вказівки на гендер, ця приналежність прочитується у підтексті. Так, чоловічі фразеологізми *протоптати доріжку; просити руки; пропонувати руку; слати старостів за рушниками; вертатися з рушниками; повернутися з гарбузами* та ін. формують стереотипні уявлення про парубочі дії у напрямі одруження. Жіночі фразеологізми покликані навчити дівчину поводитися у ситуації сватання: *як засватана дівка; колупати піч* та мають повчальний характер: *дбати рушники; готувати скриню; зав'язати хустку.*

Серед фразеологічних зворотів дуже багато прикладів із негативним підтекстом, що сприяє формуванню стереотипів із гендерним компонентом. Певні якості, так чи інакше притаманні переважно жінкам, передають такі звороти: *баба надвоє ворожила; кононопська відьма; солом'яна вдова; к чортівній матері; переїжджа сваха.* Якщо в українських прислів'ях та приказках знаходимо велику кількість прикладів про слабкий жіночий розум і дурний характер (Гапеева, 2018: 166), то серед фразеологізмів спостерігаємо зовсім іншу тенденцію. Тут потенціал спрямований на висміювання чоловічих слабкостей, проте це теж певним чином вважаємо андроцентричним підходом, тому що жінка знову залишається осторонь, немає навіть негативного натяку на гіноцентризм: *без царя в голові; Хома невірячий; ламати шапку; дідька лисого / чорта лисого; носитися, як старець з писаною торбою; вискочити, як Пилип з конопель / вискочити, як*

козак з маку; як Мартин; дурному брат. Також маємо цілком жіночий фразеологізм *скриня Пандори*, який своїм походженням завдячує грецькій міфології: «вирішивши помститися людям, яким Прометей приніс вогонь із неба, Зевс звелів богам створити підступну дівчину Пандору, потім він подарував їй скриньку, в якій були замкнені всі людські пороки, нещастя і хвороби. Пандора відкрила скриньку й випустила на волю всі ці лиха» (Ужченко В., Ужченко Д., 1998: 172). Саме цей фразеологізм, на нашу думку, створює стереотипні уявлення, що все зло від жінок. Поруч із ним також постають уже зазначені раніше: *к чортівній матері; вража мати знає; кононопська відьма.* Навіть той, хто не знає значень цих висловлювань, легко дійде висновку про їхній негативізм, що, своєю чергою, підштовхує до формування відповідних стереотипів.

Висновки. Із загальної кількості аналізованих фразеологічних одиниць значна їх частина ніяк не відображає гендерних аспектів і стосується всіх людей незалежно від статі, тому ми не можемо говорити про домінуючу позицію гендерного фактора в загальному масиві української фразеології. Однак під час аналізу гендерно зумовлених одиниць дослідження чітко виокремлюються два явища: андроцентричність, тобто відображення чоловічої перспективи, та відображення жіночого світосприйняття – гіноцентризм. Представлені у фразеологізмах стереотипні уявлення українців дають підстави стверджувати, що іронічний підхід та емоційно-естетична інформативність зачіпають і чоловіків, і жінок, проте андроцентризм переважає як у позитивному, так і в негативному плані. Це відбувається, на нашу думку, ще й тому, що сама мовна картина світу фіксує та відтворює його з чоловічої точки зору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гапеева І. М. Жіночі стереотипи в українських пареміях. *International Multidisciplinary Conference "Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland"*. Wolomin, Republic of Poland, 19–20 October 2018. Volume 4. Wolomin : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. С. 164–167.
2. Гриценко Е. С. Язык как средство конструирования гендера : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.19. Новый Новгород, 2005. 405 с.
3. Кирилина А. В. Гендерные аспекты массовой коммуникации. *Гендер как интрига познания*. Сборник научных трудов. Москва, 2000. С. 47–80.
4. Мацюк З. С. Основні засоби творення гендерно маркованих фразеологічних одиниць Західного Полісся. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2011. № 1. С. 82–86.
5. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.

REFERENCES

1. Hapieieva I. M. Zhinochi stereotypy v ukrainskykh paremiiakh. *International Multidisciplinary Conference "Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland"*. Wolomin, Republic of Poland, 19–20 October 2018. Volume 4. Wolomin : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. S. 164–167. [in Ukrainian].
2. Grycenko E. S. Yazyk kak sredstvo konstruirovaniia gendera : dis. ... dokt. filol. nauk: 10.02.19. Novyj Novgorod, 2005. 405 s. [in Russian].
3. Kirilina A. V. Gendernye aspekty massovoj kommunikatsii. *Gender kak intriga poznaniia*. Sbornik nauchnykh trudov. Moskva, 2000. S. 47–80. [in Russian].
4. Matsiuk Z. S. Osnovni zasoby tvorennia genderno markovanykh frazeolohichnykh odynyts Zakhidnoho Polissia. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*. Lutsk, 2011. № 1. S. 82–86. [in Ukrainian].
5. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. *Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy*. Kyiv : Osvita, 1998. 224 s. [in Ukrainian].

УДК 811.11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176754>

Наталія ГЛІНКА,

orcid.org/0000-0001-7249-3615

кандидат філологічних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) *nvglinka@ukr.net*

Оксана ЛИСИЦЯ,

orcid.org/0000-0002-5582-7131

магістрант кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) *lisitsa.oksana7@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ТЕКСТАХ ЗБІРКИ ДЖ. ДЖОЙСА «ДУБЛІНЦІ»

Стаття присвячена аналізу особливостей вживання лексико-стилістичних засобів у художніх текстах англійської літератури, зокрема представлених в оповіданнях збірки Джеймса Джойса «Дублінець». Головною метою статті є представлення основних лексикостилістичних засобів, застосованих автором, та аналіз їхнього прагматичного ефекту.

Особистий внесок полягає в аналізі частоти вживання лінгвостилістичних засобів вираження, в результаті якого можна стверджувати, що лінгвостилістичні засоби у творі підкреслюють вирази, роблять їх більш зрозумілими, емоційними та чіткими, вони впливають на мову та роблять її більш експресивною. Використання лінгвостилістичних засобів вираження говорить про те, що не всі вони вживаються в процесі літературної мови однаково. Це пояснюється, насамперед, їх особливостями вираження понятійної сфери.

У процесі дослідження використовувалися методи суцільної вибірки, квантитативний аналіз, порівняльний аналіз.

Існує велика кількість класифікацій стилістичних засобів та прийомів. Проте найбільш поширеною залишається рівнева типологія стилістичних ефектів, згідно з якою стилістичні засоби виділяються на чотирьох мовних рівнях: фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному. Водночас є стилістичні засоби, які мають міжрівневий характер (семіологічний рівень).

Також дослідження полягає у практичному аналізі вживання лексико-стилістичних засобів для вираження різного роду понятійної сфери. Отримані результати дослідження можна використовувати на практичних заняттях зі стилістики англійської мови, оскільки наведені цитати є гарним практичним матеріалом для вивчення та аналізу.

У процесі аналізу частоти вживання було помічено активне вживання епітету, метафори та курсиву, що свідчить про різнобічний опис предметів, людей, життєвих ситуацій. Вживання метафори свідчить про спробу автора перенести власне розуміння різних ситуацій та досягти естетичного враження. Часте вживання курсиву свідчить про намір автора підсилити значення сказаного, надати додаткового символічного й оцінного забарвлення твору.

Ключові слова: лексико-стилістичні засоби, метафора, епітет, гіпербола, персоніфікація, синтактико-стилістичні прийоми.

Nataliia HLINKA,

orcid.org/0000-0001-7249-3615

Candidate of Philology, Docent,
Deputy Head of the Department of Theory,
Practice and Translation of the English Language
of the National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Polytechnic Institute»
(Kyiv, Ukraine) *nvglinka@ukr.net*

Oksana LYSYTSIA,

orcid.org/0000-0002-5582-7131

*Graduate Student of the Department of Theory,
Practice and Translation of the English Language
of the National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Polytechnic Institute»
(Kyiv, Ukraine) lisitsa.oksana7@gmail.com*

THE FEATURES OF LINGO-STYLISTIC MEANS IN COLLECTION OF STORIES “DUBLINERS” BY J. JOYCE

The article is devoted to the analysis of the features of the use of lexical-stylistic means in the artistic texts of English literature, presented in the stories of James Joyce “Dubliners”.

The main purpose of the article is to present the main lexical-stylistic tools used by the author and to analyze their pragmatic effect.

The personal contribution is to analyze the frequency of the use of lingvo-stylistic means of expression. As a result, it can be argued that lingua-stylistic means emphasize the expressions in texts, make them more understandable, emotional and clear; they influence the language and make it more expressive. Using lingua-stylistic means of expression suggests that not all of them are used in the process of literary language the same way. This is explained by their peculiarities of the expression of the conceptual sphere.

Methods of continuous sampling, quantitative analysis, comparative analysis were used during the process of.

There are a large number of classifications of stylistic tools and techniques. However, the most common is the level typology of stylistic effects, according to which stylistic means are allocated on four linguistic levels: phonetic, morphological, lexical, syntactic. Also, there are stylistic means that have an inter-level character (semiotic level).

The results of the study can be used in practical lessons on the English stylistics, since the quotes are a good practical material for studying and analyzing.

And, after analyzing the frequency of use, an active use of the epithet, metaphor, and italics was noted. That testifies to the versatile description of objects, people, life situations. The use of the metaphor testifies to the author's attempt to transfer his own understanding of different situations and to achieve an aesthetic impression. Frequent use of italics indicates the author's intention to enhance the meaning of the said, to provide an additional symbolic and appreciable color of the work.

Key words: *lexical-stylistic means, metaphor, epithet, hyperbola, personification, syntactic-stylistic techniques.*

Постановка проблеми. Дослідженням питання стилістики сучасної англійської мови займаються провідні лінгвісти-германісти, зокрема Н. Якубович, С. Дорохів, В. Груць, Т. Нільсон, Дж. Джером, Р. Брік, які у своїх наукових працях акцентують увагу на загальних особливостях та функціях англійської лексики та стилістики. Базуючись на фундаментальних здобутках у галузі лінгвостилістики, вважаємо за доцільне розглянути особливості залучення лексичних та стилістичних засобів у художніх текстах, зокрема в оповіданнях збірки Дж. Джойса «Дублінці». Актуальність цього дослідження полягає у потребі ретельного вивчення лексикостилістичних засобів вираження, власне через які реалізується семантика тих чи інших лексем, у текстах видатного ірландського письменника Дж. Джойса, чії твори а сьогоднішні англомовного простору є надзвичайно популярними.

Мова художніх текстів Дж. Джойса є взірцем модерністського експерименту, що реалізується як у пошуках нових словоформ, так і через оновлення традиційної поетичної мови. Так, у результаті аналізу текстів збірки «Дублінці» виявлено розлоге застосування автором різноманітних лек-

сикостилістичних засобів та синтактико-стилістичних прийомів, зокрема метафори, порівняння, епітетів, персоніфікації, ономатопеї, риторичних запитань, гіперболи, паралельних конструкцій тощо. Таким чином, можемо говорити про стилістично насичену мову текстів збірки.

Для розуміння особливостей використання вище зазначених засобів наведемо презентативні приклади лінгвостилістичних засобів та проаналізуємо авторські прагматичні мотиви їх застосування.

Найчастотнішим засобом у текстах збірки «Дублінці» є метафора – троп, що представляє перенесення назви з одних предметів, явищ, дій, ознак на інші на основі подібності між ними (Арнольд, 2002: 79). Наприклад: *I felt that his little beady black eyes were examining me but I would not satisfy him by looking up from my plate* (Joyce, 2017: 6). За допомогою метафори автор надає читачеві опис одного з персонажів оповідання. Вираз набуває особливого художнього значення, представляє при цьому високу понятійну сферу та дає змогу читачеві чітко уявити зображену у творі дійсність. Подібна прагматична функція й мета-

фори у наступному фрагменті: *As I did so I met the gaze of a pair of bottle-green eyes peering at me from under a twitching forehead* (Joyce, 2017: 20). Варто наголосити, що метафора несе особливе значення та позитивно впливає на уяву читача, надаючи при цьому змогу уявити зовнішність персонажа.

They were walking quickly, the young woman taking quick short steps, while Corley kept beside her with his long stride (Joyce, 2017: 48). Цей фрагмент показує метафоричне пояснення рухів та дій дійових осіб, він деталізує манеру ходити, хоча водночас ми можемо перенести цей опис на особливості характеру героїв оповідання. Таким чином, у читача складається повна картина як зовнішніх, так і особистісних характеристик персонажів.

He was a shabby stooped little drunkard with a white face and a white moustache and white eyebrows, pencilled above his little eyes, which were pink-veined and raw; and all day long he sat in the bailiff's room, waiting to be put on a job (Joyce, 2017: 50). Цього разу метафора також спрямована на опис зовнішності і підкреслює повноту вираження та характеристики персонажа. *The decisive expression of her great florid face satisfied her and she thought of some mothers she knew who could not get their daughters off their hands!* (Joyce, 2017: 53) – ще одна метафора, спрямована на опис зовнішності людини. На допомогу метафорі у реченні також використане окличне речення, яке слугує більшим мотиватором до уявлення та подиву одного із героїв твору і активно впливає на емоції читача. Таким чином, у читача може скластися особливе, навіть можна сказати, адекватне розуміння ролі коштовності.

Отже, авторська метафора в тексті доповнює зміст, стає невід'ємним компонентом когнітивної сфери читача.

Другим за частотністю вживання серед лексикостилістичних засобів у текстах збірки «Дублінці» є епітет (слово чи словосполучення, завдяки особливій функції в тексті, допомагає слову набути нового значення або смислового відтінку, підкреслює характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища, збагачує мову новим емоційним сенсом, додає тексту певної мальовничості, насиченості (Арнольд, 2002: 102). Характерна манера письменника та сила його художнього твору надають епітетам особливого значення. З огляду на це читачеві додаються окремі пояснення та збагачується його уявлення щодо подій у тексті. Дж. Джойс використовує епітети таким чином: *You are a very generous person, she said* (Joyce, 2017: 191). За допомогою епітетів автор надає опис манері голосу одного із персонажів збірки «Дублінці». *I like that idea very much but*

wouldn't a comfortable spring bed do them as well as a coffin? (Joyce, 2017: 176) – наступні епітети теж спрямовані на опис характерних речей. Саме епітети несуть особливе додаткове пояснення та впливають на понятійну та образну сферу читача. Читач не лише отримує певну додаткову інформацію, але й занурюється в художній світ твору і проймається його особливостями.

He had a beautiful death, God be praised (Joyce, 2017: 10) – використаний в реченні епітет спрямований на опис смерті одного із героїв твору, проте вжитий він у дещо незвичному контексті.

The youngster and he were great friends. The old chap taught him a great deal, mind you; and they say he had a great wish for him (Joyce, 2017: 71) – епітети у вищенаведеному фрагменті використані в позитивному контексті, передаючи читачеві особливість внутрішнього світу персонажа, його піднесений настрій.

But now, after the kindling again of so many memories, the first touch of her body, musical and strange and perfumed, sent through him a keen pang of lust (Joyce, 2017: 189). – у цьому реченні ми також спостерігаємо використання епітетів, які створюють особливе емоційно-понятійне значення та впливають на формування думки читача щодо подій в оповіданні.

У нашому дослідженні також визначено роль застосування гіперболи в текстах «Дублінців». У текстах письменника ця стилістична фігура явного і навмисного перебільшення для посилення виразності і підкреслення сказаної думки (Арнольд, 2002: 81) вживається таким чином: *They were not much more than acquaintances as yet but Jimmy found great pleasure in the society of one who had seen so much of the world and was reputed to own some of the biggest hotels in France!* (Joyce, 2017: 34). Крізь призму цієї цитати ми бачимо, як автор використовує гіперболу та додає особливого змісту звучанню окремого речення. Водночас понятійна сфера використання окремо взятої гіперболи в поєднанні з окличним реченням дає змогу говорити нам про емоції однієї з дійових осіб. *This was the first of many meetings; they met always in the evening and chose the most quiet quarters for their walks together* (Joyce, 2017: 91). *Mr. O'Madden Burke said it was the most scandalous exhibition he had ever witnessed!* (Joyce, 2017: 125) – знову ж таки гіпербола та окличне речення впливають на увагу читача та надають йому додаткову інформацію. Аналізуючи вище наведену цитату, ми розуміємо ставлення автора до одного з персонажів та можемо говорити навіть про певну іронічність у тексті.

She believed steadily in the Sacred Heart as the most generally useful of all Catholic devotions and approved of the sacraments (Joyce, 2017: 135) – використання гіперболи в наведеному прикладі несе читачеві додаткову інформацію та впливає на емоційно-чуттєву сферу. Таким чином, автор акцентує увагу читача та дає йому більше розуміння ситуації.

Працюючи над вивченням особливостей мови Дж. Джойса у збірці «Дублінці» ми також зустріли кілька яскравих прикладів застосування персоніфікації. Власне, сам термін «персоніфікація» означає надання предметам чи явищам природи людських якостей; вид метафори, що сприяє поетичному олюдненню довколишнього світу. Наприклад: *A shadow passed over his face as he remembered her sullen opposition to his marriage* (Joyce, 2017: 163) – автор персоніфікує значення тіні, яка в контексті оповідання додає особливого емоційного звучання рядкам твору.

У текстах оповідань збірки «Дублінці» одним із головних образів, навколо якого будується сюжет і якому автор надає особливого значення є гроші. *I mean to marry money* (Joyce, 2017: 67) – у наведеному фрагменті «гроші» вжито в переносному значенні. *A keen east wind hit them, blowing from the mouth of the river* (Joyce, 2017: 113) – у наведеній цитаті представлено дві персоніфікації, що надає реченню особливого літературного звучання та цікавого змісту загалом.

Таким чином, бачимо, що автор застосовує персоніфікацію для підкреслення важливих моментів життя героїв. Саме за допомогою персоніфікації читач може зрозуміти та проаналізувати ключові образи текстів збірки «Дублінці».

Також серед стилістичних засобів вираження у текстах Дж. Джойса зустрічаються приклади

застосування капіталізації. Мотиви їх використання переплітаються з функцією виокремлення та підкреслення низки ситуацій.

I must give you a copy of UNDER THE FIG TREE (Joyce, 2017: 214) – автор вдається до капіталізації для конкретизації певного місця, яке є важливим елементом розвитку подій. *GOD!* (Joyce, 2017: 219) – цього разу капіталізація свідчить про відчай однієї з героїнь твору та своєрідне благальне звернення до Бога.

Отже, можемо свідчити, що Дж. Джойс завдяки капіталізації акцентує увагу читача на важливих змістових деталях твору.

Доволі часто в текстах «Дублінців» зустрічається такий ситактико-стилістичний прийом, як риторичне запитання, що представляє особливий емоційний стан персонажа та змушує читача замислитися і самому дати відповідь на запитання. *Go where?* (Joyce, 2017: 165) – у цьому прикладі риторичне запитання виявляє емоційне розчарування персонажа. За допомогою цього запитання автор передає критичність та певну безвихідь ситуації. *But where?* (Joyce, 2017: 165) – у контексті риторичного запитання прихований подив одного з героїв твору. Таким чином передається своєрідна розгубленість щодо подальших вчинків та дій. *And all for what?* (Joyce, 2017: 170) – в наведеному питанні висловлений подив та навіть розчарування у критичній ситуації.

Також варто зауважити часте використання ономастопеї, яка додає емоційного забарвлення у представленні автором дій та звуків.

Яскравими прикладами використання ономастопеї є: *The peal of laughter which followed Gabriel's imitation of the incident was interrupted by a resounding knock at the hall door* (Joyce, 2017: 183) – ономастопея передана називанням

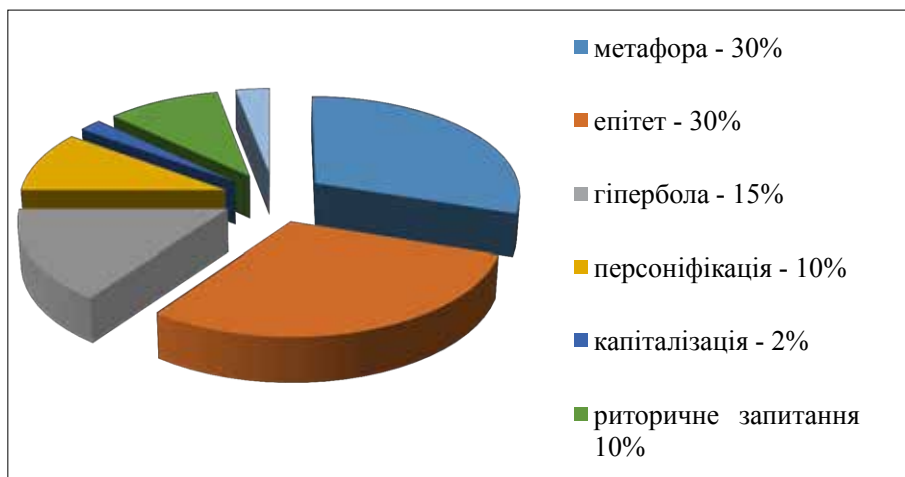

Рис. 1. Відсоткові показники використання лексикостилістичних та синтактико-стилістичних засобів у збірці «Дублінці»

звучу, який раптово перериває дії персонажа, що створює певну емоційну напругу. Подібний засіб, спрямований на детальний опис подій та створення особливого емоційного забарвлення, використано у наступному прикладі: *He was tired of knocking about, of pulling the devil by the tail, of shifts and intrigues* (Joyce, 2017: 47).

У результаті аналізу було відібрано 300 лексикостилістичних засобів та синтактико-стилістичних, з яких метафор – 90, епітетів – 80, гіпербол – 45, персоніфікацій – 33, капіталізацій – 7, риторичних запитань – 45.

Вважаємо за доцільне порівняти частотність використання лінгвостилістичних засобів у збірці «Дублінці» та відобразити результати в діаграмі.

Таким чином, можемо свідчити про активне використання автором лексикостилістичних та синтактико-стилістичних засобів у текстах збірки «Дублінці» та стверджувати, що вони мають особливий прагматичний ефект.

Висновки. У результаті аналізу лексикостилістичних засобів та синтактико-стилістичних прийомів можемо зауважити, що вони широко застосовуються автором у текстах збірки «Дублінці» задля створення певного прагматичного ефекту: надають мові емоційного та експресивного забарв-

лення, підкреслюють та уточнюють образи, акцентують увагу читача на важливих змістових деталях.

Застосування різних стилістичних засобів не є рівномірним, що пояснюється їх особливостями вираження понятійної сфери. Під час аналізу частоти застосування таких засобів у текстах збірки «Дублінці» було помічено активне вживання метафори, епітету, гіперболи, персоніфікації, а також капіталізації та риторичних питань у різнобічному описі предметів, людей, життєвих ситуацій.

Особливе місце посідає вживання метафори як підсилювального елементу та певного стилістичного наголосу в текстах збірки, що свідчить про бажання автора перенести власне розуміння різних ситуацій та досягнути естетичного враження. Серед проаналізованих у текстах мовних одиниць метафори становлять третину, що вказує на можливість її визначення як стильової доміанти в ідіостилі Дж. Джойса.

Дослідження ролі стилістичних засобів у створенні образності автором художнього тексту є перспективним напрямом у сучасній лінгвістиці. Зокрема, багата мова текстів Дж. Джойса дає змогу науковцям засобами стилістики дослідити глибинний образний світ творів письменника, осягнути його мовний потенціал та прагматичний ефект.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык. Москва : Флинта: Наука, 2002. 384 с.
2. Виноградов В. В. Про задачи стилистики: сборник статей. Москва : Высшая школа, 2013. 276 с.
3. Joyce J. *Dubliners*. London : Press House, 2017. 200 p.

REFERENCES

1. Arnold I. V. *Stylistyka. Sovremennyj angliiskij jazyk*. Moskva : Flinta: Nauka 2002. 384 p.
2. Vynogradov V. V. *Pro zadachi stylistyky: sbornik statej*. Moskva : Vysshaja shkola, 2013. 276 p.
3. Joyce J. *Dubliners*. London : Press House. 2017. 200 p.

УДК 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176756>

Інна ДАВИДЕНКО,

orcid.org/0000-0001-6379-343X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

(Харків, Україна) *i.v.davydenko@karazin.ua*

Алевтина КАЛЮЖНА,

orcid.org/0000-0003-4305-5311

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

(Харків, Україна) *alevtyna_16@ukr.net*

АРХЕТИПОВИЙ ОБРАЗ КОНЦЕПТУ ТАЄМНИЦЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті розглядаються передконцептуальні підстави концепту ТАЄМНИЦЯ з позицій теорії архетипу. Під архетипом розуміємо вкорінений у колективному несвідомому людства елемент базового рівня ментальності людини, модель світосприйняття, що є виразом емоційного стану, та реакції людини, зумовлені навколишньою дійсністю. Як вияви історичного минулого людства архетипи слугують підґрунтям для забезпечення цілісності і єдності людського сприйняття. Сукупність засобів вербалізації концепту відбиває закономірності відображення психічних процесів свідомості людини. На підставі етимологічного аналізу лексем, що вербалізують концепт ТАЄМНИЦЯ, виявлені архетипові ознаки, які визначають зв'язок поняття «таємниця» з архетипами СВІТЛО, ТЬМА, ПЕРСОНА / МАСКА, БОГ в англійській картині світу. Актуальність роботи визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на розгляд взаємодії між мовою і мисленням через глибинні механізми сприйняття світу, який пізнається людиною, і реакції на нього в усвідомленій культурній діяльності. Об'єктом аналізу є архетипи, які виступають передконцептуальними підставами концепту ТАЄМНИЦЯ. Предметом є архетипові ознаки, що виділяються шляхом аналізу етимології й особливостей вживання лексичних одиниць, якими вербалізується концепт ТАЄМНИЦЯ в англійській мові. Матеріалом дослідження послужили дані етимологічних словників, словників-тезаурусів сучасної англійської мови, словники прислів'їв, текстові фрагменти Британського національного корпусу й електронні тексти творів англійських авторів, що містять лексеми, які вербалізують концепт ТАЄМНИЦЯ. Для досягнення мети дослідження застосовано дефініційний, етимологічний та контекстуальний аналізи. Мета роботи полягає в осмисленні феномену архетипу стосовно концепта ТАЄМНИЦЯ і виділенні архетипів як передконцептуальних підстав концепту. У результаті проведеного аналізу виділено ознаки, що формують архетиповий образ концепту ТАЄМНИЦЯ, та визначено архетипи СВІТЛО, ТЬМА, ПЕРСОНА / МАСКА, БОГ, які становлять передконцептуальні основи концепту ТАЄМНИЦЯ.

Ключові слова: архетип, архетиповий образ, архетипова ознака, засоби вербалізації, концепт ТАЄМНИЦЯ.

Inna DAVYDENKO,

orcid.org/0000-0001-6379-343X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Business Foreign Language and Translation

of V. N. Karazin Kharkiv National University

(Kharkiv, Ukraine) *i.v.davydenko@karazin.ua*

Alevtyna KALYUZHNA,

orcid.org/0000-0003-4305-5311

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Business Foreign Language and Translation

of V. N. Karazin Kharkiv National University

(Kharkiv, Ukraine) *alevtyna_16@ukr.net*

THE ARCHETYPAL IMAGE OF THE CONCEPT *MYSTERY* IN THE ENGLISH WORLD VIEW

The article studies the pre-conceptual foundations of the concept *MYSTERY* basing on the theory of the Archetype. We consider Archetype as an element of basic human mentality, a model of world perception collectively-inherited in the collective unconscious that manifests the human's emotional state and reaction to the surrounding reality. As manifestations of the historical past of humanity archetypes form the basis for integrity and unity of human perception. The number of means verbalizing the concept serves to reflect the patterns of psycho processes of human consciousness. Carrying out the etymological analysis of tokens verbalizing the concept, the authors define the archetypal signs that reveal the ties of the concept *MYSTERY* with the following archetypes: *LIGHT*, *DARKNESS*, *PERSONA / MASK*, *GOD* in the English world view. The relevance of the work lies in its general aim to consider the interaction between the language and the mentality by explaining the underlying mechanisms of perceiving the world through the process of cognition and the reaction to it within the conscious cultural activity. The object of analyses is the archetypes, which are the pre-conceptual foundations of the concept of *MYSTERY*. The subject is the archetypal features, which were defined by analyzing the etymology and the use of lexemes, verbalizing the concept *MYSTERY* in the English worldview. The material of the study was taken from the etymological dictionaries, thesaurus dictionaries of modern English, proverbial dictionaries, texts from the British National Corpus and e-texts by English-speaking authors containing lexemes that verbalize the concept *MISTERY*. To achieve the purpose of the research definitional, etymological and contextual analyses were applied. The purpose of the work is to comprehend the phenomenon of the archetype in relation to the concept *MISTERY* and the allocation of archetypes as the pre-conceptual bases of the concept. As a result of the research the archetypal signs forming the archetypal image of the concept *MYSTERY* have been identified and archetypes *LIGHT*, *DARKNESS*, *PERSONA / MASK*, *GOD* as the pre-conceptual bases of the concept *MISTERY* have been determined.

Key words: archetype, archetypal image, archetypal attribute, concept *MYSTERY*, means of verbalization.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики дослідження мови з позицій когнітивно-дискурсивної парадигми дозволяє не тільки описувати мовні явища, а й знаходити пояснення мовних феноменів на базі внутрішніх ментальних процесів, а також з урахуванням досвіду дослідження мови і мовлення в області інших наук. Сукупність чуттєвих переживань людини існує в її свідомості, підкоряється законамірностям психічного життя, є «перцептивно-когнітивно-афективним утворенням», яке лише згодом набуває визначення у слові і визначається як концепт (Залевская, 2001: 39–40). Змістовні плани людської психіки простягаються далеко за межі концептуальних систем, водночас порівняння концептуально освоєних смислів зі смислами, які людині ще тільки належить освоїти, здійснюються на передконцептуальному рівні (Берестев, 2009: 145). Визначення передконцептуальної основи концепту передбачає розкриття етимологічного шару концепту, виявлення «центрального, часто стертого, метафоричного образу» (Маковский, 1999: 7) – внутрішньої форми слова, представленого в концепті, і розкриття «безпосередньо психічної даності, яка корінням сягає в культове мислення і ще не визначена словом» (Полина, 2004: 26). Такими «психічними елементами», які, з одного боку, є виявами історичного минулого людства, а з іншого, підґрунтям для забезпечення «цілісності і єдності людського сприйняття», вважають архетипи (Селіванова, 2012: 201).

Актуальність роботи полягає в загальній спрямованості сучасної лінгвістики на розгляд

взаємодії між мовою і мисленням за допомогою пояснення глибинних механізмів сприйняття світу людиною, що пізнає, і реакції на нього в усвідомленій культурній діяльності. **Об'єктом** є архетипи, які виступають передконцептуальними підставами концепту *ТАЄМНИЦЯ*. **Предметом** є архетипові ознаки, що виділяються шляхом аналізу етимології й особливостей вживання лексичних одиниць, що вербалізують концепт *ТАЄМНИЦЯ* в англійській мові.

Аналіз досліджень. Дослідження архетипів відбувається з позицій різних наукових напрямів, до основних відносять: антропологічний, психологічний, літературознавчий, культурологічний та лінгвістичний (див. Белехова, 2015). Сучасні дослідження відбивають поєднання підходів із залученням даних різних мов та культур (Sotirova-Kohli, 2018).

Витоки теорії архетипу і сам термін «архетип» сходять до античної філософії і культури. Термін «архетип» (від грец. *Arhe* – «початок» і *tipos* – «образ», тобто «прототип») служив на позначення першооснови як проблеми, яка цікавила античних філософів, і відображений у працях Платона, Філона Александрійського, Іринія, Діонісія Ареопагіта, Плотіна й ін. У Середньовіччі розвинулося герменевтичне розуміння «архетипу», який означав «якийсь «першотекст», <...> який складно реконструювати» (Большакова, 2010: 14). У ХХ ст. «ідея архетипу» набула найбільш чітких обрисів і сформувалася як теорія в ученні К. Г. Юнга (Большакова, 2010: 6).

Архетип як термін аналітичної психології, заснованої К. Г. Юнгом, вживається на позначення

універсальних початкових психічних структур, що становлять зміст колективного несвідомого, розпізнаються в нашому досвіді і проявлені зазвичай в образах і символах (Юнг, 1996). До ключових критеріїв визначення архетипу відносять такі: архетип, будучи архаїчним феноменом, має прояви в міфах, символіці, фольклорі тощо; будучи структурою колективного несвідомого, архетип проявляється в усіх народів і в усі епохи (можливо, по-різному); архетип може сприйматися ще неусвідомлено (а не внаслідок розвитку); архетип, відбитий у свідомості, має як концепт, так і символ (можливо, не один); архетип має риси, що зв'язують його із життям як процесом або його елементами; архетип є цілісною, амбівалентною структурою (має позитивний і негативний аспекти); архетип сильно впливає на емоції людини й ін. (Давиденко, 2012: 39–40).

Саме архетипи колективного несвідомого виступають первинними формами, що визначають життя психічного, викликані несвідомою реакцією первісної людини на таємні сили природи, нездатністю людини пояснити причину емоційного стану, зумовленого навколишньою дійсністю (Белехова 2015: 11). Найявніші архетипів не обмежується психікою, вони проявляються у фізичній, соціальній, лінгвістичній, естетичній і духовній сферах (Хиллман, 1996).

Визнання існування змістовних величин людської свідомості більш масштабних «порівняно зі змістами, що закріпилися в мові» (Берестенев, 2009: 145), і розуміння архетипу як прообразу, початкової моделі світосприйняття, вкоріненої в колективному несвідомому людства, нації, стає предметом досліджень і в лінгвістиці.

У руслі досліджень когнітивної семантики Дж. Лакофф і М. Джонсон визначають поняття «когнітивного несвідомого» (cognitive unconscious) як здатності людської думки (mind) формувати передконцептуальні структури за допомогою гештальтного сприйняття предметів і явищ об'єктивної реальності за допомогою тілесної, чуттєво-зорової і сенсорно-моторної взаємодії людини з навколишнім середовищем (Lakoff, 1987; Lakoff, Johnson, 1999: 10–11). Передконцептуальною основою формування ословлених образів у межах когнітивної лінгвістики є архетип (Белехова, 2002; Белехова, 2004; Змійова, 2004). Архетипи колективного несвідомого можна розглядати як своєрідні когнітивні образи, на які орієнтується людина у своїй інстинктивній поведінці: інтуїтивне схоплення архетипів випереджає будь-яку дію, «спускає курок» інстинктивної поведінки людини; це когнітивна структура, у якій у стис-

лій формі записано родовий досвід (Руткевич, 1998: 37–38).

У сучасній когнітології архетипи К. Г. Юнга називають передконцептуальною основою для формування структур представлення знань як найбільш древніх форм мислення, що роблять свій внесок в адекватну обробку інформації людиною. Архетипи в такому розумінні являють собою чисту спрямованість мислення, базовий рівень ментальності людини, у якому весь досвід природної (докультурної) самоорганізації відбитий у вигляді цих самих змістотворних спрямувань (передконцептуальних моделей структурування) (Белехова, 2014а: 10).

Такі ж структури лежать в основі загальнолюдської символіки, міфів, казок, прислів'їв і приказок, у яких «оформляється» емоційний досвід людини (Белехова, 2014). У свідомості архетипи відображені у вигляді архетипових образів, а релігія, легенди, казки, міфи виступають способами прояву архетипів несвідомого (Белехова, 2015: 10).

У свою чергу, міфи як початковий спосіб обробки архетипових образів (Руткевич, 1998) описують поведінку архетипів; вони виявляються драматичними описами, виконаними персоніфікованою мовою психічних процесів (Аверинцев, 1980). Водночас позитивістські уявлення про міфи як «плоди незрілої думки, невмілі, помилкові узагальнення і пережитки первісних інститутів», які були характерні для XVIII–XIX ст., змінилися наприкінці XIX ст., і міф став сприйматися не як «напівзабутий епізод» передісторії культури, а як «вічна позачасова жива сутність культури» (Мелетинский, 1991). Новий підхід до міфу означав відхід від іконічності грецького міфу і відбивав багатство національних міфологій. Хоча міф виник на стадії панування архаїчної свідомості, антропоморфне бачення реальності, характерне для міфу, постійно відтворюється в культурі, апелюючи до масової свідомості (Губман, 1998). Так, наприклад, поезію вважають сучасною міфотворчістю, оскільки поети «черпають натхнення з надр колективного несвідомого і висловлюють у голос те, про що інші лише мріють» (Юнг, 1998: 242), і за допомогою слова «внутрішні процеси думки стають сприйняттями» (Фрейд, 1989: 430).

Незважаючи на те, що неможливо позширити поняття міфу на монотеїстичні вірування християнського типу і диференційовану художню творчість, «якісь початкові схеми уявлень, які лягають в основу найскладніших художніх структур», є міфологічними (Аверинцев, 1970). Отже, виявлення архетипових образів стає можливим

за звертання до різних за спрямованістю текстів різних історичних періодів.

Методика даного дослідження зумовлена його метою та матеріалом, є комплексною і містить дефініційний та етимологічний аналіз (для визначення змісту поняттєвого компонента й етимологічного шару концепта), контекстуальний аналіз (для виявлення реалізації значень лексем-репрезентантів концепту). Матеріалом дослідження слугують дані етимологічних словників, словників-тезаурусів сучасної англійської мови, словники прислів'їв, текстові фрагменти Британського національного корпусу й електронні тексти творів англійських авторів, що містять лексеми, які вербалізують концепт ТАЄМНИЦЯ.

Мета статті полягає в осмисленні феномену архетипу щодо концепту ТАЄМНИЦЯ і виділенні архетипів як передконцептуальних підстав концепту.

Виклад основного матеріалу. На підставі систематизації поглядів К. Г. Юнга і його послідовників на природу архетипу як колективного несвідомого й архетипового образу як проявленої свідомості дослідники виділяють психологічні та культурні архетипи. З позицій когнітивної лінгвістики психологічний архетип (Самість, Его, Тінь, Дух, Аніма, Анімус, Мати / Жінка, Світло, Тьма, Вогонь, Вода, Земля, Повітря, Море, Орієнтація, Регенерація або Трансформація) є результатом емоційного досвіду людства (Белехова, 2014а: 12–13). Тоді як культурний архетип – це свідомо перероблений психологічний архетип у думках і оцінках індивідуумів (архетипи Трійці, Богоматері / Мадонни, Персони / Маски, Героя / Трікстера, Вічного Мандрівника, Світового Древа, Світового Яйця, Мудрого Старого, Життя, Смерті, Розвитку, Метаморфози тощо) (Белехова, 2014а: 13). Серед культурних архетипів виділяють як етнокультурні архетипи, так і універсальні, характерні для загальнокультурного розвитку (Бог, Герой / Трікстер, Вічний Мандрівник, Світове Дерево, Світове Яйце, Лабіринт і ін.) (Белехова, 2014). Зміст культурного архетипу становлять концептуальні ознаки, які репрезентовано в мовних образах і символах за допомогою співвіднесення з міфом, релігійним вченням або казкою (Белехова, 2014а: 13).

Актуалізація архетипу у свідомості людини пов'язана з усвідомленням емоційного досвіду та його маніфестацією у вигляді словесного виразу, водночас у тексті актуалізується «не весь зміст архетипу, а лише деякі його концептуальні імплікації, тобто імплікативні ознаки архетипу» (Белехова, 2014а: 25). У тексті архетип висту-

пає у вигляді архетипового образу, а когнітивні операції з виявлення й осмислення архетипових образів включають ідентифікацію архетипів за мовними сигналами в тексті. Такими сигналами є «слова-символи, алюзії, власні назви <...>, які активізують процес декодування інформації» (Белехова, 2014). «Активізація архетипових ознак здійснюється шляхом аналізу словникових дефініцій лексем-сигналів із залученням етимологічних словників» (Белехова, 2014а: 16). Архетип «розкривається» комбінуванням даних етимології та міфології (Степанов, 1997: 99). Інакше кажучи, семантика мови розглядається як зовнішня проекція наївно-філософського знання носіїв мови про світ, а дані етимології використовують для пояснення та верифікації реконструйованих даних міфології (Берестенев, 2009: 143–144).

Засоби лексичної репрезентації концепту ТАЄМНИЦЯ в англійській мовній картині світу включають лексеми *mystery*, *secret* / *secrecy*, *enigma*, *privacy* / *privity*, *riddle*, *puzzle*, *arcantum*. Спираючись на дані частотного та лексикографічного аналізу, домінантою вказаного синонімічного ряду вважаємо лексеми *mystery* та *secret*, які демонструють найбільшу кількість значень (Змійова, Калюжна, 2009: 37).

Аналіз етимологічних даних дозволив виявити, що лексема *mystery* в письмових джерелах уперше зафіксована у XIII ст. (1275–1325 pp.). Ця лексема увійшла в англійську з англо-французької як лексема *misterie* від давньофранцузької лексеми *mistere*, що мала значення «секрет, таємниця, приховане значення», яка походить від латинської лексеми *mystērion* – «таємний обряд, шанування, культ, таємна річ», яка, у свою чергу, походить від грецької *myst'rion* – «таємний ритуал або учення», що є поєднанням грецької лексеми *mustikos*, похідне від *mý's(tēs)* – «посвячений у таємницю» та суфікса іменника *tērion*. Походження пов'язане з дієсловом *myein* у грецькій, що означає «посвячувати у священні ритуали, закрити (рота)», імовірно, для збереження таємниці, оскільки посвяченим не дозволялось розголошувати священні ритуали. У свою чергу, *myein* є спорідненим з *mukah* – «німий» у санскриті. Етимомом вважаємо *myein* – «посвячувати у священні ритуали, закрити, закривати». Значення лексеми *mystery*, які походять від цього етимона, відображені в існуючих писемних джерелах, наприклад:

Robert had the strong impression that they viewed unwanted spectators in the same spirit in which the ancient Greeks received people barging in on the Eleusinian mysteries /BNC, HR8 2483/.

When no valid secrets really exist, mysteries are invented or contrived to which privileged initiates are admitted /BNC, СКВ 3116/.

People believed they knew things that could never be shared; mysteries too deep and powerful for outsiders to understand /BNC, АСV708/.

Історичний розвиток лексеми *mystery* йшов шляхом набуття нових значень здебільшого теологічного характеру, оскільки Божество вважалось Таїнством, Слово дорівнювалося Божеству, таїнством вважалось і саме Слово (Маковський, 1999: 121). Так, на початку XIV ст. зафіксоване значення «релігійна істина через Божественне одкровення, прихована духовна значущість, містична істина», наприклад:

I warn you plain, he that is not clean of his sins he shall not see the mysteries of our Lord Jesus Christ /T. Malory, “Le Mort d’Arthur”/.

And what is revealed in Christ is the mystery of God /BNC, G5H 317/.

As I can of those mysteries which heaven will not have earth to know /W. Shakespeare, “Coriolanus”/.

Також у XIV ст. зареєстроване значення «прихована або таємна річ» (“a hidden or secret thing”) у світському розумінні:

What were her many mysteries, she tantalized herself, replaying all the loves she’d ever known /BNC, HGF 1151/.

Пізніше з’являються й інші значення лексеми *mystery*:

– значення «релігійний обряд» (“religious rite”) фіксується із XVI ст.:

But, although it tries, it fails to persuade us that with Greek drama we are not secular theatre-goers but communicants in a religious mystery /BNC, A4E 163/;

– «стародавній обряд у Греції, Єгипті тощо» (“the ancient rites of Greece, Egypt, etc”) зареєстроване з 1640-х рр.:

In the mysteries of the temples of Ancient Egypt and in Greece where the teachings were called the Hermetic Gnosis /BNC, B21 1497/.

А також значення «містерія» (“miracle play”), зафіксоване з XVIII ст., яке походить від французької лексеми *mystere*, та «детективне оповідання» (“detective story”), уперше зафіксоване в 1908 р.

Уживання лексеми *riddle* – єдиної лексеми, що має англосаксонське походження (ОЕ *rædels*) – належить до періоду раніше XI ст. Словники фіксують такі значення наведеної лексеми: «загадка, невизначеність, думка, припущення, те, що потребує пояснення» від давньоанглійської *rædels* – «загадка, таємниця; обговорення, порада, побажання; гіпотеза, здогадка; уява, винахідливість, вигадка; розмова, вивчення питання». Ця лексема

має загальногерманське походження (порівн. у давньофризькій – *riedsal* (“riddle”), давньосаксонській – *radisli*, голландській – *raadsel*, давньоверхньонімецькій – *radisle*, німецькій – *Rätsel* («загадка»)). Утворена поєднанням давньоанглійського дієслова *rede* («давати пораду») та суфікса *-els(e)*, з подальшою втратою *-s-* у середньоанглійський період (Academic Dictionaries and Encyclopedias).

Перший елемент походить від протогерманського **redaz-*, від протоіндоєвропейського **redh-*, від **re(i)* – «розмірковувати, доводити, робити висновки, уважати», за іншими джерелами, від індоєвропейського кореня *-ar-* – «взаємно відповідати» (Праїндоєвропейський корнеслов; The Free Dictionary), однокорінне з *radh* – «досягати мети, доводити до кінця» у санскриті (споріднене з давньоанглійським дієсловом *rædan* – «радити, давати пораду, радитися, розгадувати, відгадувати, пояснювати»). Простежується спорідненість із церковнослов’янським (старослов’янським) *raditi* – «опікуватися, турбуватися» (Старославянський словарь: 565; Etymology Dictionary).

I might have tried to find the right reading of this riddle, and tried in vain--but for Mr. Godfrey Ablewhite’s death, which caused an inquiry to be made into the state of his affairs /W. Collins, “The Moonstone”/.

Her riddle, and him who solved it not devoured /J. Milton, “Paradise Regained”/.

З початку XIII ст. зафіксоване значення «гра, що включає утворення або вибір слів, жарт, що містить питання або твердження, запропоноване для розгадування, використовуючи підказки у вислові, та створене навмисно так, щоб збити з пантелику» (Oxford Dictionary of English Folklore).

At any rate, I forgot myself in the interest of guessing this new riddle /W. Collins, “The Moonstone”/.

Значення «щось, що збиває з пантелику, ставить у безвихідь», зафіксоване з кінця XIV ст. (Etymology Dictionary):

You don’t understand, it’s a riddle <...> a riddle /BNC, GW3 1356/.

The sages, it is often said, can see no answer to the riddle of religion. But the trouble with our sages is not that they cannot see the answer; it is that they cannot even see the riddle /G. K. Chesterton, “Orthodoxy”/.

Із XVI ст. зафіксоване значення «говорити загадками» у складі словосполучення “speak in riddles”, наприклад:

She is described by the Argive elders as speaking in riddles because they fail to understand her predictions /BNC, G1N 1280/.

Лексема *enigma* має значення «загадка, оповідання, історія, легенда, вигадка, плітка, прислів'я, міф», фіксується з XV ст. Походить від латинського іменника *aenigma* – «загадка», із грецької *ainigma* – «туманні висловлення», від дієслова *ainissesthai*, *ainig* («говорити загадками, говорити неясно»), від *ainos* («байка, міф, небилиця, розповідь, прислів'я, загадка, вихваляння») (Маковский, 1999: 121; Etymology Dictionary), що має індоєвропейський корінь *-ai-* – «говорити» (Маковский, 1999: 121).

The whole thing sometimes appears such an enigma that there might almost have been a conspiracy of silence /BNC, AMN 363/.

У 1600 р. зафіксовано появу значення «щось не зрозуміле для спостерігача» (Etymology Dictionary):

The whole question of ancient alignment practices remains an important enigma: we do not understand the British cursus-type features (earthen avenues) or stone-rows, much less the Andean lines /BNC, B7D 1081/.

У XVI ст. зареєстроване вживання лексеми *puzzle*, яка мала значення «складне питання», увійшла у вжиток із французької та має греко-латинський корінь, є скороченою формою від *opposal* (*opposayle*, *apposayle*), що означає «питання». Джерелом походження вважають дієслово *pose*, яке має значення «збивати з пантелику, ставити запитання», імовірно, від середньофранцузького *poser* – «уважати, припускати», від давньофранцузького *poser* – «ставити, поміщати» або є скороченням від дієслова *appose* – «вивчати детально», *oppose*. З 1600 р. зареєстроване також таке значення *puzzle* як «стан здивування, замішання» – “state of being puzzled”. Значення цієї лексеми зазнало розширення, нові значення існують і в наш час. Так, у 1650-х рр. фіксується значення «питання, що збиває з пантелику», а в 1814 р. значення «іграшка, створена для перевірки винахідливості», наприклад:

In logic when you have a problem, the very words of the puzzle contain the answer /BNC, H98 3320/.

What we were faced with was an enormous puzzle – a cryptic crossword with the clues in Latin, unnumbered, and not much of a grid for guide /BNC, H82 1048/.

The puzzle can be left on screen and the child then uses a light pen or joystick to indicate the hidden words /BNC, EV4 1565/.

Існують також інші тлумачення походження цієї лексеми. Усе незрозуміле в явищах природи в давнину вважалося відомим лише Божеству: індоєв. *pauson-* *puson*-Gott, до кого зверталися

з метою дізнатися таємницю: давньоінд. *Pusya* – «жереб, гадання по зірках», а також індоєв. *posio* – «бачити». І саме поняття таємниці було пов'язане в уяві та свідомості древніх із назвами священних тварин: індоєв. *poslos* – «а young animal», а також величезною таємницею древності – народженням: давньоінд. *pusyati*, *posati* (Маковский, 1999: 291). Водночас поклоніння «таємницям Божества» втілювалося сакральними оргіями язичників (пор. нім. *Posse* – «фарс», *Possen* – «злий жарт, витівка»), які фактично являли собою молитву, звернену до Божества, розкрити хоча б декілька своїх таємниць (там само).

Протягом давньоанглійського періоду існували ще декілька слів, які зараз вийшли з ужитку: *digol* / *digolness* / *diegol(nes)*, *searurun*, *geryne* / *geryno*. Словникові дефініції доводять, що вони мали значення, подібні до сучасних: “mystery not known to men, heavenly mystery, the holly mystery”, тобто «те, що не відомо людині, але відомо Богові» (An Anglo-Saxon Dictionary: 433).

До ряду синонімів на позначення таємниці в англійській мові входить лексема *secret*. В етимологічних словниках зафіксовано такі значення цієї лексеми:

– «відділений, віддалений, схований, прихований, таємничий, особистий», зафіксоване у XIV ст., є формою дієприкметника минулого часу *secretus*, утвореного від латинського дієслова *secernere* – «відділяти, ділити, виключати», що утворене словотвірним елементом із латинської *se* – «без, окремо, відокремлено», побічної форми *sed* – «без, окремо, відокремлено», по суті “on one’s own” – «самостійно, незалежно, усамітнено», споріднене із *sed*, зворотним займенником у латині від протоіндоєвропейського *sed – поширеної форми кореня *-*s(w)e-* (*s(w)e* – свій), порівн.: рос. *свой* (Праіндоєвропейський корнеслов)) та латинського дієслова *cernere* – «відділяти, розділяти», яке, у свою чергу, походить від індоєвропейського кореня *-krei-* – «відділяти, відрізняти, просіювати» (там само). Отже, можна зробити висновок, що етимон лексеми *secret* має індоєвропейські корені *-s(w)e-* та *-krei-*, мотивуюча ознака яких простежується у внутрішній формі та значенні «те, що відокремлено», тобто те, що відокремлено, приховане тому що є особистим (своїм):

<...> *a secret must be locked within the teeth and the lips* /W. Shakespeare, “King Henry VIII”/.

Are these your secrets that no man must know? /C. Marlowe, “Massacre at Paris”/.

Словники також зазначають появу нового значення лексеми *secret* – «секрет полішинеля»,

«секрет, відомий всім», “open secret”, яке вперше зареєстроване в 1828 р.:

I still find it difficult to talk about, though it's been an open secret in the family for the past few years /BNC, HAE 4914/.

У 1570 р. зафіксовано вживання лексеми *secrecy* у значенні «секретний, прихований», “quality of being secret”, яка походить із давньофранцузької та є варіантом *secret*.

Вживання лексеми *arcantum* зареєстроване в XV ст., є запозиченням із латинської іменника *arcantum* – «секрет, таємниця», від прикметника *arcantus* – «таємничий, прихований, особистий». Означає «прихований секрет або те, що тримається в секреті». Уживається здебільшого в множині – *arcana* («приховані речі, таємниці»), наприклад:

Even the wisest of men have hoped for a full knowledge of the arcana of metals /M. Pemberton, “Jewel Mysteries from a Dealer’s Note Book”/.

Among the favoured few who penetrated this arcana was Lawyer Maxwell /B. Harte, “Gabriel Conroy”/.

Лексема *privity* походить від латинської *privus* – «такий, що належить собі», уживається у значенні «таємниця, секрет, особиста справа» з початку XIII ст. Лексема *privacy* також походить від латинської лексеми *privatus* – «приватний, той, що перебуває у приватній власності, особистий». Уживання цієї лексеми датується також XV ст. у значенні «таємниця, секрет, особиста справа» (Etymology Dictionary):

If he had not been a hideous creature to look at, his retired life with the lady might have raised suspicions; but, as things were, his hiding his ugliness and his deformity in the strictest privacy surprised nobody /W. Collins, “The Woman in White”/.

Вищезазначене дозволяє виокремити низку архетипових ознак концепту ТАЄМНИЦЯ, які зберігають усталені ознаки менталітету народу та дозволяють «пробитися» до архаїчного феномену в основі даного поняття. Як видно із проведеного аналізу, значення лексичних засобів номінації концепту ТАЄМНИЦЯ містять такі компоненти смислу, які тією або іншою мірою підкреслюють знання (притаманне Богу) або незнання. Ми поділяємо думку О. Шейгал і Е. Арчакової, згідно з якою «базовою (глибинною) семіотичною опозицією» концепту ТАЄМНИЦЯ є «опозиція за наявністю / відсутністю знання» (Арчакова, Шейгал, 2002). Водночас відсутність знання може бути спричинена або незбагненністю для розуміння людиною або навмисним приховуванням. Навмисні дії приховування відбивають «складну систему відношень між свідомістю та соціаль-

ністю» та відповідають архетипу Персона / Маска як «зручний вид маски, розрахований на те, щоб, з одного боку, справляти на інших певне враження, а з іншого, приховувати справжню природу індивідуума» (Юнг, 1997: 82).

Our secrets are the walls that separate us and the bridges that connect us with others and who we truly are /Warren F. Frank Warren aims to share interesting secrets, celebrate people’s stories at PostSecret Live event. Central Michigan Life. September 11, 2017/.

Знання та незнання у свідомості та пізнавальному досвіді людини відбиті базисною семантичною опозицією *світло* та *тьма* (Берестенев, 2009: 146), які можна вважати як результатом, так і передумовою можливості бачити та бути видимим або навпаки:

The true mystery of the world is the visible, not the invisible / O. Wilde, “The Picture of Dorian Gray”/.

Водночас «позитивний член цієї опозиції загалом асоціюється зі знанням, Божеством та відповідними Йому ознаками, а негативний – із невіглаством» (Берестенев, 2009: 146):

If I have the gift of prophecy and can fathom all mysteries and all knowledge, and if I have a faith that can move mountains, but do not have love, I am nothing <...> /The Holy Bible, 1 Corinthians 13:2/.

Негативний член опозиції *світло / тьма* виражається набагато менш виразно, оскільки в мові репрезентується головним чином категорія «знання» в її негативному аспекті – як «невігластво» або «нерозуміння», а змістовна «специфіка» уявлення про тьму в міфах та релігії доповнюється зверненням у різних культурах до образу туману, який розглядається в безпосередньому зв'язку, з одного боку, з тьмою, з іншого – з незнанням, таємницею (Берестенев, 2009: 149), що також відображено в репрезентації концепту ТАЄМНИЦЯ в англійській мові, наприклад:

Mystery magnifies danger, as a fog the sun /Colton Charles Caleb/.

Подібний ідейний зв'язок Знання, Божества, Істини та містичного Світла простежується в різних культурних традиціях (Берестенев, 2009: 148), що свідчить про зв'язок із колективним несвідомим та підтверджує зв'язок із психологічними архетипами СВІТЛО, ТЬМА, які проявляються в усіх народів та в усі епохи як вираження емоційного стану та реакції людини, зумовлених навколишньою дійсністю. У християнстві світло – це в безпосередньому сенсі форма існування й атрибут Вищих Сил (Берестенев, 2009: 148), а «типовий для людини потяг до пошуку істини міститься у змісті культурного архетипу Бога» (Белехова, 2014а: 14). Історичний розвиток значень лексем,

які вербалізують досліджуваний концепт, також вказує на зв'язок із культурним архетипом БОГА, який становить «базисний елемент культури, що формує моральні імперативи духовного життя» (Белехова, 2014а: 11):

The LORD our God has secrets known to no one. We are not accountable for them /The Holy Bible, Deuteronomy 29:29 (NLT)/.

This is a profound mystery –but I am talking about Christ and the church <...>. This mystery is profound, and I am saying that it refers to Christ and the church /The Holy Bible, Ephesians 5:32/.

Виділені архетипові ознаки корелюють із компонентами поняттєвої складової частини концепту ТАЄМНИЦЯ в англійській мовній картині світу: щось, що перебуває поза межами розуміння; факт, річ або людина, які викликають цікавість або невизначеність через те, що не можуть бути поясненими або відкритими; справа особиста або загадкова, яка не може бути пояснена

чи з'ясована; інформація, відома обмеженому колу людей, якою не можна поділитися з іншими; таємна мова, знання або інформація, якими володіють тільки посвячені; таємна діяльність обособленої групи людей на підставі професійної, культурної або релігійної єдності (Змійова, Калюжна, 2009: 37).

Висновки. Отже, проведений етимологічний аналіз лексем-репрезентантів концепту ТАЄМНИЦЯ, а також аналіз текстових фрагментів, які містять лексеми, що вербалізують даний концепт, дозволив виділити ознаки, що формують архетиповий образ концепту ТАЄМНИЦЯ та свідчать про те, що передконцептуальними основами концепту ТАЄМНИЦЯ виступають архетипи СВІТЛО, ТЬМА, ПЕРСОНА / МАСКА, БОГ, які відображені в поняттєвій складовій частині концепту. Перспективою дослідження може бути виявлення особливостей архетипового образу таємниці в різних типах дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. «Аналитическая психология» К. Г. Юнга и закономерности творческой фантазии. *Вопросы литературы*. 1970. № 3. С. 113–143. URL: http://www.krotov.info/library/01_a/ve/rinzev_008.htm.
2. Аверинцев С. Архетипы. *Мифы народов мира : энциклопедия*. Москва : Наука, 1980. Т. 1. С. 110–111.
3. Арчакова Е., Шейгал Е. Тезаурусные связи и структура концепта *Язык, коммуникация и социальная среда*. 2002. URL: <http://lse2010.narod.ru/index/0-244/>.
4. Белехова Л. Архетипные словесные образы в американской поэзии: лингвокогнитивный аспект. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». 2014. № 2. С. 25–31. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream>.
5. Белехова Л. Методика експлікації архетипов, втілених у американських поетических текстах. *Когніція, комунікація, дискурс*. 2014. № 9. С. 8–32. URL: <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no9-2014/belehova-1-i>.
6. Белехова Л. Архетип, архетипний смисл, архетипний образ у лингвокогнітивному висвітленні (на матеріалі віршованих текстів американської поезії). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». 2015. № 3. С. 6–16.
7. Белехова Л. Глосарій з когнітивної поетики : науково-методичний посібник. Херсон : Айлант, 2004. 149 с.
8. Белехова Л. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лингвокогнітивний аспект : монографія. Херсон : Айлант, 2002. 368 с.
9. Берестенев Г. К проблеме языка ментальных пространств: Образ света с когнитивной точки зрения. *Горизонты современной лингвистики: традиции и новаторство : сборник в честь Е. С. Кубряковой*. Москва : Языки славянских культур, 2009. С. 143–160.
10. Большакова А. Архетип: от Филона Александрийского до Блаженного Августина. *Архетипы и архетипическое в культуре и социальных отношениях : материалы Международной научно-практической конференции*, г. Пенза, 5–6 марта 2010 г. 2010. С. 5–22.
11. Губман Б. Миф и религия. *Культурология. XX век. Энциклопедия*. Санкт-Петербург : Университетская книга ; ООО «Алетейя», 1998. Т. 1. 447 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/cultur/culturology20century2volumes1998sl.htm#_Toc299571728.
12. Давыденко И. Лексическая репрезентация концепта *ДОМ – HOUSE / HOME* в английском языке: лингвокогнитивный аспект : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Харьков, 2012. 235 с.
13. Залевская А. Психолингвистический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* / под ред. И. Стернина. Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. С. 36–45.
14. Змійова І. Архетип ДОБРА в англійській мовній картині світу. *Актуальні проблеми романсько-германської філології в Україні та Болонський процес : матеріали Міжнародної наукової конференції*, 24–25 листопада 2004 р. Чернівці : Рута, 2004. С. 88–90.
15. Змійова І., Калюжна А. Концепт ТАЄМНИЦЯ в англійській мовній картині світу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2009. № 848. С. 35–39.
16. Маковский М. Историко-этимологический словарь современного английского языка. Москва : Издательский дом «Диалог», 1999. 416 с.

17. Мелетинский Е. Аналитическая психология и происхождение архетипических сюжетов. *Вопросы философии*. 1991. № 10. С. 34–39. URL: <http://www.aquarun.ru/psih/tvor/tvor4.html>.
18. Полина А. Языковая объективация концепта БОГ в английском дискурсе XIV–XX вв. : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Харьков, 2004. 205 с.
19. Праиндоевропейский корнеслов. URL: <http://www.proto-indo-european.ru/pie-a/index.html>.
20. Руткевич А. Архетип. *Культурология. XX век. Энциклопедия*. Санкт-Петербург : Университетская книга ; ООО «Алетейя», 1998. Т. 1. С. 37–38. URL: http://yanko.lib.ru/books/cultur/culturology20century2volumes1998sl.htm#_Toc299571728.
21. Селіванова О. Когнітивне підґрунтя метафоричної номінації *Психолінгвістика*. 2012. № 11. С. 195–204.
22. Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв). Москва : Русский язык, 1994. 848 с.
23. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.
24. Фрейд З. Психология бессознательного : сборник произведений. Москва : Просвещение, 1989. 448 с.
25. Хиллман Дж. Архетипическая психология. Пер. с англ. Ю. Донца, В. Зеленского. Санкт-Петербург : Б.С.К., 1996. 157 с.
26. Юнг К. Г. Психологические типы. Москва : Университетская книга ; ООО «Фирма «Издательство АСТ»», 1998. 720 с.
27. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. 544 с.
28. Юнг К. Г. Человек и его символы. Санкт-Петербург : Б.С.К., 1996. 451 с.
29. Academic Dictionaries and Encyclopedias. URL: <http://universalium.academic.ru/187719>.
30. An Anglo-Saxon Dictionary. Oxford : OUP, 1954. 1302 p.
31. Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com>.
32. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind. Chicago : The University of Chicago Press, 1987. 614 p.
33. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. New-York : New York Basic Books, 1999. 624 p.
34. Oxford Dictionary of English Folklore / Ed. J. M. Y. Simpson, Stephen Roud. Oxford University Press, Incorporated, 2003. 412 p.
35. Sotirova-Kohli M. Experimental Approaches to the Study of the Archetype. *Research in Analytical Psychology Empirical Research* / Ed. Christian Roesler. New York : Routledge, 2018. P. 41–55.
36. The Free Dictionary. URL: <http://www.thefreedictionary.com/>.

REFERENCES

1. Averincev, S. S. (1970). “Analiticheskaja psihologija” K. G. Junga i zakonmernosti tvorcheskoj fantazii [“Analytical psychology” of K. G. Jung and patterns of creative fantasy]. *Voprosy literatury. Studies in Literature*, 3, 113–143 [in Russian].
2. Averincev, S. S. (1980). Arhetipy [Archetypes] *Mify narodov mira : Jenciklopedija. Myths of the peoples of the world : Encyclopaedia, Vol. 1* (pp. 110–111) [in Russian].
3. Archakova, E. S. & Shejgal, E. I. (2002) Tezaurusnye svjazi i struktura koncepta [Thesaurus links and the structure of the concept]. *Jazyk, kommunikacija i social'naja sreda. – Language, communication and social environment*. Retrieved from <http://lse2010.narod.ru/index/0-244/> [in Russian].
4. Belehova, L. I. (2014). Arhetipnye slovesnye obrazy v amerikanskoj poezii: lingvokognitivnyj aspekt [Archetypal verbal images in American poetry: a cognitive perspective]. *Naukovyj visnyk Drohobych'z'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya: Filologichni nauky (movoznavstvo) – Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series “Philology” (Linguistics)*, 2, 25–31. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream> [in Russian].
5. Belehova, L. I. (2014a). Metodika jeksplikacii arhetipov, voploshhennyh v amerikanskih poeticheskikh tekstah [Methodology of explicating archetypes embodied in American poetic texts]. *Kognicija, komunikacija, diskurs. Cognition, communication, discourse*, 9, 8–32 [in Russian].
6. Byelyexova, L. I. (2015). Arxety`p, arxety`pny`j smy`sl, arxety`pny`j obraz u lingvokognity`vnomu vy`svitlenni (na materialy virshovany`x tekstiv amery`kans`koyi poeziyi) [Archetype, archetypal sense, archetypal image in linguistic and cognitive perspective (Case Study of American Poetic Texts)]. *Naukovyj visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriya “Filologichni nauky”*. *Movoznavstvo. Scientific Messenger of DDPU im. I. Franka. Philology*, 3, 6–16. [in Ukrainian].
7. Byelyexova, L. I. (2004). *Glosarij z kognity`vnoyi poety`ky` : naukovo-metody`chny`j posibny`k [Glossary of cognitive poetics : scientifically-methodical manual]*. Kherson: Ajlant Publ. [in Ukrainian].
8. Byelyexova, L. I. (2002). *Slovesny`j poety`chny`j obraz v istory`ko-ty`pologichnij perspekty`vi: lingvokognity`vny`j aspekt [Verbal poetic image in a historical-typological perspective : linguocognitive aspect]*. Kherson: Ajlant Publ. [in Ukrainian].
9. Berestenev, G. I. (2009). K probleme jazyka mental`nyh prostranstv: Obraz sveta s kognitivnoj tochki zrenija [To the problem of language of mental spaces : The image of light from the cognitive point of view] *Gorizonty sovremennoj lingvistiki: Tradicii i novatorstvo: Sb. v chest' E.S. Kubrjakovoj. – Horizons of modern linguistics : Traditions and innovation : Collection in honour of E. S. Kubrjakova*. Moscow: Jazyki slavjanskih kul`tur, (pp.143–160) [in Russian].
10. Bol'shakova, A. Ju. (2010) Arhetip: ot Filona Aleksandrijskogo do Blazhennogo Avgustina [Archetype: from Filon Alexandrian to Beatific Augustine] *Arhetipy i arhetipicheskoe v kul`ture i social`nyh otnoshenijah: materialy mezhdunarodnoj*

nauchno-prakticheskoy konferencii – Archetypes and Archetypal in a culture and social relations : Proceedings of the international research and practice conference, Penza, 5–6 marta 2010. (pp. 5–22) [in Russian].

11. Gubman, B. L. (1998). Mif i religija [Myth and religion] *Kul'turologija. XX vek. Jenciklopedija. – Culturology. XX century. Encyclopaedia*. SPb.: Universitetskaja kniga; OOO "Aletejja", Vol.1. Retrieved from http://yanko.lib.ru/books/cultur/culturology20century2volumes1998sl.htm#_Toc299571728 [in Russian].

12. Davydenko, I. V. (2012). Leksicheskaya reprezentatsiya kontsepta DOM – HOUSE / HOME v anglijskom yazyke: lingvokognitivnyy aspekt. [Lexical Representation HOUSE / HOME concept in the English language: Linguistic Cognitive Aspect]. *Candidate's thesis*. Kharkov. 235 p. [in Russian].

13. Zalevskaja, A. A. (2001) Psiholingvistichekij podhod k probleme koncepta [Psycholinguistic approach to the problem of concept]. *Metodologicheskie problemy kognitivnoj lingvistiki Pod red. I. A. Sternina – Methodological problems of cognitive linguistics*. Ed. by I.A.Sternin. Voronezh: Izd-vo VGU, (pp. 36–45) [in Russian].

14. Zmijova, I. V. (2004). Arxety'p DOBRA v anglijs'kij movnij karty'ni svitu [The Archetype of Good in the English World View] *Materialy' Mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciyi "Aktual'ni problemy' romans'ko-germans'koyi filologii v Ukrayini ta Bolons'ky'j proces" (24–25.11.2004). Proceedings of the International Conference "Topical Issues of Romano-Germanic Philology in Ukraine and Bologna Process"* (pp. 88–90). Chernivci: Ruta [in Ukrainian]

15. Zmijova, I. V. & Kalyuzhna, A. B. (2009). Koncept TAYEMNY'CYA v anglijs'kij movnij karty'ni svitu [Concept MYSTERY in the English language world view] *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V. N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger*, 848, 35–39 [in Ukrainian].

16. Makovskij, M. M. (1999). *Istoriko-jetimologicheskij slovar' sovremennogo anglijskogo jazyka [A historical-etymological dictionary of modern English]*. Moscow: Izdatel'skij dom "Dialog" Publ. [in Russian].

17. Meletinskij, E. M. *Analiticheskaja psihologija i proishozhdenie arhetipicheskikh sjuzhetov [Analytical psychology and the origin of archetypal plots]*. Retrieved from <http://www.aquarun.ru/psih/tvor/tvor4.html> [in Russian].

18. Polina, A.V. (2004) Jazykovaja ob#ektivacija koncepta BOG v anglijskom diskurse XIV–XX vv. [Language realization of the concept GOD in English discourse of XIV – XX centuries]. *Candidate's thesis*. Kharkov. 205 p. [in Russian].

19. *Praindoevropejskij korneslov [Proto-Indo-European Etymological Dictionary]*. Retrieved from <http://www.proto-indo-european.ru/pie-a/index.html> [in Russian].

20. Rutkevich, A. M. (1998) Arhetip [Archetype] *Kul'turologija. XX vek. Jenciklopedija. – Culturology. XX century. Encyclopaedia*. (Vol.1), (pp. 37–38). SPb.: Universitetskaja kniga; OOO "Aletejja" Retrieved from http://yanko.lib.ru/books/cultur/culturology20century2volumes1998sl.htm#_Toc299571728

21. Selivanova, O. O. (2012) Kognity'vne pidgruntya metafory'chnoyi nominaciyi [A cognitive base of metaphorical transfer] *Psy'xoly'ngvy'sty'ka – Psycholinguistics*, 11, 195–204 [in Ukrainian].

22. *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X–XI vekov) [Old church slavonic dictionary (on the manuscripts of X–XI of centuries)]*(1994). Moscow: Russkij jazyk Publ. [in Russian].

23. Stepanov, Ju. S. (1997) *Konstanty. Slovar' ruskoj kul'tury. Opyt issledovanija [Constants. Dictionary of Russian culture. Research experience]*. Moscow: Shkola "Jazyki ruskoj kul'tury" Publ. [in Russian].

24. Frejd, Z. (1989) *Psihologija bessoznatel'nogo: sbornik proizvedenij [Psychology of unconscious: collection of works]*. Moscow: Prosveshhenie Publ. [in Russian].

25. Hillman, Dzh. (1996) *Arhetipicheskaja psihologija [Archetypal psychology]*. Saint Petersburg: B.S.K. Publ. [in Russian].

26. Jung, K. G. (1998) *Psihologicheskie tipy [Psychological types]*. Moscow: "Universitetskaja kniga", OOO "Firma "Izdatel'stvo AST" Publ. [in Russian].

27. Jung, K. G. (1997) *Soznanie i bessoznatel'noe [Consciousness and the Unconscious]*. Saint Petersburg: Universitetskaja kniga Publ. [in Russian].

28. Jung, K. G. (1996) *Chelovek i ego simvoly [Man and his symbols]*. Saint Petersburg: B.S.K. Publ. [in Russian].

29. *Academic Dictionaries and Encyclopedias*. Retrieved from <http://universalium.academic.ru/187719>

30. *An Anglo-Saxon Dictionary* (1954). Oxford: OUP.

31. *Etymology Dictionary*. Retrieved from <http://www.etymonline.com>

32. Lakoff, G. (1987) *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind*. Chicago : The University of Chicago Press.

33. Lakoff, G. & Johnson, M. (1999) *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New-York : New York Basic Books.

34. Simpson, J. M. Y. and Roud St. (Ed.) (2003) *Oxford Dictionary of English*. Oxford University Press, Incorporated.

35. Sotirova-Kohli, M. (2018) Experimental Approaches to the Study of the Archetype *Research in Analytical Psychology Empirical Research / Ed. Christian Roesler*, New York: Routledge. (pp. 41–55).

36. *The Free Dictionary* Retrieved from <http://www.thefreedictionary.com>.

Дар'я ДЕГТЯРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-5577-2006

викладач кафедри іноземних мов
Сумського національного аграрного університету
(Суми, Україна) *darin.ja@ukr.net*

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМ СТУДЕНТАМ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані актуальні питання викладання та вивчення української мови іноземними громадянами на східній території України, де більшість людей розмовляють російською мовою. Відсутність єдиних підручників з української мови як іноземної та робочої програми становить проблему у викладанні предмета. Незважаючи на це, викладач повинен мати гарну підготовку та високий рівень володіння українською мовою.

Враховуючи те, що кожен іноземний слухач підготовчого факультету обирає різні спеціальності, вони будуть мати різні потреби у вивченні мови. Тому метою статті є аналіз контингенту студентів, які прибувають на Україну із різних країн, із точки зору вивчення української мови, визначення основних проблем у викладанні та навчанні та шляхів вирішення актуальних питань.

Щороку до України приїжджають іноземні громадяни різних країн для навчання в українських вищих навчальних закладах. З метою вирішення актуальних питань у статті пропонується створювати єдині навчальні посібники з української мови як іноземної, робочі програми, які враховували б обрані студентами спеціальності та відповідну необхідність у вивченні мови, підвищувати кваліфікацію викладачів.

Ключові слова: українська мова, іноземні студенти, програма, навчання, спеціальність.

Daria DEHTIARENKO,

orcid.org/0000-0001-5577-2006

Lecturer of the Department of Foreign Languages
Sumy National Agrarian University
(Sumy, Ukraine) *darin.ja@ukr.net*

PROBLEMS OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE TO FOREIGN STUDENTS IN EASTERN UKRAIN

The article analyzes current questions of teaching and learning Ukrainian language by foreign citizens on the eastern territory of Ukraine, where most of the people speak Russian. This leads to the fact that the students of the preparatory faculty already at the first stage of learning leave the motivation to learn Ukrainian.

The lack of uniform textbooks on the Ukrainian language as a foreign language and the work program creates a problem in the teaching of the subject. Despite this, the teacher must have a good preparation and a high level of knowledge of the Ukrainian language. The methodology of teaching Ukrainian as a foreign language is a young science, therefore it is based on the methodology of teaching Russian: the study of the alphabet, parts of speech, intonation, standard phrases and necessary topics in the form of dialogues and monologues.

Problems arise not only in teaching, but also in student's studding, because in a society where Russian prevails, it is difficult to find an incentive to learn another language. The lack of practice slows down the study of the Ukrainian language, and the Russian-speaking society forces person to memorize another language, Russian.

The problem of learning also arises when other subjects appear (mathematics, physics, and others), because without a basic course of the Ukrainian language, it is impossible to start studying other subjects. Therefore, for students who have not mastered the language in the first stage of the course, the study of other subjects is very difficult.

Considering that each foreign student of the preparatory department chooses different specialties, they will have different needs in learning the language. Therefore, the purpose of the article is to analyze the contingent of students who come to Ukraine from different countries from the point of view of learning the Ukrainian language, identifying the main problems in teaching and learning, and ways to solve topical issues.

Every year foreign citizens from different countries come to Ukraine to study at Ukrainian higher educational institutions. To address topical questions, the article proposes to create uniform textbooks on the Ukrainian language as a foreign language, work programs that would take into account the specialties chosen by students and the corresponding need to learn the language, improve the qualifications of teachers who will have not only a high level of language proficiency, but also his teaching.

Key words: Ukrainian language, foreign students, program, studding, specialty.

Постановка проблеми. Іноземні студенти, які приїжджають на східну територію України задля навчання у вищих навчальних закладах, не мають сильної мотивації для вивчення української мови. Це зумовлено тим, що спілкування на сході країни відбувається переважно російською мовою і зрідка – українською. Наявні факультети для підготовки іноземних громадян до навчання в українських університетах пропонують дві мови для вивчення: українську та російську. Але, як показали практика та опитування, лише деякий відсоток іноземців-слухачів обирає українську мову, інші – російську, тому що це основна мова для спілкування в магазині, кінотеатрі, інших місцях або закладах.

Викладання української мови як іноземної має багато проблем: відсутність державної політики стосовно вивчення цієї мови, недостатня розробка методики зазначеного предмета, невелика кількість та невідповідна якість необхідних підручників, навіть відсутність у багатьох містах країни факультетів, які б випускала кваліфікованих спеціалістів.

Методика викладання української мови як іноземної тільки-но починає створюватись, а за основу береться методика викладання російської мови як іноземної. Відсутність досвіду фахівців у підготовці іноземних студентів до навчання в українських університетах відображається на якості освіти. А деякі викладачі мають спеціальність, пов'язану з російською мовою, тому рівень володіння українською недостатній. Всі ці проблеми потребують вирішення, тому є нині актуальними.

Аналіз досліджень Л. Бей та Л. Струганець, а також набутий досвід по роботі з іноземними слухачами підготовчого факультету Сумського національного аграрного університету дає змогу зазначити, що треба встановити категорії іноземних студентів, які мають за мету навчатись у вищих навчальних закладах України, згідно зі спеціалізацією та етапом навчання, наявної бази знань з української або російської мови, потреб у комунікації та ін. Зважаючи на це, кожен громадянин іншої країни буде мати різні потреби у вивченні української мови та різних предметів та в різному обсязі здійснювати це навчання.

Метою статті є аналіз складу контингенту студентів із різних країн із точки зору вивчення саме української мови, визначення основних напрямів роботи і проблем, які виникають у викладанні та навчанні української мови як іноземної, а також виокремлення деяких шляхів вирішення актуальних питань.

Виклад основного матеріалу. На цей день українські університети пропонують інозем-

ним громадянам два напрями підготовки студентів-іноземців до навчання у вищих навчальних закладах: інженерного профілю та біологічного. На вивчення безпосередньо української мови згідно з робочою програмою відводиться 724 години, 4 години з яких – це екзамени для першого та другого семестру (Дегтяренко, 2019: 3).

Базовий курс української мови як іноземної передбачає засвоєння знань та певних навичок, що стосуються абетки, фонетики (правильна вимова голосних та приголосних, глухих та дзвінких, м'яких та твердих і т.д.), вживання апострофа, якого немає в інших мовах, вивчення різних видів інтонації та засобів милозвучності мови. Основні граматичні поняття вивчаються на базі російських за аналогією. Лексико-граматичні розряди, тобто частини мови, за програмою засвоюються окремими модулями та практично. Також відбувається ознайомлення з формами жіночого, чоловічого та середнього роду, одиною та множиною, з формами відмінків. Увага приділяється різним фразам, необхідними для знайомства, орієнтування на місцевості та іншим потребам. Згідно із цим вивчаються такі теми: «Привітання-Прощання», «Знайомство» (прізвище, ім'я, по батькові, сімейний стан, стать, вік, дата і місце народження, національність, громадянство, місце навчання, професія, адреса), «Родина», «Дні тижня», «Календар» (пори року, місяці), «В магазині» (Скільки це коштує?), «У касі» (Скільки коштує квиток?), «Час» (Котра година? О котрій годині?) та інші.

Для закріплення знань та формування і удосконалення комунікативних навичок іноземним студентам пропонується вивчення більш широких тем: «Моя кімната», «Моя аудиторія», «Мій друг», «Місто» та інші. Заняття з вивчення усіх тем проводяться у різних формах: вивчення та обговорювання нової лексики, діалог, монолог, аудіювання. Це допомагає сформувати в іноземців-слухачів діалогічне та монологічне мовлення та удосконалити комунікативні навички.

Особлива увага приділяється також позакласній роботі, яка необхідна для соціалізації та адаптації іноземних громадян до української культури. Екскурсії містом, до головних пам'яток, відвідування музеїв, галерей та інших місць допомагають закріпити вже набуті знання та сформувати нові, розвинути комунікацію та стимулювати студентів до активного спілкування.

Зазначимо, що на початку першого семестру студенти вивчають лише українську мову, а наприкінці семестру поступово додаються інші предмети: математика, фізика, інформатика, хімія, країнознавство. Якщо підготовчий факультет

інженерного направлення, то іноземні студенти вивчають креслення, а якщо біологічного – біологію. На підготовчому факультеті українська мова є важливою ланкою і фундаментом для засвоєння інших предметів, які будуть глибше вивчатись на першому та подальших курсах в університеті. Такий розподіл спеціальностей варто вважати завузким, тому що студенти приїжджають країн задля освоєння різних професій: програміст, юрист, будівельник, лікар, ветеринар та ін. Ознайомлення іноземних слухачів підготовчого відділення відбувається не з усіма тими предметами, які будуть викладатися на першому курсі та в подальшому. Тому, якщо студенти не засвоюють достатньою мірою мову навчання, їм важко, а іноді навіть неможливо вивчити необхідний для обраної спеціальності предмет (Дегтяренко, 2019: 5-10).

Курс української мови як іноземної має певні завдання, які повинні виконуватись для можливості подальшого навчання іноземних громадян в університетах України. До таких належать формування вмінь та навичок володіння мовою, в тому числі розвиток комунікативної компетентності, ознайомлення зі структурою ключових ділових документів, які потрібні студентом протягом його навчальної діяльності.

Сформовані завдання зобов'язують програму курсу включити фонетичні та граматичні теми, тому що вони формують практичні навички володіння українською мовою, мовні теми, які необхідні для навчальної діяльності, теми з сучасного діловодства для правильного оформлення заяви, пояснювальної записки та інших документів. Останнє, на жаль, включено не до усіх програм курсу. Підсумковий контроль знань та умінь студентів включає читання тексту, його переказ, відповіді на питання, написання однієї з вивчених протягом семестру тем та її монологічне висловлювання.

Однією з головних проблем викладання української мови як іноземної є відсутність єдиного підручника з цього предмета. Ті посібники, які вже видані в межах країни, розраховані на більший обсяг навчальних годин та не враховують

різні функціональні стилі. Тому, в першу чергу, головним завданням методистів є розробка підручника з української мови для іноземних студентів з урахуванням різних профнаправлень (Струганець, 2005: 38–42).

Особливу увагу слід звернути на те, що іноземні громадяни, які приїжджають на схід України, сподіваються не тільки на вивчення української мови в межах університету, але й в україномовному середовищі. Але саме ця територія країни відрізняється російськомовним оточенням, тому процес вивчення та оволодіння українською мовою на достатньому рівні відбувається складно. У результаті більшість іноземців обирає саме російську мову, а українську мову – лише якщо навчання на факультеті відбувається цією мовою.

Двомовне оточення сприяє тому, що при вивченні української мови студенти в більшій мірі оволодівають російською, тому що частіше чувають її на вулицях міста, в різних закладах та вже від знайомих їм людей. З однієї сторони, така двомовність допомагає засвоїти одразу дві мови, враховуючи також їхню спорідненість. З іншої сторони, рівень вивчення двох мов є недостатнім через плутання слів та їх значення в певній мові (Бей, 2002: 107–113).

Висновки. Програма курсу української мови як іноземної знаходиться на етапі вдосконалення та потребує певних змін. Викладання цього курсу вимагає від викладача професійної майстерності у зв'язку з відсутністю єдиного підручника та єдиної устаткованої програми. Проблеми, що виникають у викладанні української мови іноземним студентам, які навчаються на сході України, потребують такого вирішення: розподіл студентів на категорії за профспрямованістю; розробка для кожної категорії окремої програми, націленої на засвоєння певної стилістики; створення підручників, які будуть враховувати особливості кожної категорії іноземних студентів; визначення та впорядкування кількості навчального часу на вивчення курсу української мови (лекції, практичні, контрольні та самостійні роботи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бей Л. Б. Вплив мовного середовища на зміст та викладання української мови іноземним студентам на Сході України. *Фахова підготовка іноземних громадян в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ? 4–6 листопада, 2002. С. 107–113.
2. Дегтяренко Д. М. Українська мова для іноземних громадян підготовчого відділення інженерного профілю: Робоча програма навчальної дисципліни. Видавництво Суми (СНАУ), 2019. 31 с.
3. Струганець Л. Українська мова (за професійним спрямуванням): Програма. *Дивослово*. 2005. № 9. С. 38–42.

REFERENCES

1. Biej L. B. Vplyv movnogo seredovyscha na zmist ta vykladannia ukrajinskoji movy inozemnym studentam na Shodi Ukrainy. Fahova pidgotovka inozemnyh gromadian v Ukraini: suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku. [The influence of the language environment on the content and teaching of the Ukrainian language to foreign students in the East of Ukraine. Profession preparation of foreign citizens in Ukraine: current state and development prospects]. Materials of the international scientific-practical conference, Kyiv, 4–6 november. P. 107–113. [in Ukrainian]
2. Dehtiarenko D. M. Ukrajinaska mova dlia inozemnyh gromadian pidgotovchogo viddilennia inzhenerного profilu [Ukrainian language for foreign citizens preparatory department of engineering profile]. Worker program of academic disciplines. Publishing by Sumy (SNAU), 2019. P. 31.
3. Struganets L. Ukrainska mova (za professijnym spriamuvanniam): Programa. [Ukrainian language (by professional orientation): Programm]. *Duvoslovo*. 2005. № 9. P. 38–42.

УДК 81'38:82-311.9:1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176758>

Поль ДОНЕЦ,

orcid.org/0000-0001-6759-0920

*преподаватель кафедры перевода и теоретической и прикладной лингвистики
Южноукраинского национального педагогического университета
имени К. Д. Ушинского
(Одесса, Украина) dp85@ukr.net*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ТРАНСГУМАНИЗМА В РОМАНЕ БРЮСА СТЕРЛИНГА «СВЯЩЕННЫЙ ОГОНЬ»

В статье рассматриваются стилистические средства выражения трансгуманизма в творчестве американского писателя Брюса Стерлинга, одного из ярчайших представителей субжанра научной фантастики, известного как киберпанк. Материалом для исследования служит его роман «Священный огонь», затрагивающий социальные и морально-этические проблемы увеличения продолжительности жизни благодаря достижениям в области биомедицинской геронтологии. Выясняется, что транслируемый автором меседж носит весьма противоречивый характер: идейно он нередко оппонирует трансгуманизму, нежели воспроизводит его техно-оптимистический дискурс, что находит яркое отражение на лексико-стилистическом уровне.

Ключевые слова: *иммортализм, лонгевизм, научная фантастика, постчеловек, трансгуманизм.*

Поль ДОНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0001-6759-0920

*викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
(Одеса, Україна) dp85@ukr.net*

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ТРАНСГУМАНІЗМУ В РОМАНІ БРЮСА СТЕРЛІНГА «СВЯТИЙ ВОГОНЬ»

У статті розглядаються стилістичні засоби вираження трансгуманізму у творчості американського письменника Брюса Стерлінга, який є одним з яскравих представників піджанру наукової фантастики, відомого як кіберпанк. Матеріалом для дослідження служить його роман «Святий вогонь», який зачіпає соціальні і морально-етичні проблеми збільшення тривалості життя завдяки досягненням в області біомедичної геронтології. Встановлено, що трансльований автором меседж має досить суперечливий характер: ідейно він незрідка опонує трансгуманізму, ніж відтворює його техно-оптимістичний дискурс, що знаходить яскраве відображення на лексико-стилістичному рівні.

Ключові слова: *збільшення тривалості життя, іморталізм, наукова фантастика, постлюдина, трансгуманізм.*

Paul DONETS,

orcid.org/0000-0001-6759-0920

*Teacher at the Department of Translation,
Theoretical and Applied Linguistics
of South Ukrainian National Pedagogical University named
after K. D. Ushynsky,
(Odesa, Ukraine) dp85@ukr.net*

STYLISTIC MEANS OF EXPRESSING TRANSHUMANISM IN THE NOVEL “HOLY FIRE” BY BRUCE STERLING

The article examines stylistic devices in which American science fiction writer Bruce Sterling expresses transhumanist ideas. The author is known as one of the pioneers and brightest representatives of science fiction subgenre, known as cyberpunk, though his novel “Holy Fire”, which has been chosen as an object to be studied, is closer to near-future social science fiction. It touches upon moral and ethical issues of radical life extension by means of anti-aging medicine and biomedical gerontology. The novel depicts the story of an old woman who undergoes an experimental rejuvenation

treatment that successfully transforms her into a young lady. Unhappy with the safe, quiet and boring lifestyle of the US gerontocracy, she dramatically changes her life and escapes to Europe where she dives into the world of contemporary fashion, modern art, bohemian circles and anarchist tribes, but at the same time faces the challenging existential crisis. The purpose of the analysis is to determine lexical and stylistic specificity of expressing transhumanism in English-language literature in general and in the above-noted novel in particular. It is found out that the message translated by the author is quite controversial: while having some obvious transhumanist indications along with references to longevity, scientific immortalism and bioethical abolitionism, it also has numerous bioconservative and alarmist traits, which can be observed at stylistic and lexical level. In its simplest form, this is manifested in the special use of epithets, metaphors, similes, personifications, antithesis, hyperbolas and other stylistic means. In certain cases the novel rather opposes transhumanism than reproduces its techno-utopian discourse. It follows the warning trends of modern science fiction, using such dichotomies as “natural / artificial”, “human / non-human”, “old / young”, “body / mind”, “preservation / creation”, etc. The tropes and figures of speech used by the author are in most cases emotionally expressive, that is, they contain elements of value and serve to express subjective modality (both positive and negative). By and large, the above-mentioned novel can be related to the transhumanist discourse, albeit with some reservations. The author’s attitude to this topic seems to be more complex and dualistic, as reflected in his dystopian depiction of the future.

Key words: *immortalism, life-extensionism, posthuman, science fiction, transhumanism.*

Для чего нам жить долго? Не будет преувеличением сказать, что этим вопросом человечество задаётся с древнейших времён. Но лишь новейшие достижения в области антиэйджинговых исследований, геронтологии, ювенологии и биотехнологий, открывающие возможность значительного увеличения продолжительности жизни человека, сделали данную проблематику одним из самых актуальных вопросов современности, выводя её из области фантастики и философии в плоскость практической реализации.

Человечество, по словам Дж. Курцмена, стоит «на пороге новой эры, когда медицина превратит Homo sapiens в Homo longevus – сверхдолгожителей, когда мужчины и женщины в зрелые годы полностью сохранят и умственную и физическую бодрость» (Курцмен, 1982: 14). «Новые технологии и знания, которые будут доступны через 20–30 лет, повернут процесс старения вспять и дадут всем нам шанс оставаться молодыми и жить вечно», – вторит ему футуролог Р. Курцвейл и доктор медицины Т. Гроссман (Курцвейл, 2015: 9). Соглашается с этим мнением и кембриджский геронтолог О. ди Грей, заверяющий, что уже через несколько десятилетий, то есть при жизни ныне живущего поколения, станет возможным ликвидировать старение как основную причину смерти (Ди Грей, 2011: 7).

Именно поэтому как нельзя более актуальной становится доктрина трансгуманизма, несущая мысль о необходимости улучшения природы человека, в том числе с помощью медицинских новаций, а в соответствии с этим – и научно-фантастические сюжеты, в которых тема продления жизни вынесена на передний план и анализируется с различных концептуальных позиций.

Особняком среди произведений подобного плана выделяется роман американского писателя Б. Стерлинга «Священный огонь». В этой книге он

отошёл от прославившего его киберпанка в сторону социальной фантастики «ближнего прицела», действие которой разворачивается не на космических просторах далёкого будущего, а на родной и знакомой Земле в конце нынешнего столетия. В основу сюжета легла история пожилой женщины, обретшей благодаря достижениям науки вторую молодость. Может ли вышеназванное произведение служить наглядным образчиком трансгуманистической фантастики и какие стилистические приёмы могут подтвердить или опровергнуть данное предположение – поиск ответов на эти вопросы и станет основной целью текущей статьи.

Пережив в середине века череду опустошительных эпидемий, правительства многих стран сделали ставку на биомедицину: она опережает другие отрасли и получает максимальное финансирование, что привело к существенному повышению средней продолжительности жизни. В этой области задействовано более 15% общего населения планеты, исследования идут, не прекращаясь, а различных способов омоложения насчитывается уже несколько десятков.

Бессмертие – этот Святой Грааль науки – пока лишь теоретизируется, но всё указывает на то, что в ситуации вот-вот наметится перелом. Звучат сравнения происходящего с дорогой, которую можно пройти, или вершиной, которую можно покорить: put our patients on the path to immortality; sooner or later we will hit the plateau. Автор подчёркивает, что преодоление смерти – не какой-то мистический технологический импульс: над решением этой задачи напряжённо работают специалисты и постепенно добиваются результатов.

Центральный персонаж книги, 94-летняя Миа Зиemanн, решается пройти курс радикального омоложения. Потеряв после операции всю наносную культуру поведения и испугавшись нагромождений условностей, которыми окружен

человек её уровня и достатка, она бежала из противной ей тихой и застойной геронтократической среды Сан-Франциско на волю, в Европу. Вновь обретя здоровье и привлекательность 20-летней девушки, героиня испытывает новые эмоции и в корне меняет свою жизнь. Молодая и похорошевшая, она колесит по Старому Свету, выступает на подиуме, связывается с маргинальной публикой: преступниками, наркоманами, бунтарями, анархистами и художниками-авангардистами, попутно переживая острый экзистенциальный кризис.

Подобного рода онтологическая трансформация, по мнению Б. Преч, представляет любопытное видение тела как пограничного случая, где оно выступает одновременно как объект природы и как объект культуры. Отбросив гендерные ограничения, налагаемые традиционной женской ролью в системе общественных отношений, она начинает жить так, как ей хочется: так Миа становится Майей (Pretzsch, 2010: 219). Солидаризируясь с данной позицией, Дж. Волмарк отмечает, что указанное произведение являет собой истинно постмодернистский текст, так как оно наглядно демонстрирует феномен «исчезающей» или «преодоленной» телесности, и что, начиная именно с этой книги, научная фантастика стала уделять большое внимание взаимосвязи тела и технологии (Wolmark, 2002: 76).

Но стоило ли ради этого проживать долгую, полную строгой дисциплины и самоограничений жизнь? За свои без малого сто лет протагонистка никого не любила, полностью отдавая себя работе, поэтому сейчас у неё нет ни семьи, ни друзей. Себя она характеризует как глубоко несчастную, психологически травмированную личность, «техностаруху» конца XXI века. Речь персонажа наполнена эмоционально окрашенными эпитетами, усиленными эпиторами: *I'm someone who used to be a woman; I'm a postsexual person, I'm a postwomanly person. I'm a crone. I'm a late-twenty-first-century techno-crone; a woman of damaged and fragmented subjectivity; the sort of man who could easily outlast a mere building.* В её понимании она – нечто, пытающееся быть человеком, и только «священный огонь» творческого вдохновения помогает ей сохранить в себе остатки человеческого.

Стерлинг не устаёт подчёркивать, что молодость Майи – фальшивая: в облике женщины проглядывают неестественные, а порой и откровенно пугающие черты. Данный эффект реализуется за счёт стилистической конвергенции, которую И. В. Арнольд определяет как «схождение в одном месте пучка стилистических приёмов, участвующих в единой стилистической функции»

(Арнольд, 1990: 64). Упомянутый метод хорошо прослеживается на примере следующих отрывков:

– взаимодействие эпитетов и сравнений с неживыми объектами: *This face was not the face of a young woman. It was a posthuman face, pale and pinched and brimful of exotic forms of anguish it was not fully allowed to experience. The sculptured, waxy face of some outmoded plastic mannequin;*

– сочетание антитезы и оксюморона: *You're very beautiful. But it's not a young woman's beauty. You're terribly beautiful. There is an element of terror to your presence;*

– комбинация метафоры и анадиплосиса: *She was a monster. She was a monster escaped from a cage and it was in the interests of everyone she knew, and everyone she met, to lock her up.*

Как отмечает Т. Мэнгам, до сих пор большинство научно-фантастических произведений интерпретировали вечную юность как страдание, одиночество и скуку, пересказывая на новый лад античный миф о Тифоне. В данной трактовке привязка к молодости – это ловушка, в то время как принятие старости – освобождение (Mangum, 2002: 70). «Священный огонь» Стерлинга представляет собой нечто противоположное. Из романа мы выносим, что Майя отказывается смириться со своим возрастом, начиная жить полной жизнью лишь после своего «перевоплощения». При этом она хоть и старается подражать молодёжи, но сама ею не является, следовательно, молодость нельзя воспроизвести химическим или каким-то другим путём. В этом смысле произведение, с одной стороны, заступает на территорию имморталистической философии, а с другой – это эйджизм в чистом виде, поскольку автор настаивает на том, что только юная жизнь может считаться настоящей, в то время как старость ущербна. А это, как мы знаем по множеству примеров из реальной жизни, не всегда соответствует действительности.

По замечанию профессора Пенсильванского университета С. Сквайр, Стерлинг изображает регенеративную медицину как нечто противоестественное, то есть противоречащее природе (Squier, 2004: 239). Писатель здесь вступает в полемику с трансгуманизмом, раздражаясь традиционной для эпохи Просвещения дихотомией «естественное/искусственное». Для усиления данного эффекта он прибегает к лексическому повторы: *Life extension is just not a natural state of affairs, and it's never going to be natural, and you can't ever make it natural.* Хотя прыжок в постчеловеческую эру представляется, по мнению автора, почти неизбежным (перед соблазном жить вечно

не устояла даже консервативная в таких вопросах католическая церковь с ватиканским понтификом во главе), Майя ностальгирует по прежнему порядку вещей, восхищается антитехническим образом жизни амишей и кочевых цыган, цепляется за артефакты ушедшей эпохи и постоянно подвергает сомнению свой поступок, предпринятый в начале книги. Для трансгуманистов, как мы знаем, подобная постановка вопроса даже не возникает: ценность продления жизни для них является очевидной и самодостаточной как с морально-этической, так и с социально-прагматической точки зрения.

При всём этом Майя призывает не романтизировать прошлое, признавая, что всего лишь поколение тому назад люди жили как дикари. В годы её «первой» молодости бушевали эпидемии, войны и финансовые кризисы. В сравнении с тем, что творилось каких-то полвека лет назад, вспоминает она, нынешняя цивилизация обитает едва ли не в раю, что, опять же, стилистически маркируется автором с помощью парцелляции (Education. Leisure. Excellent health. Free food, free shelter. Unlimited travel) и гиперболической метафоры (Immortals wrapped in togas of the finest technological rhetoric. Supernaturally healthy creatures; it was a generation of young men fed from birth on biochemical ambrosia, with perfect teeth and perfect eyesight and lithe, balletic posture; the late twenty-first century shone in social tidiness).

Складывается впечатление, что роман целиком соткан из подобных противоречий, а потому может быть истолкован двояко. С одной стороны, текст изобилует лексическими индикаторами трансгуманизма: *posthuman extension; processes of posthumanization; superhuman qualities*. Легко поддаётся обнаружению поэтика иммортализма и биоэтического аболиционизма, когда смерть и страдания изображаются источниками экзистенциального ужаса: *the stark reality of encroaching death; primal dread of pain and death; death was a reality that sought people out and put its primal stamp on every fiber of their beings; vast new crypts and buttresses and towers were added to the ancient House of Pain*. Антиэйджинговым процедурам подвергаются даже животные, причём Стерлинг вводит для этого специальную терминологию, называя крысу с удлинённым сроком жизни постгрызуном, а элегантно одетого говорящего сенбернара, ведущего телевизионные интеллектуальные диспуты и умеющего решать математические задачи, – постсобакой (*heavily altered dogs; postcanine; postrodent*).

Сдругой стороны, избавив от старения человека, наука обрекла на увядание всё, что его окружает:

природу, чувства, отношения. Стилистически это выражается, например, за счёт синергии олицетворения, парцелляции и эпифоры: *The human condition is over. Nature is over. Art is over. Consciousness is ductile. Science is an infinite powder keg*. Даже сами люди, уверен автор, перестали быть самими собой (*people stopped being people*), а загадка души свелась до набора химических элементов (*a mnemonic that would open your soul like a filing cabinet*). Держится пока лишь искусство, но и этот «последний бастион» подвергается суровому испытанию, изменяясь под натиском всепроникающей виртуализации и технизации.

Всё это происходит на фоне острого конфликта поколений: озлобленная и всё более маргинализирующаяся молодёжь сетует на засилье прослойки геронтократов, парализовавших, как ей кажется, социальные лифты и законсервировавших культуру. Для выражения протестных настроений в ход идёт гиперболизм (*very old people possessed all the money in the world, and that from now on very old people were going to have all the money until the end of time; in order to make this world very safe for the very old, we have changed life for the young in ways that are truly evil; they're all doomed, a gang of sick centenarians with their ridiculous technologies. Trifling and tinkering with human flesh, when they have no concept of the power of imagination*) и развёрнутая метафора (*The gerontocrats, they're like ice on a pond. We're so deep down we'll never see the honest light of day. By the time our turn comes around, we'll be so old that we'll be cold blind fish, worse than Vietti is, a hundred times worse. And then the whole world will turn to ice*).

Американская писательница П. Сарджент не отрицает, что описанный Стерлингом в «Священном огне» мир настолько достоверен, что заставляет поверить в неизбежность наступления постчеловеческого будущего. Однако же, несмотря на то, что его обитатели богаты и здоровы, они прозябают в скуке, цинизме и стагнации (Sargent, 2009: 223). Вслед за ней колумнист журнала «Wired» Дж. Китс заявляет, что при всех высокотехнологических атрибутах «Священный огонь» всё же представляет собой антиутопическую картину, полную постмодернистской дегуманизированности (Keats, 2010: 151). И действительно, характерный для периода *fin de siècle* (рубеж XIX – XX вв.) декаданс словно возрождается в новой форме спустя два столетия, когда на фоне поразительных успехов в научно-технической отрасли в обществе господствуют кризисные, упадочные, пессимистические настроения.

Отмеченная выше дуалистичность мировоззрения Стерлинга определила и двойственность восприятия им техники. Как и всякое новшество, продление жизни – обоюдоострый меч, который может быть использован как во вред, так и во благо. «Ни одна технология, – пишет он, – не вливается плавно в реку будущего. Они дёргаются и хромают на своих костылях и ходулях, как и их античный покровитель, бог Гефест» (Стерлинг, 2005: 14).

Из всего сказанного напрашивается закономерный вывод: роман Стерлинга «Священный огонь»

в целом заслуженно ассоциируется с темой трансгуманизма и научного иммортализма, однако отношение самого автора к позициям данной системы взглядов, очевидно, носит более сложный и противоречивый характер. В пользу этого свидетельствует задействованный им арсенал изобразительно-выразительных средств языка (тропов и стилистических фигур), в основном несущих в себе экспрессивно-эмоциональную окраску, то есть содержащих элемент оценки (как позитивной, так и негативной).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). Москва : Просвещение, 1990. 301 с.
2. Ди Грей О., Рэй М. Отменить старение. Москва : ИБС, 2011. 388 с.
3. Курцвейл Р., Гроссман Т. Transcend. Девять шагов на пути к вечной жизни. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. 384 с.
4. Курцмен Дж. Гордон Ф. Да сгинет смерть! Победа над старением и продление человеческой жизни. Москва : Мир, 1982. 216 с.
5. Стерлинг Б. Будущее уже началось: что ждёт каждого из нас в XXI веке? Екатеринбург : У-Фактория, 2005. 264 с.
6. Keats J. Virtual Words: Language on the Edge of Science and Technology. New York : Oxford University Press, 2010. 177 p.
7. Mangum T. Longing for Life Extension: Science Fiction and Late Life. *Journal of Aging and Identity*. New York : Kluwer Academic Publishers, 2002. Vol. 7(2). Pp. 69–82.
8. Pretzsch B. The Female Body in Bruce Sterling's Cyberpunk Novel Holy Fire. *Visions of the Human in Science Fiction and Cyberpunk*. Oxford : Inter-Disciplinary Press, 2010. Pp. 211–221.
9. Sargent P. Science Fiction and Biology. *Reading Science Fiction*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2009. P. 219–226.
10. Squier S. M. Liminal Lives: Imagining the Human at the Frontiers of Biomedicine. Durham : Duke University Press, 2004. 350 p.
11. Wolmark J. Staying with the Body: Narratives of the Posthuman in Contemporary Science Fiction. *Edging Into the Future: Science Fiction and Contemporary Cultural Transformation*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2002. P. 75–89.

REFERENCES

1. Arnold I. V. Stylistyka sovremennoho anhlyiskoho yazyka (stylistyka dekodyrovaniya) [Stylistics of Modern English (Decoding Stylistics)]. Moskva : Prosveshchenye, 1990. 301 p. [in Russian].
2. De Grey A. Otmenyt starenie [Ending Aging]. Moskva : IBS, 2011. 388 p. [in Russian].
3. Keats J. Virtual Words: Language on the Edge of Science and Technology. New York : Oxford University Press, 2010. 177 p.
4. Kurtzman J. Gordon P. Da shynet smert! Pobeda nad stareniem y prodlenie chelovecheskoi zhyzny [No More Dying: The Conquest of Aging and the Extension of Human Life]. Moskva : Mir, 1982. 216 p. [in Russian].
5. Kurzweil R., Grossman T. Transcend. Deviat shahov na puty k vechnoi zhyzny [Transcend. Nine Steps to Living Well Forever]. Moskva : Mann, Ivanov & Ferber, 2015. 384 p. [in Russian].
6. Mangum T. Longing for Life Extension: Science Fiction and Late Life. *Journal of Aging and Identity*. New York : Kluwer Academic Publishers, 2002. Vol. 7(2). P. 69–82.
7. Pretzsch B. The Female Body in Bruce Sterling's Cyberpunk Novel Holy Fire. *Visions of the Human in Science Fiction and Cyberpunk*. Oxford : Inter-Disciplinary Press, 2010. P. 211–221.
8. Sargent P. Science Fiction and Biology. *Reading Science Fiction*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2009. P. 219–226.
9. Squier S. M. Liminal Lives: Imagining the Human at the Frontiers of Biomedicine. Durham : Duke University Press, 2004. 350 p.
10. Sterling B. Budushchee uzhe nachalos: chto zhdet kazhdoho iz nas v XXI veke? [Tomorrow Now: Envisioning the Next Fifty Years]. Yekaterinburg : U-Faktoryia, 2005. 264 p. [in Russian].
11. Wolmark J. Staying with the Body: Narratives of the Posthuman in Contemporary Science Fiction. *Edging Into the Future: Science Fiction and Contemporary Cultural Transformation*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2002. P. 75–89.

УДК 821.112.2(436).09(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176760>**Мирослава ІВАНИШИН,***orcid.org/ 0000-0002-4219-104X*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри світової літератури та славістики

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Україна) *myropetra@gmail.com*

ХУДОЖНЄ ВИРАЖЕННЯ ХРИСТИАНСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ У ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ ГЕОРГА ТРАКЛЯ

У статті розглядається питання християнського світогляду Г. Тракля і його вплив на художню поетичну творчість автора. На основі спостережень богослова і філософа С. Аверінцева акцентовано на потязі автора до містичного, інфернального, на поєднанні у його світогляді лютеранства та естетичного замилювання католицизмом, а отже, присутності у художній парадигмі автора християнських образів Бога, Діви Марії, хліба і вина, свічки.

Поетика автора розглядається в модерністському ключі, спостерігається увага до зорових образів автора, а також до кольору та символічного наповнення образів.

Ключові слова: християнські образи, «проклятий поет», образ ангела, хліб і вино, небо і свічка, Бог, Діва Марія.

Myroslava IVANYSHYN,*orcid.org/ 0000-0002-4219-104X*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of the Department World Literature and Slavic Studies

of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Ukraine) *myropetra@gmail.com*

THE ARTISTIC EXPRESSION OF CHRISTIAN WORLDVIEW IN THE POETIC WORLD OF GEORG TRAKL

The theme of the work is devoted to the religious worldview of G. Trakl, in particular, the combination of Protestant and Catholic, and its reflection in the artistic world of poetry through symbolic images. The purpose of the work is to highlight the artistic expression of Christian symbolic images by the poet through modernist aesthetics. The article discusses a partial expression of such images on the example of an angel, sky, bread and wine, God, the Virgin Mary. The results of scientific observations are that these images are predominantly dual in nature, the lyrical subject of poems is tormented by guilt, unforgiveness, and the skies are often hostile to humans. At the same time, the author uses the aesthetics of symbolism and expressionism. Since, by the definition of S. Averintsev, he belongs to the "damned poets", eschatological sensations are inherent in him. God can be kind or angry, the heavens are also often hostile to man, and the angels are depicted either through light or through dark colors. The image of the cross symbolizes not only suffering, but also denotes Christian space in the wild.

The article deals with the issue of the Christian worldview of G. Trakl and his influence on the artistic poetic creativity of the author. Based on the observations of the theologian and philosopher S. Averintsev this article focuses on the author's attraction to the mystical, infernal, combination of Lutheranism and aesthetic admiration for Catholicism in his worldview, and then the presence in the artistic paradigm of the author of Christian images of God, the Virgin Mary, bread and wine, candles.

The poetics of the author is viewed in a modernist manner, attention is observed to the author's visual images, as well as to the color and symbolic meaning of images. The general trend of the poetics of the author in terms of style is that the visual images of the author are often built in the context of expressionist aesthetics.

The work also emphasizes that the author was brought up in a Protestant spirit, but the character of his character images, namely bread and wine, sky, symbols of blue, candles, bells, the organ has a Catholic coloring.

Key words: Christian images, "damned poet", angel image, bread and wine, sky and candle, God, Virgin Mary.

Постановка проблеми. Георг Тракль не належить до поетів, відомих широкому загалу читачів. Його недаремно називають поетом для гурманів. Траклева поезія заворожує читача своїм

звучанням, незвичною образністю і водночас відлякує сусідством прекрасного, витонченого і потворного, відходом від норм звичайної мови, що ускладнює її розуміння. Проте можна при-

пустити, що саме завдяки цій своїй загадковості творчість австрійського поета стала предметом численних досліджень у світовому та вітчизняному літературознавстві. З огляду на недостатню присутність Г. Тракля в українському гуманітарному дискурсі постає проблема його актуалізації, зокрема з погляду виявлення та інтерпретації в автора християнських образів.

Аналіз досліджень. Із метою з'ясування особливостей формування поетики християнських образів у творчості австрійського автора варто звернутися до трактування його творчої манери у німецькомовному літературознавчому дискурсі. Одним із дослідників творчості Г. Тракля в Німеччині є Ганс-Георг Кемпер. У своїй післямові до виданого ним 1998 р. збірника поезії Г. Тракля (Кемпер, 1998) Г.-Г. Кемпер дає критичний аналіз попередніх досліджень творчості поета та спроб її літературно-історичної систематизації. В українському дискурсі творчість Г. Тракля представлена головно дослідженнями Т. Гаврилів. У своїй статті «Поетові сни» науковець зазначає, що «найважливіші параметри, в яких рухається розмова про Г. Тракля в сучасному траклезнавстві – це «світло і тінь, поліхромія і начебто монотонність, Діоніс і Розіп'ятий» (Гаврилів, 2004: 54). Важливий внесок до розуміння творчості австрійського письменника становить реферат К. Чурі. Говорячи про семантику поезії Г. Тракля, автор формулює чотири загальні принципи побудови, на яких ґрунтуються тексти-світи – вірші Тракля, один з яких є «апокаліптичною схемою» (Чурі, 2005: 24). У контексті нашої роботи будуть цікаві міркування щодо постаті Г. Тракля С. Аверінцева – літературознавця, знавця історії християнської культури, біблієста.

У контексті нашої теми варто розглянути праці, присвячені апокаліптичному характеру християнських образів автора. Так, наприклад, австрійський літературознавець В. Шмідт-Денглер присвятив свою статтю аналізу двох рядків вірша «Городок», а саме «Зверху сонце / Хмурніше котиться». Саме ці два рядки, на його думку, наближають Траклеві слова до мови й уявлень Біблії (Шмідт-Денглер, 2005: 39). У модерністському потрактуванні виступає автор у дослідника життя та творчості Г. Тракля Г. Вайхсельбаума.

Мета статті полягає у виявленні та інтерпретації християнських образів у поезії Г. Тракля та з'ясуванні їхнього символічного значення. З цією метою в дослідженні виконуються такі завдання, як з'ясування стану вивченості творчості австрійського письменника в українському та світовому літературознавстві, виявлення основних засад

релігійного світогляду Г. Тракля, розкриття особливостей авторської художньої інтерпретації християнських образів у поетичному доробку письменника.

Виклад основного матеріалу. Творчість австрійського письменника Г. Тракля є недостатньо вивченою в українській германістиці, зокрема з погляду виявлення впливу християнського світогляду на його художню практику, отже, таке дослідження є актуальним.

У своїй статті «Георг Тракль: «poetes maudit» на австрійський манер» С. Аверінцев говорить, що і в німецькомовних країнах, зокрема в Австрії, де увага до особи й творчості Г. Тракля ніколи не згасала, останнім часом спостерігається певна криза. Дослідник критикує М. Гайдегера, котрий неадекватно розуміє поета крізь призму своєї філософії, підганяє його розуміння під свою доктрину, у світлі якої «мудрість поета нагадувала язичницьку архаїку еллінів. Інші поціновувачі й інтерпретатори прагнули стилізувати Тракля під «християнського поета», з деякою наївною буквальною сприймаючи образність його «монаших» метафор. Дехто порівнював його з М. Лютером. Такі різномірні думки виникали не на пустому місці, а спричинювалися справді не простою поведінкою і творчістю поета, що давали привід трактувати його на різний штиб. Туга і самогубство, беззахисність природи «не від світу цього» і загадкові вірші, що «гіпноотично навівали відчуття непроникності в атмосферу, що їх сповивала» – все це спонукало «до співчутливої міфологізації» як особи, так і творів поета. З іншого боку, поетом зайнялися деміфологізатори з їх безжальними й нетактовними поглядами, зокрема, фрейдисти, під пером яких Тракль перетворювався на монстра. Дехто доходив до запитання, чи не кітч, бува, – поезія Тракля?

Хоча Тракль народився у протестанській родині й до кінця своїх днів формально залишався лютеранином, душа його милувалася барочним народним католицизмом. За словами Аверінцева, в конкретній образній тканині Траклевих віршів немає нічого лютеранського. Проте, як стверджує учений, любов поета до католицизму має ще більш глибоку мотивацію: «<...> до медитативних роздумів про середньовічний католицизм як джерело Західної Європи Тракля штовхало те ж, що свого часу й Новаліса, автора книги «Європа, або Християнський світ» (1790), – інтереси, які мовою сьогодення називаються історіософськими».

Далі Аверінцев зауважує, чим визначається специфічний характер Траклевої образності: «Отож, в центрі лірики Тракля, як і пасує «прокля-

тому поету», – парадоксальна тотожність світла і тьми, духовності і святотатства, при цьому тотожність ця розуміється ним як знак історичної чи метаісторичної катастрофи, як есхатологічне знамення Endzeit, «останніх часів» – скажімо, загибелі Європи чи кінця світу. Зрештою, кожен образ має тут три взаємопов'язані функції: по-перше, виявити сакральну символіку споглядальності і аскези; по-друге, намічати інфернальну атмосферу переступання законів і безблагодатної приреченості; по-третє, вказувати на «гіркий час кінця» (Аверінцев).

Поетія Тракля – це медитації, але особливі. Якщо в релігійній медитації увага зосереджена на позитивній сакраментальній реальності, то в поета це поширюється на реальність гріха й недуги. Для Тракля у всьому знак злочину і знак кінця, і він безперервно змушує читача до медитативного споглядання, сповільнюючи й затягуючи цей акт. Цим автор статті обґрунтовує основну рису поетики Тракля: «споглядальне «нанизування» (Reihung) нібито не пов'язаних між собою образів, при якому переважають паратактичні конструкції, називні речення й багатозначно-настроєві конструкції – техніка, вироблена колись давно німецькими поетами XVIII ст., але ґрунтовно перероблена з радикалізмом, властивим тільки для експресіоністської пори.

Важливу для розуміння творчості поета та його внутрішнього світу думку висловлює С. Аверінцев у передмові до збірки власних перекладів Г. Тракля: «Як і він (Рембо), Тракль – «проклятий поет», співець біди й вини, відчаю, недуги й загибелі. Проте в поезії Тракля присутнє й третє – совість, яка не дозволяє забути про втрачену гармонію, воля до спокути, до очищення, хоча б навіть найстрашнішою ціною. Відразу зазначимо, що християнство Тракля – справа непроста <...> Так чи інакше, проте сам поет достатньо переконано, хоча з деякою романтичною розпливчатістю понять, вважав себе позаконфесійним християнином» (Аверінцев, 1989). Автор зазначає, що Траклю «бракувало не почуття розкаяння (і звичайно містичного обдарування), а чесноти надії. Його шлях вів його від переживання власної вини й біди до переживання вини й біди усього приреченого на загибель старого світу» (Аверінцев, 1998).

Навколо релігійності Тракля до цього часу ведуться суперечки. Так, О. Базіль зазначає: «Глумачення спадку Тракля перейшло в руки людей, що об'єдналися у свого роду релігійну общину, «церкву Тракля» – в цій назві нема ані тіні іронії <...> Хтось поміщає протестанта Тракля <...> в лоно католицької церкви, хтось зображає

його життя і творчість у містичному мерехтливому світлі катакомбного християнства. І тих, і інших об'єднує бажання представити Тракля як «homo religiosus», яким він, безумовно, і є, чи, конкретніше, як «християнську людину» (Базіль, 2000: 9–100).

Однак із приводу власне християнської релігійності Тракля висловив сумніви німецький філософ М. Гайдеггер у праці «Georg Trakl. Eine Erörterung seines Gedichtes», розглядаючи поета через призму язичницької архаїки (Heidegger, 1985). Із цими спостереженнями Гайдеггера не погоджується Ж. Дерріда і зазначає, що аргументація філософа, котра доводить, що Тракль не є християнським поетом, «набирає особливо вимучених, а почасти й дуже спрощених форм» (Дерріда, 2006: 315).

В інтерпретації С. Аверінцева творчість Тракля представлена в парадигмі особливої культурно-психологічної формації «les poètes maudits» («прокляті поети»), для якої характерний потяг до позамежового, трансцендентного, потойбічного (інфернального), а також співчуття до народної традиції побожності» (Аверінцев, 1999).

У цій дискусії для нас важливим є те, що релігійні, богошукальні риси метафізики Тракля не піддаються сумніву жодною із сторін. Звичайно, сліди цих рис могли і не проявитися явно і декларативно у його поезії, і тому варто відшукувати їх підтекстово (імплицитно) в образах, що несуть християнську символіку (у нашому випадку – образах хреста, ангела, дзвону).

У пошуках свого Бога в епоху, коли «бог помер» (Ф. Ніцше), Тракль спирається і на засвоєні з дитинства християнські уявлення, і на народні вірування, котрі дивним чином не суперечать один одному, а поєднують і християнське, і язичницьке, притаманне людству з незапам'ятних часів.

Цікаво те, що у своїх творах Г. Тракль звертається до образів австрійського католицизму, хоча сам він походив із протестантської сім'ї і «формально залишався до кінця днів своїх» протестантом. Але, аналізуючи творчість поета, ми не знайдемо навіть натяку на лютеранство, бо «він не був би автентичним виразником австрійської атмосфери, якщо б не вносив у свої вірші у достатку специфічну образність, задану народним католицьким укладом, пам'ятками католицького мистецтва і мрійливими уявленнями про набожність минулих часів». Можливо, саме тому, що гувернантка майбутнього поета, яка брала безпосередню участь у вихованні Тракля, була ревною католичкою та активно пропагувала свою віру малому Георгу, його братам та сестрам, Г. Тракль

віддав перевагу католицьким мотивам та символам у своїх творах.

Отже, «в центрі лірики Г. Тракля – парадоксальна тотожність світла та темряви, духовності та святотатства» (Аверінцев).

Образ ангела. У процесі дослідження спостережено, що у поезиці автора присутні багато типів образів: слухові, нюхові, зорові, тактильні, сензитивні, синестезійні, однак оскільки стилістично Тракль належав до експресіоністської модерністської традиції, значна кількість християнських образів-символів має виразно візуалізований, зоровий характер. Розглянемо символічне наповнення декотрих із них.

Досить вагоме місце в європейській традиції посідає використання поетами християнського образу ангела. Згідно із словником С. Аверінцева, це «безплотні духовні істоти, котрі наділені розумом і вільною волею, створені Богом для того, щоб служити Богу, здійснюючи вічне і радісне свято небесної Літургії, ведучи війну з ворогами Бога, несучи Його волю стихіям і людям» (Аверінцев, 2001: 51). Однак часто, мабуть, через подібність своєї природи з уособленням природних стихій у дохристиянських віруваннях, інтерпретація ангелів, зокрема і в художньому письмі, набуває ширшого значення. Вони, нарівні з Богом, уособлюються із захистом людини. У поетичному просторі Г. Тракля образ ангела набуває амбівалентного характеру – це і уособлення прекрасного, спокійного умиротворення, і водночас уособлення переступу, гріхопадіння.

Так, «церква одноставно сповідує віру в те, що до кожної людини приставлений ангел-охоронець, що супроводжує її на всіх життєвих шляхах» (Аверінцев, 2001: 54).

Однак часто ангели стають уособленням язичницьких, міфологічних уявлень про духів – уособлень стихій природи. Про складність взаємодії двох світів – міфологічного і християнського – в християнській традиції богослов говорить так: «Складнішими є справи з уявленнями про ангелів як розпорядників, управителів і покровителів святих, джерел, хмар і дощів, снігу і граду, небесних сфер, рослин і тварин і т.д. Саме тут була небезпека відродження у дещо перетвореному вигляді пантеону стихійних божеств, демонів і геніїв» (Аверінцев, 2001: 54).

Так, природа Траклевих ангелів розмаїта. Вони постають у звуковій формі, адже музика – це теж божественний дар, у небесних сферах супроводжують Богоматір: «Engel, die vor Mariens Throne singen» (Тракль, 2004: 62), однак семантичною антиномією до звуку є мовчання, проте якщо

воно уособлює умиротворення, то не суперечить звучанню, а підкреслює божественне, коли мир у душі: «Die Seele auch in engelhaftem Schweigen» (Тракль, 2004: 98), у цьому ж значенні тлумачиться янгол у метафорі «...der Ruhe Engel, auf der Schwelle» (Тракль, 2004: 104). Ангел належить до помежівного світу, часто є провідником душі до висот, до очищення, провадить людину до трансцендентного: «Angelen gibt der blonde Lehrer das Geleite» (Тракль, 2004: 104).

Про божественну суть ангелів говорить і колорема блакитного, в авторових текстах у них сині очі: «Eines Engels blaue Mohnaugen» (Trakl, 1998: 39).

Символіка двоїстої природи ангела візуалізується у використанні світлих і яскравих кольорів на позначення його божественної суті («Ein rosiger Engel» (Trakl, 1998: 98), «Die weiße Gestalt eines Engels» (Trakl, 1998: 90) і темних – як уособлення ангела тьми, упалого ангела, демонічної його суті («...ein bleicher Engel...» (Тракль, 2004: 106), «O, der schwarze Engel...» (Тракль, 2004: 232).

Таке полярне потрактування природи ангелів створює образи, що відображають сум'яття душі ліричного героя, вічне відчуття провини, забруднення світлих почуттів гріхом. Відповідно, народжуються яскраві метафори: «Aus grauen Zimmern treten Engel mit kotgefleckten Flügeln» (Тракль, 2004: 118), «Seufzend erblickt sein Bild der gefallene Engel» (Тракль, 2004: 222), «Die kristallen Tränen verdammter Engel» (Trakl, 1998: 114).

Образ Бога і Діви Марії. С. Падевський, пропонуючи класифікацію символів Бога-Христа, в її основу кладе різні аспекти поглядів на Божественну Особу. Христос тут виступає уособленням Слова Божого, образу Божого, Спасителем, Месією, Сином Чоловічим, Страждаючим Слугою Господнім; Дорогою, Істиною, Життям, Суддею, Учителем; Агнецем, Світлом, Сонцем, Храмом та ін. (Падевський, 2001).

У поетичному світі письменника спостерігаємо часте використання різних символічних інтерпретацій центральних фігур у католицько-протестантській традиції – Бога і Божої Матері (Діви Марії). При чому прикметно, що Бог виступає як спасителем, провідником до раю, утішителем, так і може бути розгніваним. Однак теонім Ісус Христос не використовується як його іпостась, для ліричного героя важливішим є не людська, а трансцендентна суть Бога як вершителя, судді, спасителя, отже, частіше зустрічаємо біблійним Gott: «...Daß öffne – irdenen Gebrests Symbol – die Pforte zu der Armut Paradiesen...» (Тракль, 2004: 42), «Schweigsam über der Schädelstätte öffnen sich Gottes goldene Augen» (Тракль, 2004: 118), «In sanfte Augen Gott sich stille

senkt» (Тракль, 2004: 134), «Langt von heiligem Schmerz bezwungen/ Still nach Gottes Brot und Wein.» (Тракль, 2004: 224), «Glühende Schwermut eines zürnenden Gottes» (Тракль, 2004: 276), «Des Heilands schwarzes Haupt im Dornenstrauch» (Trakl, 1998: 42), «Fiebernd saß er auf der eisigen Stiege, rasend gen Gott, dass er stürbe» (Trakl, 1998: 97), «Die Nonne betet wund und nackt vor des Heilands Kreuzespein» (Тракль, 2004: 100).

Натомість Божа Мати часто зустрічається як Марія, її образ пов'язаний із як із заступництвом, чистотою та красою й часто візуалізується через використання колором блакитного, білого, золотого: «Ruht Maria weiß und fein» (Тракль, 2004: 80), «Marie thront im blauen Gewand» (Тракль, 2004: 136), «Ein weißer Engel sucht Marien Heim» (Тракль, 2004: 218).

Образ хреста; хліба та вина. Символіка хреста присутня у багатьох релігіях та міфологіях, від початку він символізував перетин суцього і потойбічного, втілював образ світового дерева. На початках утвердження християнської віри він ще не асоціювався із Христом (етимологічно поняття Хреста навіть повністю з часом співпало з теонімом Христос). Однак, як свідчить енциклопедія міфів світу, його «ранніми християнськими символами були ягня, риби і осел, а не Хрест», тільки з розвитком і утвердженням християнства він «набуває рис тимчасового і стадіального перехрестя, пограничного стовпа в еволюції діалогу між людиною і богом» (Мифы, 1992: 13).

В аналізованих поезіях Г. Тракля зустрічаємо в основному образ хреста на означення страждання, ліричний герой постійно переживає почуття провини, що хрестом лягає на його темну від гріхів душу і невпинно кривавить: «O, wie leise stand in dunkler Seele das Kreuz auf.» (Тракль, 2004: 210), «Blutend Kreuz im Sterngefunkel» (Тракль, 2004: 296).

Часто в контексті загальних тенденцій експресивного мистецтва автор будує образ за законами кіномистецтва, хрест тоді виступає для змалювання певної локації («O, das grünende Kreuz.» (Тракль, 2004: 246), «Das Schweigen verfallener Kreuze am Hügel» (Тракль, 2004: 156), однак стає маркером духовності, культурного християнського простору серед дикої природи.

Дотичними до символу хреста як спасіння, шляху терпіння і мук у християнській традиції є використання образів, що пов'язані з таїнствами євхаристії, – хліба і вина, і часто у художній практиці символізують гріх і покаєння. Однак у Тракля вони мають більш давнє значення, що відсилає читача ще до пам'яті землеробських архетипів.

Християнська традиція у співвіднесенні вина і крові бере початок ще у Старому Заповіті, однак саме Ісус Христос, взявши чашу вина, проголошує: «Це є кров моя» (Мт. 26:28). Вино стає символом кровної спорідненості в єдності духовній. Проте Траклеві вино, а з ним і хліб, що символізує Тіло Господнє та Церкву, набувають більш первісного, пов'язаного із селянським характером – дарами землі: «Saftig grünen Brot und Wein» (Тракль, 2004: 90), «So, Brot und Wein, genährt am Fleisch der Erde» (Тракль, 2004: 94), «Es wohnt in Brot und Wein ein sanftes Schweigen» (Тракль, 2004: 128), «In reinen Händen trägt der Landmann Brot und Wein» (Тракль, 2004: 151], «Und sie schenken den Wein und sie brechen das Brot» (Trakl, 1998: 21).

У традиційно католицькому значенні автор вживає слова хліб і вино на означення співпричасності до Бога у спільній трапезі: «Liebe segnet Brot und Wein» (Trakl, 1998: 19), «...das Abendmahl./ Es wohnt in Brot und Wein ein sanftes Schweigen/ Und jene sind versammelt zwölf an Zahl» (Trakl, 1998: 27), «...Und der Friede der Mahl; den geheiligt ist Brot und Wein / Von Gottes Händen» (Trakl, 1998: 93).

Образ неба і свічки. Образ неба у багатьох культурних і літературних традиціях, що сягають фольклорних, міфологічних часів, асоціюється з місцем перебування Бога та усіх духів, пов'язаних із ним. Однак християнська традиція переосмислює образ неба, згідно із нею «небо і небеса небес» не вміщують бога, взагалі універсум знаходиться в богові, а не бог в якому-небудь місці універсуму», однак «у небесах, котрі можуть бути «розкриті», людині являється «слава Божа» (Мифы, 1992: 599). У Траклевому модерністському світі ліричному герою узріти славу Божу можна через прекрасне, небо візуалізується через яскраво-світлі барви, що спрямовує людину до вершин, підняти погляд до високого, до небес: «In Wolken tönt ein rosenfarbnes Glimmen» (Тракль, 2004: 26), «Die Kinder des Hausmeisters hören zu spielen auf und suchen das Gold des Himmels.» (Тракль, 2004: 118), «Aus Wetterwolken stürzen goldne Sachen» (Тракль, 2004: 144), «Und uns zum Himmel schauend ruhn» (Тракль, 2004: 30), «Hoch im Blau sind Orgelklänge» (Тракль, 2004: 46).

Однак часто небо є ворожим, загрозливим, байдужим до людини, про що свідчить використання наступних епітетів: «Schwarze Himmel von Metall» (Trakl, 1998: 13), «...und der Himmel bleiern und weit» (Trakl, 1998: 21), «Der Himmel ist einsam und ungeheuer» (Trakl, 1998: 25), «Und schwarz schwankt Gottes Himmel und entlaubt» (Trakl, 1998: 35), «ein goldener Kahn/ schaukelt, Elis, dein Herz am einsamen Himmel» (Trakl, 1998: 57).

Небеса і свічка – уособлення природних стихій вогню і повітря. На сакральний вимір свічки у християнстві та традиції її використання в поетичних образах наклалося первісне міфологічне уявлення про стихію вогню як очищення. На рівні із небесами вона символізує сакральний світ. Щодо використання природних стихій у художній творчості, то варто звернутися до творчості французького філософа Г. Башляра. В есе «Митець на службі у стихій» філософ заявляє: «Стихії – вогонь, повітря, земля і вода, що вже давно допомагали філософам уявляти велич світобудови, залишаються і першоначалами художньої творчості. Нехай їхній вплив на уяву здається метафоричним, але як тільки встановлюється істинна відповідність твору до космічної сили елементів, зразу з'являється враження, неначе ми знайшли основу єдності і цілісності всіх сучасних творів» (Большаков, 1998: 7).

Висновки. Здійснюючи огляд та аналіз наукових праць, присвячених творчості Г. Тракля, ми з'ясували, що його творча манера має модерністський характер, а саме експресіоністський та символічний. У ранній період творчості особливо помітний біблійно-християнський вплив, автора цікавлять мотиви страждань та смерті, апокаліптичні мотиви, народження Христа тощо. Вплив на формування Г. Тракля мав один із найяскравіших філософів того часу Ф. Ніцше, однак не в питаннях релігійності. У поезії творів автора часто присутні мотиви провини, каяття і віртуального розгрішення.

Отже, виразна релігійність автора простежується у використанні ним християнських образів-символів, зокрема Ангела, Бога і Діви Марії, хреста, хліба і вина, сакрального блакитного кольору, дзвонів та органу, небес і свічки тощо, котрі засобами метафорики та яскравих епітетів творять унікальний експресіоністсько-символічний художній світ автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. Георг Тракль: «poete maudit» на австрийский манер. URL: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%90/averincev-sergej-sergeevich/georg-traklipo-i-te-maudit-na-avstrijskij-maner>.
2. Аверинцев С. Георг Тракль. Перевод с немецкого и вступление Сергея Аверинцева. ГЕОРГ ТРАКЛЬ – Стихи (Перевод с немецкого и вступление Сергея Аверинцева). *Иностранная литература*. 1989. № 11. С. 171–176.
3. Аверинцев С. С. Георг Тракль: «Poete maudit» на австрийский манер. *Вопросы литературы*. 1999. № 5. С. 196–212.
4. Аверинцев С. С. София – Логос. Словарь. Второе, исправленное издание. Київ : Дух і Літера, 2001. 460 с.
5. Базиль О. Георг Тракль. Челябинск : «Урал LTD», 2000. 393 с.
6. Большаков В. П. Испытание стихиями. *Башляр Г. Вода и грезы: Опыт о воображении материи*. Москва : Изд-во гуманитар. литературы, 1998. С. 3–19.
7. Гаврилів Т. Поетові сни. *Себастьянові сни* / Г. Тракль; [пер. з нім. Т. Гавриліва]. Львів : Класика, 2004. С. 13–20.
8. Деррида Ж. Geschlecht II: Рука Хайдеггера. *Хайдеггер М. Что зовется мышлением?* Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2006. С. 263–315.
9. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х томах / ред. Токарев С. А. Т. 2. Москва, 1992. 719 с.
10. Падевський С. Символи Христа. Львів : Добра книжка, 2001. 110 с.
11. Тракль Г. Себастьянові сни / пер. з нім. Т. Гавриліва. Львів : Класика, 2004. 399 с.
12. Чурі К. Про семантику поезії Георга Тракля. *Ідентичність художнього простору. Георг Тракль у контексті часу, традицій і діалогу культур*. Львів : Класика, 2005. С. 23–35.
13. Шмідт-Денглер В. Тракль. *Ідентичність художнього простору. Георг Тракль у контексті часу, традицій і діалогу культур*. Львів : Класика, 2005. С. 37–48.
14. Heidegger M. Georg Trakl. Eine Erörterung seines Gedichtes. *Unterwegs zur Sprache*. Frankfurt/Main : Neske Verlag, 1985. S. 31–78.
15. Kemper H.-G. Nachwort. *Trakl G. Werke. Entwürfe. Briefe*. Stuttgart : Reclam, Ditzingen, 1998. С. 265–320.
16. Trakl G. Werke. Entwürfe. Briefe. Stuttgart : Reclam, Ditzingen, 1998. 367 с.

REFERENCES

1. Averintsev S. Georg Trakl: «poete maudit» na avstriyskiy maner [«poete maudit» in Ausrian manner]. URL: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%90/averincev-sergej-sergeevich/georg-traklipo-i-te-maudit-na-avstrijskij-maner>.
2. Averintsev S. Georg Trakl. Perevod s nemetskogo i vstuplenie Sergeya Averintseva. Georg Trakl – Stihi (Perevod s nemetskogo i vstuplenie Sergeya Averintseva) [Georg Trakl – Poems]. *Foreign literature*. 1989. № 11. P. 171–176. [in Russian].
3. Averintsev S. S. Georg Trakl: «Poete maudit» na avstriyskiy maner [«Poete maudit» in Ausrian manner]. *Questions of literature*. 1999. № 5. P. 196–212. [in Russian].
4. Averintsev S. S. Sofiya – Logos. Slovar. Vtoroe, ispravlennoe izdanie [Sofiya – Logos. Dictionary. The second, revised edition]. Kyiv : Duh Litera, 2001. 460 p.
5. Bazil O. Georg Trakl [Georg Trakl]. Chelyabinsk : «Ural LTD», 2000. 393 p. [in Russian].
6. Bolshakov V. P. Iskushenie stihiyami [The temptation of the elements]. Bashlyar G. Water and Dreams: An Essay on the Imagination of Matter. Moskva : Publishing of humanities literature, 1998. P. 3–19. [in Russian].

7. Havryliv T. Poetovi sny [Poet dreams]. Sebastian's dreams / G. Trakl; [translation from German from T. Havryliv]. Lviv : Klasyka, 2004. P. 13–20.
8. Derrida Zh. Geschlecht II: Ruka Haydeggera [Geschlecht II: Heidegger's Hand]. Heidegger M. What is called thinking? Moskva : Publishing house «Territory of the future», 2006. P. 263–315.
9. Mify narodov mira [Myths of the world]. Encyclopedia in 2 volumes / ed. Tokarev S. A. V. 2. Moskva, 1992. 719 p. [in Russian].
10. Padevskiy S. Simvoly Hrysta [Symbols of Christ]. Lviv : Dobra knyzhka, 2001. 110 p.
11. Trakl G. Sebastyanovi sny [Sebastian's dreams] / [translation from German from T. Havryliv]. Lviv : Klasyka, 2004. 399 p.
12. Churi K. Pro semantyku poeziyi Georga Traklya [About the semantics of the poetry of Georg Trakl]. The identity of the art space. Trakl in the context of time, traditions and dialogue of cultures. Lviv : Klasyka, 2005. P. 23–35.
13. Shmidt-Dengler V. Trakl [Trakl]. The identity of the art space. Trakl in the context of time, traditions and dialogue of cultures. Lviv : Klasyka, 2005. P. 37–48.
14. Heidegger M. Georg Trakl. Eine Erörterung seines Gedichtes. Unterwegs zur Sprache. Frankfurt/Main : Neske Verlag, 1985. S. 31–78.
15. Kemper H.-G. Nachwort. Trakl G. Werke. Entwürfe. Briefe. Stuttgart : Reclam, Ditzingen, 1998. C. 265–320.
16. Trakl G. Werke. Entwürfe. Briefe. Stuttgart : Reclam, Ditzingen, 1998. 367 c.

Галина КАСПІЧ,
orcid.org/0000-0001-5834-7961
викладач вищої категорії
Технологічно-промислового коледжу
Вінницького національного аграрного університету
(Вінниця, Україна) *kafedra-lit@ukr.net*

БІБЛІЙНІ МОТИВИ ТРАГЕДІЇ «РОЗП'ЯТТЯ» ВАЛЕРІЯ ГЕРАСИМЧУКА

У статті проаналізовано христологічні мотиви трагедії «Розп'яття» Валерія Герасимчука як матеріал для творчої полеміки та «паралельних Євангелій». Розглянуто нові інтерстудальні рівні: людиноцентричний інтелектуалізм українського Розстріляного Відродження та дисидентський пафос українського шістдесятництва. Зазначено, що біблійний текст є прецедентним не лише для драми «Розп'яття». До осягнення Біблії автор звертається і в інших творах. Євангельська історія розп'ятого на Голгофі Ісуса стає лейтмотивом для драми «Андрей Шептицький».

Ключові слова: трагедія, актор, п'єса, драматург, мотиви, сцена, код.

Halina KASPICH,
orcid.org/0000-0001-5834-7961
Teacher of the Highest Category
Technological and Industrial College
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia, Ukraine) *kafedra-lit@ukr.net*

LIBRARY MOBILES OF “RELAXING” TRAINING CHURCH VALERIIA HERASYMCHUKA

The article analyzed the christological motives of Valery Gerasimchuk's tragedy “Crucifixion” as a material for creative polemics and “parallel gospels”. New intermediate levels are considered: human-centered intellectualism of the Ukrainian Shuttle Revival and dissident pathos of the Ukrainian sixties. The relevance of these contexts for Valerii Gerasimchuk himself proves his reflections – miniatures of “Umbilized Petals” with a genre subtitle “Thoughts on Literature”. In these thoughts, we also have a symbolic chain of events in the drama “Crucifixion”: arrest-trial-repression-post-mortem rehabilitation of its main character. This version is lined with tragic experiences of almost two millennia. Deployed new author meanings are talentedly implanted in the text.

The intertextuality of the work amplifies numerous examples of symmetry and parallel, skillfully built plot styles. Notable here is an analogy with the well-known novel by M. Bulgakov “Master and Margarita”, in which the author abundantly replicates the twins, placing them in the Moscow and Yarmalam Chronotopes.

In the drama, the author creates images of two Mari. The two-dimensional symmetry of Mary's “Crucifixion” in traditional Christian stories rests on the opposition – the convergence of Mary's images – the mother of Jesus Christ (the Mother of God) and Mary Magdalene, who became his student and follower. Valery Gerasimchuk simulates artistic reality, in which the connotation of these images is redefined in a new semantic-aesthetic key. The mother of Jesus of Mary in p'si does not correspond to the image of Mary Magdalene, but the image of the girl Mary, in love with one of the main characters of the work.

The collective narrator in the drama “Crucifixion” is emotionally and spontaneously represented by many “witnesses”, whose mouths created another evangelist as a special virtual witness of events at Calvary. Biblical text is a precedent not only for the analyzed drama. The author resorts to the comprehension of the Bible in the play “Andrei Sheptytsky”, where the gospel history of the crucified on Calvary of Jesus becomes a leitmotif.

We note that Valery Gerasimchuk plays “The Crucifixion” in an obvious semantic and culturological parallel between various subordinate cultures and broad contexts – the Jewish times of the execution of Jesus Christ and the Ukrainian 20th century. In the text, these parallels are not marked, because for them the space of the reader's imagination and verbally-shaped associations is left to them.

Key words: tragedy, actor, play, playwright, motives, scene, code.

Постановка проблеми. Сакральна тематика для української материкової літератури II половини XX ст., на відміну від її діаспорного відгалуження, не була органічною і пріоритетною через зрозумілі причини. Радянською добою планомерно підривалися довіра до церкви та її моральний авторитет у суспільстві.

І якби не драматургія української діаспори, впродовж XX ст. просякнута органічною релігійністю, традиція релігійної драми в українському контексті виявилася би дискретною.

Натомість українська драматургія кінця XX – початку XXI ст. до біблійної тематики та проблематики виявляє стійкий інтерес. Тут можна вибудувати цілий типологічний ряд, оформлений п'єсами Олега Гончарова «Сім кроків на Голгофу», Івана Андрусяка «Правитель рептилій», Лідії Чупіс «Страсті за Юродивим» та «Плач над Юдою», Анатолія Дністрового «Учитель», Олександра Чиркова «Проклятий» тощо. У цей ряд органічно вписується і трагедія Валерія Герасимчука «Розп'яття».

Мета статті – охарактеризувати христологічні мотиви трагедії «Розп'яття» Валерія Герасимчука.

Виклад основного матеріалу. На сцені жодного разу не з'являється головний герой – Ісус Христос: всі події, центром яких він є, відбуваються через розповіді інших учасників дійства. Це частково нагадує нам античну трагедію, в якій основна дія відбувалася за лаштунками, а персонажі-актори на сцені, так само як і Хор, лише сповіщали глядачів про те, що в певну мить відбулося.

Юдейське місто Єрусалим у тексті п'єси названо «містом євусеїв», в якому на момент приходу туди Ісуса Христа давно вже забули про правду, праведність і святість: «Куди не кинься – здирство і насилля, / грабіж, обман, неправда і порок». Навіть у першій прологовій сцені єрусалимські придверні цинічно відбирають у Жебрака і Сліпого Пророка останню хлібину, яку згодом нахабно з'їдять самі. Занурене у всі земні гріхи місто, так само, як і в біблійному тексті, чекає на Месію, а тому персонажі вже на початку дії розділені на дві полярні групи: на тих, хто жадає визволення від жебрацтва і душевної нищості, та тих, кому кортить зберегти свої привілеї, навіть якщо для цього доведеться фізично позбутися Месії. Умовно моделюючи два протилежні «табори», автор намагається створити між ними поле інтелектуальної напруги, наслідуючи українську літературну традицію «драми ідей».

В. Герасимчук у п'єсі створює стійку систему двійників. У цьому проявляється особливий «код

двійництва», властивий українській драматургії постмодернізму.

Є двійник і в головного персонажа, не являючись на сцені: це Сліпий Пророк, і його присутність у дійстві постає слабким відблиском Слави та діянь Ісуса Христа. Не випадково єрусалимці оточують Сліпого Пророка, між собою називають його «провидець», уважно слухають його проповіді та застерігають, щоб він говорив тихіше, бо у місті «тьма-тьмуца» донощиків, і через їхні наклепи постійно заарештовують різних людей. Міфічні уявлення щодо пророків як «надлюдей», вкладені в уста юнака Навина, насамперед, базуються на актуальних для українського національного міфу концептах «незалежність» («*Ти сам!.. Ти можеш сам усе рішати!*») та «мрія про волю» («*Мені твоє життя здається раєм...*»). До того ж абстрактний образ пророка пов'язується для звичайної людини з особливою «маркованістю» – наділеністю чарівним поясом (міфопоетичним реквізитом чарівної казки):

«Навин (здивовано)

*Пророки ж, кажуть, братія заможна –
У вас є особливі пояси».*

На таку репліку Сліпий Пророк реагує лишень іронічною посмішкою, одразу деструктуруючи семантику поясу як статусного, царського елемента вбрання та переводячи акцент на просту жебрацьку атрибутику – пасок, який підтримує одягу голодної людини:

*«...Без пояса пророкові не можна,
Та ще коли три дні не поіси...».*

Як бачимо, В. Герасимчук органічно єднає різні інтертекстуальні контексти, легко переходячи з одного семантичного поля в інше, отже, смисл його словесної гри буде різним для «посвяченого» (інтелектуального, культурно та релігійно обізнаного) та звичайного (профанного) реципієнта.

Закономірно, що в будь-якій юрбі обов'язково є донощик, і він у тексті В. Герасимчука докладає великих зусиль, аби Сліпого Пророка, помилково прийнятого людьми за Месію, Первосвященик виштовхав за міську браму Єрусалиму.

Щоправда, трохи згодом з'ясовується, що Первосвященик лишень удає, що боїться проповідей Сліпого Пророка, адже вже чув про «нового Месію» – Ісуса із Назарета, який поводить себе абсолютно мирно, п'ятий день «навчає притчами народ», «а ще зціляє біля синагоги / сліпих, оглухлих і слабих на ноги». Проте заклик Законника гнати цього юнака назад, у Назарет, та порадити йому жити мирно, в принципі, не має сенсу. Як виявляється, Первосвященик посвячений у таємне рішення синедріону, прийняте задовго

до приснопам'ятних великодніх подій 30-х років нової ери: «Е, ні! Ісуса ще два роки тому / синедріон забити ухвалив». Палач таким чином чатує на свою жертву і хоче увійти в історію, виконавши ухвалу синедріону.

Безумовно, тут драматург значно відхиляє перипетію від її євангельського прототексту, пропонуючи авторські підсилення відомої колізії та поглиблюючи інтелектуальний розрив між двома «таборами» єрусалимців. Між цим «таборами» виникає ціла низка «серединних» людей, які сприймають страти «сто разів на рік» як розваги, втілюючи своїм існуванням відоме гасло давньоримського плебсу «Хліба й видовищ!», актуальне для синдрому натовпу всіх часів і народів.

Саме втілена філософія «хліба й видовищ» перетворює народ на юрбу, позбавлену моральних та громадянських орієнтирів. Яскравим прикладом такого персонажа-медіатора між владою та простими єрусалимцями виступає Тесля, якому доручено витесати важкого хреста, що на ньому розпинатимуть Месію. Ми не можемо запідозрити цього чоловіка в симпатіях до провладної верхівки Єрусалиму: він в'їдливо, з певною огидою, розповідає, як вночі до нього «нечистий» прислав законника із особливим дорученням. Непряме змалювання образу Законника вустами Теслі має виключно негативні конотації: він «лютий, як звірота», на його нічні крики «собака – навіть той сховався вкучу! / А мене ж пес дорослий, не щеня!».

З огляду на двотисячолітній досвід репресивних держав абсолютно зрозумілий тваринний страх Теслі – «це ж не інакше, як з'явивсь по душу!» (тут тонкий інтертекстуальний натяк на з'яву Диявола-Мефістофеля по душу Фауста) – і його готовність виконати будь-яке доручення репресивної влади, коли стає зрозумілим, що Законник сьогодні заявився не по нього, а просто «прибіг замовити хреста». Дуже цікаво обіграно мотив «продажу душі»: другорядний персонаж Тесля переконаний, що йому вдалося уникнути такого запроданства, адже його душу, власне, ніхто і не вимагав. Проте насправді таке гендлярювання душею відбувається поза волею цього персонажа, адже саме його руками буде виготовлено хреста для мук Месії.

Тесля з великою радістю побачив би на цьому хресті і самого Пілата, і навіть «зверхника» – імператора. Філософія Теслі проста, йому насправді байдуже, кого саме розпинатимуть на виготовлених ним хрестах, аби з цього був практичний особистий зиск: «Хай і його. Яка мені різниця... / Було б вино і їжа до вина», «Тому нікуди краще не ходити, / хрести робити і властям годити».

Таким чином, з євангельської мотивної канви виключається елемент помилкової випадковості у страті Месії – натомість вона тлумачиться як заздалегідь спланований крок, інспірований тоталітарною владою і втілений за допомогою її суспільних структур та морально зубожілих adeptів, а також за мовчазної згоди людей, які незчулися, як перетворилися з народу на юрбу. З огляду на дату створення тексту п'єси (23.X.1988–22.I.1990), зазначену у збірці «Сповідь», можемо припустити, що проблема згубної ролі тоталітарних режимів у локальній та планетарній історії була актуальною для В. Герасимчука ще на межі 1980–1990-х рр.

А це означає, що абсолютно правомірно розглядати у драмі «Розп'яття» ще й нові інтертекстуальні рівні – людиноцентричний інтелектуалізм українського Розстріляного відродження та дисидентський пафос українського шістдесятництва. Актуальність цих контекстів для самого В. Герасимчука доводять його розмисли-мініатюри «Оббиті пелюстки», що мають жанровий підзаголовок «Думки про літературу»: «Говоримо «літературний процес», а насправді маємо арешти письменників, судилища, розстріли, заслання, тюрми, психологічні лікарні, «чорні списки» із забороною не те, що друкувати твори літераторів, а й згадувати їхні імена. Маємо жорстокі переслідування і репресії митців (із глузливою посмертною реабілітацією «незаконно репресованих»), а все одно говоримо «літературний процес». Ні, той процес, який відбувається в нашому красному письменстві, має відношення, скоріше, до юриспруденції, ніж до літератури» (Герасимчук, 1991: 395). По суті, маємо в цьому міркуванні і символічний подієвий ланцюжок драми «Розп'яття»: арешт – судилище – репресія – посмертна реабілітація її головного персонажа. І на цю версію нашаровується трагічний досвід майже двох тисячоліть.

Має рацію В. Просалова, коли стверджує, що «уведення в новостворюваний текст інтертекстуальних компонентів служить засобом згортання інформації тексту-попередника, а в новому – засобом актуалізації його смислових полів, що призводять до виникнення нового міжтекстового смислового простору» (Просалова, 2015: 8). У п'єсі «Розп'яття» ми бачимо, як інформативні та аксіологічні поля біблійного прецедентного тексту зазнають суттєвої редукації, натомість розгортаються нові авторські смисли, дуже талановито імплантовані у підтекст.

На користь інтелектуальності твору свідчать численні приклади симетрії та паралельних

сюжетних ходів, змонтовані настільки вправно, що майже не відчуються «шви» та декларації-паралелі. Тут запрошується аналогія з відомим романом М. Булгакова «Майстер і Маргарита», в якому автор рясно тиражує двійників, розташовуючи їх у московському та ершалаїмському хронотопах.

У «Розп'ятті» В. Герасимчука сцені доносів на Ісуса відповідає сцена доносів на простих людей перед єрусалимською брамою: в цій картині Донощик зводить рахунки з тими, хто особисто йому не подобається, озвучуючи цинічні наклепи на містян та закликаючи лжесвідків підтвердити його брехливі заяви. Надто впізнаваними тут є алюзії на криваві сталінські репресії. Таким чином, підтекстово мовби розгортається паралель між Єрусалимом та Україною і, відповідно, контекстуальний альянс між Римом та Москвою. Тридцять років нової ери в Єрусалимі стають художньою проекцією 30-х рр. ХХ ст. в Україні, їхньою матрицею, першою «репетицією», а закони репресивної машини, сформовані у корчах Римської імперії, актуалізуються в репресіях сталінської епохи. Ця сцена є також і своєрідною «репетицією» кривосвідчень проти Ісуса Христа, вона коротка і влучна – лише кілька сторінок, а підготовка «основної» версії «знеславлення» справжнього Месії займає велику частину п'єси, і задум підступно привести Христа до публічної страти доручено реалізувати саме Донощику, який вербуватиме кривосвідків, візьме на підмогу фарисеїв, налаштує людей проти Господнього Сина, бо *«коли хтось хоче знищити провидця – / ослаблює його в людських очах»*.

Драматург створює і образи двох Марій. Двоїста симетрія щодо Марії у традиційних християнських сюжетах тримається на протиставленні-зближенні образів Марії – матері Ісуса Христа (Богородиці) та Марії-Магдалини, яка стала Його ученицею та послідовницею (за різними апокрифічними і художніми версіями – сестрою, дружиною, коханкою).

В. Герасимчук моделює художню реальність, в якій конотацію цих образів переосмислено в новому семантико-естетичному ключі. Матері Ісуса Марії у п'єсі відповідає не образ Марії-Магдалини, а образ дівчини Марії, палко закоханої в одного з головних персонажів – Завада. Але батько Марії категорично відмовився віддати свою дочку за цього бідного юнака, шукаючи для неї кращої партії:

З тих нір Марія тільки і хворіє.

Із кожним днем згасає і хиріє.

То плаче, то мовчить, немов німа.

Тепер уже лиця на ній нема.

Вона лежить...

Згодом за трагічним збігом обставин батько загинув, і в його смерті безпідставно звинувачують Завада. Брат Марії Навин запрягнувся вбити батькового кривдника і полює на нього. Сама ж Марія чекає свого коханого і від любовного болю втрачає розум і починає повільно вмирати. Її порятунок може бути посланий тільки з небес – пришестя Месії мало би принести їй одужання, задля якого брат готовий на все:

Та зараз я сестру не кину хвору.

Я мушу віднести її на гору.

... Там – біля храму – на горі Марії

Повинно статись чудо для Марії...

Образ Марії, сестри Навина, є перелицьованим євангельським образом Марії Магдалини. Якщо остання традиційно сприймається як грішниця, душа якої була спустошена до зустрічі з Ісусом, то Марія, сестра Навина, постає праведницею, яка не зраджує своє платонічне кохання. Якщо Марія Магдалина у самоусвідомленні постійно займає активну позицію, то Марія, сестра Навина, виступає лише пасивною жертвою фатальних обставин. Зрештою, Марія Магдалина лишається жити після страти свого Учителя, а Марія, сестра Навина, вмирає майже синхронно з Месією, так і не дочекавшись зцілення своєї душевної хвороби. Навіщо В. Герасимчук робить таке художнє перелицьовання?

Ризикнемо припустити, що естетична свідомість кінця 1980-х – початку 1990-х рр. тотально не була готова до повноцінного сприйняття образу Марії Магдалини як позитивного, взірцевого та гідного наслідування. Рахуючись із цим, чутливий до суспільного запиту драматург, можливо, прагне обійти «гострі кути» євангельської образності (блудниця, навіжена, «порочна святість») і створити естетичну альтернативу, базовану на зрозуміліших концептах виключно позитивної конотації (закохана жінка, вірність, «цнотливе мучеництво»). Через це сам новостворений образ суттєво втрачає в художності та імпаکت-факторі, але з огляду на його пасивність/стабільність набуває здатності центрувати інші цікаві текстові паралелі.

Так, наприклад, те, що Завада вважають убивцею, є наслідком кривосвідчення проти нього: один зі свідків загибелі Ахава, батька Марії та Навина, обмовив Завада і приписав йому навмисне убивство, хоча насправді це був нещасний випадок: у такий спосіб породжується естафета зла. Завад мовби приречений її продовжувати, хоча все його людське ество пручається тій зрадницькій функції, яку на нього покладає Донощик.

І хоч як би Сліпий Пророк не закликав Навина «простити чоловіку» ненавмисне вбивство, юнак неблаганний, оскільки має тверде переконання, що «кров людська змивається одвіку / лиш кров'ю того, хто її пролив». Прощення Навином Завада, якби воно відбулося, могло би бути передвістям прощення Пілатом Ісуса. Але обидві колізії розвиваються у зворотному напрямі, і драматург точно підкреслює, що вони запаралелені та взаємозалежні. Скажімо, коли Сліпий Пророк розповідає Заваду про місцеві новини, він урівнює обидва сюжети – євангельський та мирський:

Завад (до Сліпого Пророка)

Ще розкажи щось...

Сліпий Пророк

Що розповідати?..

Народ все йде Месію повідати.

Та ще шукає вбійника Навин.

А більш немає начебто новин.

Ці сюжети знову перетинаються, коли Законник, Донощик та Первосвященик схиляють Завада кривосвідчити на Христа. Завад до останнього пручається, згадує про дива, які сотворив Спаситель, відмовляється брати гріх на душу. Здається, йому навіть відкривається історичний шанс дорівнятися до Христа, а не до Пілата, адже за гріх убивства так само розпинають на хресті. Проте страх зустрітися з братом своєї нареченої бере над юнаком верх, і він таки погоджується на згубний крок. У такий спосіб тиражується мотив запродавства душі, базований на особистих фобіях та упередженнях.

Коллективний наратор у драмі «Розп'яття» емоційний і строкато представлений багатьма «свідками» – це Жебрак, Сліпий Пророк, кілька чоловіків і жінок, Натовп і його розмиті персоналізації («Хтось із натовпу»), Схоплений, Законник, Навин, Завад, Старший Прочанин, Молодший Прочанин, Тесля, Біснுவатий. Конгломерат мініюповідей «свідків» задає жанрову інтенцію твору на «паралельне» Євангеліє. Дається взнаки хронологічна препозиція п'єси активному розвитку постмодерної української драматургії, яка трохи згодом впевнено опанує в євангельському контексті суто постмодерністські модули «псевдо-» та «квазі-» (це п'єси І. Андрусика «Правитель рептилій», О. Гончарова «Сім кроків на Голгофу», А. Дністрового «Учитель»). В. Герасимчук вустами колективного оповідача-свідка мовби створює ще одного євангеліста, сам стаючи особливим віртуальним свідком пріснопам'ятних подій на Голгофі. Тут логічно згадати зауваження Н. Фрая, що «Біблія є ключовим елементом у нашій власній образній традиції, хоч щоб на про-

це не здавалось і як би ми до неї не ставились» і що «навіть не фахівець із біблієзнавства має звертати увагу на існування Біблії та її релевантність» (Фрай, 2010: 19).

Біблійний текст є прецедентним не лише для проаналізованої драми «Розп'яття». Оскільки «прецедентні тексти дають зразки, слугують критеріями оцінки, стимулюють власне естетичні рішення мовленнєвої особистості, окреслюють інвентар художніх прийомів, гідних наслідування» (Караулов, 2010: 230), В. Герасимчук вдається до осягнення Біблії як прецедентного тексту і в інших творах.

Євангельська історія розп'ятого на Голгофі Ісуса стає лейтмотивом і своєрідним «прецедентним текстом» для його драми «Андрей Шептицький»: на початку п'єси Владика (греко-католицький митрополит Андрей Шептицький) починає марити, «йому вчуваються якісь дикі голоси (так, начебто у давній Іудеї натовп кричить: «Розіпніть! Розіпніть його!»)», «я бачив, як Ісуса бичували. / А ті, що мали персні іменні, / Йому в лице плювали! / і мені...»); постійно виринають алюзії на паству-отару та проводиря («я чесно тут беріг свою отару, / яку було доручено мені», «як пастир я і стану в оборону», «а я ягнят беззахисних спасаю / і лист до Риму про вовків писав», «Владико, допоможіть у наш хлівець / загнати нерозумних тих овець», «пастух не завжди може вбити вовка, / та він повинен зберегти овець!»), а також на ганебний стовп розп'яття («припнути до ганебного стовпа / еліта вміє, хоч вона й тупа»); юдейський натовп персоналізується у шляхтичів, панянок, москвофілів, начальника жандармського управління Галичини Мезенцова, польського генерала, генерала Червоної Армії, офіцера абверу Коха, енкаведиста. Марення митрополита, коли перелічені персонажі-кати з'являються до нього водночас, є прямою калькою з євангельської сцени, що передує страті Ісуса: кожен потенційний кат виставляє Андрію Шептицькому власний «рахунок», через який його треба засудити і стратити («добити»): «про русинів скрізь трубив», «націоналістом був» (Мезенцев), «хлопів отих, побитих за підпали, / він лікував, сховавши у підвали», «і заступався по якійсь хвилині / за православні храми на Волині» (польський генерал), «відкрив лікарню біднякам», «збирав продукти східнякам», «підтримував ОУН, УПА, УГА» (енкаведист), «заступався за євреїв / і вимагав цього й від ієреїв» (Кох).

У мотивному коді ненависті представників різних окупаційних влад і режимів до всіх українців та до їх окремого героя-пророка відображено «минулий колоніальний статус України як «амо-

ральне явище»», без усвідомлення цієї аморальності, на думку О. Юрчук, «неможливо позбутися амбівалентної свідомості й виробити розуміння колоніального минулого як такого, що потребує деконструкції та реінтерпретації» (Юрчук, 2013: 18).

Актуальна для героя реальність (останні дні його життя) та реальність, що прийшла у маренні (Голгофа), в деякі моменти п'єси мовби розчиняються одна в одній, тому головний герой не думає про Голгофу, а відчуває себе присутнім на ній, не проводить мисленнєві паралелі, а зримо бачить Хрест, залитий кров'ю, фізично відчуває на своєму обличчі віртуальні пювки та «*грязь із-під копит*», чує загрозливі голоси і розмірковує про новітніх Пілатів. Контамінація обох реальностей для головного персонажа створює нову, паралельну реальність, в якій він промовляє поетичною мовою вже відоме нам кредо Бога християн – «*Я просто мусив разом з тими бути, / кого весь час*

принижують і б'ють», адже загальновідомо, що на заході Римської імперії християнство набувало стрімкого поширення саме через те, що Ісус був Богом бідних і знедолених, на відміну від римських богів, які обслуговували імператорській культ.

По суті, В. Герасимчук п'єсою «Розп'яття» проводить очевидну смислову та культурологічну паралель між різними покордонними культурами і широкими контекстами – юдейським, часів страсти Ісуса Христа, та українським, ХХ ст. У такій паралелі виникають стійкі пари образів: Пілат/каральні органи тоталітарного режиму, Ісус/український народ, Марія/мати, що оплакує жертв режиму. Тільки в «Розп'ятті» ці паралелі не марковані у тексті, бо для них залишено простір читацької уяви та словесно-образних асоціацій, а у драмі «Андрей Шептицький» вони вже явлені у самому тексті, проте теж активують майже безмежний історико-культурний контекст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герасимчук В. Оббиті пелюстки: Думки про літературу. Поезія, драматургія, проза. Київ : Радянський письменник, 1991. С. 394–411.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность : монография. Изд. 7-е. Москва : Изд-во ЛКИ, 2010. 264 с.
3. Просалова В. Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2015. 154 с.
4. Фрай Н. Великий код: Біблія і література : монографія / пер. з англ. Львів : Літопис, 2010. 362 с.
5. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 224 с.

REFERENCES

1. Herasymchuk V. Obbyti peliustky: Dumky pro literature. Poeziia, dramaturhiia, proza. Kyiv : Radianskyi pysmennyk, 1991. P. 394–411 [in Ukraine].
2. Karaulov Yu. N. Russkij yazyk i yazykovaya lichnost': monografiya. Izd. 7-e. Moskva : Izd-vo LKI, 2010. 264 p. [in Russian].
3. Prosalova V. Intermedialni aspekty novitnoi ukrainskoi literatury : monohrafiia. Donetsk : DonNU, 2015. 154 p. [in Ukraine].
4. Frai N. Velykyi kod: Bibliia i literature : monohrafiia / per. z anhl. Lviv : Litopys, 2010. 362 p. [in Ukraine].
5. Yurchuk O. U tini imperii: Ukrainska literature u svitli postkolonialnoi teorii : monohrafiia. Kyiv : VTS «Akademiia», 2013. 224 p. [in Ukraine].

Катерина КИСЕЛЬОВА,
orcid.org/0000-0001-6530-4580
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
(Миколаїв, Україна) katemanager@yahoo.com

ЕНАНТІОСЕМІЯ В МОВЛЕННІ ДОКТОРА ХАУСА

У статті подається погляд на комічну метафору як засіб створення сарказму в мовленні доктора Хауса. Ключовим є бачення метафори як механізму зміни оцінки. Зміна оцінної семантики метафор персонажа досліджується крізь призму явища енантіосемії. Метафорична енантіосемія розглядається як така, що набуває оказіонального, контекстуального характеру. Контекст може нейтралізувати пейоративну і меліоративну оцінку і навпаки, нейтральна оцінка може в контексті трансформуватися в пейоративну або меліоративну. Аналізуються меліоративні та пейоративні метафори в мовленні персонажа.

Ключові слова: комічна метафора, сарказм, енантіосемія, оцінка, меліоратив, пейоратив.

Kateryna KYSELYOVA,
orcid.org/0000-0001-6530-4580
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology
of Petro Mohyla Black Sea National University
(Mykolayiv, Ukraine) katemanager@yahoo.com

ENANTIOSEMY IN DR. HOUSE'S SPEECH

The article views a comic metaphor as a means of creating sarcasm in Dr. House's speech. A change in evaluative semantics of his metaphors is studied in the light of enantiosemy. Metaphoric enantiosemy is treated as that of an occasional and contextual character. Meliorative and pejorative metaphors in the character's speech are analyzed.

A comic metaphor as a projection of a word meaning onto an object with which it does not correlate is one of the basic methods of creating a comic effect. A comic metaphor takes words and phrases out of their common contexts and places them in new language situations. A comic effect is achieved due to the potential communicative polysemy of such words and phrases and the possibilities of their metaphorisation. This allows to build remote accidental connections according to the speaker's individual experience, thus revealing the nature of the metaphorical contrast – its ability to combine the uncombinable.

The article presents a view on metaphor as a mechanism of changing evaluation. A polar change of evaluation through the metaphorical analogy creates the effect of metaphorical enantiosemy. The motivation for some metaphorical meanings is in the context: the context is not only capable of intensifying the evaluative component in the metaphor semantics but also of changing it. Thus, the context can neutralize the pejorative or meliorative evaluation as well as make the neutral evaluation pejorative or meliorative. These changes in the evaluative semantics of metaphors are known as emotional-evaluative enantiosemy.

A significant role in achieving enantiosemy is that of ironical word usage, associations and emotions. The article is aimed at studying enantiosemy in the comic metaphors in Dr. House's speech which contribute to the sarcastic effect. The paper presents meliorative and pejorative metaphors in Dr. House's speech with extensive explanation of their semantics and the role of context in the change of the evaluative semantics. Dr. House's joking is the result of the work of that area in the brain which is responsible for comparison and analogy. The same area in his brain is in charge of diagnosing and of his ironic attitude to death. House's love and aptitude for metaphors is his unique, individual feature that makes him stand out among others. He is able to dissect a problem by means of metaphorical scalpels, which enables him to see certain things better and analyze them more efficiently than his colleagues. Most of Dr. House's sarcastic jokes are based on the symbiosis of two absolutely different components, whose unexpected similarity leads to a comic effect.

Key words: comic metaphor, sarcasm, enantiosemy, evaluation, meliorative, pejorative.

Постановка проблеми і аналіз досліджень. Комічна метафора як перенесення значення слова на об'єкт, з яким воно не співвідноситься, є одним із базових прийомів створення комічного ефекту.

Без неї не обходяться й у повсякденному спілкуванні. У комічній метафорі слова і фрази, вирвані зі звичного для них контексту, починають працювати в нових, незвичних мовних ситуаціях. Проте

під час найближчого аналізу виявляється, що їх використання є надзвичайно логічним, і в такий спосіб мовець висвітлює до цього нерозкриті можливості вживання цих одиниць мови. Комічний ефект використання звичайних слів пов'язаний, насамперед, із можливостями їхньої метафоризації та з їхньою потенційною комунікативною багатозначністю. Комізм створюється завдяки окремим словам при їх різному скріпленні, набутті ними додаткового комічного забарвлення в комічному середовищі, при непорозуміннях, що виникають під час діалогів і взаємних реплік (Вовк, 1986: 74). Тут повною мірою виявляється здатність метафори встановлювати далекі, випадкові зв'язки, які зумовлені індивідуальним досвідом і суб'єктивною свідомістю мовця. У такий спосіб виявляється природа метафоричного контрасту: метафора здатна зближувати об'єкти, які, на перший погляд, перебувають далеко один від одного, створюючи «метафоричний сюрприз» від їх контакту (Арутюнова, 1990: 20).

Незважаючи на чималий інтерес лінгвістів до метафори, цей феномен ще не можна назвати до кінця вивченим. Багатоаспектна природа цього явища дає змогу розглядати його в різних площинах, зокрема, недостатньо розкритим залишається функціонування метафори як механізму зміни оцінки, що привело до виникнення поняття метафоричної енантіосемії. Саме цей аспект є домінуючим поглядом на метафору в цій статті.

Іронія, в будь-якому своєму прояві, є основним й обов'язковим елементом комічної метафори. Особливістю створення комічної метафори є те, що основне значення зумовлює появу метафоричного значення, що служить базою для оцінної семантики метафори. При цьому мотивування деяких метафоричних значень, обґрунтування їх оцінної специфіки варто шукати в контексті. В умовах контексту оцінність у семантиці метафори може не тільки інтенсифікуватися, але й піддаватися варіюванню. Контекст може нейтралізувати пейоративну і меліоративну оцінку і навпаки, нейтральна оцінка може в контексті трансформуватися в пейоративну або меліоративну. Джерелом модифікації оцінного значення стає перебудова значення метафори в контексті. У таких випадках слово, що позначає певний об'єкт дійсності, піддається двоярусній семантичній зміні: відбувається актуалізація емоційно-оцінного компонента значення і заміна знака цього компонента на протилежний або нейтральний (Вольф, 1979: 278).

Основними типами модифікації оцінної семантики метафори є оказіональна меліоративна пейоративна і пейоративна меліоративна, яку І. В. Садчикова

визначає як емоційно-оцінну енантіосемію (Садчикова, 2009: 1306). Термін «енантіосемія» був запропонований В. І. Шерцлем на позначення того феномена, коли одне і те саме слово містить два протилежних значення (Шерцль, 1883: 1). Це явище характерне для всіх рівнів мови. Нині розрізняють мовленнєву і мовну енантіосемію, в межах якої визначають граматичну, фразеологічну та лексичну (Нечаєв, 2014: 639–640). Крім того, Д. Бунчич запропонував виокремлювати міжмовну енантіосемію (Бунчич, 2004: 209). Тож, емоційно-оцінна енантіосемія, на наш погляд, є оказіональним, контекстуальним типом, що реалізується, зокрема, в метафорах.

Поліасоціативність сприйняття уможливило розгляд певної властивості як у позитивному, так і в негативному сенсі. Енантіосемія є особливим аксіологічним механізмом комунікації: вона відображає єдність протилежних, але пов'язаних між собою оцінок, їх взаємоперехід, здатність змінювати одна одну. У випадках енантіосемії знак оцінки під впливом контексту змінюється на протилежний, тобто зміна оцінного знаку відбувається у напрямі як пейоративу, так і меліоративу. Значну роль у виникненні енантіосемії відіграють іронічне слововживання, асоціації та емоції.

Суть метафоричної енантіосемії полягає у відхиленні від аксіологічних стандартів шляхом різних мовних прийомів, зокрема, іронічного або саркастичного вживання метафор, які створюють експресію оцінного вислову загалом. Модифікація оцінного знака заснована на конфлікті оцінного компонента метафори з оцінним змістом контексту. Звернення до комунікативної ситуації дає змогу правильно інтерпретувати оцінний характер вислову загалом і оцінний знак метафори зокрема. Метафорична енантіосемія характерна для розмовної сфери, де в умовах невимушеного спілкування практично будь-яке слово може стати енантіосемічним, тобто придбати протилежну оцінку.

Мета статті. Отже, комічна метафора є одним із засобів вираження комічного, зокрема, сарказму як виду іронії. Основним способом створення комічної метафори є енантіосемія. У статті ставимо за мету проаналізувати комічні метафори в мовленні доктора Хауса, які створюють ефект сарказму, і визначити, як реалізується в них явище енантіосемії.

Виклад основного матеріалу. Доктор Хаус є одним із кількох популярних персонажів сучасної масової культури, яких об'єднує низка характеристик. Вони розумні, непередбачувані, бунтівні, епатажні й разом із тим самотні та часто мають якусь травму – фізичну або душевну, такі собі

чарівні злодії з огидним характером. Такий зовні цинічний типаж має відповідне вираження в мовленні, однією із характерних рис якого є сарказм, що переважно досягається шляхом генерування оригінальних і витончених метафор.

Жарт у мовленні доктора Хауса – це продукт метафоричної частини мозку, яка відповідає за порівняння, аналогію тощо. Ця частина мозку Хауса водночас відповідає за постановку діагнозів і за його ставлення до смерті, над якою він, як правило, сміється. У Хауса є звичка час від часу описувати за допомогою метафор симптоми хвороби. Це дуже зручно для того, щоб доступно пояснити непрофесійній аудиторії, що ж відбувається. Проте, крім цієї функції, схильність Хауса до метафор – це його індивідуальна особливість, що виділяє його з-поміж інших. Його здатність препарувати проблему за допомогою метафоричних скальпелів дає йому змогу бачити деякі речі яскравіше й аналізувати їх чіткіше, ніж його колегам. Більшість саркастичних жартів доктора Хауса залежить від симбіозу двох абсолютно різних складників. Несподіване усвідомлення схожості цих складників і примушує глядача посміхатися.

Оскільки основним механізмом створення комічної метафори визначають зміну оцінної конотації, зосередимо увагу саме на цьому аспекті аналізу метафор у мовленні доктора Хауса.

У результаті аналізу семантики зафіксованих метафор їх було розподілено на дві групи, до яких ми зарахували метафори, в основі яких лежить явище енантіосемії, тобто зміни оцінної семантики слова/виразу на позначення об'єкта, що метафоризується. Однак виявлену енантіосемію представлено не в чистому вигляді, оскільки, як правило, конотація не змінюється з позитивної на негативну і навпаки (як це має бути), а й нейтральна семантика отримує негативний чи позитивний знак оцінки, тобто відбувається явище семантичної пейорації (-) чи меліорації (+).

До першої групи метафор належать **метафори-пейоративи**, в яких оцінна семантика змінюється на негативну (з позитивної або нейтральної), тобто об'єкт метафоризації набуває негативної конотації. Наведемо кілька прикладів і проаналізуємо їх.

A baby is a parasite

House: Lift up your arms. [She does so.] *You have a parasite.*

Jill: Like a tapeworm or something?

House: Lie back and lift up your sweater. [She lies back, and still has her hands up.] You can put your arms down.

Jill: Can you do anything about it?

House: *Only for about a month or so. After that it becomes illegal to remove, except in a couple of states.* [He starts to ultrasound her abdomen.]

Jill: Illegal?

House: *Don't worry. Many women learn to embrace this parasite. They name it, dress it up in tiny clothes, arrange playdates with other parasites –*

Jill: Playdates...

House: [shows her the ultrasound] *It has your eyes.* [season 1, episode 4]

Пацієнтка на обстеженні в доктора Хауса ще не знає, що вагітна. Сподіваючись дізнатися, чому вона почувається недобре, вона отримує відповідь: «You have a parasite». Метафора є розгорнутою і розвивається в кількох репліках. Основою для метафоризації є розуміння паразита як організму, що живе за рахунок іншого. У цьому випадку Хаус так називає майбутню дитину, невід'ємну частину матері, що є іншим організмом у тілі жінки, який за рахунок неї живе та суттєво, часто негативно, впливає на її життя в цей період. Після народження більшу частину життя мати повністю присвячує дитині, яка потребує уваги та догляду. Підростаючи, дитина може створювати купу клопоту, особливо в перехідному віці. У такий спосіб Хаус вбачає в немовляті тільки негативні сторони його існування і тому називає його паразитом. Поняття *baby* отримує негативну конотацію.

Інша метафора в цій групі побудована на відомому принципі поведінки, коли людина впевнена, що вчиняє правильно, а насправді її вчинки виявляються руйнівними.

Stacy is Hitler; a war is a favor

Ця метафора є складною і реалізується в такому контексті:

Stacy: I didn't have any choice.

House: No, you had to tell Cuddy. She's your boss, I get it. *Hitler thought he was doing the world a favor, too* [season 2, episode 1].

Як бачимо, у поданому контексті реалізуються дві метафори: Стейсі розповіла головному лікарю інформацію про Хауса, бо вважала це єдиним правильним рішенням. У результаті чого для Хауса її вчинок є вчинком Гітлера, який вірив, що допомагає своїй нації. Відповідно, послуга Стейсі постає такою, що має руйнівну силу війни.

Розглянемо інший приклад.

A fat patient is a hippopotamus; a fat patient is Shamu

Foreman: CO2 and oxygen stats are normal.

House: For you and me, what's normal *for a hippopotamus?* [Cameron gives him a look, Foreman looks annoyed.] Get a detailed medical history.

Cameron: From who? He was brought in alone.

Chase: And I doubt a guy who weighs 600 pounds bothers with annual physicals.

House: Talk to the neighbors, search the house. Let's see what else *Shamu's been up to besides eating*. This conversation is over because I have officially run out of clever things to call the guy [season 3, episode 6].

Отже, пацієнт Хауса має дуже велику вагу і лежить у комі. З'ясовуючи причину коми зі своїми колегами, він називає його то «hipporotamus», то «Shamu». Основа для метафоризації об'єкта (пацієнта) є очевидною, оскільки гіпопотам – це дуже велика та важка тварина, а Шаму – назва четвертого кита-вбивці, якого спіймали і який виступав на шоу диких китів наприкінці 1960-х рр. Після його смерті в 1971 р. шоу почали називати «Шаму», а саме слово «Shamu» стало загальним ім'ям для всіх тренуваних китів. Тож основою для розуміння цих двох метафор (гіпопотам та Шаму) є розмір пацієнта. Зрозуміло, що тут відбувається зміна оцінки в семантиці слова на негативну.

Отже, у розглянутих вище метафорах спостерігаємо зміну в оцінній семантиці на негативну, що дало змогу об'єднати їх в одну групу метафорпейоративів.

До другої групи налажить **метафори-меліоративи**, в яких оцінна семантика змінюється на позитивну (з негативної або нейтральної), тобто об'єкт метафоризації набуває позитивної конотації. Розглянемо деякі з них.

Cancer is a prize

House: The way I figure it 1 in 10,000 of them should have another cancer. *Little girl won the lottery twice*. It happens [season 2, episode 2].

Випадок, коли в дівчини вдруге в житті виявлено рак, Хаус порівнює з виграшем у лотереї. Основою для цієї метафоризації є те, що обидві новини (діагноз і виграш) завжди є неочікуваними, а ефект сарказму досягається через їх полярні оцінки. Очевидно, що об'єкт номінації (cancer) отримує позитивну конотацію (prize), на основі чого метафору зараховано до цієї групи.

Наступний приклад побудований на тій самій когнітивній основі, що дає підстави говорити про когнітивну метафору **a disease is a prize**, яка має місце в мовленні Хауса:

Munchausen syndrome (disease) is a jackpot

House: It means you're not just sick in the head. The problem is, the rest of you appears well, so I've got to make you seem as sick as you're supposed to be by injecting you with a drug that simulates the symptoms that you actually have. All you need to know is *you've hit the Munchausen's jackpot*.

I'm going to give you a cocktail of insulin for seizure, and colchicine to kill your white blood count. This will absolutely confirm my diagnosis of aplastic anemia [season 2, episode 9].

Ситуацію, коли жінка дізнається, що в неї хвороба – апластична анемія (кістковий мозок відмовляє, тіло більше не може виробляти кров), Хаус порівнює з великим виграшем – «зірвала куш». Тому можемо стверджувати, що обидві метафори **cancer is a prize** та **Munchausen syndrome is a jackpot** є меліоративами, а об'єкти номінації в них (відповідно, cancer та Munchausen syndrome) набувають позитивної конотації.

Крім того, в цьому контексті маємо метафору **an injection is a cocktail**, де так само те, що метафоризується (укол), отримує позитивну оцінку, яка, як правило, асоціюється з коктейлем (відпочинок, вечірка, смачний напій).

Слід приділити увагу метафорам, в яких Хаус метафоризує бактерій як людей.

Bacteria are people

House: Hold my finger. [He cuts one of her bruises and smells it.] Grapey. You have a bacterium. It's on all of us, *but the bruises you gave yourself with the Cushing's made it a lovely home*. [It's CGI time!] *Bacteria moved in, parked their cars on the lawn, there goes the neighborhood*. And *by neighborhood, I mean your internal organs*. So, should we put her on the Augmentin, boss, or do you think she infected herself with grapes? I love the smell of pus in the morning. Smells like victory [season 2, episode 9].

Ця метафора є розгорнутою, оскільки розвивається в кількох реченнях. У словах Хауса і звучить пояснення метафори, яку він використовує, де bruises (синці) названі «lovely home» (прекрасним будинком), а internal organs (внутрішні органи) постають як neighborhood (сусіди). Основою для метафоризації є розуміння бактерій як людей, які ведуть звичайний для усіх живих істот спосіб життя, зокрема, як у цьому випадку, паркують свої машини поруч із сусідніми подвір'ями.

В іншому прикладі реалізується схожа метафора **cysts as people**, яка розгортається в іншу – **human organism as a transport means for viruses**.

House: [walks towards Calvin] Those masses in your chest are not tumours. They're *parasitic cysts* from a bug called equinococosis. Touch a dead fox, *they jump aboard, they can hunker down for decades – growing, spawning, shopping, putting on plays* [season 2, episode 7].

Отже, в поданому контексті реалізуються одразу дві метафори. Пацієнт разом із батьком їздили відпочивати і підхопили вірус, який існує

тільки в живому організмі. Для Хауса паразитарні кісти – це люди, оскільки вони живуть, ростуть, харчуються, а основою для розуміння людського організму як перевізника є те, що метафора есплікується словом «aboard», що, як правило, використовується для позначення перебування на борту транспорту (корабля, літака). Як бачимо, Хаус полюбить використовувати розгорнуті метафори, які нагадують мініісторії, розвиваючись протягом усього діалогу.

Таким чином, у групі метафор-меліоративів було об'єднано ті, в яких об'єкти метафоризації отримують позитивну або нейтральну оцінку порівняно з негативною конотацією вихідного об'єкта. Саме вони демонструють дещо легковажне ставлення Хауса до хвороби та смерті, що часто приписують лікарям, які щодня зіштовху-

ються з ними. Крім того, цинічна натура Хауса певною мірою посилює таке ставлення.

Висновки. Аналіз метафор у мовленні Хауса дає змогу зробити висновок, що найчастіше ефект сарказму створюється ним за допомогою тих метафор, де змінюється оцінна семантика об'єкта, який метафоризується, тобто завдяки метафорам-пейоративам та метафорам-меліоративам. Щодо семантичної подібності вживаних ним метафор, можемо стверджувати, що найпоширенішими є ті, в яких причини хвороби (бактерії, паразити, віруси) та самі хвороби постають як люди.

З огляду на популярність типу доктора Хауса перспективним є дослідження засобів створення сарказму в мовленні подібних персонажів (різних варіацій Шерлока Холмса), зокрема через метафоричну енантіосемію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 5–32.
2. Бунчич Д. Энантисемия внутриязыковая и межъязыковая как проблема коммуникации. «*Słowa, słowa, słowa*»... w *komunikacji językowej II*. Gdańsk, 2004. С. 207–212.
3. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи. Природа вторичной номинации. Киев : Наукова думка, 1986. 142 с.
4. Вольф Е. М. Варьирование в оценочных структурах. *Семантическое и формальное варьирование*. Москва : Наука, 1979. С. 273–293.
5. Нечаев А. А. Источники и виды энантисемии. *Молодой ученый*. 2014. № 6. С. 638–641.
6. Садчикова И. В. Энантисемия как способ сосуществования противоположных оценочных компонентов в семантике слова. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2009. № 4 (5). Т. 11. С. 1306–1310.
7. Шерцль В. И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантисемии). *Филологические записки*. 1883. Вып. V–VI. С. 1–39.

REFERENCES

1. Arutyunova N. D. Metafora u dyskurs [Metaphor and discourse]. *Theory of metaphor*. Moskva : Progress, 1990. P. 5–32. [in Russian].
2. Bunčić D. Enantiosemyya vnutryazykovaya u mezh'yazykovaya kak problema kommunykatsyy [Intralinguistic and interlinguistic enantiosemy as a communication problem]. «*Słowa, słowa, słowa*»... w *komunikacji językowej II*. Gdańsk, 2004. P. 207–212. [in Russian].
3. Vovk V. N. Yazykovaya metafora v hudozhestvennoy rechy. Pryroda vtorychnoy nomynatsyy [Language metaphor in literary speech. The nature of secondary nomination]. K.: Naukova dumka, 1986. 142 p. [in Russian].
4. Vol'f E. M. Var'yrovanye v otsenochnykh strukturakh [Variation in evaluative structures]. *Semantic and formal variation*. M.: Nauka, 1979. P. 273–293. [in Russian].
5. Nechaev A. A. Ystochnyky u vydy enantiosemyy [Sources and kinds of enantiosemy]. *Young scholar*, 2014, Nr 6, P. 638–641 [in Russian].
6. Sadchikova Y. V. Enantiosemyya kak sposob sosushchestvovanyya protyvopolozhnykh otsenochnykh komponentov v semantike slova [Enantiosemy as a way of coexistence of opposite evaluative components in word semantics]. *Proceedings of Samara academic center of the Russian Academy of Sciences*. 2009. № 4 (5), V. 11. P. 1306–1310. [in Russian].
7. Sherts' V. Y. O slovakh s protyvopolozhnyimi znachenyyami (yly o tak nazyvaemoy enantiosemyy) [About words with opposite meanings (or about the so called enantiosemy)]. *Philological Proceedings*. 1883. Iss. V–VI. P. 1–39. [in Russian].

УДК 811.111'276

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176764>**Юлія КОЛЬЦОВА,***orcid.org/0000-0002-9490-6545**викладач кафедри германських та східних мов**Міжнародного гуманітарного університету**(Одеса, Україна) nikolette@ukr.net***ОНЛАЙН-ДИСКУРС ЯК НОВІТНІЙ ТИП ДИСКУРСУ**

У сучасній науці дискурс є об'єктом уваги не лише лінгвістів, а й психологів, політологів, соціологів тощо. Поняття «дискурс» належить до найуживаніших понять сьогодення, однак навіть серед лінгвістів не існує єдиної думки щодо його трактування, оскільки, оперуючи цим поняттям, дослідники часто виходять із полярних позицій.

Термін «дискурс», як він розуміється в сучасній лінгвістиці, близький за змістом до поняття «текст», однак підкреслює динамічний характер мовленнєвого спілкування. На протиставлення цьому, текст мислиться переважно як статичний об'єкт, результат мовної діяльності. Іноді дискурс розуміється як взаємодія одночасно двох компонентів: динамічний процес мовленнєвої діяльності, вписаної в її соціальний контекст, і її результат.

Онлайн-дискурс є новітнім поняттям у лінгвістиці, яке потребує детального всебічного вивчення. Наразі саме онлайн-дискурс приходить на заміну різноманітним видам міжособистісної комунікації: конференціям, форумам, круглим столам, дискусії за будь-якими темами, обміну новинами тощо. Для онлайн-дискурсу характерна відсутність видимої соціальної, гендерної та вікової градації (чого неможливо уникнути в переважній більшості видів дискурсу). Онлайн-дискурс являє собою процес створення тексту в сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними факторами, що включає взаємодію людей і механізми їх свідомості – когнітивні процеси.

Ключові слова: дискурс, онлайн-дискурс, віртуальна комунікація, мережева структура.

Julia KOLTSOVA,*Lecturer at the Department of Germanic and Eastern Languages**of International Humanitarian University**(Odesa, Ukraine) nikolette@ukr.net***ONLINE DISCOURSE AS A NEW DISCOURSE TYPE**

In contemporary science, discourse is the focus of not only linguists, but also psychologists, political scientists, sociologists, and others like that. The term "discourse" refers to the most commonly used notions of the present, but even among linguists there is no unanimous opinion regarding its interpretation, since, by operating this notion, researchers often emerge from polar positions.

The term "discourse", as it is understood in modern linguistics, is close in content to the notion of "text", but emphasizes the dynamic nature of speech communication. In contrast, text is conceived mainly as a static object, the result of linguistic activity. Sometimes discourse is understood as the simultaneous interaction of two components: the dynamic process of speech activity, written in its social context, and its outcome.

Online discourse is the latest concept in linguistics, which requires a detailed thorough study. Currently, the online discourse comes to replace a variety of forms of personal communication: conferences, forums, round tables, discussions on any topic, news sharing, and more. Online discourse is characterized by the absence of visible social, gender and age gradation (which cannot be avoided in most of the types of discourse). Online discourse is a process of creating a text in conjunction with pragmatic, sociocultural, psychological factors, which includes the interaction of people and the mechanisms of their consciousness – cognitive processes.

Key words: discourse, online discourse, virtual communication, network structure.

Постановка проблеми. У сучасній науці дискурс є об'єктом уваги не лише лінгвістів, а й психологів, політологів, соціологів тощо. Поняття «дискурс» належить до найуживаніших понять сьогодення, однак навіть серед лінгвістів не існує єдиної думки щодо його трактування, оскільки, оперуючи цим поняттям, дослідники часто виходять із полярних позицій. Тому мета цього пара-

графу – представити різні підходи для вивчення дискурсу як лінгвістичного явища, позначити його характеристики та функції і на основі цього виділити визначення цього поняття, яке необхідно для подальшого вивчення дискурсу.

Онлайн-дискурс є новітнім поняттям у лінгвістиці, яке потребує детального всебічного вивчення. Наразі саме онлайн-дискурс приходить

на заміну різноманітним видам міжособистісної комунікації: конференціям, форумам, круглим столами, дискусії за будь-якими темами, обміну новинами тощо.

Аналіз досліджень. Термін «дискурс», як він розуміється в сучасній лінгвістиці, близький за змістом до поняття «текст», однак підкреслює динамічний характер мовленнєвого спілкування. На протиставлення цьому, текст мислиться переважно як статичний об'єкт, результат мовної діяльності. Іноді дискурс розуміється як взаємодія одночасно двох компонентів: динамічний процес мовленнєвої діяльності, вписаної в її соціальний контекст, і її результат.

Вчені різних напрямів лінгвістики в різні часи відстоювали своє бачення дискурсу. У трактуванні Р. Барта дискурс є одним великим реченням, складові одиниці якого – не обов'язково самі речення, а окремі речення є, відповідно, невеликими дискурсами (Barthes, 1966).

На думку П. Серію, основний метод дискурсного аналізу має на меті привести до позиційної єдності безліч висловлювань, де головним є ставлення до місця акту висловлювання, що дозволяє виявити те, що отримало назву «дискурсні формації» (Seriot, 1985: 551–552).

Відсутність єдності в інтерпретації поняття «дискурс», навіть у межах французького структуралізму, не вносить ясності в суть досліджуваного питання. Саме тому П. Серію, узагальнюючи існуючі підходи до проблеми, приводить вісім значень терміна «дискурс», що співвідносяться з поняттями «мова», «вислів», «бесіда» та ін. (Seriot, 1985: 549–550).

У чисельних дискурсивних дослідженнях українських науковців також існує певне розмаїття думок і позицій щодо цієї проблеми. Згідно із самим поширеним визначенням, поданим у «Лінгвістичному енциклопедичному словнику», поняття «дискурс» зводиться до трьох основних трактувань, де дискурс розуміється як: а) зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; б) текст у дієвому аспекті; в) мовлення як цілеспрямована соціальна дія. Дискурс – це мовлення, занурене в життя (Селіванова, 2010: 136–137).

Деякі лінгвісти виділяють два основних напрямки: з одного боку, дискурс позначає конкретну комунікативну подію, що фіксується в письмовому й усному мовленні та здійснюється в певному когнітивно і типологічно зумовленому комунікативному просторі, з іншого боку, під дискурсом розуміється сукупність тематично спів-

віднесених текстів; зміст дискурсу розкривається не одним окремим текстом, а інтертекстуально, в комплексній взаємодії багатьох окремих текстів.

В останні роки спостерігається соціальний інтерес до закономірностей людського спілкування. При цьому виокремилася потреба не в очищених від конкретних мовленнєвих ситуацій формулах та інструкціях, а в інформації, що максимально враховує феномен життя людини. Сьогодні сфера вживання терміна «дискурс» є настільки широкою (філософія, соціологія, логіка, семіотика, теорія комунікації, лінгвістика тощо), що доводиться говорити про полісемію цієї термінологічної одиниці. Поширення терміна можливо простежити як у горизонтальному напрямі, тобто в різних науках, так і у вертикальному, тобто на різних лінгвістичних рівнях.

Отже, під дискурсом слід розуміти текст у нерозривному зв'язку із ситуативним контекстом: у сукупності із соціальними, культурно-історичними, ідеологічними, психологічними та іншими факторами, що зумовлює особливу впорядкованість мовних одиниць різного рівня в разі втілення в тексті. Дискурс характеризує комунікативний процес, що призводить до утворення певної формальної структури – тексту. Через свою ємність і досить глобальний характер він буде і далі залишатися у фокусі дослідницьких інтересів сучасної лінгвістики, збагачуючись додатковими інтерпретаційними нюансами, але зберігаючи свій тісний і безпосередній зв'язок із таким класичним мовним феноменом, як текст.

Мета статті полягає в розкритті особливостей онлайн-дискурсу, лінгвістичному аналізі та вивченні існуючих форм онлайн-дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Спілкування в Мережі стало доступним відносно нещодавно. Історія Інтернету сягає 1960-х років, коли у США відбулися перші спроби з'єднати кілька комп'ютерів у мережу та обмінятися даними між ними в цілях підвищення національної безпеки. Дуже швидко комп'ютерні мережі стали засобом міжособистісного спілкування. На початку 70-х рр. вони були доступні лише науковцям, які займалися розробленням комп'ютерних технологій. У 80-х рр. комп'ютерними мережами почали активно користуватися представники бізнесу та елітні університети й організації. Поява комерційних Інтернет-провайдерів на початку 90-х рр. сприяла його популяризації та поширенню серед різних верств населення. Попередницю Інтернету, мережу ARPANET (англ. *Advanced Research Projects Agency Network*), яка почала функціонувати в кінці 1960-х за підтримки Міністерства

Оборони США, на початку 80-х рр. замінила Всесвітня Мережа Інтернет [63]. За даними *Internet World States*, станом на 30 червня 2016 року кількість користувачів Мережі становила 2,4 млрд і продовжує зростати. Найбільше користувачів Інтернету в Китаї (538 млн), США (245 млн) та Індії (137 млн). Станом на 1 січня 2017 року в Інтернеті працювали 861 379 152 сайти і персональні блоги. Цікавим моментом є розподіл Інтернет-користувачів за гендерним критерієм. Інтернетом користуються 37% жінок і 41% чоловіків в усьому світі. У розвинених країнах гендерний розрив серед Інтернет-користувачів невеликий: 475 млн. жінок і 483 мільйонів чоловіків. Проте в країнах, що розвиваються, ця різниця досить відчутна: 826 млн жінок і 980 млн чоловіків.

25,59 мільйона українців користуються мережею Інтернет, що становить 58% населення країни. Таку інформацію оприлюднило міжнародне агентство «*We are social*», що спеціалізується на дослідженнях у сфері медіа, у звіті «*Digital in 2018*». За даними звіту, в Україні проживає 44,12 млн осіб. Мобільним Інтернетом користуються 18,7 млн українців – це 42% населення. Соціальними мережами користуються 29% жителів України – 13 млн осіб.

Із січня 2017 року по січень 2018 кількість Інтернет-користувачів в Україні збільшилася на 17% (4 мільйони осіб). Водночас кількість користувачів соцмереж зменшилася на 24%, що становить 4 млн осіб.

Згідно зі статистикою, кожного дня Інтернетом користуються 72% користувачів, мінімум раз на тиждень – 21%, мінімум раз на місяць – 4%, рідше ніж раз на місяць – 2% користувачів.

Дослідження українськомовного інтернет-дискурсу менш поширене, ніж дослідження англomовного через те, що сам Інтернет з'явився в країні зі значним запізненням і почав розвиватися повільнішими темпами в дев'яностих роках у зв'язку з політичною, економічною та соціальною кризами. Відповідно, чим менше відбувається проникнення Інтернету в суспільство, тим менше з'являється користувачів цієї мережі. Згідно із цим, чим менше користувачів, тим менше виробляється контенту, тим менш розвинена віртуальна комунікація, дискурс утворюється не такий великий, як у більш розвинених, із цієї точки зору, країнах, а це означає, що поле для дослідження менш поширене (Makhachishvili, 2013).

Мета онлайн-комунікації, без сумніву, перетинається з метою комунікації взагалі, але існують також і досить значні відмінності. Онлайн-комунікація може бути пасивною (перегляд новинних

сайтів, читання різної текстової інформації, відвідування різних інших веб-ресурсів, завантаження файлів тощо) або активною (участь у спілкуванні, коментування статей, використання соціальних мереж тощо).

Активний користувач може мати такі наміри в процесі інтернет-комунікації: обмін інформацією (не тільки вербалізованою, але й обмін аудіо- та відеофайлами, зображеннями та іншими комп'ютерними даними); створення і зміцнення контактів (комунікант, у залежності від своєї інтенції, може шукати контакти, пов'язані з його біографією, професійною діяльністю, сферою інтересів, релігійними та моральними цінностями). Самореалізація, а також розвага за допомогою спілкування є однією з основних цілей інтернет-комунікації.

Будучи штучно створеним, віртуальний дискурс служить не просто технічним каналом зв'язку, на кшталт телефону, а фактично є новим середовищем спілкування, в якому комуніканти – незнайомі, проте відбувається прямий і різноплановий комунікативний вплив. Саме тому віртуальний дискурс набуває безліч відмінних рис, зберігаючи при цьому властивості, характерні для дискурсу в цілому.

Онлайн-дискурс являє собою процес створення тексту в сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними факторами, що включає взаємодію людей і механізми їхньої свідомості – когнітивні процеси (Kalinina, 2013).

Для віртуального дискурсу також характерна відсутність видимої соціальної, гендерної та вікової градації (чого неможливо уникнути в переважній більшості видів дискурсу). Ця градація замінюється певною, розробленою моделлю поведінки. Наприклад, на рівні Інтернет-форуму присутня градація «модератори – відвідувачі», в якій модератори відрізняються від користувачів тим, що наділені деякими регулюючими правами на даному форумі та займаються встановленням правил і політики цього ресурсу.

Віртуальний дискурс обмежений технічними можливостями (наявність у комуніканта комп'ютера, доступу в Інтернет). Але, будучи штучно створеним комунікативним середовищем, інтернет-дискурс – умовний і не має часових і просторових меж, він дозволяє взаємодіяти користувачам один з одним, незалежно від їх географічного положення та часового поясу.

Онлайн-дискурс має складний характер, він складається з безлічі самостійних тематичних центрів (політика, економіка, спорт, культура, сільське господарство, медицина, розваги, музика, кулінарія, освіта тощо).

Існує кілька систем класифікацій онлайн-жанрів, у залежності від часу спілкування, від типу суб'єктів, від відкритості або закритості спільноти, від мультимедійності і від того, чи може існувати даний жанр поза Інтернет-простором, чи ні. Розглянемо такі Інтернет-жанри: електронна пошта, чат, форум (віртуальна конференція), блог, соціальні мережі як синтез перерахованих жанрів. Окремим рядком можуть бути розділені коментарі користувачів, гостьові книги, електронні дошки оголошень, різноманітні ігри та розважальні проекти, а також мультимедійні додатки, що підтримують, окрім текстових повідомлень, передачу аудіо- і відеоряду, обмін файлами між користувачами.

Таким чином, можна визначити такі конститутивні ознаки онлайн-дискурсу:

- цифровий сигнал як канал спілкування;
- віртуальність (спілкування з уявним співрозмовником);
- дистантність, а саме розмежування в просторі і в часі;
- опосередкованість (здійснюється за допомогою технічного засобу);
- мережева структура – це принципова можливість учасників віртуального дискурсу з рівною легкістю спілкуватися один з одним, незалежно від будь-яких соціальних, економічних або політичних чинників;
- комбінація різних типів дискурсу;
- специфічна комп'ютерна етика (сукупність принципів і правил поведінки людей, що спілкуються в комп'ютерному середовищі) (Crystal, 2001).

Електронна пошта (*e-mail*) – пересилання кореспонденції за допомогою комп'ютерних мереж. Відповідно до опису Науково-технічного енциклопедичного словника, найпростіша схема пересилання «полягає у здійсненні повідомлень, написаних за допомогою програм обробки текстів, з якої-небудь мережі, яку називають поштовим сервером. Будь-який користувач, приєднаний до мережі, може зв'язатися із сервером і з'ясувати, чи мається там повідомлення для нього. Якщо лист є, користувач може перенести його на власний комп'ютер і, якщо потрібно, роздрукувати».

У хронологічному плані – це перший жанр інтернет-дискурсу. За своєю формою жанр електронного листа найбільше близький до традиційного епістолярного жанру. Листування по *e-mail* – це найчастіше персональне спілкування (між двома особами), проте число адресатів може бути збільшено. Відповідаючи на електронний лист, кожен учасник масової розсилки може вибрати, адресована його відповідь усьому

списку учасників, його частині або тільки відправнику, створюючи, таким чином, можливість для *e-mail* полілогу. Говорячи про діалог або полілог по електронній пошті, слід пам'ятати, що це переважно асинхронний тип зв'язку, «офлайн-комунікація».

Чат (від англ. *To chat* – базікати) – полілог із середнім ступенем плинності комунікантів, що відбувається в реальному часі (*online*). Чати можуть мати тематичну або розважальну орієнтацію, що у свою чергу відбивається на соціолінгвістичних характеристиках комунікантів і самій структурі дискурсу. Цей термін описує безліч систем, призначених для інтерактивних конференцій. Як тільки один користувач набирає фразу на своєму комп'ютері, вона тут же стає доступною для інших учасників конференції. Приклади таких систем: *IRC, ICQ, WebChat, Prodigy*.

Чат є другим за хронологією жанром в історії Інтернету. Відмінними рисами чатів є їх груповий характер (повідомлення кожного члена групи може бачити кожен учасник чату, будучи онлайн), синхронний характер полілогу (в режимі реального часу) і нетривале зберігання історії повідомлень (як правило, в традиційних чатах установлені ліміти на кількість повідомлень). Стандартний текстовий обмін повідомленнями – це коли комуніканти не отримують інформації з інших джерел, крім як набраного тексту: вони не бачать міміки, жестів, не чують інтонації мовця. Все це перешкоджає отриманню повної картини ситуації під час спілкування з людиною і являється одною з найважливіших відмінностей електронної комунікації від живої. Для того щоб заповнити недолік у вираженні емоційного складника, користувачі винаходять різні лінгвістичні засоби: експериментують із морфологією, синтаксисом, лексикою і фонетикою, а також додають смайлики й інші емотикони.

Форуми, на відміну від чатів, мають певну структуру (розділення загальної ідейної спрямованості форуму на підрозділи, теми і підтеми). Більшість форумів дають доступ до своїх текстів після реєстрації. У месенджерах на перше місце ставиться персональне спілкування, але практично кожен із них підтримує функцію чат-груп, які, на відміну від традиційних чатів, формуються відправником повідомлень самостійно, і склад учасників не залежить від того, чи знаходяться всі одержувачі в момент формування групи онлайн. Сучасні месенджери зберігають усю історію листування як безпосередньо на самому пристрої, так і на віддаленому сервері, що дає можливість користувачеві, що зайшов у особистий обліковий запис із будь-якого пристрою, отримати доступ

до свого архіву повідомлень. На сьогодні найбільш відомими месенджерами в Україні є *VK, Viber, Telegram, Facebook Messenger, WhatsApp, Skype*. В англomовних країнах, крім перелічених додатків, не менш популярними є *Hangouts, Line, WeChat, Kik, Snapchat* та інші. Даний вид комунікацій забезпечує голосовий зв'язок через Інтернет, дозволяє робити конференц-дзвінки, а також забезпечує передачу текстових повідомлень (чат), передачу файлів і груповий відеозв'язок.

ICQ – жанр віртуального дискурсу, який передбачає діалогічне, найчастіше неформальне, спілкування одночасно з декількома співрозмовниками в реальному часі. Даний жанр найбільш близький до моделювання поширеної ситуації живого спілкування, в якій беруть участь двоє співрозмовників – адресант і адресат.

Соціальна мережа – ще один жанр віртуального дискурсу, який є в своїй основі великою базою даних. Це комплексна мережа світу, що поєднує в собі риси форумів, мережеспільнот і *ICQ*. Первинною метою створення даних мереж служить пошук друзів, однокласників, одногрупників, знайомих, колег по роботі тощо. Популярні ресурси *facebook.com, vkontakte.ru, myspace.com* орієнтовані передусім на відновлення і підтримання комунікативних соціальних зв'язків між людьми, включаючи пошуки роботи, подачу оголошень, знайомства тощо. Загалом, велика кількість комунікантів робить соціальні мережі популярним жанром віртуального дискурсу.

Інтернет-блог – конкретний монологічний дискурс віртуального комуніканта, що складається з хронологічно розташованих текстів, найчастіше орієнтований на висловлення власної думки про будь-які події як особистого, так і суспільного характеру. Інтернет-блоги можуть бути відкриті як для публічного перегляду, так і для певного вузького кола друзів, що мають можливість коментувати записи один одного. Тут ми також можемо спостерігати подібності онлайн-щоденників з тематичними форумами, але вже в плані особливостей їхньої структури.

Інтернет-комунікація характеризується такими рисами:

- 1) Поліфонічність: спілкування об'єднує в собі величезну кількість різних типів дискурсу;
- 2) Гіпертекстові й інтерактивні можливості Мережі: вони повністю змінюють або вкрай видозмінюють породження і сприйняття тексту. Наприклад, можливість гіперпосилочного апарату дозволяє

читачеві не тільки слідувати авторським розгортанням тексту, а і здійснювати власну навігацію;

3) Анонімність і дистантність. Характеристика «анонімності» дає відчуття повної свободи і розкутості, дозволяє розкритися і поділитися своїми потаємними таємницями або бажаннями, запитати ради, а також забезпечує захищеність від зовнішнього контролю і загальноприйнятих норм моралі.

Висновки. У широкому розумінні дискурс можна розглядати як складне комунікативне явище, мовленнєву дію, що включає в себе як соціальний аспект, який характеризує комунікантів, так і процеси виробництва і сприйняття повідомлення. У вузькому розумінні дискурс являє собою зв'язну послідовність мовних одиниць, відтворюваних комунікантів для сприйняття співрозмовником у конкретний момент часу, в конкретному місці, керуючись конкретною метою.

Віртуальні жанри ще не оформилися остаточно, вони будуть розвиватися і видозмінюватися на увазі розвитку Інтернет-технологій. Наразі можна запропонувати такі найпоширеніші жанри інтернет-дискурсу, як: чат, *ICQ*, соціальна мережа, Інтернет-блог, ком'юніті (мережеспільноти).

Дискурсивна комп'ютерна комунікація включає розповідь і повідомлення, твердження і міркування, аргументацію і доказ, тобто всю термінологічну атрибутику наукового, ділового та інших стилів мови.

З позицій соціолінгвістичного підходу ми можемо говорити про віртуальний дискурс як про лінгвістичну категорію, що поєднує в собі ознаки особистісно-орієнтованого і статусно-орієнтованого дискурсу.

Віртуальні жанри ще не оформилися остаточно, вони будуть розвиватися і видозмінюватися паралельно з розвитком Інтернет-технологій. Наразі можна запропонувати такі найпоширеніші жанри інтернет-дискурсу, як: чат, *ICQ*, соціальна мережа, Інтернет-блог, ком'юніті (мережеспільноти).

Дискурсивна комп'ютерна комунікація включає розповідь і повідомлення, твердження і міркування, аргументацію і доказ, тобто всю термінологічну атрибутику наукового, ділового та інших стилів мови.

З позицій соціолінгвістичного підходу ми можемо говорити про віртуальний дискурс як про лінгвістичну категорію, що поєднує в собі ознаки особистісно-орієнтованого і статусно-орієнтованого дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
2. Фуко М. Правила промови. Київ : Основи, 1994. 406 с.
3. Barthes R. Introduction a l'analyse structural des recits. Paris : Communications, 1966. 512 p.
4. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge University Press, 2001. 275 p.
5. Kalinina K. V. Peculiarities of Functioning of Computer Discourse. Horizons of modern linguistici. Lugansk, 2013. Vol. 4. Pp. 62–64.
6. Карпа І. В. Functional and Pragmatic Characteristics of Interactive Virtual Communication. (Case Study of Reference Service Yahoo! Answers). Author's thesis. Kherson, 2010. 20 p.
7. Makhachishvili R. K. Dynamics of English Innovative Logosphere of Computer Existence. Author's thesis. Zaporizhya, 2013. 490 p.
8. Seriot P. Analyse du discours politique sovétique. Paris : IMSECO, 1985. 238 p.

REFERENCES

1. Selivanova O.O. Lingvistichna entsiklopediya [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K, 2010. 844 s. [in Ukrainian].
2. Fuko M. Pravila promovi [The rules of speech]. Kyiv: Osnovy, 1994. 406 p. [in Ukrainian].
3. Barthes R. Introduction a l'analyse structural des recits. Paris: Communications, 1966. 512 p.
4. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge University Press. 2001. 275 p.
5. Kalinina K. V. Peculiarities of Functioning of Computer Discourse, Horizons of modern linguistici. Lugansk, 2013. Vol. 4, pp. 62–64.
6. Karpa I. B. Functional and Pragmatic Characteristics of Interactive Virtual Communication. (Case Study of Reference Service Yahoo! Answers), Author's thesis. Kherson, 2010. 20 p.
7. Makhachishvili R. K., Dynamics of English Innovative Logosphere of Computer Existence. Author's thesis. Zaporizhya, 2013. 490 p.
8. Seriot P. Analyse du discours politique sovétique. Paris: IMSECO. 1985. 238 p.

УДК 811.161.2:81'27

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176765>

Тамара КОМАРНИЦЬКА,
 orcid.org/0000-0001-7196-0066
 кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри мов і літератур
 Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
 Інституту філології
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 (Київ, Україна), t.komarnytska@knu.ua

ГІБРИДИЗАЦІЯ ТА ВУЛЬГАРИЗАЦІЯ МОВИ В ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ЖАНРАХ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ВИКЛИК МОВНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено проблему вживання суржиків в українській масовій культурі, який є інструментом маніпуляцій і деградації мовної свідомості. Експлуатуючи суржик і вульгаризми поряд із літературним російським мовленням і не надаючи альтернативи у вигляді літературної української, автори розважальних телепередач продовжують маніпулятивні практики колишнього СРСР і завдають шкоди мовній свідомості споживачів масового телепродукту. З огляду на запровадження квот на мовлення українською мовою перед державою стоїть завдання не допустити підміни понять і не дозволити телеканалам видавати звільгаризований гібрид за українську мову.

Ключові слова: суржик, маніпулятивна тактика, соціокультурна підміна, квоти на мовлення державною мовою, маргіналізація, культура мови.

Tamara KOMARNYTSKA,
 orcid.org/0000-0001-7196-0066
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of the Far East
 and the South-East Asia languages and literatures
 Institute of Philology
 Taras Shevchenko National University of Kyiv
 (Kyiv, Ukraine), t.komarnytska@knu.ua

LANGUAGE HYBRIDIZATION AND VOLGARIZATION IN MASS-CULTURE TELEVISION GENRES AS A CHALLENGE FOR UKRAINE'S LANGUAGE POLICY

The paper deals with the problem of the use of the surzhyk (a mixed Ukrainian-Russian language hybrid) in the Ukrainian mass culture, which since the days of the former USSR is still remaining an instrument of manipulative tactics of imposing a complex of inferiority and language nihilism to the mass television product's consumers. Having analyzed the language of the entertainment television shows of several Ukrainian channels, we have noticed the use of the social-cultural substitution tactics, earlier observed in the Soviet comedy genres, consisting in the use of the surzhyk as if it was the Ukrainian language along with the literary Russian language. As a result, the consciousness of the recipients (that usually belong to the young generation being the main audience of the entertainment TV shows, not able to perceive the information critically due to the still unformed linguistic consciousness) is captured by the opposition "low / vulgar Ukrainian – high / prestigious Russian". Another tactic of social-cultural substitution is the claiming of the surzhyk to be the literary Ukrainian language without an explicit opposition to the Russian language in a single speech stream. In this case, there is also no alternative in the form of a literary Ukrainian language, and this again damages the linguistic consciousness of the mass TV-products' consumers. Even in some rare cases of simultaneous use of the surzhyk and the Ukrainian language in the language of the TV show, the latter appears to be not a literary version, but a vernacular with a high degree of interference. At the same time, the authors of the entertainment TV shows report on the successful implementation of quotas for broadcasting in Ukrainian, the literary version of which is actually not used at all. Taking into account the introduction of 75% quotas for broadcasting in the Ukrainian language, the state faces the task of preventing the substitution of concepts and not letting the TV channels to profess a vulgar hybrid to be the Ukrainian language, so it is necessary to develop criteria and algorithm for estimating the language of television genres of mass culture.

Key words: surzhyk, manipulative tactics, social-cultural substitution, quota for broadcasting in the state language, marginalization, language culture.

Постановка проблеми. Задовольнивши запити людей на матеріальні блага, сучасне суспільство зосередилося на виробленні благ нематеріальних, за що й дістало назву «постіндустріального» чи «інформаційного». При цьому основним адресатом нематеріальних благ стає звичайна «посередня» людина, що прагне зробити своє дозвілля безтурботним, веселим й інтелектуально необтяженим. Так виникає масова культура – «породження індустріалізації й урбанізації» (Масенко, 2011: 103), здатна задовольнити невибагливого в інтелектуальному сенсі споживача. Масова культура, представлена широким діапазоном розважального сегменту в усіх засобах масової інформації, нав'язує реципієнтам нові стандарти життя – епікуризм, масове споживання, потребу постійно бути в режимі он-лайн. Дістаючи інформацію й розваги з масової культури, населення постіндустріальних країн, саме того не усвідомлюючи, піддає себе стандартизації та знижує свій рівень (Масенко, 2011: 103).

Посередній споживач масової культури не бажає напружуватися інтелектуально, вимагаючи максимальної простоти і доступності культурного продукту, а цей продукт з огляду на свою масовість відтак формує нові тенденції у суспільстві. Причому, проф. Накано Осаму констатує, що сучасна молодь «збентежена задоволенням і комфортом»: «Ім ближче **задоволення**, ніж страждання; **розвага**, ніж праця; **споживання**, ніж виробництво; оцінка, ніж творчість; рух, ніж стабільність; мінливість, ніж стійкість; плинність, ніж організованість; ескапізм, ніж участь; знаки, ніж речі; **зовнішній вигляд**, ніж сутність; **вільна форма**, ніж структура» (цит. за Катасонова, 2012: 199; виділення наше). І ці сучасні цінності молодого покоління є практично повним відображенням типових ознак масової культури, до яких належать: максимальна спрощеність, примітивність, доступність і зрозумілість для «сірої маси», споживацтво, задоволення елементарних людських потреб, націленість на отримання насолоди, гра на інстинктах (Флиер, 2014: 79). Оминувши питання про те, що тут є первинним – новітні суспільні цінності чи типові риси масової культури – лише констатуємо, що цей набір ознак масової культури видозмінює і мову, яка виступає ретранслятором культурного продукту й обслуговує розважальний сегмент інформаційного контенту. Відповідно, мова масової культури зазнає примітивізації, що, вважаємо, веде до деградації мовної особистості і втрати мовленевої культури у споживача масової культури. Для підтвердження цієї гіпотези ми розглянемо мову розважального телевізійного продукту України.

Мету статті вбачаємо в розкритті деструктивного характеру явищ гібридизації та вульгаризації, які наявні у мові масової культури; відповідно, завданнями будуть: 1) розкрити маніпулятивний потенціал суржику в мові телевізійних жанрів масової культури; 2) описати загрозу з боку гібридного мовлення для споживачів масової культури; 3) розглянути проблему реалізації дотримання квот на мовлення державною мовою на телебаченні. Виконати ці завдання нам допоможуть лінгвістичний описовий метод і метод компонентного аналізу. Об'єктом нашого дослідження виступає мова масової культури, а предметом – гібридизація і вульгаризація мови в розважальному телевізійному продукті й розхитування мовних норм у ньому. Матеріалом нам послуговували тексти українських розважальних телешоу («Одного разу під Полтавою» і «Віталька», телеканал «ТЕТ», «Ліга сміху», телеканал «1+1», «Від пацанки до панянки», «Новий канал», «Реальна містика», телеканал «Україна»).

Аналіз досліджень. Безперечно, головною хібою мови українських розважальних телешоу є засилля суржику. О. Селіванова визначає суржик як наявні у мовленні певної частини населення штучно і неприродно поєднані елементи двох або кількох мов, що порушують норми літературної мови і є крайнім виявом мовної інтерференції (взаємопроникнення) (Селіванова, 2006: 593). Як зазначає Л. Масенко, в Україні виникнення суржику пов'язане із занепадом живих розмовних форм побутування української мови в урбаністичних середовищах і поширення замість них російського мовлення, позбавленого на чужій території зв'язків із джерелами своєї етнічної культури, що обмежує вплив нормативних зразків обох літературних мов – як української, заблокованої російським домінуванням, так і російської, периферійної відносно своїх центрів нормування й кодифікації літературної мови (Масенко, 2005: 17–20). Суржик являє собою хаотичне змішування двох мов, руйнацію структури первинної мови й заповнення зруйнованих ланок елементами поверхово опанованої вторинної мови, що зближує його з піджинами і креольськими мовами як формами побутування мови в колоніальних і постколоніальних країнах (Масенко, 2005: 18). Явище мовної гібридизації провідні соціолінгвісти оцінюють украй негативно, оскільки воно призводить до втрати орієнтирів у відчутті рідної мови, нерозрізнення і, як наслідок, змішування різних мовних систем (Масенко, 2011: 72). Процеси мовної гібридизації в Україні, на жаль, уже набули справді загрозливих масштабів, на

їхню деструктивну дію звертає увагу вже не одне покоління дослідників. Так, проблему змішування української й російської мов описують у своїх працях А. Брацкі, Г. Врублевська, І. Дзюба, Л. Масенко, О. Палінська, А. Погрібний, О. Половинко, О. Сербенська, Л. Ставицька, Б. Тарасенко, М. Флаєр, О. Шевчук-Клюжева. О. Селіванова відзначає, що одним зі шляхів поширення суржику є засоби масової інформації, література й мистецтво, де суржик знаходить своє застосування як засіб створення комічного ефекту, іронії, стилізації мовлення персонажів (Селіванова, 2006: 593). І дійсно, експлуатація суржику вже стала такою собі традицією чи не всіх жанрів української масової культури. Проф. Л. Масенко один із розділів своєї праці «Суржик: між мовою і язиком» присвятила якраз проблемі суржику в масовій культурі, проаналізувавши історію його використання в масовій культурі від радянського періоду й донині. Експлуатація українсько-російського мовного гібрида у сучасній масовій культурі, пише дослідниця, є маніпуляційним методом, що його свого часу взяла на озброєння радянська пропаганда (Масенко, 2011: 106). Дослідниця, зокрема, зазначає, що радянська масова культура набагато ефективніше, ніж офіційна пропаганда, за допомогою маніпулятивних технологій прихованої ідеологічної пропаганди нав'язувала масовій свідомості потрібні ідеологеми, і з цією метою режим використовував сміхові та сатиричні жанри популярної культури, що сприяло реалізації спланованого проекту поступового перетворення української мови на бліду кальку російської (Масенко, 2011: 88).

Розглядаючи мовлення комедійного дуєту Тарапуньки і Штепселя, перший з яких говорив нібито українською мовою, а насправді суржилом, другий – літературною, добре інтонованою російською, що створювало контраст на функціонально-стильовому рівні, Л. Масенко пише, що, оскільки в мовному вираженні комедійний дуєт будувався на двох мовах, і одна з них була представлена літературним стандартом, а друга – ненормативним мішаним варіантом, у підсвідомість масового глядача «ненав'язливо» впроваджувалось сприйняття російської мови як норми спілкування, а української – як її порушення. Відповідно, мовлення Тарапуньки мало продемонструвати комічність і недолугість української мови порівняно з розвиненою повноструктурною російською (Масенко, 2011: 89).

Традицію протиставлення літературної російської просторічному буцімто українському мовленню продовжило «СВ-шоу» з Веркою Сердюч-

кою, що виходило на телеканалі «1+1» у 90-х рр. Суржик Сердючки звучав поряд зі «здоровою» російською мовою запрошених зірок, до того ж вищих за соціальним статусом (Масенко, 2011: 105). Штучне введення гібридного мовлення у протиставну пару з літературною російською мовою, що корелює з опозицією *нормативне, серйозне/ненормативне, смішне, пише* Л. Масенко, у свідомості тієї частини аудиторії, передусім підліткової, яка некритично сприймає телевізійні картинки, викликає стійку асоціацію суржику з українською мовою загалом як мовою «неправильною» порівняно з «правильною» російською (Масенко, 2011: 105). І така експлуатація суржику як недолугої напівмови на тлі повноцінної російської існує практично в усіх комедійних передачах: «Довгоносики», «Кролики», «95-й квартал» – ці та інші комедійні персонажі активно експлуатують українсько-російський мовний гібрид для створення образу недорікуватого примітивного хохла, що сприяє збереженню в Україні колишньої радянської схеми мовно-культурних відносин, згідно з якою роль престижної мажоритарної мови відводилася російській, а підпорядкованої міноритарної – українській (Масенко, 2011: 106). Проаналізувавши цю комедійну телепродукцію, Л. Масенко помічає асиміляційні практики соціокультурної підміни, відчуження населення від своєї мовно-культурної спадщини, створеної попередніми поколіннями, адже елементи української мови й культури в такому культурному продукті вводяться в невеликих дозах і обмежуються низьким стилем, переважно відразним і звульгаризованим (Масенко, 2011: 94).

Виклад основного матеріалу. Навіть після майже тридцяти років незалежності ситуація з експлуатацією суржику в масовій культурі не змінилася; прикладів побутування (точніше, можливо, навіть «процвітання») суржику в українському масово-культурному просторі, на жаль, сила-силенна. Розглянемо мовлення героїв сучасного телеекрану. Наведемо уривок діалогу головних героїв ситкому «Одного разу під Полтавою» (телеканал «ТЕТ»):

- *Стоять, я сказав. Стоять! Стоять!*
- *Оно маєш! Юрчик, а чо ж ти з цирком не поїхав? Ану, біжи, може, ще доженеш. Клоун!*
- *Я зара більше не на клоуна пахож, а на дресированого, але дуже головного лева. Де ти була, а? Я вже так проголодався!*
- *Де я була? На роботі, прікінь! А ти у нас, як зона відчуження. В радіусі триста кілометрів для нього роботи немає!*

– А що я віноват, що моя професія не користується спросом?

– А ти ще раз піди у центр зайнятості. Вдруг у них освободилась вакансія тримача ложки на носі?

– Шоб мені перестали пасобіє платити? Чи ти забула, що пасобіє – то велика стаття нашого сімейного бюджету?

– Юрчик, велика стаття була про тебе в газеті, коли ти трактор в болоті втопив! І воцце, Юля, поки сиділа, заробила сто вісімдесят тищ?

– І що?

– Шо, шо? Я подумала, може, і тобі на пару років сісти, га?

(<https://www.youtube.com/watch?v=tsfh8TUzrF0>).

Наведений уривок являє собою приклад російсько-українського мішаного мовлення, що містить явища мовної гібридизації на всіх мовних рівнях: фонетичному (наголошування українського слова «вісімдесят» на першому складі за російським зразком; редукція слова «тисяч» за російським зразком тощо), лексичному (запозичені слова «прікінь», «пасобіє» тощо), морфологічному (гібридні слова «дресірованого», «пользується»; нехтування кличним відмінком). Порухені також орфоепічні норми української мови – нехтування чергуванням у/в, якого в російській мові немає: «трактор в болоті». Що характерно, таким мішаним мовленням говорять абсолютно всі герої ситкому, окрім закадрового голосу, який наводить коментарі літературною російською мовою, що здебільшого «пояснюють» «сільську українську лексику» по-російськи. Незважаючи на примітивність сюжету і вульгарність змісту, цей телевізійний продукт має неабияку популярність, приміром, на момент написання цієї статті 1 серію 1 сезону переглянуло 1 017 749 користувачів мережі «Youtube»; статистика ж наступних сезонів свідчить про стабільну аудиторію у 300–500 тисяч глядачів (і це не беручи до уваги аудиторію телевізійних трансляцій, даних про яку ми не маємо). А ось, наприклад, 56-та серія вже збрала 2 541 629 переглядів. Ці цифри підтверджують нашу тезу про те, що основною рисою продукту масової культури є його примітивність, максимальна спрощеність і заперечення інтелектуального складника. Дійсно, зазвичай розважальні телепередачі ввімкнені, так би мовити, «під фон», і основною вимогою масового посереднього глядача є легкість сприйняття і сприяння розслабленню, а що є легшим за однотипні, інтелектуально необтяжені діалоги недалеких, «простих», «народних» персонажів? Але

з філологічного погляду більшу небезпеку в собі криє навіть не вбогість змісту, а протиставлення «суржик (мова недалеких персонажів) – літературна російська (мова інтелегентного закадрового голосу)». Таке нав'язування антитези «низьке українське – високе російське» продовжує маніпулятивну традицію ще радянської масової культури.

Істинним продовжувачем традиції поєднання «престижної» російської з «недомовою» є ситком «Віталка» на телеканалі «ТЕТ». Недалекі й розумово недорозвинені головний персонаж і його матір розмовляють суржиком, а «нормальна», приваблива молодь – чистою російською. Наведемо уривок діалогу між недоумкуватим головним персонажем і «нормальною» людиною:

– Драсьте! А це автобуси в дитській лагерь?

– Да.

– Ну, як, машина в порядку там? Путевой лист есть?

– Конечно, да.

– Ну, а шо, Ви техосмотр давно проводили?

– В этом году.

– Хорошо. І воцце я, канешно, недоволен.

Ну, шо, ну, дивіться, вот, стьокла не протерті, занавески не поглажені. Ви ж всьо-такі дітей везете.

– Исправим.

– Бензін зливаєш?

– Нет!

– Харашо. Ану, дихни! Я не поняв, Ви шо, вчора уже шо-то празнували?

– Я не пью!

– Маладець! Красавець! Давай за руль!

– А, извините, скажите, а Вы проверяющий из какой организации?

– Яка організація? Я їду в дитській лагерь!

(<https://www.youtube.com/watch?v=MjMR0i6c9Bg>).

Серія 122, уривок з якої ми навели, вже має статистику у 1 226 000 переглядів у «Youtube», що свідчить про неабияку популярність цього телевізійного продукту. Й очевидно, що більшістю аудиторії є діти й молодь, оскільки саме вони й належать до найактивніших користувачів сервісу «Youtube». Отже, вже з юного віку українські споживачі масової культури занурюються у спотворене мовне середовище і, не дістаючи від масової культури альтернативи у вигляді літературної української мови, фактично не мають змоги виробити власне «відчуття» мови і мовленнєву культуру. Щодо конкретних виявів змішування двох мовних систем в єдиному мовленнєвому потоці у наведеному тексті, то його спостерігаємо на фонетичному (редукція за російським

зразком – «*драсьте*», вимовляння російського «*лагерь*» з українським звуком /г/), лексичному (росіянізми «*детській*», «*харашо*», «*в порядку*», «*путевой лист*» тощо), морфологічному (гібридні одиниці «*поняв*» (російське дієслово «*понял*» + українське дієслівне закінчення минулого часу -в), «*занавески*», «*поглажені*» (російські іменники з українськими закінченнями)) рівнях. Всі приклади суржиків ми виділили жирним.

Наведемо тепер уривок діалогу головних персонажів указанного ситкому:

– *Мама!*

– *Що таке?*

– *У мене для тебе є новість.*

– *Що случилось? Ти що, опять в «МММ» вступив?*

– *Да не, я познакомился з тьолочкой і пригласив її до нас на ужин.*

(«Віталька» – серія 12, https://www.youtube.com/watch?v=Ji_d91tPh4E).

Поряд із власне росіянізмами («*новість*», «*опять*», «*да*», «*тьолочкой*») у мовленні персонажів фігурують і власне суржикізм – морфологічні гібриди «*случилось*» (приєднання української зворотної дієслівної частки -ся до російської дієслівної основи), «*познакомился*» (сполучення українського дієслівного закінчення -ив і зворотної дієслівної частки -ся з російською дієслівною основою), «*пригласив*» (приєднання українського дієслівного закінчення до російської основи), а також «*не*», яке, вочевидь, є гібридом російського «*нет*» й українського «*ні*». Крім указаних одиниць персонажі також уживають просторічне «*шо*» замість літературного «*що*», нехтують кличним відмінком. Виходить, від часів Тарапуньки і Штепселя мовно-культурна парадигма популярного телепродукту не змінилася. Як тоді, так і зараз «гібридизація і примітивізація української мови в суржикомовних партіях комедійних персонажів мала демонструвати масовому глядачеві її цілковиту несамотійність і меншовартісність порівняно з розвинутою літературною російською мовою» (Масенко, 2011: 94).

Втім, прихована маніпуляція масовою свідомістю може виявлятися і без явного протиставлення українсько-російського просторіччя літературній російській мові. Приміром, в іншій популярній розважальній телепередачі «Ліга сміху» на каналі «1+1» суржик і російська мова не зіштовхуються в межах однієї й тієї самої комічної сцени, хоча й широко вживаються. Літературної української мови ж не чути взагалі. Але при цьому ведучий, коментуючи виступи команд, із гордістю відзначає, що перемогти може команда,

яка жартує «на чистій українській мові». Ось уривок виступу цієї команди:

– *Дмитро, ну, то і так понятно, шо ми в воді! ... Прідурашний Дмитро!*

– *... я би прікальнув тебе своїм пацанам!*

– *Твої пацани з тебе і так по ходу вже прікальнулись.*

(«Ліга сміху» – фінал 2017, 4 000 000 переглядів на «Youtube», <https://www.youtube.com/watch?v=Q5ztgcdKTMo&index=4&list=PLP8qlV2aurYor mUJRNwyDb30OzlSyM6wS>).

Наведений текст, безсумнівно, являє собою приклад суржиків (гібридне «*прікальнув*», росіянізми «*понятно*», «*прідурашний*», «*прікальнулись*», ігнорування кличного відмінка), однак у зазначеному телепродукті його видають саме за літературну українську мову, ще й наголошуючи на цьому. Так, підміна понять, яку з маніпулятивною метою започаткувала радянська пропаганда, продовжує існувати і в сучасній українській масовій культурі, що стає справжньою загрозою культурі мови. І хоча з жовтня 2018 р. набрали чинності нові квоти на 75% українськомовного ефіру для телеканалів і радіостанцій, питання оцінки культури ефірної мови лишається відкритим. Адже, як ми вже показали вище, на телебаченні нерідко за українську мову видають суржик, навіть не пропонуючи альтернативи у вигляді більш-менш нормованої мови (не російської). Тобто виходить, що власники телеканалів фактично можуть на свій розсуд звітувати про виконання 75-відсоткової квоти, стверджуючи, що мова вказаних вище розважальних телешоу є українською. І така підміна понять дійсно небезпечна.

Окрім прихованих маніпулятивних стратегій у вживанні суржиків на телеекрані ще одна загроза для споживачів масової культури криється у змісті суржикомовних медійних повідомлень. Між формою та змістом суржикомовного телепродукту, як нам видається, існує стійка кореляція. Вказані вище приклади вживання суржиків в телевізійних шоу вже певною мірою продемонстрували, що гібридне мовлення супроводжується максимально примітивним, вульгарним та обмеженим змістом. Наведемо ще кілька прикладів вживання суржиків в розважальному сегменті української телепродукції:

– *Слушайте, може, Ви трошки вчора перебрали і не пам'ятаєте, а?*

– *Куме, еслі б я оце писав би по-п'яні, я би ще зранку вийшов би на дорогу, зловив би попутку, доїхав би до сусіднього села, знайшов би паркан теці і написав би зовсім інше слово, панімаєш?*

Я був трезвий, куме. І я, между прочім, додержуюсь нашого меморандуму і без Вас, куме, не п'ю.

(«Одного разу під Полтавою», канал «ТЕТ», 6 сезон, 104 серія, <https://www.youtube.com/watch?v=Ny1M11RaeJs>);

– Оце – модельне моє прошле. Це п...ц був. Якась стрьомна я тут. ... Випила, мені харашо стало. Красиво йду. А там подіум рухався ніби. І я, як вийшла, оп, всьо, оддыхай. Всьо, висобачили мене, висобачили, всьо, до свіданья. І закінчилася моя модельна кар'єра повним п...цом.

– Маріє, давай поприбираєм у квартирі.

– Не хочу, потім.

– Ну, будь ласка!

– Не під...сь мене, ну, потім, я сказала! Ну, ти заї...ла вже мене, я сказала пізніше, значить пізніше, всьо!

(«Від пацанки до панянки», «Новий канал», сезон 2, випуск 1, 4 878 100 переглядів, <https://www.youtube.com/watch?v=ehE20Nla5MY>);

– Юля, привіт! Юля, привіт! Дядя Гарік, здраствуйте! Всьо, пішла я, б...ь, откривається, ну, його нах...й. Щас я работаю у ларьку. У мене графік тіжолоий, ну, його нах...й. Клієнти попадаються вопше уй...бки, шо вони не дають даже ні перекурить, б...ь, ні пять минут посрать.

(«Від пацанки до панянки», «Новий канал», сезон 2, випуск 1, 3 370 500 переглядів, <https://www.youtube.com/watch?v=ZKHbFhy4sDw>).

У вказаних прикладах гібридне мовлення поєднується з вульгарним змістом самих повідомлень, типовими темами яких постає випивка, куріння, випорожнення, а формою, окрім суржикізмів – вульгаризми, просторіччя, слова-паразити. Обмеженість і вульгарність лексики в купі з мішаними одиницями пояснюємо тим, що мова телевізійних шоу має задовольняти масову культуру, однією з характерних особливостей якої є примітивність; відповідно, цілком логічно, що мовні засоби у сфері масової культури також будуть максимально обмеженими й бідними, як, власне, і тематика самих повідомлень, розрахованих на масове споживання. Послугуючись максимально обмеженою і звульгаризованою лексикою, мовлення розважального ефіру, безумовно, збіднює і zdegradовує активний словниковий запас своєї аудиторії. Не секрет, що розважальні телешоу здебільшого дивляться діти і молодь, тобто мовці з іще несформованою мовною свідомістю. «Зірки» телеекрану для цих глядачів виступають таким-собі еталоном (краса, популярність, розкутість – вони мають усі риси успішної людини), відповідно і їхнє мовлення стає взірцевим. І якщо кумирові для висловлення своїх емоцій цілком

достатньо одного (та й то вульгарного) слова, то який сенс користуватися іншими?

Те, що суржикомовний текст нерідко супроводжується вульгаризацією та маргіналізацією змісту, вже стало такою-собі традицією української масової культури. Відповідно, можемо стверджувати, що у свідомості споживачів масової культури вже склався асоціативний зв'язок «суржик – вульгарне/примітивне», що було би не так і погано, якби в тих самих ретрансляторах масового культурного продукту йому протиставлялася літературна українська мова, чого, на жаль, практично не спостерігаємо. Натомість місце антипода до суржика вже посіла літературна російська. Єдиною розважальною телепередачею, в якій суржик протиставлений не російській, а українській мові, виявилася «Реальна містика» на каналі «Україна». Наведемо уривок мовлення її головних героїв:

– Не, Деніска – молодець! Ай, як він ножкой – круть, ручкаю – верть! От зажигает, маладец! Тока шо-та я отут Софійки не наблюдаю.

– Так, мабуть, за столиком залишилась.

– Не, ну, це понятно. А дітей тоді на кого оставили?

– Мабуть, з нянею.

– Не нравиться мені всьо ета. Ох, не нравиться, он, скаже.

(«Реальна містика», серія «Дама з Інстаграму», 236 700 переглядів на «Youtube», <https://www.youtube.com/watch?v=3eyVyM16-kE>).

На тлі звульгаризованого гібридного мовлення однієї з героїнь, що містить як явні росіянізми («*пнятно*», «*всьо ета*», «*Деніска*», «*наблюдаю*», «*ножкой*», «*маладец*»), так і морфологічні гібриди-суржикізми («*не*», «*ручкаю*», «*зажигает*», «*оставили*», «*нравиться*»), з уст інших персонажів звучить українська мова. Однак навіть тут не можемо констатувати протиставлення «низький/некультурний суржик» – «висока літературна українська мова», оскільки в українському мовленні героїв наявна ціла низка відхилень від літературної норми, наприклад, у тій самій серії ми почули ненормативні:

– «нічого собі!» (калька з російського «*ничего себе!*»), правильний відповідник – «*отакое!*»);

– «відправив» у невластивому українській мові значенні «*надіслав*», яке з'явилося під впливом російської (у літературній українській «*відправляють*» лише службу у церкві, але ніяк не листи);

– «в результаті» (порушення норм чергування у/в);

– «діоксид сірки» (росіянізм замість літературного українського «*діоксид*»);

– «в тому-то і справа» (ненормативний вислів-калька російського «в том-то и дело», якому в українській мові відповідає вислів «у тім-то й річ»);

– «щ'о» у ненормативній вимові (м'яка вимова /щ/, притаманна російській мові, на відміну від твердої /шч/ в українській).

Отже, під виглядом літературної української мови масовий телепродукт демонструє своєму споживачеві у кращому разі просторічний варіант мови з інтерферованими елементами і мовними штампами, ненормативною вимовою тощо; у гіршому ж – узагалі суржик. Прикладів масового культурного продукту, який би ретранслював дійсно літературну українську мову, нам відшукати не вдалося. Отже, українські споживачі масової культури фактично не отримують зразків літературного українського мовлення, що веде до занепаду культури мови і вкорінення у масовій свідомості деструктивних явищ на кшталт суржику. Дійсно, як пише О. Селіванова, одним із чинників стійкості суржику є мовна ситуація у країні та мовна політика держави (Селіванова, 2006: 593). Масова культура підтримує дисгармонійну мовну ситуацію в Україні, що склалася в результаті цілеспрямованого насадження російських мовно-культурних зразків, а держава, прикриваючись поняттям свободи слова, досі не виробила єдиного підходу до протидії ситуації, що склалася. Як слушно зазначає Л. Масенко, «оскільки виникнення й поширення суржику спричинено домінуванням російської мови у сферах комунікації, протистояти руйнівному для української мови процесові постколоніальної креолізації здатне лише державне мовне планування, спрямоване на посилення комунікативної потужності української мови» (Масенко, 2005: 25), чого, на жаль, досі не спостерігаємо попри існування Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, до повноважень якої згідно із законом належить «нагляд за дотриманням телерадіоорганізаціями, які здійснюють радіомовлення, вимог законодавства України щодо обсягу ведення передач державною мовою» (ст. 13), «участь у розробці і реалізації державної політики у сфері телерадіомовлення» (ст. 15), «проведення досліджень <...> із проблем стану телерадіомовлення, а також опитування аудиторії щодо <...> якості програм чи передач, які транслюються (ретранслюються) телерадіоорганізаціями» (ст. 22) (Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення»).

Звісно, не можемо стверджувати, що в царині мовної політики не відбувається геть нічого. Однак спорадичний, асистемний характер влад-

них рішень у мовній політиці фактично зводить нанівець усі благородні цілі гуманітарних нововведень. Зокрема, як ми вже зазначали, під час запровадження 75-відсоткової квоти на мовлення державною мовою не вироблено критеріїв оцінювання того, чи є мова конкретного телевізійного продукту українською, а чи являє собою мовний гібрид. Та і як у такому разі підраховувати відсотки, якщо, приміром, певний герой телешоу розмовляє суржиком, адже суто математично вийде, нібито він десь на 50% (плюс-мінус) уживає-таки державну мову. Тобто, ставлячи загалом дуже правильну мету, на жаль, не затверджують конкретних механізмів її реалізації. Та і зрештою, оскільки до Національної ради з питань телебачення і радіомовлення призначають «кваліфікованих фахівців у галузі журналістики, юриспруденції, телерадіомовлення, управління, представників науки, культури, мистецтва, які мають вищу освіту, стаж роботи у сфері телерадіомовлення» (ст. 7), то виходить, що нема кому проводити лінгвістичну експертизу телерадіомовного тексту, оскільки фахівців-філологів у складі Національної ради немає. Приміром, моніторинг Національної ради найрейтинговіших розважальних програм визначив, що лідерами за часткою українськості є: «1+1» (75%), «ТЕТ» (75%), «Новий канал» (73%) (Довганюк, 2018: 39). Але за якими критеріями було встановлено мовну належність розважального сегменту телебачення? Адже вище ми розглянули мовлення телешоу саме цих каналів-лідерів, і виявилось, що за українську мову там насправді видають суржик. Національна рада, однак, звітує про успішне виконання мовних квот на українському телебаченні.

Проте проблему суржику в масовій культурі не можна недооцінювати, адже, побутуючи у масовій культурі, суржик за її посередництва дістається до кожного мовця і нав'язує ненормативне мовлення як норму. Головною загрозою, яку несе у собі суржик, окрім розмивання мовної норми і підривання мовленнєвої культури, є ще й те, що він, згідно з аналізом Л. Масенко, має тимчасовий, перехідний від української до російської одномовності характер (Масенко, 2005: 26), тож, підриваючи культуру мови, ще й веде до зросійщення.

Висновки. Вживання суржику в телевізійних жанрах сучасної української масової культури продовжує маніпулятивні тактики радянської масової культури (штучне протиставлення «суржик як вульгарне українське – висока російська мова»), нав'язуючи споживачам телепродукту комплекс меншовартості й підриваючи їхню мовленнєву культуру, що зрештою веде до деградації мовної свідомості й мовної особистості. При цьому

небезпечною є тактика соціокультурної підміни, коли гібридне мовлення на телеекрані (зادля видимості виконання 75-відсоткових квот на мовлення державною мовою) видають за літературну українську мову, якою насправді не послуговується жодне розважальне телешоу. І запобігти цим загрозовим процесам може тільки системна продумана мовна політика, розроблення конкретних

критеріїв оцінювання ефірного мовлення, проведення лінгвістичної експертизи, вироблення єдиного підходу до трактування мішаного мовлення на телебаченні. Звісно, обмежений обсяг статті не дає змогу глибше проаналізувати всі деструктивні явища, що відбуваються з мовою у масовій культурі, і тому перспективними є подальші дослідження у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Довганюк Ю. Функціонування української мови у розважальних програмах: сучасний стан і перспективи. *Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культурної безпеки: Україна і світ* : II міжнародна конференція 22-23.11.2018: матеріали. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. С. 39–40.
2. Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=538%2F97-%E2%F0>
3. Катасонова Е. Л. Японцы в реальном и виртуальном мирах: очерки современной японской массовой культуры. Москва : Восточная литература, 2012. 357 с.
4. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.
5. Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2005. 39 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. Флиер А. Я. Избранные работы по теории культуры. Москва : Литагент «Согласие», 2014. 560 с.

REFERENCES

1. Dovahaniuk Yu. Funktsionuvannia ukrains'koi movy u rozvazhal'nykh prohramakh: suchasnyi stan i perspektyvy [The functioning of Ukrainian language in the entertaining programs: the status quo and the perspectives]. *Sotsiolinhvistychnе znannia yak zasib formuvannia novoi kul'turnoi bezpeky: Ukraina i svit. II mizhnarodna konferentsiia 22-23.11.2018: materialy*. L'viv: LNU im. I. Franka, 2018. S. 39-40. [in Ukrainian]
2. Zakon Ukrainy "Pro Natsional'nu radu Ukrainy z pytan' telebachennia i radiomovlennia" [The law of Ukraine "About the National council of Ukraine on the issues of television and radio broadcasting"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=538%2F97-%E2%F0>. [in Ukrainian]
3. Katasonova Ye. L. Iapontsy v real'nom i virtual'nom mirakh: ocherki sovremennoi iaponskoi massovoi kul'tury [The Japanese in the real and virtual worlds: sketches on the modern Japanese mass-culture]. M.: Vostochnaia literatura, 2012. 357 s. [in Russian]
4. Masenko L. T. Surzhyk: mizh movoiu i iazykom [Surzhyk: between Ukrainian and Russian languages]. K.: Vydavnychiy dim "Kyievo-mohylians'ka akademiia", 2011. 135 s. [in Ukrainian]
5. Masenko L. T. Ukrains'ka mova v sotsiolinhvistychnomu aspekti [Ukrainian language in the sociolinguistic aspect]: avtoref. dyss. ... dokt. filol. nauk. K., 2005. 39 s. [in Ukrainian]
6. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistic: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K, 2006. 716 s. [in Ukrainian]
7. Fliier A. Ya. Izbrannyye raboty po teorii kul'tury [Selected works on the culture theory]. M.: Litagent "Soglasie", 2014. 560 s. [in Russian]

ΠΕΔΑΓΟΓΙΚΑ

УДК 37.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176766>**Paulina DUBIEL-ZIELIŃSKA,**

orcid.org/0000-0002-0480-1054

doktor nauk humanistycznych,

wykładowca w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej

im. rtm. Witolda Pileckiego w Oświęcimiu

(Oświęcim, Rzeczpospolita Polska),

pedagog w II Liceum Ogólnokształcącym im. płk. Leopolda Lisa-Kuli

(Rzeszów, Rzeczpospolita Polska) paulina.d@op.pl

SZKOŁA JAKO INSTYTUCJA KULTURY W MYŚL TEORII MICHAELA TOMASELLO’A ORAZ NA PRZYKŁADZIE PROJEKTU «SZKOŁA ĆWICZEŃ»

Tworzenie kultury winno być elementem szeroko rozumianego procesu kształcenia, który odbywa się w instytucjach do tego powołanych – szkołach, które chcąc propagować kulturę i wychowywać jej krzewicieli muszą iść z duchem czasu i stosować w swej pracy rozwiązania innowacyjne, jak np. «Szkoła ćwiczeń», omawiana w niniejszym artykule.

Artykuł na początku przedstawia historię i pochodzenie wyrazu «kultura». Pokazuje, jakim jest ona fascynującym zjawiskiem, które nurtuje rzeszę naukowców z wielu dziedzin wiedzy; podkreśla genezę oraz historię pojęcia «kultura» z uwzględnieniem poszczególnych epok w historii cywilizacji europejskiej; zwraca uwagę na filozoficzno-teoretyczne uwarunkowania również w kontekście powstania filozofii kultury (XIX wiek). Przedstawia naukową i chrześcijańską definicję kultury, jej dziedziny oraz relację względem pojęcia «cywilizacja».

W swej dalszej części artykuł przybliży Czytelnikowi postać i osiągnięcia Michaela Tomasello’a z zakresu badań nad ludzką kulturą. Kultura ludzka różni się od kultur zwierzęcych pod względem ilościowym i jakościowym. Różnice ilościowe polegają na konieczności opanowania przez człowieka wielu umiejętności (m.in. językowych). Jakościowe natomiast odnoszą się do dwóch specyficznych cech ludzkiej kultury: kumulatywności i instytucjonalności. Poza wymienionymi umiejętnościami, inne wyjątkowe dla gatunku homo sapiens są tzw. dzielona intencjonalność oraz altruizm i bezpośrednia współpraca. W szkole jako instytucji, zachodzą wszystkie wyżej wymienione zjawiska, by mogła ona istnieć i funkcjonować jako stały twór. Założenia «Szkoły ćwiczeń» umacniają działalność szkoły jako instytucji kultury. Uwydatniają kwestię dzielonej intencjonalności, altruizmu oraz bezpośredniego współdziałania. Łączą pojęcie kultury w znaczeniu duchowym, materialnym i cywilizacyjnym. Projekt w założeniu prowadzi do wypracowania przez szkoły standardów współpracy z: uczelniami wyższymi, poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, placówkami doskonalenia nauczycieli, bibliotekami pedagogicznymi, kuratoriami oświaty, organami prowadzącymi. Podkreśla również konieczność materialnego wyposażenia budynku oraz indywidualnego doksztalcenia się nauczycieli biorących udział w projekcie. Działania o takim charakterze wykraczają dosyć znacznie poza tradycyjną edukację, wychodzą naprzeciw postępującej globalizacji, przekraczają granice murów i obwodów.

W części kulminacyjnej artykuł – odwołując się do szkoły jako instytucji kultury i próbując pokazać jej obraz zgodny z teorią Michaela Tomasello’a – unaocznia jak innowacyjne projekty – na przykładzie «Szkoły ćwiczeń» – łączą poszczególne stanowiska znawców. Na zakończenie stara się udowodnić duże znaczenie rozwojowe proponowanych zmian w szkolnictwie.

Słowa kluczowe: szkoła, szkoła ćwiczeń, kultura, altruizm, dzielona intencjonalność.

Paulina DUBIEL-ZIELIŃSKA,
orcid.org/0000-0002-0480-1054

Doctor of Humanities,
Witold Pilecki University of Applied Sciences in Oświęcim
(Oświęcim, Poland),
Teacher at High School II – col. Leopold Lis-Kula,
(Rzeszów, Poland) paulina.d@op.pl

SCHOOL AS A CULTURAL INSTITUTION ACCORDING TO MICHAEL TOMASELLO'S THEORY AND ON EXAMPLE OF THE PROJECT "SCHOOL OF PRACTICE"

Creating culture should be an element of the broadly understood education process, which takes place in institutions appointed for this – schools that want to propagate culture and educate its promoters must go with the times and apply innovative solutions in their work, such as the "School of practice", discussed in this article.

The article at the beginning presents the history and the origin of the word "culture". It exposes what a fascinating phenomenon culture is and therefore it preoccupies scientists dealing with numerous areas of knowledge; emphasizes the genesis and history of the concept of "culture" taking into account particular epochs in the history of European civilization; draws attention to the philosophical and theoretical conditions also in the context of the emergence of the philosophy of culture (XIX century). It presents the scientific and Christian definition of culture, its field and relation to the term "civilization".

In the following part, the article introduces to the Reader Michael Tomasello's person and his achievements in the field of research on human culture. Human culture differs from animal cultures in terms of quantity and quality. Quantitative differences depend on the necessity to learn many skills (including linguistic skills). Qualitative, on the other hand, refer to two specific features of human culture: cumulativeness and institutionality. In addition to these skills, others unique to the species homo sapiens are: the so-called shared intentionality, direct cooperation and altruism. In school as an institution, all the above-mentioned phenomena occur, so that it can exist and function as a permanent creation. The assumptions of the "School of practice" strengthen the activities of the school as a cultural institution. They emphasize the issue of shared intentionality, altruism and direct cooperation. They combine the concept of culture in a spiritual, material and civilizational sense. In principle, the Project leads to the development of cooperation standards by schools with: universities, psychological and pedagogical counseling centers, teacher training centers, pedagogical libraries, boards of education, and departments of education. It also emphasizes the need for material retrofitting of the building and the individual training of teachers participating in the project. Such activities go far enough beyond the traditional education, meet the ongoing globalization, cross borders and walls circuits.

In the culminating part the article – referring to school as an institution of culture and attempting to portray it in accordance with Michael Tomasello's theory – demonstrates the way in which some innovative projects – as illustrated by the case of "School of practice" – combine different views of experts. In conclusion, it seeks to prove the great significance of suggested changes in the educational system.

Key words: school, school of practice, culture, altruism, shared intentionality.

Пауліна ДУБЕЛЬ-ЗЕЛІНСЬКА,
доктор гуманістичних наук,

викладач Державної Вищої Школи імені ротмістра В. Пілецького в Освенцимі
(Освенцим, Польща),
викладач II загальноосвітнього ліцею імені полковника Л. Ліса-Куті
(Жешув, Польща) paulina.d@op.pl

ШКОЛА ЯК КУЛЬТУРНА ІНСТИТУЦІЯ В ТЕОРЕТИЧНІЙ ДУМЦІ МІХАЕЛЯ ТОМАСЕЛЛО ТА НА ПРИКЛАДІ ПРОЕКТУ «ШКОЛА ВПРАВ»

Запропонована розвідка постала в результаті теоретичного переосмислення і практичної апробації автором новітньої педагогічної інноваційної методики в навчальному процесі як інтегральної складової частини світової культури. Розглянуто еволюцію феномена навчання як такого в його історично-поступальному поступі та щодо різних культурних епох. Наголошено на особливій актуальності проекту «Школа вправ», запропонованого відомим вченим Міхаелем Томаселло, який переконливо здобуває пріоритет у середньоосвітніх закладах Польщі та інших західних країн.

Проаналізовано педагогічні досягнення М. Томаселло, який розглядав навчання невід'ємно від людської культури, вирізняючи останню за якісними і кількісними показниками: перші забезпечують їй такі специфічні характеристики, як накопичувальність та інституціональність, другі полягають на вміннях індивіда досягти певні вправності (м. ін., мовні). Додатково, завдяки культурному співжиттю рід homo sapiens набуває альтруїзму та

комунікативних вмінь порозуміння. У школі як інституції перелічені ознаки культурного буття мають змогу усталюватися та закріплюватися в поведінці учнів. Цьому присвячується і запропонований М. Томаселло проєкт «Школа вправ», базований на синтетичному поєднанні спільної інтенціональності, альтруїзму та комунікативності. Завдяки вибраним концептуальним методикам учням присвоюються навички співпраці з публічними інституціями, психологічно-педагогічними консультаційними центрами, осередками підвищення якості освіти, педагогічними бібліотеками тощо. Такий підхід досить вирізняється щодо традиційного трактування освіти та відповідає глобальним викликам сьогодення, оскільки наголошує на безперервній самоосвіті і вчителів, і учнів.

На численних прикладах доведено, як і чому слід трактувати школу як інституцію культури та місце фахової апробації перспективних педагогічних методик. Наведено докладні приклади ефективного використання концептуальних засад проєкту «Школа вправ», розглянуто їх переваги і недоліки в процесі практичного застосування у середньоосвітньому шкільництві.

Ключові слова: школа, школа вправ, культура, альтруїзм, поділена інтенціональність.

Kultura, obok natury, jest tym, co nas otacza, (w) czym żyjemy. Kulturę kreują ludzie. Każdy z nas jest jej uczestnikiem, a zarazem odbiorcą i twórcą. Świadomość tego winna być efektem szeroko rozumianego procesu kształcenia, a mianowicie tego, co stanowi zarówno treść jak i warunki przekazu. Wszystko to odbywa się w instytucjach do tego powołanych – szkołach, które chcąc krzewić kulturę i wychowywać jej krzewicieli muszą iść z duchem czasu i stosować w swej pracy rozwiązania innowacyjne, jak np. «Szkoła ćwiczeń».

Celem artykułu jest ukazanie jak znaczący wpływ na rozwój jednostek i społeczeństwa mają omawiane rozwiązania innowacyjne.

Filozoficzno-teoretyczna geneza oraz historia pojęcia «kultura»

Pojęcie *kultura* (z łac. *cultura* = uprawa, kształcenie) – ujmując je skrótowo – odnosi się do całości kształtu materialnego i duchowego dorobku ludzkości, wytworzonego w ogólnym rozwoju historycznym lub w jego określonej epoce; poziomu rozwoju społeczeństw, grup, jednostek w danej epoce historycznej (Słownik wyrazów obcych, 1980: 407).

Słowo *kultura* należy do najczęściej używanych wyrazów, a jednocześnie najbardziej wieloznacznych, w które można wkładać różną treść (patrz: Dubiel-Zielińska, 2017: 16–30). Znaczenia, które termin *kultura* obejmuje, są rozmaite. Dotyczą one różnych płaszczyzn funkcjonowania jednostki, społeczeństwa i całej ludzkości. Pierwsza wzmianka i teoretycznie sformułowane wyobrażenie o kulturze jest duchowym dziedzictwem epoki Antyku. W okresie Renesansu (Humanizmu) kultura stała się obiektem filozoficzno-teoretycznego zainteresowania i nabyła samodzielne znaczenie. Przyczyną zjawiska były głębokie zmiany w stosunku człowieka do natury i do swojego bezpośredniego otoczenia społecznego. Jak wiemy z dziejów filozofii, nieprzypadkowo wyraz *kultura* zaczął się formować jako samodzielna jednostka leksykalna w bezpośredniej opozycji do wyrazu *natura*. Człowiek powoli zdawał widzieć w sobie aktywnego twórcę kultury, przeobrażającego przy-

rodę, a także siebie. Pierwszym, który użył słowa *kultura* w znaczeniu samodzielnym był niemiecki historyk i prawnik Samuel von Pufendorf (1632–1694). Uczony włączył do wyrazu *kultura* wszystkie twory ludzkie, tj. instytucje społeczne, naukę, moralność, język, zwyczaje, modę, urbanistykę. Przedstawiciele Oświecenia mieli jednoznaczne stanowisko wobec kultury – rozumieli ją jako dziedzinę egzystencji ludzkiej, będącą przeciwieństwem natury (Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)) (Fobel, Fobelová, 2007: 70–71).

Jednakże począwszy od Immanuela Kanta, zainteresowanie studiami nad kulturą przebiegało dwutorowo:

- 1) w kierunku aksjologicznym;
- 2) w ramach koncepcji rozwijających się w empirycznych dyscyplinach naukowych, jak: socjologia, etnografia, psychologia, antropologia itp.

Kant «utrzymał» aksjologiczną definicję kultury, przejętą od filozofów Antyku przez humanistów Renesansu po niemieckich zwolenników Oświecenia. Rozumienie kultury Kanta uwidoczni się w imperatywie kategorycznym (normie prawnym): do kultury włączona zostaje przede wszystkim idea moralności. Służy ona określeniu poziomu wolności społeczeństwa i jednostki, ale też poziomu sztuki, nauki, pracy, dyscypliny i samoograniczenia osiągniętego w wychowaniu. Wynikiem takiego rozwoju kulturalnego ma być moralnie doskonała osobowość: «w porównaniu z całą resztą świata zwierzęcego ludzkość wyróżnia się zdolnością ustanawiania sobie celów. Jeżeli jednak celem człowieka ma być człowieczeństwo w jego własnej osobie, to wiąże się z tym nieuchronnie także rozumna wola, czyli inaczej obowiązek nakazujący nam uczynienie się godnym owego człowieczeństwa przez to właśnie, co zwiemy kulturą. Wymaga on doskonalenia w sobie (a więc co najmniej podtrzymywania) zdolności do podjęcia się wszelkich możliwych celów, co można określić jako powinność kultywowania surowych zadatków i talentów, którymi obdarzyła nas natura» (Kant, 2005: 256–257). «Moralną doskonałość najwyższej próby

rozpoznać można u takiego człowieka, który wykonuje swój obowiązek z poczucia obowiązku, bowiem prawo nie stanowi dla niego zwyczajnej reguły, lecz jest także wewnętrzną pobudką jego działań» (Kant, 2005: 257).

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) proponował, w duchu swojej teorii rozwoju idei absolutnej, ontologiczne rozumienie kultury. Według niego kultura jest skutkiem i specyficznym stopniem rozwoju ducha absolutnego, jego poznania samego siebie i samorealizacji, które przebiega w formie poznania ludzkiego. Kultura przechodzi trzy fazy konstituowania:

1) poziom poglądu zmysłowego w sztuce – *sinnliche Anschauung*;

2) poziom wyobrażeń w religii – *Vorstellung*;

3) poziom poznania oparty na myśleniu w filozofii – *Begriff*.

We *Wstępie* do tomu I *Wykładów z filozofii dziejów* czytamy: «Najważniejsze jest to, że zasadą wolności <...> jest <...> zrozumienie woli powszechnej oraz że system wolności jest swobodnym rozwojem poszczególnych jej momentów. Wola subiektywna jest określeniem czysto formalnym <...> Tylko wola rozumna jest tym czynnikiem ogólnym» (Hegel, 1958: 72–73). Istnieją dwa momenty:

1) idea wolności (absolutny cel ostateczny);

2) środek, którym się posługuje – subiektywna strona wiedzy i woli z całą właściwą jej żywotnością, ruchliwością i aktywnością.

Państwo to etyczna całość i realność wolności, a tym samym obiektywna jednia obu tych momentów. Momenty są ściśle ze sobą związane (Hegel, 1958: 73). Wymienione: «subiektywna wiedza i wola są równoznaczne z myśleniem. Ale gdy myśląc wiem i chcę – chcę ogólnego przedmiotu, chcę substancjalnej treści tego, co w sobie i dla siebie jest rozumne. Mamy tu więc zespolenie – zespolenie samo w sobie – strony obiektywnej, tj. pojęcia, ze stroną subiektywną. Egzystencją obiektywną tego zespolenia jest państwo, które <...> stanowi podstawę i ośrodek innych konkretnych dziedzin życia narodu: sztuki, prawa, obyczajów, religii, nauki. Wszelka duchowa działalność ma na celu jedynie uświadomienie sobie tego zespolenia, to znaczy swojej wolności. Pośród różnych postaci tego świadomego zespolenia na pierwszym miejscu stoi *religia*. <...> Religijne skupienie ducha objawia się jako uczucie <...> Drugą formą zespolenia strony obiektywnej z subiektywną jest *sztuka*. Wkracza ona bardziej niż religia w świat rzeczywisty i zmysłowy; <...> Prawda wyraża się jednak nie tylko w formie wyobrażenia i uczucia jak w religii, i w formie oglądu jak w sztuce, ale również w myślącym duchu; w ten sposób otrzymujemy trze-

nią formę zespolenia – *filozofię*. Filozofia jest więc formą najwyższą, najbardziej wolną, najmądrzejszą. <...> Czynnikiem ogólnym, który wysuwa się na pierwszy plan i zostaje uświadomiony w państwie, forma, której podporządkowuje się wszystko, co istnieje – jest tym, co stanowi *kulturę* narodu» (Hegel, 1958: 73–75). «Sztuka, religia i filozofia usuwają się spod dyktanda praw rządzących obiektywnym światem wolności i tworzą dziedzinę własną – dziedzinę ducha absolutnego. Prawa rozwoju państw nie determinują jej rozwoju» (Kroński, 1958: XXXIII).

W niemieckiej filozofii klasycznej znaczenie pojęcia *kultura* w maksymalnym stopniu bliskie było pojęciu kształcenia – *Bildung*. Kształcenie utożsamiano z pojęciem kultury. Oznacza ono właściwie specyficzny ludzki sposób przeobrażania możliwości przyrodniczych. Podobne rozumienie przejawia się w filozofii Hegla. Dla niego kształcenie polega na tym, że człowiek wznosi się ponad ogólność, tworzy z siebie we wszystkich stosunkach istotę duchową, poświęca osobistą swoistość w interesie ogółu. Kształcenie teoretyczne jest więc procesem odnajdywania siebie w drugim, powrotem z innego bytu. Kształcenie według Hegla wygląda w ten sposób, że jednostka podnosząc się ze swojej istoty naturalnej do sfery ducha, znajduje w języku, obyczajach, systemie społecznym swojego narodu substancję, którą chce opanowywać. Kształcenie zbliża się do kultury wówczas, gdy kultura prezentuje się jako kultura narodowa, istniejąca nie tylko za pośrednictwem ustnej, ale głównie pisemnej tradycji. Szkoła prezentuje się zatem jako główna instytucja kultury narodowej (Fobel, Fobelová, 2007: 72).

Druga połowa XIX wieku po raz kolejny odkryła, będące w cieniu, pojęcie kultury. Wilhelm Dilthey (1833–1911), jako przedstawiciel filozofii życia, koncentrował uwagę na systemie kultury – moralności, sztuce, religii, nauce, języku (Fobel, Fobelová, 2007: 72).

Filozofia kultury powstała pod koniec XIX wieku w efekcie oddzielenia się nauk przyrodniczych od filozofii. Ich wyodrębnienie się i sukces jako sprofesjonalizowanych dyscyplin naukowych postawiły przed filozofią pytanie o przestrzeń jej działania, przedmiot i funkcję. Przedstawiciele nurtu neokantowskiego (Wilhelm Windelband (1848–1915), Heinrich Rickert (1863–1936)) kończyli ten proces dociekań. Według W. Windelbanda nauki przyrodnicze zorientowane są na ogólne prawa (nauki «nomotetyczne»), podczas gdy nauki o kulturze na to, co wyjątkowe, niepowtarzalne (nauki «idiograficzne»). Jego zdaniem różnica leży w metodzie. H. Rickert natomiast ustalił dyscypliny i wartości im odpowiadające, gdyż – jego zdaniem – wartości pojawiają się w dzie-

łach obiektywnych ducha ludzkiego: nauce, prawie, sztuce, religii. I tak logice odpowiada prawda, estetyce – piękno, mistyce – świętość, etyce – dobro i moralność, erotyce – szczęście i społeczeństwo miłości, religii – nabożność. Życie musi być określone wszystkimi wartościami w całości. Odizolowanie którejkolwiek spowoduje jednostronność (Rickert 1984a: 45–54; Rickert, 1984b: 71–75; Zachariasz, 1979: 181–223).

Dwudziesty wiek obfitował w pytania o wartości kulturowe, których częścią stały się szkoły filozoficzne (fenomenologia – Roman Ingarden (1893–1970), Edmund Husserl (1859–1938); egzystencjalizm – Martin Heidegger (1889–1976), Karl Jaspers (1883–1969), Jean-Paul Sartre (1905–1980); antropologia filozoficzna – Arnold Gehlen (1904–1976), Helmuth Plessner (1892–1985), Max Scheler (1874–1928); personalizm – Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955); pragmatyzm – John Dewey (1859–1952); realizm – Alfred North Whitehead (1861–1947) itd.) (Fobel, Fobelová, 2007: 73).

Twórcą poprzedniczki nowoczesnej naukowej definicji kultury był niemiecki historyk Gustav Friedrich Klemm (1802–1867) (*Ogólna kulturowa historia ludzkości; Ogólna nauka i kultura*). Do pojęcia *kultura* wprowadził on badanie obyczajów, wiedzy i umiejętności. Z kolei za ojca definicji naukowej uznawany jest Edward Burnett Tylor (1832–1917), autor pracy *Kultura prymitywna* (1871). «Kultura <...> cywilizacja jest skomplikowaną całością, do której włącza się kierowanie, wiarę, sztukę, prawo, moralność, zwyczaje i wszystkie pozostałe zdolności i obyczaje, które człowiek przyjął jako członek społeczeństwa» (Linhart, Petrusek, Vodáková, Maříková, 1996: 548). W 1952 roku naukowcy amerykańscy – Alfred Louis Kroeber i Clyde Kluckholm – podjęli się usystematyzowania ponad 150 definicji. Efektem ich pracy było rozumienie kultury jako «produktu historycznego obejmującego idee, wzory i wartości; selektywnego, którego można się nauczyć, opartego na symbolach i wynikającego z postępowania i produktów postępowania» (Linhart, Petrusek, Vodáková, Maříková, 1996: 548).

Sobór Watykański II stworzył chrześcijańską definicję niniejszego pojęcia: «Mianem *kultury* w sensie ogólnym oznacza się wszystko, czym człowiek doskonali i rozwija wielorakie uzdolnienia swego ducha i ciała; stara się drogą poznania i pracy poddać sam świat pod swoją władzę; czyni bardziej ludzkim życie społeczne tak w rodzinie, jak i w całej społeczności państwowej przez postęp obyczajów i instytucji; wreszcie w dziełach swoich w ciągu wieków wyraża, przekazuje i zachowuje wielkie doświadczenia duchowe i dążenia na to, aby służyły one postę-

powi wielu, a nawet całej ludzkości» (Sobór Watykański II, 1965: 53). Sobór w swej definicji zebrał następujące elementy:

- 1) doskonalenie duchowe i cielesne;
- 2) opanowywanie świata przez poznanie, naukę i pracę;
- 3) ucłowieczenie życia na ziemi poprzez postęp moralny i instytucjonalny w zakresie rodziny i społeczeństwa państwowego;
- 4) przekaz dziedzictwa i dążeń w celach postępu indywidualnego i zbiorowego (Bartnik, 2013: 451).

W niemieckiej tradycji intelektualnej rozróżnia się pojęcie kultury i cywilizacji. Kulturę utożsamia się z duchowymi i artystycznymi wartościami, zaś cywilizację z materialno-technicznym życiem społeczności (Max Weber (1864–1920), Richard Thurnwald (1869–1954), Oswald Spengler (1880–1936)). Taki rygoryzm występował też u niektórych myślicieli amerykańskich (Robert Morrison MacIver (1882–1970) i inni) (Fobel, Fobelová, 2007: 74–76).

Obecnie kulturę dzieli się na materialną (przedmioty materialne, zrobione albo wzbogacone działalnością ludzką), duchową (produkty ludzkiej działalności niemające materialnej postaci) i cywilizację (społeczne, kolektywne, socjalne i polityczne wyrazy życia: język zmaterializowany, wynalazki, odkrycia, kierunki i style życia, wychowanie, tradycja, historia, instytucje, struktury ludnościowe wsi, osad i miast, folklor, modele i mody socjalne, klasy i stany, uprzemysłowienie zabawy, rozrywki i sportu, estetyki społecznej, komunikacja socjalna, ideologie apologetyczne, programowe i reformatorskie, sposoby własnej ekspansji ...) (Bartnik, 2013: 453). Te trzy sfery kultury składają się na jedną organiczną całość, choć mają swoje własne życie i specyfikę wyrazu. Kultura duchowa stwarza warunki i środki dla działalności ludzi. Jej rolą jest zaspokajanie potrzeb społeczeństwa, a jednocześnie potrzeb jednostki jako istoty twórczej. Składnikami kultury duchowej są: nauka, filozofia i jej dyscypliny, religia, sztuka, historia, nauka o literaturze, językoznawstwo, religioznawstwo, ekonomia, psychologia, socjologia, pedagogika, nauka o prawie. Kulturę duchową tworzą dzieła abstrakcyjne społeczeństwa: wartości, normy, tabu, znaki, system poglądów (por. Fobel, Fobelová, 2007: 76). Kultura materialna obejmuje ciało, biologię ludzką, fizykę człowieka, ekonomię, pracę, technikę, dorobek, wytwory, dzieła, opanowywanie przyrody, przemysł, urbanizację, maszynosferę planety, zakorzenienie w kosmosie itp. (por. Bartnik, 2013: 455). Kultura duchowa odpowiada duchowi człowieka (indywidualnego i zbiorowego), jego jaźni; kultura materialna – ciału, stronie somatycznej, a cywilizacja – *psyche* ludzkiej, która jest jakby

pasem transmisyjnym pomiędzy ciałem a duszą w obydwu kierunkach. Osoba jest firmamentem, miejscem przechodzenia między tymi warstwami. «Ona stanowi najgłębsze źródło wszelkiej kultury, jej istotę i kształty oraz najwyższy cel. Choć wiodąca jest kultura duchowa, w której chodzi głównie o doskonalenie bytu ludzkiego na płaszczyźnie jednostkowej i zbiorowej, to jednak kultura duchowa oraz materialna i cywilizacyjna nie mogą być w żadnym przypadku od siebie oddzielone w ich funkcjonowaniu życiowym i droga do kultury duchowej nie może pominąć kultury materialnej oraz cywilizacji» (Bartnik, 2013: 455). Kultura jest więc zjawiskiem uniwersalnym, właściwym całej ludzkości. Każdorazowo ma postać kultury konkretnej, którą tworzy konkretny naród jako system społeczno-kulturalny. «Kultura ujawnia się jako zjawisko wieloobszarowe. Sięga konkretnych dziedzin przyrodniczego i społecznego życia. Jednocześnie zachowuje w sobie ładunek twórczy, który jest zdolny skupiać i według potrzeby zabezpieczać energię potrzebną do przeprowadzenia określonych działań. Swoją istotą należy <...> także do sfery duchowej, gdyż wewnątrznie wzbogacając jednostkę, ujawnia się jako potrzeba intelektualna i uczuciowa. Bez tej potrzeby byłby człowiek w stagnacji i przestałby się rozwijać jako podmiot w stosunku do samego siebie i w stosunku do otaczającego go świata. Kultura jest niewyczerpanym źródłem myśli, formuje wyjątkowość człowieka, odkrywa go, nadaje ostateczny kształt, usprawnia i powiększa jego świadomość, przede wszystkim wartości. Miara kultury człowieka jest miara jego ucłowieczenia. Im człowiek bardziej kulturalny, tym większa jest jego wartość moralna i ogólnospołeczny postęp ludzkości. Z punktu widzenia człowieka jest to odnajdywanie i ucieleśnianie sensu życia człowieka. Kultura jest zjawiskiem uniwersalnym, które uwalnia człowieka od narzuconych mu ograniczeń» (Fobel, Fobelová, 2007: 94–95).

Jak widać kultura to ucłowieczenie życia, to humanizacja i personalizacja bytu ludzkiego i świata. Jest dążeniem do amelioracji fenomenu ludzkiego oraz całej rzeczywistości w relacji do centrum osoby ludzkiej. Chodzi tu o statyczno-dynamiczną relację dążenia do stanu idealnego i pleromicznego. Byt ludzki jest tylko «rozpoczęty», nie jest spełniony i nie jest dokończony. Ruch, pęd i dążenie do dokończenia, spełnienia i pleromiczacji należy do podstawowej struktury człowieka. Kultura jest dynamiczną relacją człowieka względem siebie samego i świata. Człowiek stoi ze swej istoty wobec rzeczywistości jako zadania. Wypełnianie tego zadania to właśnie kultura. Kultura to przesuwanie bytu od stanu alfa do stanu omega. Kultura jest odwzorowaniem osoby,

narodu, społeczności. Jest emanatem osoby, jej obrazem i «samokontynuacją». Jest horyzontem osoby, wabieniem w świat idei i ideałów, ruchem ku przeszłości. Jest dynamiką istotową i istnieniową człowieka. «Człowiek jest rozpisany na partyturę czasu, przestrzeni i tematu dziejowego. Ciągłe się dzieje, staje się, dąży, aż stanie się na sposób optymalny i absolutnie finalny. Kultura wypływa z realnego zaistnienia człowieka i jego wejścia w dziejowość. Jest możliwością postępującego odnajdywania się w rzeczywistości na sposób ludzki, na sposób pozytywny dla człowieka. Po swoim zaistnieniu i wejściu w potok dziania się człowiek poddany jest z konieczności procesowi kulturowemu: przetwarzaniu relacji do rzeczywistości, rzeźbieniu kształtów pro ludzkich na rzeczywistości i przekładaniu teorii kulturowej na praktykę kulturową (*paidagogopoesis, culturopraxis*). Tak więc kultura, pojmowana jako ciągłe jej stawanie się: kulturogeneza, wynika z antropogenezy i z kosmogogenezy, a wreszcie z personogenezy. W kulturze człowiek ukierunkowuje całą swoją sferę somatyczną, swój «obszar kosmiczny» ku osobie, ku człowieczeństwu. Paralelnie do tego toczy się proces sprzężony, polegający na poddawaniu sobie przyrody i świata. A zatem mamy tu do czynienia pod względem merytorycznym i metodycznym z personalizacją oraz socjalizacją, czyli pozytywnym uspołecznieniem. Proces personalizacji i socjalizacji jest szerszy niż sam proces kultury, ale kulturogeneza odgrywa w nim czołową rolę» (Bartnik, 2013: 451–452).

Podsumowując – kultura to personalizacja najpierw człowieka, a następnie świata w relacji do człowieka. Mówiąc nieco szerzej: jest to transformacja natury ludzkiej w osobę, we wspólnotę osób i kształtowanie ciała oraz odnośnego świata na korzyść człowieka. Transformacja ta rozciąga się na całość Fenomenu Ludzkiego i na całość rzeczywistości, pozostającej w żywej relacji do osoby ludzkiej. Mówiąc najszerszej: kultura jest to całość doznań, stanów, samorozumień (kultura bierna), sposobów bycia, życia i działań w sferze zewnętrznej i wewnętrznej (kultura czynna) oraz bilans owoców i wytworów materialnych oraz idealnych (proces kulturowy, materializacja kulturowa), przy zmierzaniu wszystkich sfer do tworzenia z natury ludzkiej «kreacji» osobowej na płaszczyźnie indywidualnej i społecznej (kultura jaźniowa, personacja duchowa) (Bartnik, 2013: 453).

Z badań Michaela Tomasello'a nad ludzką kulturą

Według Michaela Tomasello'a – wybitnego teoretyka, myśliciela i eksperymentatora w dziedzinie psychologii rozwojowej, prymatologii i psychologii porównawczej – ludzka kultura w porównaniu z kulturami tworzonymi przez zwierzęta jest ilościowo i

jakościowo unikalna. Ilościowo, gdyż wymaga od człowieka opanowania wielu umiejętności (m.in. językowych); jakościowo, ponieważ posiada dwie specyficzne cechy: kumulatywność i instytucjonalność (Tomasello, 2016: 20–21):

1. Kumulatywność dotyczy tzw. kumulatywnej ewolucji kulturowej – wytwarzane przez ludzi przedmioty i wypracowywane zachowania z czasem stają się coraz bardziej złożone (mają swoją «historię»). Są one obecne w życiu społeczeństw i praktykowane w niezmienionej formie do momentu pojawienia się nowszej i bardziej udoskonalonej wersji, która je zastępuje. Kulturowo dziedziczymy wynalazki i praktyki społeczne, reprezentujące coś w rodzaju zbiorowej mądrości przodków (Tomasello, Kruger, Horn Ratner, 1993: 495–511; Richerson, Boyd, 2006).

2. Instytucje społeczne są «czymś w rodzaju całych repertuarów zwyczajów społecznych, regulowanych przez przyjęte przez grupę normy i zasady» (Tomasello, 2016: 21). Instytucje reprezentują «wspólnie zorganizowane i uzgodnione sposoby interakcji, włączając w to reguły wymuszania stosowane wobec tych, którzy nie chcą się podporządkować. Funkcje statusowe reprezentują wspólne uzgodnienia, że takie twory społeczne jak mężowie, rodzice, pieniądze i szefowie istnieją oraz że mają takie prawa i obowiązki, jakie mają» (Tomasello, 2016: 22).

U podłoża wyżej opisanych cech ludzkiej kultury leżą wyjątkowe dla gatunku *homo sapiens* umiejętności: tzw. dzielona intencjonalność oraz altruizm i bezpośrednia współpraca (Tomasello, 2016: 23–27). Dzielona intencjonalność dotyczy przede wszystkim zdolności tworzenia z innymi wspólnoty intencji i zaangażowania we wspólne przedsięwzięcie. Te wspólne intencje i zobowiązania są możliwe dzięki organizowaniu stanów wspólnej uwagi oraz posiadania wzajemnej wiedzy, u źródeł czego znajdują się z kolei motywacje do pomagania innym i dzielenia się z nimi (Tomasello, Carpenter, Call, Behne, Moll, 2005: 675–691). *Homo sapiens* jest w stopniu wyjątkowym przystosowany do współpracowania z bliźnimi w obrębie grup kulturowych, co zdecydowanie się mu opłaca, gdyż wszystkie ludzkie najbardziej

imponujące osiągnięcia – złożone technologie, symbole językowe i matematyczne, instytucje – są produktem jednostek wchodzących ze sobą w interakcje (Tomasello, 2016: 24–25).

Altruizm (z łac. *alter* = drugi, inny) jest wówczas, gdy jednostka poświęca się w jakiś sposób dla innej; kiedy człowiek jest gotów bezinteresownie pomóc drugiemu i poświęcić się dla niego kierując się troską (Słownik wyrazów obcych, 1980: 24; Tomasello, 2016: 23; Słownik języka polskiego, 2007: 28). Natomiast bezpośrednia współpraca (*collaboration*) polega na tym, że wiele jednostek pracuje razem dla osiągnięcia wspólnej korzyści (Tomasello, 2016: 26).

W szkole jako instytucji (z łac. *institutio* = urządzenie), czyli placówce o charakterze powszechnym, ogólnodostępnym, zajmującą się określonym zakresem spraw, działającą w pewnej dziedzinie (por. Słownik wyrazów obcych, 1980: 309), zachodzą wszystkie wyżej wymienione zjawiska, by mogła ona istnieć i funkcjonować jako stały twór. Zgodnie z tym, co uważa Jan Szczepański «<...> instytucje są zespołami urzędzeń, w których wybrani członkowie grup otrzymują uprawnienia do wykonywania czynności określonych publicznie i impersonalnie, dla zaspokajania potrzeb jednostkowych i grupowych, dla regulowania zachowań innych członków grupy» (Szczepański, 1970: 204, 209). Stąd wiadomo, że kadra pedagogiczna ma za zadanie wychowywać i kształcić młode pokolenie, a także pełnić szeroko pojętą opiekę w ramach różnych form pomocy i wsparcia, ponieważ posiada niezbędny do tego celu autorytet z zewnętrznego nadania.

Szkoła jako instytucja kultury według założeń Michaela Tomasello’a

Analizując szkołę pod kątem dokonań M. Tomasello’a można domniemywać, że tworzy ona pewną strukturę opartą na dzielonej intencjonalności oraz altruizmie i bezpośredniej współpracy (Tabela 1).

Szkoła jest instytucją kultury, gdyż – w myśl powyższego – tworzy ją zespół osób połączonych pewną umową, a także wspólną wizją przyszłości i celu. Umowa definiuje style porozumiewania się oparte na szacunku; gwarantuje każdemu określone

Tabela 1

Szkoła jako instytucja kultury

SZKOŁA JAKO INSTYTUCJA KULTURY	
wymiar społeczny	wymiar osobniczy
- dzielona intencjonalność; - altruizm (bezinteresowność) jako służba społeczeństwu – misja szkoły i wizja szkoły; - współpraca ludzi ze społeczeństwem (lokalnym i ponadlokalnym)	- dzielona intencjonalność; - altruizm (bezinteresowność) jako zaangażowanie pracowników – powołanie (czas, emocje, empatia itp.); - współpraca ludzi na rzecz społeczeństwa (lokalnego i ponadlokalnego)

Źródło: opracowanie własne PD-Z na podstawie Tomasello M. *Dlaczego współpracujemy*. Wyd. 1. Tłumaczenie i przedmowa: Ł. Kwiatek. Kraków: Copernicus Center Press Publisher, 2016

prawa i obowiązki. Do ich przestrzegania «zachęca» repertuarem możliwych do zastosowania sankcji (por. Tomasello, 2016: 22, 61). Niniejszą umowę stanowią: statut szkoły, regulaminy, procedury postępowania. M. Tomasello nazywa je regułami lub normami dostosowania się (Tomasello, 2016: 24, 60). Definiują one status i miejsce każdego członka społeczności szkolnej oraz każdego organu szkoły.

Z kolei misją szkoły jest współpraca wszystkich uczestników procesu edukacji na rzecz wieloobszarowego doskonalenia i rozwoju uzdolnień pojedynczych jednostek (uczniów), a zatem i całego społeczeństwa; czynienie bardziej ludzkim życia społecznego przez postęp obyczajów i rozwój instytucji; i co najważniejsze – wyrażanie, przekazywanie, zachowywanie oraz wzbogacanie całości dorobku materialnego i duchowego, a także dążenie do tego, aby służył on właściwie pojętemu postępowi, czyli rozumnemu opanowywaniu świata (por. Sobór Watykański II, 1965: 53). Sterują tym tzw. normy kooperacji (por. Tomasello, 2016: 60).

Samo nauczanie – jako element procesu edukacji – «jest formą altruizmu opartą na motywacji do pomagania, podczas której osobnik obdarowuje innych informacjami, które mogą oni wykorzystać» (Tomasello, 2016: 24) najlepiej dla dobra wspólnego.

Projekt «Szkoła ćwiczeń» nową perspektywą dla szkoły jako instytucji kultury

Projekt «Szkoła ćwiczeń» – którego pomysłodawcą jest Ośrodek Rozwoju Edukacji – doskonale wpisuje się w nową wizję szkoły jako instytucji kultury, zorientowaną na szeroko zakrojoną aktywność i współpracę o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym. Projekt jest finansowany ze środków unijnych. Powstał w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój (PO WER). Projekt ma na celu wspieranie szkół w kilku zakresach (Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2017):

kształtowania kompetencji kluczowych uczniów, niezbędnych do poruszania się na rynku pracy (technologie informacyjno-komunikacyjne – ICT, przedmioty matematyczne i przyrodnicze, języki obce);

- nauczania eksperymentalnego;
- postaw kreatywności, innowacyjności;
- pracy zespołowej;
- zindywidualizowanego podejścia do ucznia.

Projekt w założeniu prowadzi do wypracowania przez szkoły standardów współpracy z placówkami wspomagania i innymi instytucjami, w tym uczelniami wyższymi (Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2017). Dlatego też takie ośrodki jak: uczelnie wyższe, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, placówki doskonalenia nauczycieli, biblioteki pedagogiczne, kuratoria oświaty, organy prowadzące ściśle współ-

pracują ze szkołą w ramach projektu. Udział poszczególnych instytucji rozpoczyna się w momencie podjęcia przez szkołę próby ubiegania się o udział w pilotażu. Decyzję ze strony szkoły podejmują wspólnie uczniowie, rodzice, dyrektorzy i rady pedagogiczne. Wówczas placówka wspomagania (np. poradnia psychologiczno-pedagogiczna, biblioteka pedagogiczna) przeprowadza diagnozę mocnych stron szkoły, zaś uczelnia – której studenci a przyszli nauczyciele mają mieć możliwość doświadczać praktycznej weryfikacji teorii – wydaje rekomendację. Kolejnym krokiem jest dokonanie oceny szkoły przez placówkę doskonalenia nauczycieli. Na tej podstawie kurator wydaje opinię o możliwym udziale szkoły, a organ prowadzący wyraża zgodę na udział szkoły w pilotażu szkoły ćwiczeń. Posiadając wszystkie rekomendacje szkoła może przesłać zgłoszenie (Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2017).

Ośrodek Rozwoju Edukacji przy wyborze szkoły na szkołę ćwiczeń kieruje się następującymi kryteriami²:

1. Doświadczenie i kompetencje kadry.
2. Wdrożenie nowatorskich rozwiązań dydaktycznych i organizacyjnych.
3. Upowszechnianie i promowanie działalności innowacyjnej szkoły.
4. Zaangażowanie w programy edukacyjne.
5. Współpraca z instytucjami.
6. Odpowiednia baza dydaktyczna i wyposażenie szkoły.

Nauczyciele ze szkoły ćwiczeń otrzymują wsparcie w postaci materiałów szkoleniowych (scenariusze lekcji, filmy, komentarze metodyczne), samouczki (kursy e-learningowe). Pod kierownictwem koordynatora szkoły ćwiczeń – którym może być wicedyrektor lub inny nauczyciel – mają za zadanie prowadzić lekcje, zajęcia otwarte, współorganizować warsztaty, opracowywać materiały dla innych nauczycieli w ramach jednego z czterech obszarów: matematyka, przedmioty przyrodnicze, języki obce, informatyka. Ośrodek Rozwoju Edukacji przygotowuje dla nauczycieli oraz dla studentów czterdzieści pakietów edukacyjnych z wyróżnionych obszarów przedmiotowych. By móc działać w wymienionych płaszczyznach szkoła w ramach projektu otrzymuje dofinansowanie na wyposażenie czterech pracowni modelowych. Współdziała też z kilkoma szkołami,

¹ Ośrodek Rozwoju Edukacji. *Szkoła ćwiczeń – O projekcie*. URL: <https://www.ore.edu.pl/2017/10/o-projekcie/> [dated: 05 V 2018] [in Polish].

² Materiały ze szkolenia „Szkoła ćwiczeń w województwie podkarpackim – od modelu do projektu. Wsparcie dyrektorów przedszkoli, szkół i placówek w zarządzaniu szkołą. Zarządzanie w praktyce – III część szkolenia”, zorganizowanego przez Podkarpackiego Kuratora Oświaty, prowadzonego przez p. Agnieszkę Pietrykę z Ośrodka Rozwoju Edukacji w dniu 27.04.2018 r. w Instytucie Teologiczno-Pastoralnym w Rzeszowie.

tw. szkołami współpracującymi. Szkołą współpracującą może być szkoła specjalna, lecz nie szkoła dla dorosłych. Ponadto część z tych szkół musi mieć lokalizację wiejską lub wiejsko-miejską. W ciągu dziesięciu miesięcy szkoła ćwiczeń musi zrealizować dwieście godzin zajęć dla środowiska lokalnego, czyli w miesiącu około dwudziestu godzin przedsięwzięć wskazanych w projekcie³.

Odnosząc się do tego, co wyżej zostało powiedziane, założenia szkoły ćwiczeń umacniają działalność szkoły jako instytucji kultury. Akcentując konieczność większego otwarcia się szkoły na społeczność lokalną oraz okoliczne placówki, podkreślając większą ich dostępność dla nowych adeptów kierunków nauczycielskich, uwypuklając potrzebę bezinteresownego zaangażowania się nauczycieli (i organów ich wspierających) w rozbudowę i rozwój szkoły, chęć samodoskonalenia z ich strony projekt szkoły ćwiczeń zmienia dotychczasowy obraz szkoły powszechnej jako instytucji hermetycznej, skostniałej. Innowacyjność wprowadzanych programów kształcenia (dla uczniów i nauczycieli!), dostrojonych do aktualnych potrzeb społecznych i cywilizacyjnych gwarantuje skuteczniejszy przekaz dotychczasowych osiągnięć, przechowywanie doświadczeń oraz rozbudowę dobrych zwyczajów i obyczajów wzbogacających dorobek duchowy ludzkości. Rozbudowa szkoły w ramach projektu, wymagająca współpracy z szeregiem powiązanych instytucji sprzyja powiększaniu zasobów kultury materialnej, wpływając tym samym na łatwość osiągnięcia postępu.

Podsumowanie

Założenia szkoły ćwiczeń uwydatniają kwestię dzielonej intencjonalności w ramach instytucji szkoły, altruizm oraz bezpośrednie współdziałanie.

Łączą pojęcie kultury w znaczeniu duchowym, materialnym i cywilizacyjnym. Podkreślanie wagi materialnego wyposażenia budynku idzie w parze z naciskiem na innowacyjność szkoły i zaangażowanie w życie lokalnej oraz ponadlokalnej społeczności, a mianowicie uczniów i nauczycieli ze szkół współpracujących oraz studentów z uczelni wskazanej w projekcie. Działania o takim charakterze wykraczają dosyć znacznie poza tradycyjną edukację, wychodzą naprzeciw postępującej globalizacji, przekraczają granice murów i obwodów. Konieczność doksztalcenia się przez nauczycieli uczestniczących w projekcie ma wymiar wysoce rozwojowy. Rozwój ten ma charakter ogólny, ponieważ angażuje intelekt oraz wolę. Wyjście studentów z uczelni na zajęcia do szkoły ćwiczeń jest dla nich czymś dodatkowym poza znanymi do tej pory praktykami. Pozwala im widzieć i weryfikować teorię. Zapewnia większą świadomość realnych możliwości i miejsc pracy. Daje większą pewność własnych predyspozycji.

Projekt «Szkoła ćwiczeń» powstał dzięki panującym w ludzkiej społeczności normom kooperacji i normom dostosowania się. Projekt zachowa swój innowacyjny charakter dzięki regułom dostosowania się, pomagającym zachować innowacje do czasu, aż – przy udziale norm kooperacji – powstaną dalsze udoskonalenia (por. Tomasello, 2016: 24).

W obliczu proponowanych zmian szkoła ma także szansę stać się instytucją szerzącą kulturę dialogu, bo uczestnicy pilotażu nauczani konstruktywnego przebywania ze sobą, porozumiewania się – czyli rozmawiania «ze sobą» zamiast mówienia «do siebie» – kreowania wspólnoty i podtrzymywania kontaktów, poczują ożywczy, bo rozwojowy, «dobro-twórczy» dar obcowania z drugim człowiekiem.

BIBLIOGRAFIA

1. Bartnik Cz. S. Personalizm. Lublin : KUL Publisher, 2013 [in Polish].
2. Dubiel-Zielińska P. Teoria dopełnień i jej miejsce w etyce zawodowej. Kraków – Rzeszów : FALL Publisher, 2017. [in Polish].
3. Fobel P., Fobelová D. Etyka i kultura w organizacji. Tychy : Śląskie Wydawnictwo Naukowe WSZ i NS im. Ks. Emila Szramka w Tychach, 2007 [in Polish].
4. Hegel G. W. F. Wstęp. Wykłady z filozofii dziejów / G. W. F. Hegel. Tłum. J. Grabowski, A. Landman. Warszawa : PWN Publisher, 1958. S. 3–164. [in Polish].
5. Kant I. Metafizyka moralności. Warszawa : PWN Publisher, 2005. [in Polish].
6. Kroński T. Hegel i jego filozofia dziejów. Wykłady z filozofii dziejów / G. W. F. Hegel. Tłum. J. Grabowski, A. Landman. Warszawa : PWN Publisher, 1958. S. XI – LXXVI.I [in Polish].
7. Linhart J., Petrussek M., Vodáková A., Maříková H. Veľký sociologický slovník. Praha : Karolinum Publisher, 1996. [in Slovak].
8. Materiały ze szkolenia «Szkoła ćwiczeń w województwie podkarpackim – od modelu do projektu. Wsparcie dyrektorów przedszkoli, szkół i placówek w zarządzaniu szkołą. Zarządzanie w praktyce – III część szkolenia», zorganizowanego

³ Materiały ze szkolenia „Szkoła ćwiczeń w województwie podkarpackim – od modelu do projektu. Wsparcie dyrektorów przedszkoli, szkół i placówek w zarządzaniu szkołą. Zarządzanie w praktyce – III część szkolenia”, zorganizowanego przez Podkarpackiego Kuratora Oświaty, prowadzonego przez p. Agnieszkę Pietrykę z Ośrodka Rozwoju Edukacji w dniu 27.04.2018 r. w Instytucie Teologiczno-Pastoralnym w Rzeszowie.

przez Podkarpackiego Kuratora Oświaty, prowadzonego przez p. Agnieszkę Pietrykę z Ośrodka Rozwoju Edukacji w dniu 27.04.2018 r. w Instytucie Teologiczno-Pastoralnym w Rzeszowie.

9. Ośrodek Rozwoju Edukacji. Szkoła ćwiczeń – O projekcie. URL: <https://www.ore.edu.pl/2017/10/o-projekcie>. [dated: 05 V 2018]. [in Polish].

10. Richerson P., Boyd R. Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution. Chicago : University of Chicago Press Publisher, 2006. [in English].

11. Rickert H. Tezy do systemu filozofii. Neokantyzm / red. B. Borowicz-Sierocka, Cz. Karkowski. Wrocław : UW Publisher, 1984a. S. 45–54. [in Polish].

12. Rickert H. Człowiek i kultura. Neokantyzm / red. B. Borowicz-Sierocka, Cz. Karkowski. Wrocław : UW Publisher, 1984b. S. 71–75. [in Polish].

13. Słownik języka polskiego. Tom 1. Warszawa : PWN Publisher, 2007. [in Polish].

14. Słownik wyrazów obcych. Warszawa : PWN Publisher, 1980. [in Polish].

15. Sobór Watykański II. Gaudium et spes. Część II: Niektóre bardziej palące problemy. Rozdział II : Należyty sposób podnoszenia poziomu kultury, 1965. URL: http://www.nonpossumus.pl/encykliki/sobor_II/gaudium_et_spes/II.php. [dated: 05 V 2018]. [in Polish].

16. Szczepański J. Elementarne pojęcia socjologii. Wyd. 2. Warszawa : PWN Publisher, 1970. [in Polish].

17. Tomasello M. Dlaczego współpracujemy. Tłum. Ł. Kwiatek. Wyd. 1. Kraków: Copernicus Center Press Publisher, 2016. [in Polish].

18. Tomasello M., Carpenter M., Call J., Behne T., Moll H. Understanding and Sharing Intentions: The Origins of Cultural Cognition. *Behavioral and Brain Sciences*. 2005. № 28 (5). S. 675–691. [in English].

19. Tomasello M., Kruger A.C., Horn Ratner H. Cultural learning. *Behavioral and Brain Sciences*. 1993. № 16 (3). S. 495–511. [in English].

20. Zachariasz A. L. Wartości i kultura w filozofii Rickerta. Perspektywy historiozoficzne / red. J. Litwin. Wrocław : Ossolineum Publisher, 1979. S. 181–223. [in Polish].

REFERENCES

1. Bartnik Cz. S. (2013). Personalizm [Personalism]. Lublin : KUL [in Polish].

2. Dubiel-Zielińska P. (2017). Teoria dopełnień i jej miejsce w etyce zawodowej [Theory of completions and its place in professional ethics]. Cracow; Rzeszow : FALL [in Polish].

3. Fobel P. & Fobelová D. (2007). Etyka i kultura w organizacji [Ethics and culture in the organization]. Tychy : WSZ & NS im. Ks. Emila Szramka w Tychach [in Polish].

4. Hegel G. W. F. (1958). Wstęp [Introduction]. Wykłady z filozofii dziejów – Lectures on the philosophy of history / J. Grabowski, A. Landman, Trans. Warszawa: PWN, pp. 3–164. [in Polish].

5. Kant, I. (2005). Metafizyka moralności [Metaphysics of morality]. (M. Siemek, Trans.). Warszawa: PWN [in Polish].

6. Kroński T. (1958). Hegel i jego filozofia dziejów [Hegel and his philosophy of history]. G. W. F. Hegel. Wykłady z filozofii dziejów – Lectures on the philosophy of history. Warszawa: PWN, pp. XI–LXXVII. [in Polish].

7. Linhart J., Petrussek M., Vodáková A., Maříková H. (1996). Veľký sociologický slovník [Big sociological dictionary]. Praha : Karolinum [in Slovak].

8. Pietryka A. (2018). Szkoła ćwiczeń w województwie podkarpackim – od modelu do projektu. Wsparcie dyrektorów przedszkoli, szkół i placówek w zarządzaniu szkołą. Zarządzanie w praktyce – III cz. szkolenia [Exercise school in the Podkarpackie voivodeship – from the model to the project. Support for the directors of kindergartens, schools and institutions in school management. Practice management – p. III of the training]. Proceedings from: Podkarpacki Kurator Oświaty, prowadzony przez p. A. Pietrykę z Ośrodka Rozwoju Edukacji w dniu 27.04.2018 r. w Instytucie Teologiczno-Pastoralnym w Rzeszowie – Podkarpacki curator of education, operated by Mrs. A. Pietryka from the Center for education development on 27.04.2018 at the Theological-Pastoral Institute in Rzeszow. Rzeszow : ITP [In Polish].

9. Ośrodek Rozwoju Edukacji. Szkoła ćwiczeń – O projekcie [Center for Education Development. Exercise school – About the project] (05.05.2018). URL: <https://www.ore.edu.pl/2017/10/o-projekcie/> [in Polish].

10. Richerson P., Boyd R. (2006). Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution. Chicago : University of Chicago Press [in English].

11. Rickert H. (1984a). Tezy do systemu filozofii [Theses to the philosophy system]. B. Borowicz-Sierocka, Cz. Karkowski (Eds.), Neokantyzm – Neo-Kantianism. Wrocław : UW, Pp. 45–54 [in Polish].

12. Rickert H. (1984b). Człowiek i kultura [Man and culture]. B. Borowicz-Sierocka, Cz. Karkowski (Eds), Neokantyzm – Neo-Kantianism. Wrocław : UW, pp. 71–75. [in Polish].

13. Słownik języka polskiego [Polish dictionary]. Warszawa : PWN, 2007. Vol. 1. [in Polish].

14. Słownik wyrazów obcych [Dictionary of foreign words]. Warszawa : PWN, 1980. [in Polish].

15. Sobór Watykański II. Gaudium et spes. Cz. II: Niektóre bardziej palące problemy. Rozdz. II: Należyty sposób podnoszenia poziomu kultury [Vatican Council II. Gaudium et spes. P. II: Some more burning problems. Ch. II: Proper way to raise the level of culture]. (1965). URL: http://www.nonpossumus.pl/encykliki/sobor_II/gaudium_et_spes/II.php [in Polish].

16. Szczepański J. (1970). Elementarne pojęcia socjologii [Elementary concepts of sociology]. (2nd ed.). Warszawa : PWN [in Polish].

17. Tomasello M. (2016). Dlaczego współpracujemy [Why we cooperate]. (Ł. Kwiatek, Trans.). Kraków : Copernicus Center Press [in Polish].

УДК 378.014.6(477)«19/20»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176767>

Надія ВАСИНЬОВА,
orcid.org/0000-0002-7019-024
асистент кафедри публічної служби
та управління навчальними й соціальними закладами
Навчально-наукового інституту публічного управління,
адміністрування та післядипломної освіти
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Старобільськ, Україна) *ned1235@ukr.net*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Стаття містить результати дисертаційної роботи на тему «Розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття)». Застосування своєрідного алгоритму та методів дослідження дало змогу авторці здійснити реконструкцію предмета дослідження останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. в Україні, визначити об'єктивні кількісні та якісні характеристики розвитку теорії управління ЗВО в той чи той період часу та з'ясувати тенденції розвитку теорії управління закладами вищої освіти у вітчизняній науці.

Ключові слова: тенденція, особливості, розвиток теорії управління, заклади вищої освіти, тенденції розвитку.

Nadiia VASYNOVA,
orcid.org/0000-0002-7019-024
Assistant of the Public Service and Management of Educational
and Social Institutions Department
of the Educational and Scientific Institute of Public Administration,
Administration and Postgraduate Education
State Institution «Lugansk National Taras Shevchenko University»
(Starobelsk, Ukraine) *ned1235@ukr.net*

TRENDS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS' ANAGEMENT THEORY DEVELOPMENT IN UKRAINE (LAST QUARTER OF XX – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY)

The article contains the results of the dissertation “Higher education institutions’ management theory development in Ukraine (the last quarter of the XX – the beginning of the XXI century)”. The search, systematization and comprehensive analysis of a large scope of documents, which highlights the issues of the formation and development of the higher education institutions’ management theory, have been actualized with the help of solid, monographic, selective methods and method of the main scope.

Reconstruction of the research subject historical development of the last quarter of the XX – the beginning of the XXI century in Ukraine, has been carried out on the basis of analysis of publications, indexes, monographs, abstracts, dissertations, in which philosophers, teachers, managers during this period represented the results of their researches, in particular, various aspects of educational institutions management.

The author has clarified the essence and content of the concept «tendency», «feature», the peculiarities of the last quarter of the 20th – the beginning of the 21st century scientists’ representations about the essence of the higher education institutions’ management theory has been systematized and the place of these scientific developments in the historical development of the higher education institutions’ management theory has been determined, and the internal and external factors that determine the higher education institutions’ management theory in Ukraine in the investigated period have been specified. Application of a peculiar algorithm and research methods has allowed to determine the objective quantitative and qualitative characteristics of the higher education institutions’ management theory development in Ukraine at one or the same time and to find out trends in the higher education institutions’ management theory development in the native science.

Key words: tendency, peculiarities, management theory development, higher education institutions, tendencies of development.

Постановка проблеми. У Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 р. метою реформування є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої до Європейського простору вищої освіти та Європейського дослідницького простору. До 2020 р. передбачена модернізація та професіоналізація управління вищою освітою шляхом вирішення проблеми дебіюрократизації системи управління, узгодження діяльності МОН України з Конституцією України та суттєва реорганізація роботи освітнього міністерства [Національна стратегія].

Реалізація реформ у сфері вищої освіти й у системі управління нею, а також зміни, що відбуваються у вітчизняному законодавстві, вимагають і комплексного перегляду теоретико-методологічних засад управління закладами вищої освіти в Україні, і аналізу головних тенденцій розвитку теорії управління ЗВО у вітчизняній науці з метою виокремлення її особливостей, напрямів подальшого розвитку, прогнозування стратегії розвитку освітнього закладу та створення ефективної моделі його управління.

Невипадково, що до одного із ключових завдань Стратегії, яке потребує вирішення, належить забезпечення ефективного управління закладами освіти та надання якісної вищої освіти.

Проведений аналіз здійснено в межах теми наукової роботи «Розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття)». Період, що розглядається, характеризується відокремленням теорії управління закладами вищої освіти від інших складників теорії управління освітою, формуванням її певних особливостей і тенденцій розвитку. Отже, від їх з'ясування залежить не тільки розуміння історичного розвитку управлінської теорії, а й визначення напрямів подальшого розвитку теорії управління ЗВО та її вплив на модернізацію вищої освіти. Саме тому необхідний аналіз головних тенденцій розвитку теорії управління ЗВО у вітчизняній науці.

Теоретико-методологічні засади управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. не були предметом ґрунтовного дослідження.

Аналіз досліджень. У досліджуваній період західні науковці розглядали питання соціального управління й формулювали теоретичні засади науки управління (Ч. Барнард, М. Вебер, П. Друкер, О. Мейо, П. Сенге, Ф. Тейлор, А. Файоль, Л. Уайт та ін.).

Питання управлінської діяльності в освіті та різні аспекти теоретико-методологічних засад

управління закладами вищої освіти розглядали: В. Алфімов, І. Анненкова, В. Бегай, Є. Березняк, А. Бондар, В. Бондар, Т. Борова, Ю. Васильєва, О. Галус, М. Данилевський, Л. Даниленко, В. Демчук, Д. Демідов, Т. Десятов, В. Дубровін, А. Димитрієв, Г. Єльнікова, О. Коберник, О. Кузьміна, Н. Коломінський, Л. Коробович, В. Маслов, О. Мармаза, А. Орлов, Н. Островерхова, В. Пікельна, А. Прокопенко, Т. Рабченко, А. Прокопенко, Т. Сорочан, В. Сухомлинський, Б. Тевлін, А. Харківська, Є. Хриков, М. Черпінський, П. Яременко, П. Ясінець та ін.

Розкриттю історико-педагогічних проблем управління закладами вищої освіти сприяють дослідження таких науковців, як О. Адаменко, Л. Білий, М. Донченко, Г. Кловак, Н. Нижник, О. Савченко, Т. Теловата, Н. Терентьєва, О. Ткаченко.

Мета статті – визначення особливостей і тенденцій розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел переконливо засвідчує, що в досвіді управління закладами вищої освіти є чимало негативних явищ, які не відповідають сучасним уявленням про управління закладами вищої освіти; усе ще зберігається традиційне управління ЗВО; присутні стереотипи й застарілі установки управлінського мислення. Зазначене суперечить реальності та перешкоджає розвитку теорії управління закладами вищої освіти.

У контексті викладеного зауважимо, що актуальність наукових розвідок проблем управління закладами вищої освіти зумовлена чинниками і теоретичного, і практичного характеру.

Для обґрунтованих висновків треба з'ясувати сутність ключових понять наукової роботи та дати їх визначення.

Отже, у Словнику української мови зазначено, що тенденція – 1) напрям розвитку чого-небудь; 2) прагнення, намір, властиві кому-, чому-небудь; 3) провідна думка, ідея художнього, наукового й т. ін. твору; ідейне спрямування; 4) упереджена думка, ідея, теза, що не впливає логічно з самого розвитку подій, з художніх образів, а нав'язується читачеві [Словник УМ].

У нашому дослідженні під тенденцією ми розуміємо можливість розвитку подій у певному напрямі. Тобто зберігання ідей, положень, концепцій, схильних до змін (зростання), які переходять з одного етапу в наступний.

Тенденції розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. можна визначити, тільки аналі-

зуючи процеси, що відбуваються у вітчизняній науці. Змістовний аналіз розвитку теорії управління вищими навчальними закладами дав змогу схарактеризувати його особливості в Україні.

Своєю чергою, особливість – це характерна риса, ознака, властивість кого-, чого-небудь [Словник УМ]. Тобто це визначення властивостей розвитку теорії управління ВНЗ останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. і з'ясування специфіки її розвитку в цей час.

Загалом нами було проаналізовано близько 900 назв книг, публікацій, дисертаційних і монографічних праць із теорії управління освітніми закладами за етапами: 76–80-ті рр., 90-ті рр., 2001–2016 рр.

Ми формували вибірку окремо за кожним видом досліджуваних джерел: книги та монографії, публікації, дисертації з проблеми управління освітніми закладами, зокрема закладами вищої освіти останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. (див. рис. 1–3).

Однією з головних подій у 2001–2016 рр., що вплинули на кількість досліджень із розвитку теорії управління ВНЗ, є запровадження освітньо-кваліфікаційного рівня магістр за спеціальністю «Управління навчальним закладом» (2001 р.) та наукової спеціальності 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» (2005 р.), за якою проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук та організується робота аспірантури й докторантури.

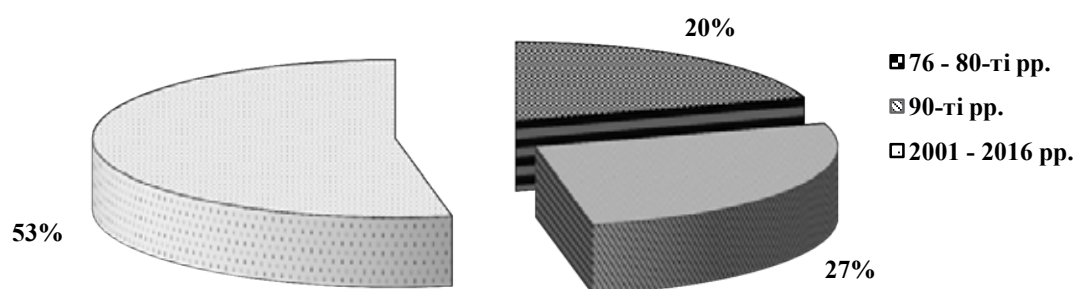

Рис. 1. Відсоткове співвідношення кількості книг (підручників), монографій, методичних рекомендацій за етапами

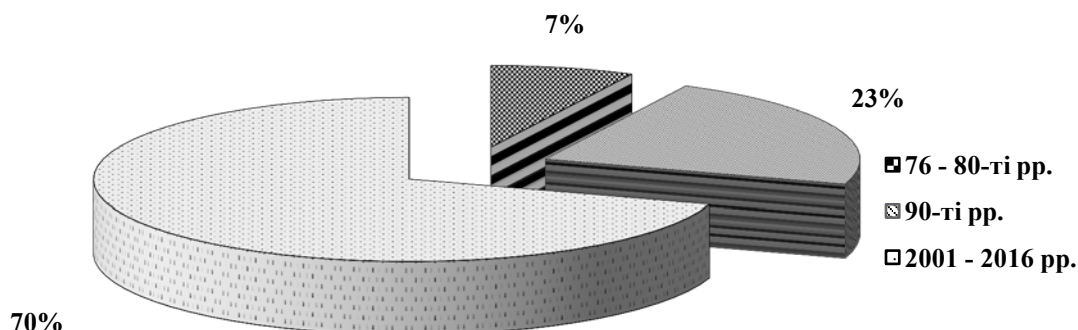

Рис. 2. Відсоткове співвідношення кількості наукових статей за етапами

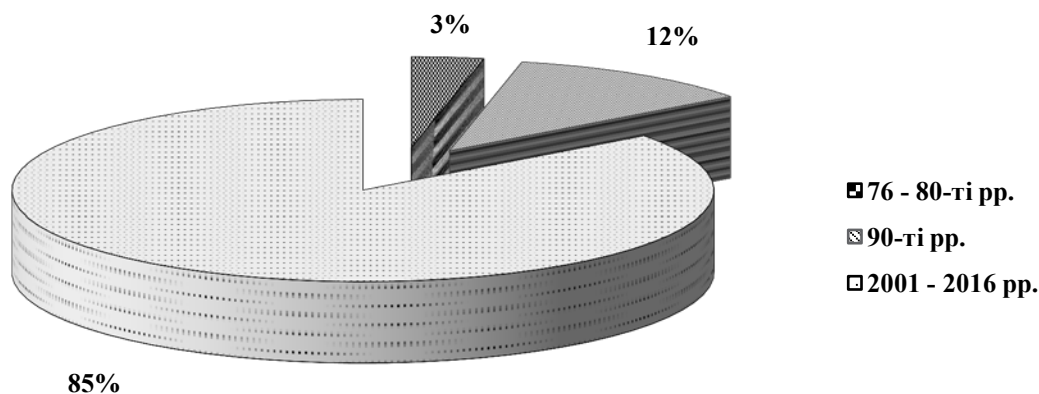

Рис. 3. Відсоткове співвідношення кількості кандидатських і докторських дисертацій за етапами

Це також зумовило формування інфраструктури наукової спеціальності, появу наукових шкіл, підрозділів, спеціалізованих учених рад, наукових часописів, процедур визначення, затвердження, фінансування тем індивідуальних та колективних досліджень, проведення наукових конференцій.

Співвідношення кількості кандидатських і докторських дисертацій за етапами показано на рис. 3.

Характерною рисою 70–80-х рр. був екстенсивний шлях розвитку теорії управління закладами освіти в Україні – збільшення кількості науковців, кількості наукових робіт і локальних досліджень. У цей період розпочалася переорієнтація праць учених з опису й узагальнення окремого практичного досвіду на глибоке теоретичне обґрунтування тих чи тих аспектів теорії внутрішньошкільного управління та їх експериментальну перевірку (Адаменко, 2006: 217–218).

Незважаючи на те, що більшість публікацій цього етапу була присвячена управлінню школою й діяльності вчителів та керівників шкіл, а

в управлінській практиці переважали методи прямого впливу на вчителів, серед тематики публікацій з'явилися нові, важливі для внутрішньошкільного управління проблеми.

Так, з'ясовано, що у встановленні та розвитку теорії управління ЗВО в Україні провідну роль відіграла теорія і практика внутрішньошкільного управління, основні концепції якої служили орієнтиром розвитку теорії управління закладами вищої освіти в майбутньому. Але зазначимо, що аналіз тематики й змісту джерел свідчить про емпіричний шлях формування теорії управління школою та відсутність будь-якого внеску із положень західної теорії менеджменту.

До головних особливостей 90-х рр. та чинників, які вплинули на розвиток теорії управління закладами вищої освіти, ми зараховуємо:

- створення Академії педагогічних наук України;
- формування факультету з перепідготовки зі спеціальності «Організатор освіти» із присвоєнням кваліфікації «Організатор освіти»;

Рис. 4. Тенденції розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст.

– запровадження теорії управління, яка будується на концепції «створення умов»;

– переорієнтація теорії управління в Україні на світові тенденції розвитку менеджменту.

Аналіз наукових праць 90-х рр. XX ст. дає підстави визначити цей етап активізації пошуку початком становлення та накопичення знань із теорії управління закладами вищої освіти та подальшої розробки цих положень згідно з теорією менеджменту. Порівняно з 76–80-ми рр., у 90-ті рр. створюються більш сприятливі умови для вчених у дослідженні розвитку теорії управління ЗВО в Україні. Проте наприкінці 90-х рр. ще не склалася цілісна концепція управління ВНЗ в Україні.

Розгляд управлінської літератури 2001–2016 рр. допомагає виокремити певні характерні риси цього етапу: відбувається демократизація теорії управління навчальними закладами; переорієнтація теорії управління в Україні на світові тенденції розвитку; збільшення науковців і публікацій із питань управління вищими навчальними закладами; спостерігається загальне збільшення захищених дисертацій, опублікованих книг (посібників) та статей, з'являються колективні, комплексні дослідження, до яких залучаються і викладачі, і керівники закладів вищої освіти, що свідчить про посилення уваги вчених до питань управління вищими навчальними закладами.

Особливістю цього етапу стало те, що паралельно реалізуються два процеси: обґрунтування численних аспектів управління закладами вищої освіти та формування теорії управління всіма типами освітніх установ. Саме таке співвідношення цих процесів прискорює розвиток і теорії управління ВНЗ, і цілісної теорії управління освітою. Така ситуація відповідає об'єктивній тенденції розвитку світової науки – диференціації та інтеграції наукового знання.

Проведений історико-педагогічний аналіз дає підстави визначити головні тенденції розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. (рис. 4).

Отже, до загальних тенденцій розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. ми зараховуємо: розширення дослідницької тематики, збільшення кількості досліджень та науковців із проблематики, формування наукової інфраструктури, посилення зв'язку зі світовою наукою, демократизацію теорії управління.

Висновки. Ефективне функціонування закладів вищої освіти на сучасному етапі ми розглядаємо через призму новітніх світових тенденцій, що супроводжується і переглядом теоретико-методологічних засад управління, і аналізом головних тенденцій розвитку теорії управління ЗВО у вітчизняній науці з метою вдосконалення організаційної структури, прогнозування ефективності запропонованої під час реформування моделі управління закладами вищої освіти та її впровадження.

Проведений аналіз дозволив визначити, що теорія управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. розвивалася шляхом поступового накопичення окремих фактів (редукціоналістський підхід) і подальшої систематизації, узагальнення, побудови цілісних управлінських теорій (холістський підхід).

Також є підстави вважати, що нині в українській педагогічній науці створилися сприятливі умови для подальшого розвитку теорії управління вищими навчальними закладами й запровадження цих ідей (положень) у практику, що сприятиме підвищенню ефективності освітньої діяльності управління закладами вищої освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині XX століття (1950–2000 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2006. 612 с.
2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (Дата звернення: 14.02.2018).
3. Особливість. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/osoblyvistj> (дата звернення: 23.05.2019).
4. Тенденція. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/tendencija> (дата звернення: 23.08.2018).

REFERENCES

1. Adamenko O. V. Rozvytok pedagogichnoi nauky v Ukraini v dpughii polovyni XX stolittia (1950–2000 rr.) : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01 [The development of modern education in Ukraine in the second half of the 20th century (1950–2000 years.) : Dis. ... Dr. of Education: 13.00.01]. Luhansk, 2006. 612 p. [in Ukrainian].
2. Natsionalna strateghia rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roky [National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012–2021] URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (Date of application: 14.02.2018).
3. Osoblyvist [The Feature]. *Dictionary of the Ukrainian language. Academic Explanatory Dictionary (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/osoblyvistj> (Date of application: 23.05.2019).
4. Tendencija [The trend]. *Dictionary of the Ukrainian language. Academic Explanatory Dictionary (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/tendencija> (Date of application: 23.08.2018).

УДК 371.3+811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176771>

Лєся ВІКТОРОВА,

orcid.org/0000-0002-4072-974X

*доктор педагогічних наук,
завідувач кафедри соціальної роботи
та інформаційних технологій в освіті
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
(Київ, Україна), viktorova17@ukr.net*

Наталія БІЛОУС,

orcid.org/0000-0003-1038-4629

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри
іноземної філології і перекладу
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
(Київ, Україна), bilounat@gmail.com*

Олена КОРОТУН,

orcid.org/0000-0001-9600-1849

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри сучасних європейських мов
Київського національного торговельно-економічного університету
(Київ, Україна), olena_korotun@ukr.net*

НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У КОНТЕКСТІ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ: ФОРМУВАННЯ НОВИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДОРΟΣЛИХ

У статті висвітлено розуміння ціннісних основ соціальної, професійної та групової динаміки дорослої людини, яка суттєво визначає їхню активну позицію в суспільному житті. Порушено проблему здобуття дорослими нових життєвих смислів і особистісного цілепокладання шляхом формування ціннісних об'єктів і нових поведінкових моделей, створення і підтримання взаємодії в комунікативно-культурному середовищі. На основі цього розглянуто специфіку навчання іноземної мови дорослих, зміст якого зорієнтований на формування нових ціннісних орієнтацій дорослих.

***Ключові слова:** освіта дорослих, цінності дорослих, ціннісні орієнтації, адаптація, навчання іноземної мови дорослих, соціальний захист.*

Lesya VIKTOROVA,

orcid.org/0000-0002-4072-974X

*Doctor of Pedagogical Science, Professor,
Head of Department of Social Work and
Information Technology in Education
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), viktorova17@ukr.net*

Nataliia BILOUS,

orcid.org/0000-0003-1038-4629

*Candidate of Philology,
Docent of Department of Foreign Philology and Translation
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), bilounat@gmail.com*

Olena KOROTUN,
orcid.org/0000-0001-9600-1849
Candidate of Pedagogical Science, Docent,
Associate Professor of the Department of Modern European Languages
Kyiv National University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine), olena_korotun@ukr.net

LANGUAGE LEARNING IN THE CONTEXT OF LIFELONG LEARNING: FORMULATING NEW VALUES FOR ADULTS

The article highlights the understanding of the value bases of social, professional and group dynamics of an adult, which largely determines their active position in public life. It was found out that modern social changes bring to the fore new values in the field of adult education, among which the involvement of participants in the educational process to the world and national culture, development of moral and ethical qualities of man becomes important.

The problem of obtaining new vital meanings and personal goal-setting by adults through the formation of valuable objects and new behavioral models, creation and maintenance of interaction in the communicative-cultural environment was violated.

It has been proved that the problem of excluding an elderly person from active social life is related to the limitation of his or her social space and social activity. On the basis of this, we consider the specifics of adult language learning, the content of which is oriented towards the formation of new value orientations of adults. The article presents the results of foreign language teaching for adults. A separate direction was implemented English language courses for adults at the University of the third age. The vast majority of adults chose English language courses to communicate with other people. It is proved that the purposeful use of the instrumental resource of social and pedagogical technologies will allow to satisfy the needs of adults in cognition, communication and self-realization.

Analysis of the results of the experimental work showed that the real social practice shows the implementation of such types of social activity of older people as training at the "University of the third age", learning foreign languages in different courses, mastering new skills, participation in social projects, etc. It is pointed out that for the successful formation of new value orientations of the adult population it is necessary to create public organizations for them, the activities of charitable organizations, universities of "third age", foreign language courses.

Key words: adult education, adult values, value orientations, adaptation, adult adult learning, social protection.

Постановка проблеми. Сучасні соціальні зміни висувають на перший план нові цінності у сфері освіти дорослих, серед яких важливого значення набуває залучення учасників освітнього процесу до світової та національної культури, розвитку морально-етичних якостей людини.

Метою освіти дорослої людини є інтеріоризація цінностей, універсальних та гуманістичних за змістом, позитивних за спрямованістю. Інваріантною системою цінностей є загальнолюдські, що безперервно доповнюються, збагачуються, урізноманітнюються залежно від етнічної чи релігійної незалежності (Кучина).

Саме ціннісні орієнтації визначають духовний стрижень особистості, виражають її ставлення до світу і до самої себе, впливають на спрямованість і зміст соціальної активності, наповнюють життя змістом, є системоутвірним елементом світогляду. За домінуючими у суспільстві цінностями можна визначити рівень культурного розвитку суспільства, ступінь його цивілізованості, інтересів, що превалюють у суспільстві (Леонтьев, 2001: 59).

Тому на сучасному етапі зростання кількості дорослого населення в Україні гостро постає питання про відповідальність суспільства за формування цінностей дорослих людей, створення

умов формування та сформованості необхідних комунікативних якостей у процесі глобалізації.

Аналіз досліджень. Проблемаами навчання упродовж всього життя займалися досить багато науковців, серед яких такі зарубіжні вчені, як Д. Аспін, В. Дакворс, М. Лейсестер, П. Скейлс, Дж. Таммонс, Дж. Фільд та ін., які працювали над філософським та педагогічним аспектами з цього питання. Висвітлення актуальних питань щодо навчання дорослої людини можна знайти в дослідженнях таких вітчизняних вчених, як Л. Айзікова, С. Гончаренко, В. Кремень, Л. Корчагіна, Н. Ничкало, В. Олійник, М. Степко, О. Сухомлинська, І. Швець тощо.

Проблема навчання іноземних мов дорослих на цей момент є дуже актуальною, але водночас малодослідженою. Так, дане питання частково висвітлено у працях Н. Гальскова, Т. Григор'єва, Г. Китайгородської, В. Сафонова та ін.

Вивчення ціннісних основ соціального захисту дорослої людини як предмета соціально-педагогічного дослідження видається надзвичайно актуальним. Багато досліджень стосується проблеми формування системи цінностей саме в студентів та учнів старшої школи в контексті вивчення іноземної мови, історії й суспільствознавства: це

праці таких вчених, як Г. Васківська, І. Зимня, С. Косянчук, О. Пометун, В. Редько тощо. Проте залишається не вирішеною проблема в аспекті сучасних підходів до навчання іноземної мови дорослих, зорієнтованість його змісту на нові ціннісні орієнтації.

Метою статті є характеристика сучасних тенденцій розвитку освіти дорослих в Україні в контексті вивчення іноземної мови, визначення ціннісних орієнтацій дорослої людини у світлі сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Зміна вікового складу населення ставить перед суспільством і педагогічною наукою коло питань соціально-педагогічного характеру, зокрема дослідження ціннісного підґрунтя соціального захисту дорослої людини, оскільки без знання пріоритетних основ соціального розвитку неможливо зрозуміти місце в суспільстві цієї великої групи громадян, особливості їхніх соціальних ролей у сім'ї та суспільстві. Не менш важливим є розуміння ціннісних основ соціальної, професійної та групової динаміки дорослої людини, яка суттєво визначає її активну позицію в суспільному житті. Крім того, знання ціннісних основ соціального розвитку особистості дає змогу визначити особливості процесу соціалізації в старшому віці.

До сучасних проблем соціальної роботи нині зараховують, зокрема, соціальну ексклюзію дорослих, що має особливе значення в ситуації значного збільшення частки старших людей у структурі українського суспільства. Так, в Україні зростає загальна питома вага пенсіонерів. Ще в 1959 р. українців старше 60 років було лише 11%, в 2001 р. – 21%, а у 2036 р., за оцінками Інституту демографічних досліджень, буде 28%. Пенсіонерів стає більше, а молодих людей – менше. Такими темпами вже у 2032 р. українців віком від 20 до 60 років буде менше, ніж українців старше 60 років (Скільки пенсіонерів: сайт). Проблема виключення індивіда похилого віку з активного соціального життя пов'язана з обмеженням його соціального простору і масштабів соціальної діяльності. Наслідком є позбавлення українського суспільства від соціально-активних і професійних членів та фактична відмова дорослій людині в реалізації свого потенціалу.

Проблема подолання соціальної ексклюзії загострюється для суспільств транзитивного характеру, наприклад українського, оскільки прагнення долучення до цінностей європейських розвинених країн суперечить тенденції деградації української економіки. Психологічне сприйняття старості, як правило, поєднується зі значним

зниженням рівня добробуту та вагомою соціальною депривацією соціальної групи літніх людей. Однак, на думку О. Г. Піонтківської, неправильно сприймати літніх людей як тих, хто пасивно чекає кінця життя та не має значущої ролі в суспільстві. Цей період може бути повноцінним етапом розвитку особистості, часом продовження її соціальної активності (Піонтківська, 2016). Основним чинником, що провокує формування та підтримання соціальної ексклюзії літніх людей, є проблема зайнятості: суспільство здебільшого не бачить змоги використовувати досвід фахівців, який накопичується з віком. В Україні з 12 млн пенсіонерів продовжують працювати лише 2,3 млн осіб (В Україні: сайт).

Останнім часом у зв'язку з омолодженням психологічного віку в розвинених країнах звертають на цю проблему особливу увагу, оскільки кожному індивіду далеко не байдуже, чи залишиться він у руслі активного життя, чи зможе він реалізувати свій особистісний потенціал у соціальній діяльності.

В умовах українського кризового деіндустріалізованого суспільства, яке загалом характеризується численними змінами ціннісно-нормативної системи, фактичним демонтажем підвалин соціальної держави під виглядом проведення реформ, відбувається відторгнення дорослих людей від активного соціального життя. Вирішення їхніх проблем зводиться переважно до вкрай незначного підвищення одержуваних від держави пенсій, явно недостатніх для підтримки навіть біологічного життя індивіда, водночас запобігання проявам різної соціальної депривації взагалі залишаються без уваги. На нашу думку, маємо вочевидь явне нехтування забезпеченням навіть базових, за теорією А. Маслоу, потреб людини, що, своєю чергою, наводить на думку про неможливість сучасної української влади забезпечувати потреби більш високого порядку: безпеки, поваги, самовираження.

На соціально-культурному рівні втрата соціальної потрібності покоління старших людей охопила всі верстви суспільства, незалежно від того, до якої суспільної страти не належала б літня людина. Пенсіонер отримує статус «соціального баласту», інтереси якого починають ігноруватися на суспільно-державному рівні. Отже, за дослідженнями О. Г. Піонтківської, порівняно високо у системі термінальних цінностей людей похилого віку стоять здоров'я та матеріальне благополуччя, із тим зауваженням, що ці цінності важливі власне для біологічного життя («виживання»). На думку досліджуваних, смислу, цінності та «барв» життю

надає саме змога самореалізації, розвитку, допомоги іншим. На останньому місці серед термінальних цінностей у людей похилого віку стоять розваги (присмний, необтяжливий плин часу, відсутність обов'язків). Своєю чергою, серед інструментальних цінностей людей похилого віку, що займаються суспільно-активною діяльністю, дослідниця виділяє: відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова), акуратність (охайність, уміння тримати в порядку речі, порядок у справах), вихованість (гарні манери), життєрадісність (почуття гумору), чесність (правдивість, щирість) терпимість (до поглядів і думок інших), уміння прощати іншим їхні помилки, чуйність (дбайливість). Витісненими на останнє місце у шкалі інструментальних цінностей виявились високі запоти (високі вимоги до життя і високі домагання) (Піонтківська: сайт).

Проблеми депривації дорослих людей проявляються в різноманітних психічних ускладненнях (емоційних, когнітивних, ідентифікаційних), тобто відбувається переоцінка колишніх цінностей і сенсів життя, що значно погіршує психічний стан. Відомий вчений Д. А. Леонтьєв розглядає цінності в єдності трьох поєднаних форм свого реального існування – суспільні ідеали, предметно втілені цінності і особистісні цінності (Леонтьєв, 1996). Кожна з цих форм може трансформуватися в іншу, однак у нашому дослідженні найбільший інтерес мають предметно втілені цінності (наприклад, ставлення до конкретних проявів соціальної політики держави) та особистісні цінності.

Зрештою, пізнавальні та комунікативні потреби дорослих деякою мірою задовольняються у великих містах, де є доступною культурна інфраструктура, водночас у невеликих населених пунктах вираженою є активізація дорослих людей. Одним із таких методів активізації дорослих є впроваджені в Європі Університети третього віку. Створені при закладах вищої освіти чи громадських організаціях, вони реалізують принцип навчання людини впродовж її життя. В Україні у 2009 р. за підтримки Фонду народонаселення ООН було розроблено проект Концепції розвитку та Положення про Університети третього віку. У 2017 р. в Україні розроблено проект Стратегії Національного плану дій із питань старіння (Міністерство соціальної політики України: сайт), де одним із напрямів роботи передбачено впровадження інноваційної моделі надання соціально-педагогічних послуг «Університети третього віку».

У такій ситуації значно підвищується роль іншої, однак значущої для дорослої людини осо-

бистості, відображена суб'єктність якої чинить вплив на інших людей. Наявні визначення особистісної значущості розділяються на дві основних парадигми, перша з яких визначає важливість іншого через ті зміни, які він зробив в структурі особистості індивіда, а друга орієнтована на співвіднесення і певний збіг характеристик значущого іншого і ціннісно-потребної сфери індивіда. Отже, система власних ціннісних орієнтацій людей похилого віку має низку схожих параметрів з уявленням літніх людей про ціннісні орієнтації значущих для них людей. Виділяють базові цінності – «здоров'я», «наявність друзів», «активне діяльне життя», які зазначаються респондентами як значущі для себе.

Саме тому здобуття дорослими нових життєвих смислів і особистісного цілепокладання шляхом формування ціннісних об'єктів і нових поведінкових моделей, створення і підтримання взаємодії в комунікативно-культурному середовищі потребує їх постійної включеності в комунікативне коло значущих для них інших людей міжкультурної комунікації.

У межах нашої статті ми презентуємо результати навчання іноземної мови саме дорослих. Вибір конкретної цільових аудиторій було проведено партнерською організацією – Молодіжною громадською організацією «Нове життя».

Проведено навчання 12 419 осіб на 63 курсах і семінарах за програмою «Світ безмежних можливостей». 12 419 осіб пройшли навчання на курсах і семінарах проекту IDEA, в тому числі 823 осіб навчено на 63 курсах за програмою «Світ безмежних можливостей» (Microsoft Unlimited Potential).

Окремим напрямом було реалізовано курси вивчення англійської мови для дорослих у рамках Університету третього віку. Загалом зареєструвалось на навчання 750 дорослих, із них приступили до занять – 310, відвідували всі заняття – 213. Більшість дорослих людей обирала курси з опанування англійської мови з метою спілкування з іншими людьми (65%), 25% – з метою особистісного розвитку та 10% – з метою збереження власної активної життєвої позиції.

Цілеспрямоване використання інструментального ресурсу соціально-педагогічних технологій дасть змогу задовольнити потреби дорослих людей у пізнанні, спілкуванні та самореалізації. Згідно з дослідженнями В. Кузьмича, ціннісні орієнтації дорослих відображають найрізноманітніші потреби, які притаманні особистостям цього віку: 1) пов'язані із соціальними потребами (у значимій діяльності, змістовному дозвіллі, спокійному відпочинку, гарних матеріальних і побу-

тових умовах); 2) соціально-психологічні потреби (в міжособистісному спілкуванні, престижі, незалежності, чуйному, дбайливому ставленні оточення); 3) потреба у збереженні здоров'я. Отже, найважливішими психологічними завданнями розвитку дорослої людини є: а) узгодженість з власною ідентичністю, яка вимагає спирання на минуле і водночас своєчасної перебудови Я-концепції, стилю поведінки відповідно до умов життя, що змінилися; б) віднаходження сенсу життя, що напряму пов'язане з оцінкою власного минулого (Кузьмич, 2016).

Утвердження в Україні ринкової моделі економіки, заснованої на жорсткій конкуренції, боротьбі фінансово-промислових груп, позбавленої соціальної складової частини призводить до дегуманізації відносин між молоддю та дорослими людьми, саме тому необхідна цілеспрямована робота з розвитку нових форм ціннісної взаємодії між молодими людьми і представниками старшого покоління.

Водночас адаптація дорослих людей супроводжується цілою низкою протиріч: природно-еволюційних, сімейно-громадських, індивідуально-сімейних. У разі правильної розстановки ціннісних орієнтацій, як вважає О. М. Карпінська, відбувається досить швидка адаптація, з'являється можливість для певного розвитку, а отже, і для будівництва планів на майбутнє, що вже може вказувати на формування позитивної часової перспективи (Карпінська, 2015).

Характеризуючи своє матеріальне становище, дорослі люди підтвердили думку про життя за межею бідності. Таким чином, прагнення поліпшити своє матеріальне становище підштовхує дорослих громадян до додаткових заробітків, суголосно зі втратою надії на допомогу держави. Розрахунок на власні сили є більш істотним адаптивним фактором підтримки життєвого рівня, ніж допомога соціальних служб. Реальна соціальна практика свідчить про реалізацію таких видів

соціальної активності людей похилого віку, як навчання в «Університетах третього віку» (Вікторова, 2018), вивчення іноземних мов на різних курсах, опанування нових навичок, участь у соціальних проектах тощо.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі соціальних змін відбувається переоцінка ціннісної парадигми людського населення, адже традиційна для дорослих верств суспільства потребує перегляду. Така ситуація викликає занепокоєння, оскільки ціннісні орієнтації – це та ланка, що забезпечує стійкість як особистості, так і суспільства загалом.

Тому дуже важливо переосмислити педагогічний досвід освіти дорослих, насамперед, для розробки нової стратегії розвитку освіти дорослих як соціального інституту, яка буде ґрунтуватись на новій ціннісній системі суспільства, що ламатиме наявні особливості соціальної поведінки, систему соціальної регуляції відносин, продукуватиме кризу соціальних цінностей й ідеалів пострадянського суспільства, в якому сформувались особистісні цінності дорослих людей.

Для успішного формування нових ціннісних орієнтацій дорослого населення необхідне створення для них громадських організацій, діяльність благодійних організацій, «Університетів третього віку», курсів із вивчення іноземних мов.

Навчання іноземних мов дорослих має свою специфіку, яку варто враховувати у процесі їх іншомовної підготовки. Проте, як свідчить практика, більшість викладачів іноземних мов ще не готова до цього, тому відкритою залишається проблема системи їхньої підготовки й перепідготовки для навчання дорослих людей.

Подальшим перспективним напрямом досліджень вбачаємо розробку методичних рекомендацій щодо викладання іноземних мов дорослим людям із використанням в освітньому процесі інформаційно-комунікаційних технологій навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Україні 2,3 мільйона працюючих пенсіонерів. URL: <https://glavcom.ua/news/v-ukrajini-23-milyona-pracyuyuchih-pensioneriv-406932.html>.
2. Карпінська О. М. Пріоритетні цінності людей похилого віку, що навчаються. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Серія: Психологія. 2015. Т. 20. Вип. 2 (36). Ч. 1. С. 81–88.
3. Кузьмич В. Вікові особливості людей похилого віку. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки. 2016. № 3. С. 93–106.
4. Кучина К. О. Ціннісні орієнтації в освіті дорослих. URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/1292/1/%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf.
5. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего. Вопросы психологии. 2001. № 1. С. 58–65.
6. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. Вопросы филологии. 1996. № 4. С. 15–26.
7. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/222>.

8. Пionтківська О. Г. Особливості підтримки соціальної активності людей. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2016. С. 88–90.

9. Пionтківська О. Г. Ціннісні орієнтації суспільно активних людей похилого віку. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v7/i44/21.pdf>.

10. Скільки пенсіонерів утримує кожен українець: чому так погано і хто отримує 50 тис. грн. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/skolko-pensionerov-soderzhit-kazhdyu-ukraïnec-pochemu-tak-ploho-i-kto-zhivet-na-pensiyu-vyshe-50-tys-grn--987386.html>.

11. Viktorova L. V. Informatione and communication technologies in foreign language education for the “thirdage” learners. Information Technologies and Learning Tools. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1940>.

REFERENCES

1. V Ukrayini 2,3 mil'yona pratsyuyuchykh pensioneriv [In Ukraine 2,3 million working pensioners]. URL: <https://glavcom.ua/news/v-ukrajini-23-milyona-pracyuyuchih-pensioneriv-406932.html> [in Ukrainian].

2. Karpins'ka O. M. Priorityetni tsinnosti lyudey pokhyloho viku, shcho navchayut'sya [The priority values of the elderly students]. Messenger of the University named after I.I. Mechnikov. Series : Psychology, 2015, T. 20, Issue. 2 (36), P. 1. P. 81–88 [in Ukrainian].

3. Kuz'mych V. Vikovi osoblyvosti lyudey pokhyloho viku [Age-specific features of older people]. Collection of scientific works of the National Academy of State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical sciences. 2016. № 3. P. 93–106 [in Ukrainian].

4. Kuchyna K. O. Tsinnisni oriyentatsiyi v osviti doroslykh [Values in adult education]. URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/1292/1/%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf [in Ukrainian].

5. Leont'yev D. A. Professional'noye samoopredeleniye kak postroyeniye obrazov vozmozhnogo budushchego [Professional self-determination as an image of a possible future]. Philosophical questions. 1996. № 4. Pp. 15–26 [in Russian].

6. Leont'yev D. A. Tsennost' kak mezhdistsiplinarnoye ponyatiye: opyt mnogomernoy rekonstruktsii [Value as an interdisciplinary concept: experience of multidimensional reconstruction]. Philosophical questions. 1996. № 4. P. 15–26 [in Russian].

7. Ministerstvo sotsial'noyi polityky Ukrayiny [Ministry of Social Policy of Ukraine]. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/222> [in Ukrainian].

8. Piontkivs'ka O. H. Osoblyvosti pidtrymky sotsial'noyi aktyvnosti lyudey [Peculiarities of supporting people's social activity]. Bulletin of the Kyiv National Taras Shevchenko University. Psycholog. 2016. P. 88–90 [in Ukrainian].

9. Piontkivs'ka O. H. Tsinnisni oriyentatsiyi suspil'no aktyvnykh lyudey pokhyloho viku [Values orientations of socially active elderly people]. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v7/i44/21.pdf> [in Ukrainian].

10. Skil'ky pensioneriv utrymuje kozhen ukrainets': chomu tak pohano i khto otrymuje 50 tysyach hryven [How many pensioners do each Ukrainian keep: why is it so bad and who gets 50 000 hryvnias]. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/skolko-pensionerov-soderzhit-kazhdyu-ukraïnec-pochemu-tak-ploho-i-kto-zhivet-na-pensiyu-vyshe-50-tys-grn--987386.html> [in Ukrainian].

11. Informatione and communication technologies in foreign language education for the “thirdage” learners [Information Technologies and Learning Tools]. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1940>.

УДК 37.04:316.61

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176773>**Олена ДУБІНІНА,***orcid.org/0000-0002-2587-8878**вчитель вищої категорії, методист,**вчитель початкових класів**Харківської гімназії № 14**(Харків, Україна) olenadubinina19@gmail.com***Вікторія ПАРТОЛА,***orcid.org/0000-0002-2575-9692**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри природничо-математичних дисциплін**Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди**(Харків, Україна) partolav@gmail.com***Наталія СМОЛЯНЮК,***orcid.org/0000-0003-3524-581X**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри природничо-математичних дисциплін**Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди**(Харків, Україна) smolnat@bigmir.net*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано нормативно-правову базу з питань реалізації інклюзивного навчання в Україні, яка є запорукою успішного його впровадження в заклади освіти країни. Встановлено, що Україна орієнтується на досвід країн Західної та Центральної Європи (Швейцарії, Фінляндії, Німеччини та інші), які мають вагомі досягнення в реалізації інклюзивного навчання. Обґрунтовано залежність нормативно-правової бази України від міжнародної, зокрема ООН. Визначено вимоги до відкриття інклюзивного класу/групи в умовах закладів освіти. Простежено відповідність порядку організації інклюзивного класу/групи закладів освіти чинній нормативно-правовій базі України, що свідчить про значні успіхи в реалізації інклюзивного навчання у державі як на законодавчому рівні, так і під час безпосередньої його реалізації. Окреслено досвід впровадження інклюзивної освіти у школах та дошкільних закладах України. Представлено статистичні дані щодо кількості інклюзивних закладів освіти та дітей, які в них навчаються.

Ключові слова: *нормативно-правова база, інклюзивне навчання, заклади освіти.*

Olena DUBININA,*orcid.org/0000-0002-2587-8878**Teacher of the highest category, Methodist,**Teacher of elementary grades**of Kharkiv gymnasium № 14**(Kharkiv, Ukraine) olenadubinina19@gmail.com***Victoria PARTOLA,***orcid.org/0000-0002-2575-9692**Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,**Associate Professor of the Department of Natural and Mathematical Disciplines**of the H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University**(Kharkiv, Ukraine) partolav@gmail.com*

Natalya SMOLYANYUK,

orcid.org/0000-0003-3524-581X

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Natural and Mathematical Disciplines
of the H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) smolnat@bigmir.net*

NORMATIVE AND LEGAL BASIS FOR PROMOTING INCLUSIVE EDUCATION IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UKRAINE

The article substantiates the relevance of the chosen theme to the requirements of modernity. In the article were analyzed the regulatory framework on implementation issues of inclusive education in Ukraine, which is the key to its successful application to educational institutions of the country (Laws of Ukraine, Decrees and Orders of the Cabinet of Ministers, Orders, Letters and Recommendations of the Ministry of Education and Science of Ukraine, report "Sustainable Development Goals: Ukraine (2016–2030) and others). It was established that Ukraine is guided by the experience of the countries of Western and Central Europe (Switzerland, Finland, Germany, and others.), which have significant achievements in the realization of inclusive education. Was substantiated the dependence of the legal and regulatory framework of Ukraine on the international, in particular, the United Nations, were specified the documents that Ukraine has adopted in response to international ones. The procedure of procedural actions for the introduction of inclusive education was described, namely: submission of an application and other documents to an educational institution by parents of a child with special educational needs; formation of a team of psychological and pedagogical support of such a child; Planning and conducting of psychological and pedagogical and correction-development classes (services); drafting of the program of individual development of the child; selecting and equipping a room for the creation of an inclusive class / group, and a resource room. Were defined the requirements for opening an inclusive class / group in the conditions of educational institutions. The compliance of the order of the organization of the inclusive class / group of educational institutions with the current regulatory framework of Ukraine is traced, which indicates significant progress in the implementation of inclusive education in the state, both at the legislative level and in the immediate realization of it. Was determined the experience of introducing inclusive education in schools and preschool institutions of Ukraine. Were given statistical data on the number of inclusive educational institutions and children who study in these educational institutions. The dynamics of the increase of inclusive educational institutions, especially in regional centers and large cities over the past 5 years, has been noted.

Key words: *normative and legal basis, inclusive education, educational institutions.*

Постановка проблеми. Питання освіти «особливих» людей турбували світ ще у минулому столітті, про що свідчить низка документів: Загальна Декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.), Всесвітня декларація про освіту всіх (1990 р.) та багато інших.

Однак Конвенція ООН про права дитини у 1989 р. стала першим офіційним міжнародним документом, в якому описані права дітей-інвалідів. Україна у 1991 р. ратифікувала цю Конвенцію. Як наслідок, починаючи з 2000 р., з'явилася низка ухвал, указів, постанов, концепцій та законів, що передбачають поступову інтеграцію дітей-інвалідів у загальноосвітній простір («Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів» 2000 р., Указ Президента України № 900/2005 від 1 червня 2005 р. «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями», Закон «Про реабілітацію інвалідів в Україні» 2005р. та ін.). У 2009 р. Україна ратифікувала ще одну Конвенцію ООН про права інвалідів, що спонукало до внесення змін у новий Закон про освіту, який планували видати за рік.

Аналіз досліджень. Питання становлення інклюзивної освіти в Україні у своїх працях висвітлювали такі науковці, як Н. Ашиток, В. Бондар, І. Зозуля, Н. Кугуєнко, Л. Токарук, В. Шахненко, В. Шевченко та інші. Деяким аспектам підготовки педагога до роботи з дітьми з особливими потребами присвячені роботи І. Садової, Т. Бразалук, А. Колупаєвої, Н. Лалак, С. Литовченко, І. Малишевської, М. Салтишевої. Аналіз досвіду інклюзивного навчання у різних країнах світу зробили М. Захарчук, А. Лапін, Ю. Носенко, В. Павленко, М. Перфільєва та інші. Однак у вищезгаданих роботах аналіз нормативно-правової бази України та світу з питань забезпечення інклюзивного навчання не був об'єктом дослідження, що й зумовило вибір теми.

Метою статті є оглядовий аналіз міжнародної та української нормативно-правової бази щодо забезпечення реалізації інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про загальну середню освіту» від 2010 р. було підкреслено необхідність відкриття інклюзивних класів у загальноосвітніх школах. Однак ще у 2010–2011 навчальному році діти з особливими потребами усе ще навчалися у спеціалізова-

них закладах освіти. Важливим кроком у напрямі організації інклюзивного навчання стало затвердження Кабінетом міністрів України «Порядку організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» 2011 р., після чого у школах активно відкривались інклюзивні класи.

На нашу думку, проведення Всесвітнього форуму з питань освіти у Північній Кореї м. Інчхон 21 травня 2015 р. стало потужним поштовхом, що спонукав до інтенсивного реформування освітньої системи багатьох країн, у тому числі й України. Зміни в освітній політиці запроваджувались з урахуванням потреб людей з інвалідністю та призвели до збільшення кількості закладів освіти для дітей з особливими потребами. Так, в Інчхонській декларації було зазначено 20 положень, що регламентують забезпечення загальної й інклюзивної освіти та навчання протягом усього життя.

У резолюції, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 р., щодо сталого розвитку на період до 2030 р. також значна увага надається саме розвитку освіти, що підтверджує одна з зазначених цілей: «До 2030 р. забезпечити рівний доступ уразливих груп населення, зокрема людей з інвалідністю, представників корінних народів і дітей, які перебувають у вразливому становищі, до освіти та професійно-технічної підготовки» (Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 р.: 18–19).

У положеннях резолюції зазначається: «Ми зобов'язуємося забезпечити якісну інклюзивну та рівноправну освіту на всіх рівнях, як-от: дошкільне виховання, початкова, середня, вища освіта, а також професійно-технічна підготовка» (Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 р.: 8).

У 2017 р. Україною було представлено доповідь відповідно до резолюції ООН «Цілі сталого розвитку: Україна (2016–2030 рр.)», в якій окреслено напрямки якісної освіти. У завданні 4.7, що входить до забезпечення якісної освіти, зазначено: «<...> створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів» (Цілі сталого розвитку: Україна національна доповідь, 2017: 34).

З метою реалізації зазначених цілей та відповідних завдань у доповіді України, необхідності адаптації вітчизняної системи освіти до європейського освітнього простору розпочалося реформування української системи освіти на усіх її ланках.

Так, за останні 5 років в Україні було видано низку нормативно-правових документів, а саме: «Концепцію Нової української школи» (2016 р.), «Закон про освіту» (2017 р.), «Закон

про дошкільну освіту» (2018 р.), «Державний стандарт початкової освіти» (2018 р.), Закон України «Про внесення деяких змін до законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018 р.), Наказ № 609 МОН України «Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти» (2018 р.), Наказ МОН України № 414 Про затвердження Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти (2018 р.) та ще низку документів у формі постанов, розпоряджень, наказів, листів та рекомендацій від Міністерства освіти та науки України, що регламентують особливості запровадження інклюзивного навчання.

Важливим кроком у впровадженні якісної інклюзивної освіти є здійснений Україною перехід від Міжнародної класифікації хвороб до Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків (МКФ-ДП), що дало змогу Україні долучитися до європейських та міжнародних стандартів захисту прав людини (Наказ МОЗ України № 981 від 23 травня 2018 р. «Про затвердження перекладу Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків»).

МКФ ДП охоплює весь комплекс життєдіяльності – від народження до 18 років і дає змогу провести сучасну, досконалу оцінку в Інклюзивно-ресурсному центрі і надати професійну освітню допомогу та супровід дітей з особливими освітніми потребами під час навчання (Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я: МКФ).

Перший інклюзивний клас як пілотний проєкт відкрився у Києві у 2001 р. Слідом за ним – у 2003 р. на Вінниччині, пізніше знаковою стала поява класу для дітей з обмеженими фізичними можливостями у 2008 р. на Черкащині. Активне відкриття інклюзивних класів та груп стартувало у 2011–2012 навчальному році після того, як на законодавчому рівні було чітко прописано особливості організації інклюзивного навчання. Щорічно кількість таких класів та груп збільшується, особливо в обласних центрах. За даними Міністерства освіти та науки, масове відкриття інклюзивних класів в українських школах розпочалося з 2015 р. У 2018–2019 навчальному році за статис-

тикою в Україні функціонує 950 закладів дошкільної освіти, в яких відкрито 1321 інклюзивну групу та 2620 шкіл із 7179 класами. «За чотири роки впровадження інклюзивного навчання понад 12 000 школярів отримали можливість навчатися разом з однолітками, а 2200 дошкільнят – відвідувати садочки» (Галата, 2019: 5).

Проте процес впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітній навчальний заклад (напр., відкриття інклюзивного класу чи групи) потребує чіткого проведення певних процесуальних дій із боку учасників освітнього процесу (батьків, інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ), керівника закладу освіти, вчителя інклюзивного класу, асистента вчителя та/або дитини).

Так, за умов відкриття інклюзивного класу батьки мають надати висновок інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку їхньої дитини. У цьому висновку ІРЦ має вказати потреби дитини в корекційно-розвивальних послугах, асистенті вчителя та/або дитини (відповідно до форми, затвердженої постановою КМУ від 12 липня 2017 р. № 545). Далі батькам необхідно подати заяву про зарахування та інші документи для зарахування до загальноосвітнього навчального закладу (Наказ МОН від 16 квітня 2018 р. № 367).

Відповідно до Наказу МОН України № 609 (2018 р.) у закладі загальної середньої освіти формується команда психолого-педагогічного супроводу дитини, постійними учасниками якої є директор або заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель початкових класів (класний керівник), вчителі, асистент учителя, практичний психолог, соціальний педагог, вчитель-дефектолог (з урахуванням освітніх потреб дитини з ООП), вчитель-реабітолог та батьки або законні представники дитини з ООП. Щодо закладів дошкільної освіти: директор або вихователь-методист, вихователь, асистент вихователя, практичний психолог, соціальний педагог, вчитель-дефектолог (з урахуванням освітніх потреб дитини з ООП), вчитель-реабітолог та батьки дитини з ООП.

Так, з урахуванням висновку ІРЦ, загальноосвітній заклад освіти має запровадити штатну одиницю – асистент учителя/вихователя та підібрати приміщення для інклюзивного класу/групи. Щодо першого, то Н. Байтемірова вказує на певні труднощі з боку ЗОЗ, пов'язані, насамперед, із незбіганням навчального та фінансового років.

При цьому вказується на те, що асистента вчителя часто плутають з асистентом дитини. Так, на відміну від асистента вчителя, асистент дитини –

непедагогічна посада, відповідно, такої посади немає в типових штатних нормативах закладів загальної середньої освіти. Асистентом дитини може бути хтось із батьків або уповноважена ними особа.

Крім асистента учителя та приміщення для інклюзивного класу, від ЗОЗ залежить: учитель інклюзивного класу, складання індивідуальної програми розвитку (ІПР) та психолого-педагогічні і корекційно-розвиткові зняття (послуг) за умови, що саме школа буде отримувати держані кошти на підтримку осіб з особливими освітніми потребами (Байтемірова, 2019).

Психолого-педагогічні і корекційно-розвиткові заняття (послуги) надаються відповідно до ІПР, на підставі договору про проведення (надання) психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг) відповідно до Постанови Кабміну від 14 лютого 2017 р. № 88 (порядок та умови надання субвенції на надання держпідтримки особам з ООП). До цієї категорії належать сліпі діти та діти із зниженим зором, тяжкими порушеннями мовлення, затримкою психічного розвитку, порушеннями опорно-рухового апарату, порушеннями інтелектуального розвитку, складними порушеннями розвитку (у тому числі з РАС).

Психолого-педагогічні послуги – це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку особи з особливими освітніми потребами, що передбачені індивідуальною програмою розвитку та надаються педагогічними працівниками закладів освіти, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я, соціального захисту, фахівцями інклюзивно-ресурсного центру.

Корекційно-розвиткові послуги (допомога) – це комплексна система заходів супроводження особи з особливими освітніми потребами у процесі навчання, що спрямовані на корекцію порушень шляхом розвитку особистості, її пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та мовлення.

Індивідуальну програму розвитку складає команда фахівців, відповідно до Постанови КМУ від 15 серпня 2011 р. № 872 із залученням фахівців ІРЦ та батьків дитини з ООП.

Учитель інклюзивного класу обирається керівником загальноосвітнього закладу, обирається найбільш кваліфікований у цій сфері вчитель, який, як і асистент, має ознайомитися з висновком ІРЦ.

Приміщення для створення інклюзивного класу чи групи обирається керівництвом загальноосвітнього навчального закладу відповідно до висновку ІРЦ, а саме потреб такої дитини. Так, дитині має бути зручно добиратися як до класу чи

групи, так і інших приміщень загального користування загальноосвітнього навчального закладу (Байтемірова, 2019).

Особи з порушеннями фізичного, психічного, інтелектуального розвитку і сенсорними порушеннями забезпечуються в закладах освіти допоміжними засобами для навчання.

Відповідно до Наказу МОН України № 414 (2018 р.) надано детальний перелік матеріально-технічної бази школи/дитячого садку, класу/групи та ресурсної кімнати за різними нозологіями.

Що до питання наповнюваності інклюзивного класу чи групи, то за Законом «Про загальну середню освіту» загалом у класі може бути не більше 30 учнів.

При цьому, згідно з «Порядком організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (Постанова Кабміну від 15 серпня 2011 р. № 872), учнів «із числа дітей із порушеннями опорно-рухового апарату, затримкою психічного розвитку, зниженим зором чи слухом, легкими інтелектуальними порушеннями тощо» може бути не більше трьох та учнів «із числа дітей сліпих, глухих, з тяжкими порушеннями мовлення, у тому числі з дислексією, розладами спектра аутизму, іншими складними

порушеннями розвитку (порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату в поєднанні з інтелектуальними порушеннями чи затримкою психічного розвитку), або тих, що пересуваються на візках» – не більше двох. Наповнюваність інклюзивної групи в дошкільному навчальному закладі становить до 15 осіб, з них 1–3 дитини з особливими освітніми потребами, в тому числі з інвалідністю.

Висновки. Аналіз нормативно-правової бази України щодо забезпечення реалізації інклюзивного навчання показав відповідність вимогам, зазначеним у міжнародних документах. Встановлено, що основними орієнтирами в цьому питанні є досвід країн Західної та Центральної Європи. З'ясовано, що значимим у цьому процесі було прийняття Кабінетом міністрів України в 2011 р. «Порядку організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах», який остаточно визначив вимоги до організації інклюзивних класів та груп. Простежується чітка відповідність нормативно-правової бази України з питань реалізації інклюзивного навчання в закладах освіти та практичному їх виконанню у процесі організації інклюзивного навчання в школах та дитячих садках України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байтемірова Н. Як організувати інклюзивне навчання в школі: покрокова інструкція. URL: [http://nus.org.ua/articles/yak-organizuvaty-inklyuzyvne-navchannya-v-shkoli-pokrokovaya-instruktsiya/...](http://nus.org.ua/articles/yak-organizuvaty-inklyuzyvne-navchannya-v-shkoli-pokrokovaya-instruktsiya/)
2. Галата С. Інклюзія: змінюємо суспільство. *Освіта України*. 2019. № 5 (1595). С. 5.
3. Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я: МКФ. URL: http://moz.gov.ua/uploads/1/5262-dn_20180523_981_dod_1.pdf.
4. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 р. 38 с. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>.
5. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь, 2017. 174 с. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

REFERENCES

1. Baitemirova N. Yak orhanizuvaty inklyuzyvne navchannya v shkoli: pokrokovaya instruktsiia. [Baitemirova N. How to organize inclusive education at school: step by step instruction]. URL: <http://nus.org.ua/articles/yak-organizuvaty-inklyuzyvne-navchannya-v-shkoli-pokrokovaya-instruktsiya/> [In Ukrainian].
2. Halata S. Inklyuziia: zminiuemo suspilstvo. *Osvita Ukrainy*. 2019. № 5 (1595). S. 5 [Galata S. Inclusion: changing society]. *Education of Ukraine*. 2019. № 5 (1595). P. 5 [In Ukrainian].
3. Mizhnarodna klasyfikatsiia funktsionuvannia, obmezhen zhyttiedialnosti ta zdorovia: MKF. [International Classification of Functioning, Limitations of Life and Health: ICF.] URL: http://moz.gov.ua/uploads/1/5262-dn_20180523_981_dod_1.pdf [In Ukrainian].
4. Rezoliutsiia, pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu 25 veresnia 2015 r. 38 s. [Resolution adopted by the General Assembly on September 25, 2015. 38 p.] URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> [In Ukrainian].
5. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid. 2017. 174 s. Sustainable [Development Goals: Ukraine. National Report. 2017, 174 p.] URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>. [In Ukrainian].

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176774>

Тетяна ЄРОШКІНА,

orcid.org/0000-0003-4777-9149

доктор медичних наук, професор,

професор кафедри медичних технологій діагностично-лікувального процесу

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(Дніпро, Україна) eroshkina_t@i.ua

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

У статті охарактеризовано основні напрями виховної роботи, які стоять перед вищими навчальними закладами (ВНЗ). Мета статті – проаналізувати та узагальнити основні напрями виховної роботи серед студентів у ВНЗ. Виховання – один із процесів соціалізації індивіда, який усвідомлює доцільність визначених моральних норм і відштовхує їх або включає у свою систему цінностей. Освітня і виховна діяльність навчального закладу мають перебувати у тісному взаємозв'язку. Вивчення практики виховної роботи у ВНЗ дало змогу назвати основні їх форми, якими мають оволодіти студенти. Зміст виховної роботи включає в себе гуманізацію навчально-виховного процесу, моральне, громадське, правове, політичне, естетичне, екологічне, трудове, фізичне виховання.

Ключові слова: студенти ВНЗ, принципи виховної роботи, компетентність, духовність, соціальна зрілість.

Tetiana YEROSHKINA,

orcid.org/0000-0003-4777-9149

Doctor of Medical Sciences, Professor,

Professor of the Department of Medical Technologies of the Diagnostic and Treatment Process

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine) eroshkina_t@i.ua

MAIN AREAS OF EDUCATIONAL WORK WITH STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE MODERN PERIOD

The article describes the main directions of educational work that are faced by universities in the modern period of development of society. The formation of the national intellectuals, the promotion of the enrichment and updating of the intellectual gene pool of the nation, and the upbringing of its spiritual elite are the challenges faced by the university. The purpose of the article is to analyze and generalize the main directions of educational work among students in universities. Education is one of the processes of socialization of an individual who realizes the expediency of certain moral norms and repels them or includes in his system of values. The education and educational activities of the university should be closely interrelated, complementing and enriching one another. The basic directions of education of students: educational-professional, patriotic, legal, ecological, economic; the establishment of universal human values, the formation of a healthy lifestyle, the development of individual abilities of students, ensuring the appropriate conditions for their self-realization. Studying the practice of educational work at the university has allowed to name the basic forms that students should master. Education at universities requires a lot of time and energy, which causes some delay in the social formation of students in comparison with other groups of young people. This fact often gives lecturers a misconception about students, as a socially immature individual, limits the level at which a student can develop his personal qualities, such as responsibility, initiative, independence.

If the lecturer does not develop exactly these abilities, the student can consolidate the skill of semi-mechanical memorization of the investigated material, which leads to an increase in ostentatious erudition, but inhibits the development of intelligence. There should not be a significant difference between the self-esteem and the assessment received by the student from significant people (referent group) to which the lecturer must necessarily relate. The contents of the educational work includes the humanization of the educational process, moral, social, legal, political, aesthetic, environmental, labor, physical education. The future of the people depends on the content of the values laid down in the landmarks of young people, and on the extent to which spirituality will form the basis of their lives.

Key words: university students, principles of educational work, competence, spirituality, social maturity.

Постановка проблеми. Розбудова нашої держави, незалежність якої проголошена Постановою Верховної Ради України про державний суверенітет (16 липня 1990 р.) та Актом проголошення

незалежності України (24 серпня 1991 р.) і підтверджена результатами Всеукраїнського референдуму (1 грудня 1991 р.), ставить на порядок денний перед вищими навчальними закладами

(ВНЗ) надзвичайно важливе і невідкладне завдання – виховання справжнього громадянина і патріота рідної землі. Зміцнити демократичну правову державу можуть громадяни, які люблять свій народ, готові самовіддано захищати й розбудувати свою Батьківщину, мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну мораль, знають свої права і свободи та вміють відстояти їх, сприяючи громадянському миру, злагоді в суспільстві та дотримуючись законів (Державна нац. програма «Освіта», 2003).

Аналіз досліджень. Сучасний етап розвитку суспільства потребує особливої уваги до формування духовної сфери випускника ВНЗ. Нині, як ніколи, необхідне створення умов для прояву вільної, творчої і моральної особистості, яка володіє інтелігентністю в повному об'ємі її класичних якостей. Становлення такої особистості можливе тільки при збереженні і відродженні духовно-історичних цінностей своєї країни, пріоритетного розвитку культури, науки і освіти як необхідних джерел прогресу суспільства з гарантованим майбутнім (Щербань, 2005).

Формування національної інтелігенції, сприяння збагаченню і оновленню інтелектуального генофонду нації, виховання її духовної еліти – завдання, які стоять перед ВНЗ на одному рівні з підготовкою висококваліфікованих фахівців, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити основні напрями виховної роботи серед студентів у ВНЗ.

Методи дослідження: бібліосемантичний – аналіз літературних джерел і директивних документів з питань виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів; психолого-педагогічний; ситуаційного аналізу; системного підходу.

Виклад основного матеріалу. Виховання – один із процесів соціалізації індивіда, який відбувається в його житті у будь-якому суспільстві. У цих процесах індивід усвідомлює доцільність визначених моральних норм і відштовхує їх або включає у свою систему цінностей. У навчальному закладі соціалізація має стати спрямованою, але її результати не піддаються контролю й оцінюванню на іспитах і заліках: студент може знати моральні норми, але не визнавати їх частиною своїх переконань. Моральність індивіда виявляється у його вчинках, які здійснюються найчастіше за межами ВНЗ. Досягнення мети виховання можливе лише за умови комплексного підходу і залучення до цієї роботи всього професорсько-викладацького складу ВНЗ, адміністрації, органів студентського самоврядування та громадських

об'єднань студентської молоді. Виховна робота, що проводиться у ВНЗ за межами аудиторії, забезпечує актуалізацію теоретичних знань студентів, спрямовує їх у практичну площину, звертає увагу на найгостріші соціальні проблеми сьогодення, формує соціальну зрілість (Проценко, 2014).

Освітня й виховна діяльність ВНЗ має знаходитись у тісному взаємозв'язку, доповнюючи і збагачуючи одна одну. Оновлення змісту загальноосвітніх, соціально-гуманітарних дисциплін має підпорядковуватись меті формування у студентів національної самосвідомості, патріотизму, правової і економічної грамотності, соціальної активності, загальної культури особистості, що базується на надбаннях української та світової культури. Такі якості випускника ВНЗ передбачено Державним стандартом вищої освіти, розробка якого здійснюється провідними викладачами під егідою Міністерства освіти і науки України та Науково-методичного центру вищої освіти (Державна нац. програма «Освіта», 2003; Кравченко, 2013).

Навчально-виховний процес у ВНЗ базується на законодавчих документах: Конституції України, Декларації прав людини, законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Указі Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті тощо. На основі директивних документів у ВНЗ розробляються Концепції навчальної та виховної роботи. Це дає підстави виокремити основні напрями виховання студентів: навчально-професійне, патріотичне, правове, екологічне, економічне, художньо-естетичне становлення особистості, утвердження загальнолюдських моральних цінностей, трудова активність, фізична досконалість та формування здорового способу життя, розвиток індивідуальних здібностей студентів, забезпечення відповідних умов для самореалізації (Лепеха, Хоменко, Невмержицький, 2015; Положення про орг. вих. роботи, 2012).

У ВНЗ на високому рівні має проводитись робота, спрямована на розширення і поглиблення знань студентської молоді щодо прав людини і громадянина. Головне завдання цієї роботи – сприяти формуванню правового світогляду молоді, який включав би як систему теоретичних поглядів на права і основні свободи людини, так і відповідну життєву позицію, моральні та ціннісні орієнтири, ідеали, переконання. Важливим аспектом правового виховання є формування у студентів сучасних уявлень про роль жінки в суспільстві, про

гендерну рівність та необхідність поліпшення становлення жінок.

Серйозне занепокоєння викликає зниження інтересу молоді до художньої літератури, класичної музики, театру, живопису, інших витворів високого мистецтва, невміння організувати активне і змістовне дозвілля. За роки навчання студенти мало знайомляться з історичними й архітектурними пам'ятками міст, де навчаються. Це пояснюється не тільки незадовільним розвитком естетичних потреб молоді, а й тим, що не діє, а здебільшого зникає інфраструктура, яка створювалась в Україні десятиріччями. Музеї, картинні галереї, концертні зали і театри стали фінансово недоступними для більшості студентів. Але ж неможливо забезпечити виховання гармонійно розвиненої, соціально свідомої людини, активного громадянина без ознайомлення його з історико-культурним надбанням свого народу, всесвітньою культурою і внеском наших співвітчизників в її розвиток (Дурманенко, 2016).

Створити належні умови для розвитку та задоволення культурних потреб студентів – надзвичайно важливе завдання адміністрації ВНЗ і органів студентського самоврядування. У сучасних умовах реалізація молодіжної політики неможлива без плідної співпраці з органами студентського самоврядування та громадськими студентськими об'єднаннями. Міністерство освіти і науки України затвердило Положення про організацію студентського самоврядування у вищих навчальних закладах. Головним завданням діяльності студентських об'єднань згідно з Положенням, є удосконалення навчально-виховного процесу, спрямоване на сумлінне навчання, виховання духовності і культури студентів. Студентське самоврядування – це діяльність, за допомогою якої максимально виявляються і реалізуються творчі здібності студентів, формуються моральні якості, ініціатива, підвищується відповідальність кожного за результати своєї праці. Положення передбачає зростання ролі студентського колективу в процесі управління навчальним закладом (Метод. вказівки, 2016).

Громадські студентські об'єднання разом із керівництвом ВНЗ мають звернути особливу увагу на забезпечення належних умов проживання, навчання і відпочинку студентської молоді в гуртожитках шляхом залучення до спортивно-масової роботи і організованого відпочинку в період канікул.

Необхідність підсилення виховної роботи у ВНЗ, пошук нових її форм значно пов'язані з кризою духовності, що виникла внаслідок еконо-

мічної нестабільності, соціальної незахищеності молоді, відсутності дієвих законів, нормативних актів із питань правових відносин молоді та суспільства. Все це закономірний процес, що виник внаслідок трансформації суспільного ладу, але він зумовлює невпевненість у майбутньому і призводить до таких негативних явищ, як загострення криміногенної ситуації, алкоголізму, наркоманії, що, безумовно, не обминуло і студентську молодь. Однією з найболючіших проблем є поширення наркоманії в молодіжному середовищі. Як свідчать оперативна інформація та соціологічні дослідження, серед підлітків та молоді є особи, які хоча б раз вживали наркотики або мають друзів – наркоманів, що дуже небезпечно на кшталт зараження ВІЛ/СНІД, вірусним гепатитом та іншими інфекційними хворобами (Єрошкіна, Дерев'янка, 2018; Осипова, Бартенєва, Біла, 2006).

Стан репродуктивного здоров'я є невід'ємною складовою частиною здоров'я нації загалом і має стратегічне значення для забезпечення сталого розвитку суспільства. Останнім часом дошлюбні статеві відносини серед студентів стали досить поширеним явищем і, в окремих випадках, навіть нормою поведінки. Спостерігається руйнування інституту сім'ї, що проявляється в зменшенні кількості зареєстрованих шлюбів, підвищенні показників розлучень, зростанні дитячої інвалідності, бездоглядності, соціального сирітства. Страждає генофонд нації, поглиблюється демографічна криза (Краснощок, 2011).

У ВНЗ необхідно створити систему психологічного та педагогічного впливу на особистість студента з метою виховання в нього прагнення до здорового способу життя, відповідального батьківства, безпечного материнства, здатності протистояти асоціальним явищам. Прогресивним кроком слід вважати введення загальноосвітніх навчальних дисциплін, що прищеплюють культуру здоров'я і дають відповідні знання. Крім того, навчальний заклад має створювати умови і, зокрема, забезпечувати необхідну економічну базу для реалізації здорового способу життя та зменшення психосоціальної дезадаптованості студентів.

Вивчення практики виховної роботи у ВНЗ та діяльності кураторів груп дозволяє назвати мінімум форм, якими мають оволодіти студенти (Осипова, Бартенєва, Біла, 2006): зустрічі з учителями, вченими, спортсменами, менеджерами, акторами тощо; тематичні тижні, олімпіади з предметів, дні факультету, кафедри; вечори (поезії, романсу); диспути з питань етики, естетики, політики тощо; усні журнали та заочні подорожі; відвідування

спектаклів, кінофільмів, концертів, музеїв, виставок; конкурси на кращого студента з різних дисциплін; кращий сценарій позакласного заходу; КВК (лінгвістичні, математичні, біологічні та ін.) тощо.

Думаючи про покращення умов навчання і виховання, викладачеві варто цікавитись не тільки навчальними програмами і методами викладання, але й життям студента. Відомо, що люди відрізняються за характером, інтелектом, здатністю до самооцінки, емоційністю. Ці індивідуальні здібності потрібно враховувати у процесі особистісно-середовищної взаємодії. Безумовно, якість набутих знань залежить від самого студента. Але не можна дозволити, щоб молодь університету проявляла себе як соціальна група тільки через цей провідний вид діяльності (Корольчук, Поночовний, 2004).

Студентський вік характеризується найвищим рівнем таких показників, як м'язова сила, швидкість реакцій, моторна спритність, швидка витривалість та ін., тобто це – вік фізичної досконалості людини. Більшість спортивних рекордів встановлено саме в цьому віці. Однак, як свідчать дані Всесвітньої організації охорони здоров'я, саме студенти характеризуються гіршими показниками фізіологічних функцій у своїй віковій групі. Вони лідирують за числом хворих на гіпертонію, серцево-судинну дистонію, діабет, нервово-психічні порушення. Причини цього криються в тому, що в процесі вузівського навчання студенти відчувають сильну психічну напругу, інколи руйнівну для здоров'я.

Викладач має враховувати, що ці навантаження особливо великі в періоди контролю й оцінювання знань. Але саме тут часто відбувається одна з найгрубіших педагогічних помилок: негативну оцінку результатів засвоєння навчальної програми викладач переносить на оцінку особистості студента в цілому, даючи студентові знати за допомогою міміки, жестів, а то й у словесній формі, що він нерозумний, ледачий, безвідповідальний і т. д. Змушуючи студента переживати негативні емоції, викладач впливає на фізичний стан і здоров'я студента (Метод. вказівки, 2016).

Навчання у ВНЗ вимагає великих витрат часу й енергії, що зумовлює деяку затримку соціального становлення студентів порівняно з іншими групами молоді. Цей факт часто породжує у викладачів помилкове уявлення про студентів як про соціально незрілі особистості, які потребують постійної опіки, поблажливого відношення. Сам того не усвідомлюючи, викладач у цьому випадку обмежує рівень, до якого студент, з його уявлення,

може розвинути свої особисті якості, такі як відповідальність, ініціативність, самостійність.

Як правило, саме у студентському віці досягають максимуму у своєму розвитку не тільки фізичні, але і психологічні властивості та вищі психічні функції: сприйняття, увага, пам'ять, мислення, мова, емоції і почуття. У цей період відбувається активне формування індивідуального стилю діяльності. Переважне значення в пізнавальній діяльності починає здобувати абстрактне мислення, формується узагальнена картина світу, встановлюються глибинні взаємозв'язки між різними областями досліджуваної реальності (Жукова, 2006).

Якщо викладач не розвиває саме ці здібності, у студента може закріпитися навичка напівмеханічного запам'ятовування досліджуваного матеріалу, що веде до росту показної ерудиції, але гальмує розвиток інтелекту. Результати спеціальних обстежень показують, що у багатьох студентів рівень розвитку таких інтелектуальних операцій, як порівняння, класифікація, визначення, досить невисокий. Викладачу доводиться докладати великих зусиль, щоб перебороти школярське ставлення до навчання: орієнтацію тільки на результат інтелектуальної діяльності і байдужість до самого процесу руху думки.

Потреба в досягненні, якщо вона не знаходить свого задоволення в основній для студента навчальній діяльності, закономірно зміщується на інші сфери життя – у спорт, бізнес, суспільну діяльність, хобі. Але людина обов'язково має знайти для себе область успішного самоствердження, у іншому разі їй загрожує хвороба, невротизація або кримінальне життя.

Сприятливе положення студента в навколишньому середовищі сприяє нормальному розвитку його особистості. Не має бути істотної розбіжності між самооцінкою й оцінкою, одержуваною студентом від значимих для нього людей (референтної групи), до яких обов'язково має належати і викладач. У цьому випадку він може допомогти студентові в подоланні несприятливого співвідношення самооцінки й оцінки, що виходить від референтної групи. Це можна зробити, цілеспрямовано організувавши таку педагогічну ситуацію, щоб студент постав перед значимими для нього людьми у вигідному світлі й одержав позитивну оцінку, що приведе до поліпшення його психологічного стану і зробить більш сприятливою позицію особистості загалом.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можемо констатувати, що зміст виховної роботи включає в себе гуманізацію навчально-виховного

процесу, моральне, громадське, правове, політичне, естетичне, екологічне, трудове, фізичне виховання тощо.

Виховання студентської молоді, яка через кілька років стане «ядром» української інтелігенції, потребує особливої уваги керівництва ВНЗ, викладачів, кураторів, студентського активу. Спираючись на основні принципи Концепції виховної роботи, основними завданнями виховання студентської молоді стали такі, як розвиток самостійності, ініціативності, здатності компетентно

вирішувати проблеми пізнавального і практичного характеру в своїй майбутній професійній діяльності; формування вміння оволодівати надбанями сучасної національної та світової культури, гармонійно поєднувати компетентність, духовність, якості державного, громадського та культурного діяча.

Майбутнє нашого народу залежить від змісту цінностей, які закладаються в орієнтири молодих людей, та від того, якою мірою духовність стане основою їх життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна – XXI століття). *Вища освіта в Україні*. Нормативно-правове регулювання / за заг. ред. А. П. Зайця, В. С. Журавського. Київ : ФОРУМ, 2003. С. 54–93.
2. Дурманенко О. Виховна робота у ВНЗ як чинник формування особистості майбутнього фахівця. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 6. С. 31–37.
3. Єрошкіна Т. В., Дерев'яно Д. В. Медико-демографічні проблеми України та деякі шляхи їх подолання. *Медичні перспективи*. 2018. Т. 23. № 3. С. 104–109.
4. Жукова Н. В. Контексти личної культури в процесі навчання. *Высшее образование сегодня*. 2006. № 8. С. 27–29.
5. Корольчук О., Поночовний М. Організаційно-виховна робота серед студентів. *Освіта*. 2004. С. 8–13.
6. Кравченко І. Планування та здійснення виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 70–75.
7. Краснощок І. П. Особливості системи виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Наукові записки*. 2011. № 93. С. 83–88.
8. Лепеха І. О., Хоменко М. П., Невмержицький О. В.. Виховна робота у вищих навчальних закладах. Київ : Агроосвіта, 2015. 242 с.
9. Методичні вказівки до семінарських занять та самостійного вивчення дисципліни «Система виховної роботи у вищій школі» / С. С. Якубовська. Рівне : НУВГП, 2016. 24 с.
10. Осипова Т. Ю., Бартенєва І. О., Біла О. О. Виховна робота зі студентською молоддю : Навч. посібник / За заг. ред. Т. Ю. Осипової. Одеса : Фенікс, 2006. 288 с.
11. Положення про організацію виховної роботи у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара / Затверджено Ректором ДНУ М. В. Поляковим. Дніпропетровськ, 2012. 15с.
12. Проценко О. В. Професійна складова виховної роботи у ВНЗ як засіб мотивування позааудиторної діяльності студентів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. № 34. С. 192–198.
13. Щербань П. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання учнівської та студентської молоді. *Вища освіта України*. 2005. № 4. С. 226–232.

REFERENCES

1. State National Program “Education” (Ukraine – XXI Century). *Higher Education in Ukraine*. Normative legal regulation / per constituencies edit A. P. Zaitsev, V. S. Zhuravsky. Kyiv : FORUM, 2003. P. 54–93. [in Ukraine]
2. Durmanenko O. Educational work in higher educational institutions as a factor of forming the personality of the future specialist. *Scientific Bulletin of the East-European National University of Lesya Ukrainka*. 2016. № 6. S. 31–37 [in Ukraine]
3. Yeroshkina T. V., Derevyanko D. V. Medical-demographic problems of Ukraine and some ways of overcoming them. *Medical perspectives*. 2018. T. 23. № 3. P. 104–109. [in Ukraine]
4. Zhukova N. V. Contexts of personal culture in the learning process. *Higher education today*. 2006. № 8. P. 27–29 [in Russian]
5. Korolchuk O., Ponochovnuy M. Organizational-educational work among students. *Education*. 2004. P. 8–13. [in Ukraine]
6. Kravchenko I. Planning and implementation of educational work at a higher educational institution. *Pedagogical sciences*. 2013. № 3. P. 70–75 [in Ukraine]
7. Krasnoshchok I. P. Peculiarities of the system of educational work in a higher educational institution. *Scientific notes*. 2011. № 93. P. 83–88 [in Ukraine].
8. Lepekha I. O., Khomenko M. P., Nevmerzhitskiy O. V. Educational work in higher educational establishments. Kyiv : Agro-education, 2015. 242 p. [in Ukraine].
9. Methodical instructions for the seminars and independent study of the courses on the discipline “System of educational work in high school” / S. S. Yakubovska. Rivne : NUVP, 2016. 24 p. [in Ukraine].
10. Osipova T. Yu., Barteneva I. O., Bila O. O. Educational work with student youth : Teaching. manual / For the community edit T. Yu. Osipova. Odessa : Phoenix, 2006. 288 p. [in Ukraine].
11. Regulations on the organization of educational work at the Dnipropetrovsk National University Olesia Gonchara / Approved by the Director of the DNU M. V. Polyakov. Dnipropetrovsk, 2012. 15 p. [in Ukraine].
12. Protsenko O. V. Professional component of educational work in higher educational institutions as a means of motivated non-audiological activity of students. *Scientific notes of the Department of Pedagogy*. 2014. № 34. P. 192–198 [in Ukraine].
13. Shcherban P. Ukrainian National Idea and modern problems of student and student youth education. *Higher education of Ukraine*. 2005. № 4. P. 226–232 [in Ukraine].

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176775>**Євген ІВАНОВ,***orcid.org/0000-0001-6511-2474*

кандидат педагогічних наук,

асистент кафедри публічної служби та управління навчальними й соціальними закладами
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Кремінна, Луганська обл., Україна) *yugene35@gmail.com*

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНИХ ВИДАНЬ ІЗ ПИТАНЬ МЕНЕДЖМЕНТУ, УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ ТА ПЕДАГОГІКИ, ПРЕДСТАВЛЕНИХ У НАУКОМЕТРИЧНІЙ БАЗІ WEB OF SCIENCE ЗА ІНДЕКСОМ ЦИТУВАННЯ ІМПАКТ ФАКТОР

Сучасний етап розвитку освіти характеризується модернізаційними процесами, що спрямовані на підвищення якості кадрового складу ЗВО та його рейтингу. Порядок присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам вимагає наявності публікацій у наукометричних базах. Коло українських видань, присвячених питанням освіти, педагогіки, менеджменту та управління освітою, які представлені у наукометричних базах, децю обмежене на сьогоднішній день. Мета статті – проаналізувати зарубіжні видання з питань менеджменту, управління освітою та педагогіки, представлених у наукометричній базі Web of Science за індексом цитування (Impact Factor). У статті представлено зарубіжні видання з питань менеджменту, а також видання, які публікують статті освітньої галузі. Для дослідження було взято журнали, які мають найвищий коефіцієнт впливовості. В огляді подано електронну адресу видання, його місію, періодичність публікації, умови подання матеріалів, а також, якщо було вказано, вартість публікації статей. Зарубіжні видання охоплюють широке тематичне коло, що включає сучасні, поглиблені та інтегративні огляди наукових досягнень у галузі менеджменту, концепції з питань управління викладанням та навчанням, управління та політики освітніх організацій та педагогічної освіти.

Ключові слова: наукометрична база, індекс цитування, менеджмент, управління освітою, інформаційні системи, освітні організації.

Yevhen IVANOV,*orcid.org/0000-0001-6511-2474*

Candidate of Pedagogic Sciences,

Assistant of the Department of State Service, Administration and Management
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Kreminna, Luhansk region, Ukraine) *yugene35@gmail.com*

ANALYSIS OF FOREIGN EDITIONS ON MANAGEMENT, EDUCATIONAL ADMINISTRATION AND PEDAGOGICS FROM WEB OF SCIENCE SCIENTOMETRIC BASE ACCORDING TO THEIR IMPACT FACTOR

Current stage of education development is characterized by reforms and modernization processes aimed at improving the quality of staff of HEE as well as its ranking. The order of assigning scientific degrees to scientific and pedagogical staff requires a certain number of publications in scientometric bases. A range of Ukrainian editions devoted to education, pedagogy, management, and management in education, which are presented in scientometric bases, are somewhat limited so far. The pricing policy of these editions and reviewing process are an obstacle to the authors. The purpose of the given paper is to analyze foreign editions on management, education and pedagogy, presented in scientometric bases of Web of Science under the citation index (Impact Factor). The citation index, or coefficient of influence, is used as an assessment of the significance of the journal in a particular scientific field. The article presents foreign editions on management issues, as well as editions, which publish articles in the field of education. Scientific editions with the highest coefficient of influence were taken for the given research. The review provides an electronic address of the edition, its mission, the frequency of issues, the terms of material submission, and, if indicated, the rate of publishing articles. Foreign editions cover a wide range of topics, including advanced, in-depth, and integrative reviews of scientific advances in management, managerial concepts, theoretical developments which extend understanding the theory of management and organizations, theoretical and empirical research, reviews, analysis and materials, relating to managerial processes in the field of teaching and education; studies concerning the issues of educational environment and business school management, research in the field of information systems and management; current important issues of management and policy of educational organizations; critical, integrative surveys of research literature related to education, problems of educational research, thematic or methodological reviews or meta-analysis, analytical synthesis of research on key topics and issues in scientific and educational sector; problems of teaching and learning techniques, as well as policies in the field of educational science, problems of pedagogical education.

Key words: scientometric base, citation index, management, management in education, information systems, educational organizations.

Постановка проблеми. На сучасному етапі сфера освіти підлягає постійному реформуванню та модернізації у напрямку підвищення кваліфікації кадрів, задіяних в освітньому процесі. Так, у рамках Критеріїв конкурсного відбору виконавців державного замовлення на підготовку магістрів у закладах вищої освіти, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, затверджених наказом № 445 МОН України від 03.05.2018 р., публікації науковців мають бути представлені в наукометричних базах Scopus та Web of Science (Наказ М-ва освіти і науки України, 2018). Це не лише підвищує індивідуальні показники науково-дослідницької роботи викладачів ЗВО, а й рейтинг того закладу, в якому працює цей викладач. З введенням у дію Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам зі змінами, затвердженими Наказом Міністерства освіти і науки України від 02.06.2017 р. № 174, наявність публікацій у наукометричних базах є невід'ємною умовою присудження науковцям вчених звань доцента та професора (Наказ М-ва освіти і науки України, 2017). Нині коло українських видань, присвячених питанням освіти, педагогіки, менеджменту та управління освітою, представлених у наукометричних базах, дещо обмежене. Труднощі для авторів також становить цінова політика таких видань та процес рецензування. За таких умов виникає потреба проаналізувати зарубіжні видання з питань менеджменту, управління освітою та педагогіки, представлених у наукометричній базі Web of Science за індексом цитування (Impact Factor).

Аналіз досліджень свідчить про зростання інтересу в науковому середовищі до перспектив співпраці з фаховими виданнями, які мають досить високий індекс цитування. Різні аспекти проблеми визначення ефективності наукових досліджень на основі даних про індекс їхнього цитування висвітлюються у працях низки вчених: О. Новікова, М. Губко, О. Орлова, В. Горюго, Л. Дубровіної, С. Гончаренко, А. Мазаракі, Н. Притульської, С. Мельниченко тощо. Нетнографічний аналіз сайтів зарубіжних педагогічних видань, які входять до бази Scopus, здійснили А. Коломієць та Є. Громов. Дослідники здійснили порівняння показників цитування закордонних педагогічних журналів із відповідними показниками видань технічного, природничого, правового та політичного спрямування. Автори також коротко представили тематичне коло питань найбільш рейтингових зарубіжних педагогічних видань із бази Scopus. У результаті дослідження

вони дійшли висновку, що найбільша кількість видань присвячена проблематиці загальної освіти і виховання, педагогічної психології і соціології, організації педагогічних досліджень і педагогічної статистики (Коломієць & Громов, 2017). Проте аналізу зарубіжних видань із питань менеджменту, управління освітою та педагогіки, представлених у наукометричній базі Web of Science за індексом цитування (Impact Factor) дотепер здійснено ще не було.

Мета статті – проаналізувати зарубіжні видання з питань менеджменту, управління освітою та педагогіки, які представлені у наукометричній базі Web of Science за індексом цитування.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочати аналіз, потрібно визначити поняття індексу цитування, або коефіцієнту впливовості – impact-factor. Отже, коефіцієнт впливовості – це коефіцієнт співвідношення цитування наукових журналів. Він часто використовується як оцінка важливості журналу в певній науковій галузі. Коефіцієнт був розроблений у 1975 р. для бази даних «Journal Citation Reports (JCR)» і є зареєстрованою торговою маркою компанії «Інститут наукової інформації», яка є власністю компанії «Clarivate Analytics». JCR, своєю чергою, – це бібліометричний довідник статистичних даних, які відображають продуктивність і ступінь використання наукових журналів. JCR подає повну і різноманітну статистику цитування наукових журналів, зокрема широкий спектр показників використання журналів у роботі вчених різних країн. Розділи довідника включають наукові журнали, ранжовані в алфавітному порядку назв, за кількістю посилань, числом опублікованих робіт у журналі, показниками цитування тощо, зокрема за показниками імпаکت-фактора (Коефіцієнт впливовості, 2019).

Обчислення імпаکت-фактора відбувається лише за базою даних «Journal Citation Reports», інші наукометричні коефіцієнти, які розраховуються за різними базами, наприклад, Google Scholar чи Scopus, будуть мати інші значення.

Коефіцієнт впливовості обчислюється за 3 роки та 5 років. Його можна розглядати як усереднене співвідношення кількості цитувань статей у журналі протягом поточного року, і загальної кількості статей, надрукованих у цьому журналі за попередні два роки. Наприклад, коефіцієнт впливовості журналу за 2018 р. буде обчислено так:

$$2018_{\text{коефіцієнт впливовості}} = A/B,$$

де A = кількість цитувань статей, надрукованих протягом 2016–2017 рр. в журналах за 2018 р.; B = загальна кількість статей, на які можна посылатись (зазвичай статті, доповіді з конференцій,

огляди, замітки; але не редакторські колонки, листи від читачів), надрукованих протягом 2016–2017 рр. (Коефіцієнт впливовості за 2018 р. буде встановлено вже у 2019 р., оскільки його буде обчислено після отримання всіх матеріалів за 2018 р.) (Коефіцієнт впливовості, 2019).

Відбір та аналіз зарубіжних видань із питань менеджменту, управління освітою та педагогіки, представлених у наукометричній базі Web of Science, було здійснено за індексом цитування (Impact Factor), від видань, що мають найвищий його показник, до видань із найнижчим індексом.

У статті спочатку представлено зарубіжні видання з питань менеджменту, а потім видання, які публікують статті освітньої галузі. Для дослідження було взято журнали, які мають найвищий коефіцієнт впливовості. В огляді подано електронну адресу видання, його місію, періодичність публікації, умови подання матеріалів, а також, якщо було вказано, вартість публікації статей.

Academy of Management Annals (IMPACT FACTOR-9.281) – <http://aom.org/annals/> (Вісник Академії управління) – публікується в січні та липні. Місія Вісника – публікувати сучасні, поглиблені та інтегративні огляди наукових досягнень у галузі менеджменту. У Віснику підсумовують та/або оскаржують встановлені припущення та концепції з питань управління, виявляють проблеми та фактичні помилки, інспірують дискусії і висвітлюють можливі шляхи подальшого вивчення питань менеджменту та адміністрування. Доповіді, опубліковані у Віснику, не обмежуються лише описом нагальної проблеми – вони встановлюють порядок подальших досліджень. Для того, щоб подати статтю у Вісник Академії управління, проходять два етапи подання статей. По-перше, автори мають подати коротку пропозицію, в якій узагальнюються найважливіші аспекти статті. Якщо пропозиція буде прийнята, автори подають повний рукопис на розгляд. Вісник публікує інтегративні огляди досліджень у галузі управління та суміжних областей. Інтегративний огляд – це огляд літератури, що виходить за межі звичайного опису сукупності даних або фактів, необхідних для отримання нових поглядів шляхом їх об'єднання та/або критики. Огляди Вісника надають чіткий погляд на літературу, яка має наукову цінність із точки зору теоретичних та/або методологічних рекомендацій.

Вартість публікації: тільки друк – \$270; електронний варіант – \$195; друк та електронний варіант – \$390.

ACADEMY OF MANAGEMENT REVIEW (IMPACT FACTOR-8.855) – <http://aom.org/amr/>

(Ревю Академії управління) – публікується щоквартально: в січні, квітні, липні та жовтні.

Місія Ревю Академії менеджменту – публікувати теоретичні розробки, що поглиблюють розуміння теорії менеджменту та організацій. Матеріали для Ревю мають збагачувати теорію таким чином, щоб її можна було перевірити на практиці. Для цього дослідники можуть розробити нову теорію менеджменту та організації, суттєво спростувати або уточнити наявну теорію, синтезувати останні досягнення та ідеї в новій або цілком передовій теорії, або ініціювати пошук нової теорії шляхом виявлення та окреслення нової теоретичної проблеми. Науковий спектр статей Ревю охоплює рядові наукові дисципліни: економіку, психологію, соціологію або соціальну психологію, а також нетрадиційні для Ревю дисципліни, як, наприклад, гуманітарні науки.

Ревю публікує нові, глибокі та ретельно продумані концептуальні статті, які кидають виклик традиційному досвіду щодо всіх аспектів організації та їхньої ролі в суспільстві.

У Ревю представлено багато різних форматів і стилів презентації. Автори мають чітко і переконливо презентувати дослідницькі наслідки своєї роботи. Ревю не публікує звітів емпіричних досліджень, включаючи емпіричні тести теорії, аналіз ситуації або ті статті, в яких йдеться головним чином про якісь дані.

Вартість публікації: тільки друк – \$270; електронний варіант – \$195; друк та електронний варіант – \$390.

Academy of Management Learning & Education (IMPACT FACTOR-2.866) – <http://aom.org/Publications/AMLE/Academy-of-Management-Learning---Education.aspx> (Академія управління: навчання та освіта) – публікується щоквартально: у березні, червні, вересні та грудні. Мета видання полягає в тому, щоб сприяти управлінню у сфері навчання та освіти, публікуючи теоретичні та емпіричні дослідження, огляди, критику та матеріали, що стосуються процесів управління викладанням та навчанням. Крім того, журнал публікує дослідження, що стосуються важливих питань освітнього середовища та управління бізнес-школами й іншими подібними установами. Основна увага журналу приділяється вивченню питань управління навчанням та освітою у всіх типах закладів – школах та університетах, а також на підприємствах, у громадських та бюджетних організаціях.

Для подання рукопису файл має бути у форматі Word, з якого вилучено титульну сторінку та всі посилання на автора. Потім треба зайти на

веб-сайт за адресою: <http://mc.manuscriptcentral.com/amle> і далі дотримуватися вказівок. Редакція видання приймає різноманітні статті, що містять кількісні та якісні емпіричні дослідження, теоретичні дискурси та моделі, огляди літератури та загальні або специфічні оцінки підходів до індивідуального навчання та управління освітою. Авторам матеріалів рекомендується спиратися на попередні дослідження, а також висвітлювати відповідні теоретичні перспективи, розробляючи свої гіпотези. Новизна матеріалу може бути практичною, наприклад, коли нова методика викладання або оцінювання демонструє, що вона працює краще, ніж інші методики, що вже існують. Статті, що описують курси або навчальні програми, або методи, використані для їх створення, зазвичай не підходять для цього журналу. Натомість у журналі публікується чіткий логічний та емпіричний аналіз курсів, навчальних планів, програм та інших практик у бізнес-школах.

Вартість публікації: тільки друк – \$220; електронний варіант – \$155; друк та електронний варіант – \$300.

INFORMATION & MANAGEMENT (IMPACT FACTOR–3.890) – <https://www.journals.elsevier.com/information-and-management> (Інформація та менеджмент). Видання Information & Management публікує дослідження в області інформаційних систем і менеджменту, і призначене для професіоналів, адміністраторів і керівників організацій, які розробляють, впроваджують і управляють застосуванням інформаційних систем. Основними цілями є:

- збирати та поширювати інформацію про нові та передові розробки в галузі інформаційних систем;
- надавати матеріали для освіти і навчання у сфері інформаційних систем;
- заохочувати подальший прогрес у розробці методології та застосуванні інформаційних систем;
- висвітлювати шляхи розвитку та використання інформаційних систем в управлінській політиці, стратегії та діяльності для бізнесу, державного управління та міжнародних організацій.

Автори можуть подати рукопис у вигляді одного файлу Word або PDF, який має пройти рецензування. Тільки тоді, коли стаття знаходиться на стадії рецензування, авторові пропонується перевести статтю у потрібний формат для її прийняття та додати елементи, необхідні для публікації статті.

Цей журнал пропонує авторам два фінансові варіанти публікації своїх досліджень. Так, у пер-

шому випадку це статті, публікація яких фінансується за рахунок платежів, які здійснюються шляхом підписки осіб або установ, а у другому – статті з відкритим доступом, публікація яких фінансується за рахунок платежів, які здійснюються авторами, їх установами або органами фінансування, загальновідомих як видатки на публікацію статей. Ціноутворення для кожної з цих бізнес-моделей розраховується окремо. Ціни на передплату встановлюються незалежно від статей відкритого доступу. Вартість передплати для статей відкритого доступу становить \$1800.

Публікація статті означає, що подана робота не була опублікована раніше, що вона не розглядається для публікації в іншому місці, що її публікація схвалюється всіма авторами і відповідальними органами, де була проведена дослідницька робота. Якщо стаття прийнята, то її неможна публікувати в будь-якій іншій, або в тій самій формі, англійською або будь-якою іншою мовою, в тому числі в електронному вигляді, без письмової згоди автора статті. Для перевірки оригінальності статті використовується електронний сервіс: Crossref Similarity Check.

EDUCATIONAL ADMINISTRATION QUARTERLY (IMPACT FACTOR-1.851) – <https://journals.sagepub.com/home/eaq> (Квартальний вісник управління освітою). EDUCATIONAL ADMINISTRATION QUARTERLY (EAQ) публікує визначні емпіричні та концептуальні статті, в яких розглядаються сучасні важливі питання управління та політики освітніх організацій. Журнал охоплює традиційні та еволюційні дослідницькі парадигми, методи та проблеми. Журнал особливо популяризує публікацію чіткої та актуальної наукової роботи, яка посилює практичні зв'язки між освітньою політикою, практикою та дослідженнями.

Метою редакційної колегії журналу є сприяння постійному діалогу між ученими та практиками з широкого спектру питань освіти.

Основна увага журналу приділяється вивченню питань управління освітою, розвитку управлінської ланки та політиці в сфері освіти, оскільки вони пов'язані з початковою та середньою освітою. Міжнародні порівняльні дослідження приймаються редакцією, якщо вони мають вплив на широку аудиторію.

EAQ використовує електронний процес подання та рецензування статті. Рукописи варто подавати за адресою: <http://mc.manuscriptcentral.com/eaq>, де автори зобов'язані створити електронну сторінку в системі SAGETRACK на базі ScholarOne.

Кількість сторінок становить від 25 до 40, включаючи посилання, таблиці та малюнки. Всі таблиці мають бути включені в окремий електронний файл.

Вартість індивідуальної передплати та друк статті становить \$186.00 на місяць.

REVIEW OF EDUCATIONAL RESEARCH (IMPACTFACTOR-8.241)–<https://journals.sagepub.com/home/rev> (Ревю досліджень в галузі освіти).

У виданні публікуються критичні, інтегративні огляди дослідницької літератури, що стосуються освіти. Такі огляди включають концептуалізацію, інтерпретацію та синтез літератури та наукових робіт у сфері, тісно пов'язаній із дослідженнями в галузі освіти. Видання заохочує представлення досліджень, пов'язаних з освітою з будь-якої дисципліни, таких як огляди досліджень у галузі психології, соціології, історії, філософії, політології, економіки, інформатики, статистики, антропології та біології, за умови, що аналіз стосується питань освіти. Інтегративний огляд об'єднує роботи з певної освітньої теми та досліді, які сприяють розумінню тенденцій у педагогічній науці. У статтях із теоретичним оглядом треба висвітлити питання, як теорія формує дослідження. Статті з методологічними оглядами включають опис структури досліджень, методів і процедур, які можуть бути використані в оглядах літератури або дослідженнях загалом. Статті, в яких автори представляють історичні огляди, містять аналіз літератури в історичних контекстах.

Усі рукописи мають бути подані в електронному вигляді до редакційної групи за адресою: <http://mc.manuscriptcentral.com/rev>. З питань, що стосуються рукописів, потрібно звертатися до редакторів за адресами, які вказані на сайті видання.

Вартість індивідуальної передплати, що включає друк статті та онлайн-доступ (Print & E-access), становить \$72.00 на місяць.

Educational Research Review (IMPACTFACTOR-4.973)–<https://www.journals.elsevier.com/educational-research-review> (Огляд освітніх досліджень) виходить щомісяця, з 1931 р. Це міжнародний журнал, адресований дослідникам і різним установам, зацікавленим в огляді досліджень і теоретичних робіт у сфері освіти на будь-якому рівні. Журнал приймає високоякісні статті, які розглядають проблеми освітніх досліджень за допомогою оглядового підходу. Статті можуть включати тематичні або методологічні огляди або мета-аналіз. Журнал публікує критичні, інтегративні огляди дослідницької літератури, що стосуються освіти. Такі огляди мають включати

концептуалізацію, інтерпретацію та синтез літератури та наукової роботи у сфері, тісно пов'язаній із дослідженнями в галузі освіти. Видання заохочує дослідження у галузі освіти з будь-якої дисципліни. Тематика статей включає огляди досліджень у галузі психології, соціології, історії, філософії, політології, економіки, інформатики, статистики, антропології та біології, за умови, що дослідження стосується питань освіти. Цей журнал також пропонує авторам два фінансових варіанти публікації своїх досліджень. Так, у першому випадку це статті, публікація яких фінансується за рахунок платежів, які здійснюються шляхом підписки осіб або установ, а у другому – статті з відкритим доступом, публікація яких фінансується за рахунок платежів, які здійснюються авторами, їх установами або органами фінансування, загальновідомих як видатки на публікацію статей. Ціноутворення для кожної з цих бізнес-моделей розраховується окремо. Цінина передплати встановлюється незалежно від статей відкритого доступу. Вартість передплати для статей відкритого доступу становить \$1800.

Авторам пропонується подати свої роботи в електронному вигляді, шляхом розміщення рукопису в інтернеті за адресою: <https://www.evise.com/profile/#/EDUREV/login>.

Публікація статті означає, що подана робота не була опублікована раніше, що вона не розглядається для публікації в іншому місці, що її публікація схвалюється всіма авторами і відповідальними органами, де була проведена дослідницька робота. Якщо стаття прийнята, то її неможна публікувати в будь-якій іншій або в тій самій формі, англійською або будь-якою іншою мовою, в тому числі в електронному вигляді, без письмової згоди автора статті. З метою перевірки оригінальності статті використовується електронний сервіс: Crossref Similarity CheckSubscription.

Studies in Science Education (IMPACTFACTOR-3.455) – <https://www.tandfonline.com/toc/rsse20/current> (Дослідження у науково-просвітницькій галузі) виходить 2 рази на рік. Головною метою журналу є публікація оглядових статей найвищої якості, які забезпечують аналітичний синтез досліджень із ключових тем та питань у науково-просвітницькій галузі. Дослідження в цій галузі представлятимуть інтерес для всіх, хто займається освітніми науками, в тому числі для дослідників, докторантів та студентів-магістрантів, викладачів як початкової та середньої школи, так і університетів, службовців, що займаються питаннями сфери освіти, розробників навчально-просвітницьких програм та авторів підручників.

Усі наукові статті в цьому журналі проходять експертну комісію, засновану на анонімному рецензуванні принаймні двома анонімними рецензентами.

Стаття повинна мати таку структуру: титульна сторінка; анотація; ключові слова; основний текст: введення, матеріали та методи, результати, обговорення отриманих результатів; список подяк від автора; сфера подальших дослідницьких розробок; посилання; додатки; таблиці (на окремих сторінках); цифри; підписи рисунків (списком).

Типова стаття для цього журналу має містити не більше 20 000 слів. Цей ліміт не включає таблиці, посилання, підписи до малюнків, виноски, кінцеві примітки. Рукопис має бути в британському (орфографічному) стилі. Статті можна подавати у форматі Word. Документ має містити:

1) інформацію про автора. Всі автори рукопису мають вказати своє повне ім'я та місце роботи на титульній сторінці рукопису. Якщо є, то вказується ORCID та ім'я користувача соціальної мережі (Facebook, Twitter або LinkedIn);

2) неструктуровану анотацію (200 слів);

3) заяву про нерозголошення. Це означає визнання будь-яких фінансових інтересів або вигод, які можуть виникнути в результаті безпосереднього застосування дослідження автора;

4) біографічну примітку. Включає коротку біографічну примітку для кожного автора (не більше 200 слів);

5) інформацію про геолокацію. Це потрібно для точного індексування місця представленого в статті дослідження в географічній базі даних журналу JournalMap, що зробить статтю доступнішою широкому колу користувачів.

У цьому журналі немає плати за подання статті, плати за публікацію або плати за сторінку.

JOURNAL OF RESEARCH IN SCIENCE TEACHING (IMPACT FACTOR-3.210) – <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/10982736> (Журнал досліджень із методики викладання). Це офіційний журнал організації NARST (Всесвітня організація для вдосконалення методики викладання і навчання через дослідження), який публікує доповіді дослідників і практиків із питань методики викладання і навчання, а також політики у сфері освітньої науки. Наукові роботи, що публікуються в журналі, включають (але не обмежуються) дослідження, в яких використані якісні, етнографічні, історичні, статистичні, філософські, кейс-дослідні методи наукової розвідки, представлені кількісні, експериментальні, квазі-експериментальні та аналітичні підходи, перспективи у сфері

освітньої політики, критичні огляди літератури, коментарі та критика.

Журнал прагне публікувати статті найвищої якості, які розширюють перспективи у сфері науки викладання та навчання і, ймовірно, матимуть значний вплив на освітній процес та освітню політику. Журнал приймає рукописи авторів з усього світу і з усього спектру теоретичних основ і методологій досліджень. Для публікації приймаються різноманітні матеріали за умови, що вони нині не розглядаються іншими журналами.

Автор має обґрунтувати важливість дослідження для методики викладання та навчання з посиланням на вже наявні джерела і дослідження, встановити зв'язок між проблемою дослідження та його структурою, встановити та обґрунтувати провідну теоретичну основу та чітко викласти методологію дослідження. Дані мають бути чітко представлені, твердження – підкріплені доказами, з висновками та наслідками, які мають вплив на розвиток освітньої науки.

Журнал приймає статті обсягом до 40 сторінок (за винятком додаткових матеріалів онлайн), включаючи текст статті (надрукований через два інтервали), посилання (через один інтервал), а також таблиці та малюнки (також через один інтервал).

Усі сторінки рукопису мають бути відформатовані для паперу формату A4 стандарту ISO (8,27 x 11,7 дюйма), з полями 2,5 см. Текст статті (включаючи цитати) та посилання оформлюється у шрифті Times New Roman 12 pt. Текст для таблиць і рисунків – шрифтом Times New Roman 10 pt.

Анотація обмежена 300 словами, після неї йдуть ключові слова. Список літератури має відповідати стилю APA, але без використання курсиву.

Основний документ рукопису та текстові таблиці мають бути підготовлені для подання у документі Microsoft Word (.doc або .docx).

Таблиці та рисунки повинні бути подані у вигляді окремих файлів (одна таблиця або рисунок на файл), а не вбудовані в текст рукопису. Кількісні показники для публікації в друкованому вигляді мають бути подані у форматі TIFF або EPS. Усі рукописи, подані до журналу, проходять подвійне сліпе рецензування.

JOURNAL OF TEACHER EDUCATION (IMPACT FACTOR-3.180) – <https://us.sagepub.com/en-us/nam/journal/journal-teacher-education> (Журнал педагогічної освіти) виходить 5 разів на рік. Головна мета журналу полягає в тому, щоб служити дослідницьким форумом для різних груп вчених, які роблять внесок у підготовку та

постійну підтримку вчителів, і які мають значний вплив у дискусіях та прийнятті рішень із питань педагогічної освіти. Однією з фундаментальних цілей журналу є використання результатів дослідження з метою виявлення та вирішення дедалі більш складних питань педагогічної освіти на національному та глобальному рівнях. Ці питання включають (але не обмежуються) підготовку вчителів до ефективного вирішення проблем маргіналізованої молоді, їхніх сімей та громад, розробку програм, проблеми місцевої та національної політики у сфері освіти, підзвітність освітніх установ, шляхи отримання атестату.

Усі рукописи повинні бути подані в електронному вигляді за адресою: <http://mc.manuscriptcentral.com/jteachered>. Журналом практикується сліпе рецензування; отже, автори мають вилучати імена та місце роботи, а також будь-які інші підказки щодо ідентичності авторів у рукописі.

Критерії, за якими проводиться відбір статей для публікації, такі:

- 1) значення/актуальність для педагогічної освіти/навчання вчителів;
- 2) концептуальні рамки (зв'язки з відповідними джерелами в літературі);
- 3) методи (якщо стаття містить емпіричне дослідження);
- 4) відкриття/висновки;
- 5) загальний внесок у галузь;
- 6) стиль написання/структура/ясність.

Прийнятним форматом для електронного подання є MSWord. Весь текст, включаючи назву, заголовки, посилання, цитати, підписи до рисунків і таблиці, має бути набраний через подвійний інтервал. Поля – 1 см з усіх боків. Шрифт – 12 pt.

Стаття з урахуванням всіх посилань, таблиць та цифр не має перевищувати 10 000 слів. Авторі мають мінімізувати таблиці та рисунки і розмістити їх наприкінці тексту, а також вказати всі текстові сторінки.

Всі загальні та дослідницькі статті мають містити анотації (150 слів або менше) та кілька ключових слів.

Висновки. Отже, представлені в огляді зарубіжні видання охоплюють широке тематичне коло, що включає сучасні, поглиблені та інтегративні огляди наукових досягнень у галузі менеджменту, концепції з питань управління, теоретичні розробки, що поглиблюють розуміння теорії менеджменту та організацій, теоретичні та емпіричні дослідження, огляди, критику та матеріали,

що стосуються процесів управління викладанням та навчанням, дослідження, що стосуються важливих питань освітнього середовища та управління бізнес-школами, дослідження в області інформаційних систем і менеджменту, сучасні важливі питання управління та політики освітніх організацій, критичні, інтегративні огляди дослідницької літератури, що стосуються освіти, проблеми освітніх досліджень, тематичні або методологічні огляди або мета-аналіз, аналітичний синтез досліджень із ключових тем та питань у науково-просвітницькій галузі, питання методики викладання і навчання, а також політики у сфері освітньої науки, проблеми педагогічної освіти тощо. Питанням управління освітою присвячені журнали *Academy of Management Learning & Education* та *EDUCATIONAL ADMINISTRATION QUARTERLY*. Використанню інформаційних систем у процесі управління освітніми закладами та навчальним процесом присвячено видання *INFORMATION & MANAGEMENT*. Проблематику педагогічного напрямку охоплюють журнали *JOURNAL OF TEACHER EDUCATION*, *JOURNAL OF RESEARCH IN SCIENCE TEACHING*, *Studies in Science Education*, *Educational Research Review*, *REVIEW OF EDUCATIONAL RESEARCH*.

Всі видання використовують сліпе рецензування, а подання матеріалу здійснюється електронно. Більшість видань потребує від авторів плати за публікацію статей. Так, журнали, які публікує бізнес-група Elsevier (*INFORMATION & MANAGEMENT* та *Educational Research Review*) пропонує авторам два фінансових варіанти публікації своїх досліджень. Так, у першому випадку це статті, публікація яких фінансується за рахунок платежів, які здійснюються шляхом підписки осіб або установ, а у другому – статті з відкритим доступом, публікація яких фінансується за рахунок платежів, які здійснюються авторами, їх установами або органами фінансування, загальновідомих як видатки на публікацію статей. Elsevier окремо розраховує ціноутворення для кожної з цих бізнес-моделей. Ціни на передплату встановлюються незалежно від статей відкритого доступу. Вартість передплати для статей відкритого доступу становить \$1800. Це найвища ціна з представлених в огляді видань. Найнижча становить \$72 для публікації статті у журналі *REVIEW OF EDUCATIONAL RESEARCH*. Лише в журналі *Studies in Science Education* немає плати за подання статті, плати за публікацію або плати за сторінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам : Наказ М-ва освіти і науки України від 6 лют. 2017 р. № 174. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0245-17> (дата звернення: 23.03.2019).
2. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 груд. 2015 р. № 1187. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF> (дата звернення: 23.03.2019).
3. Коефіцієнт впливовості. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/6> (дата звернення: 23.03.2019).
4. Про затвердження Критеріїв конкурсного відбору виконавців державного замовлення на підготовку магістрів у закладах вищої освіти, які знаходяться у сфері управління МОН : Наказ М-ва освіти і науки України від 3 бер. 2018 р. № 445. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0625-18#n13> (дата звернення: 23.03.2019).
5. Горовий В. Критерії якості наукових досліджень у контексті забезпечення національного інтересу. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1047:kriteriji-yakosti-naukovikh-doslidzen-u-konteksti-zabezpechennya-natsionalnogo-interesu&catid=81&Itemid=415 (дата звернення: 20.04.2019).
6. Коломієць А., Громов Є. Нетнографічний аналіз тематичного спектру педагогічних досліджень у виданнях з наукометричної бази Scopus, *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Том 59, № 3. С. 179–188.
7. Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 : Наказ М-ва освіти і науки України від 6 лист. 2016 р. № 1151. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-01-18/4636/nmo-1151.pdf> (дата звернення 24.04.2019).

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do Poriadku prysvoiennia vchenykh zvan' naukovym i naukovy-pedahohichnym pratsivnykam : Nakaz M-va osvity i nauky Ukrainy vid 6 liut. 2017 r. № 174. [On introduction of amendments to the procedure of awarding scientific degrees to scientific and scientific-and-pedagogical staff: the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of February 6, 2017, Nr. 174]. [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia litsenziynykh umov provadzhennia osvithnoi diial'nosti : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 hrud. 2015 r. [On approval of licensing conditions for performing educational activities: decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 30, 2015]. [in Ukrainian].
3. Koeffitsiyent vplyvovosti. [Impact factor]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/6> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia kryteriyiv konkursnoho vidboru vykonavtsiv derzhavnoho zamovlennia na pidhotovku magistriv u zakladakh vyshchoyi osvity, yaki znakhodiat'sia u sferi upravlinnia MON : Nakaz M-va osvity i nauky Ukrainy vid 3 ber. 2018 r. [On approval of the criteria for competitive selection of the executors of the state order for masters training at higher educational institutions subjected to the MES department: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of March 3, 2018]. [in Ukrainian].
5. Horovyi V. Kryteriyi yakosti naukovykh doslidzen' u konteksti zabezpechennia natsional'nogo interesu. [Criteria for the quality of scientific research in the context of providing national interest]. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1047:kriteriji-yakosti-naukovikh-doslidzen-u-konteksti-zabezpechennya-natsionalnogo-interesu&catid=81&Itemid=415 [in Ukrainian].
6. Kolomiyets' A., Hromov Ye. Netnografichnyy analiz tematychnoho spektru pedahohichnykh doslidzen' u vydanniakh z naukometrychnoyi bazy Scopus, *Informatsiyini tekhnolohiyi i zasoby navchannia*. [Netographic analysis of the thematic spectrum of pedagogical research in the editions of Scopus scientometric base]. *Information Technologies and Learning Tools*. 2017. Vol. 59, Nr 3. Pp. 179–188 [in Ukrainian].
7. Pro osoblyvosti zaprovadzhennia pereliku haluzey znan' i spetsial'nostei, za yakymy zdiysniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoyi osvity: zatv. postanovoioi Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia, 2015 r. № 266 : Nakaz M-va osvity i nauky Ukrainy vid 6 lyst. 2016 r. № 1151. [On the peculiarities of the introduction of the list of branches of knowledge and specialties, which are used to train applicants for higher education: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 29, 2015 Nr. 266 : order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of November 6, 2016. Nr. 1151]. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-01-18/4636/nmo-1151.pdf> [in Ukrainian].

УДК 377:159

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176776>**Олександр КАПІНУС,**
*orcid.org/0000-0002-5078-1402**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) oskar@ukr.net*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНОЇ КУЛЬТУРИ В МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті аналізується актуальна педагогічна проблема дослідження теоретичних основ формування та розвитку рефлексивної культури в майбутніх офіцерів Збройних сил України під час здобуття професійної освіти у вищих військових навчальних закладах. Рефлексивна культура майбутнього офіцера, передбачаючи, перш за все, усвідомлення самого себе та системне переосмислення змісту результатів власної діяльності, є особистісною та одночасно професійною якістю курсанта як військовослужбовця, майбутнього управліня та спеціаліста окремого напрямку військово-професійної діяльності, створює підґрунтя до постійного розвитку та самовдосконалення як особистості та як військового професіонала. Через свідому активність в освітній та військово-професійній діяльності, самостійність та зумовлену специфічними вимогами до навчання у ВНЗ автономність, відбувається формування суб'єктної позиції курсанта, що має потребу та здатність до рефлексії, самореалізації та, як наслідок, самоактуалізації.

Рефлексивне ставлення курсанта до освітньої та військово-професійної діяльності та до аналогічної діяльності інших суб'єктів освітньо-виховного процесу ВНЗ є визначальною психолого-педагогічною умовою усвідомлення себе як військового професіонала та управліня, критичного аналізу власної діяльності та діяльності інших суб'єктів, вироблення власного бачення шляхів самовдосконалення.

Ключові слова: *суб'єкт, військово-професійна діяльність, рефлексія, рефлексивна культура, офіцер, вищий військовий навчальний заклад.*

Oleksandr KAPINUS,
*orcid.org/0000-0002-5078-1402**Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Moral and Psychological Support the activities of the troops
of the National Academy of Ground Force the name of Hetman Petro Sagaidachny
(Lviv, Ukraine) oskar@ukr.net*

THEORETICAL BASES OF DEVELOPMENT OF REFLEXIUM CULTURE FOR FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE PROFESSIONAL PREPARATION PROCESS

The article analyzes the actual pedagogical problem of studying the theoretical foundations of the formation and development of reflexive culture in future officers of the Armed Forces of Ukraine during the acquisition of vocational education in higher military educational institutions. The reflexive culture of a future officer, foretold primarily self-awareness and a systematic rethinking of the content of the results of their own activities, is a personal and, at the same time, professional quality of the cadet as a serviceman, future manager and specialist of a separate area of military-professional activity, creates the basis for constant development and self-improvement as a person and as a military professional. Due to conscious activity in educational and military-professional activity, independence and due to specific requirements for studying autonomy in the Department of Internal Affairs, the formation of the cadet's subject position, which has the need and the ability to reflect, self-actualization, and, as a result, self-actualization, takes place.

The reflexive attitude of the cadet to the educational and military-professional activities and to the similar activities of other subjects of the educational process of the Internal Affairs Center is the determining psychological and pedagogical condition for the awareness of himself as a military professional and manager, a critical analysis of his own activities and activities of other actors, the development of his own vision of ways to self-improvement.

Key words: *subject, military-professional activity, reflection, reflexive culture, officer, higher military educational institution.*

Постановка проблеми. Сучасні умови виконання службово-бойових завдань офіцерським складом вимагають нових підходів до організації їхньої професійної підготовки у ВВНЗ, пошуку шляхів індивідуалізації освітнього процесу та забезпечення умов самореалізації курсанта як військового професіонала та особистості на різних етапах службової діяльності.

Реалізація актуальної потреби в офіцерах зі сформованим креативним мисленням, здатних об'єктивно оцінювати ситуацію, самостійно ухвалювати правильне рішення та відповідати за нього, аналізувати власну службову діяльність через потенціал професійної рефлексії, створює передумови швидкого та безболісної їх адаптації до умов виконання завдань. Зміни в підходах до забезпечення функціонування системи військово-професійної підготовки у ВВНЗ, її побудова на визнанні рефлексії професійно-важливою якістю майбутніх офіцерів, здійснення комплексу заходів щодо розвитку вмінь рефлексії професійної діяльності створює підґрунтя формування офіцера, здатного до свідомого ухвалення виваженого та обґрунтованого управлінського рішення, його аналізу та об'єктного прогнозу наслідків, що є винятково важливим з огляду на рівень відповідальності офіцера за виконання службово-бойових завдань, життя та здоров'я підпорядкованого особового складу.

Аналіз досліджень. У контексті дослідження питання організації та розвитку психіки людини рефлексія як наукова категорія перебувала в спектрі уваги І. Сеченова, Б. Ананьєва, П. Блонського, Л. Виготського, С. Рубінштейна та ін., які зумовлену дефініцію визначали як один із важливих чинників становлення і розвитку особистості.

Не втрачає актуальності дослідження питання рефлексії в сучасному науковому дискурсі, зокрема, вона була в спектрі наукового пошуку А. Анікіної, А. Асмолова, М. Бахтіна, І. Бежа, Г. Бізєвої, Л. Деркача, А. Зака, Е. Зеєра, Є. Ісаєва, Я. Коломінського, А. Карпова, С. Кондратьєва, В. Кривошеєва, В. Лефєвра, Б. Ломова, М. Найдьонова, М. Савчина, В. Сластьоніна, В. Слободчикова, І. Семенова, С. Степанова, Г. Щедровицького, В. Якуніна та ін. Актуальним є питання дослідження рефлексії серед зарубіжних науковців. Так, питання рефлексії та її впливу на розвиток активного досвіду й практики досліджують С. Вайлдман та Д. Колб, усвідомлення стратегій навчання через рефлексивне сприйняття перебуває в спектрі наукового пошуку низки науковців, серед яких С. Аткинс, К. Марфі, Р. Вайт, Д. Кіп-патрик та ін., рефлексивні моделі освіти дослі-

джують М. Ліпман та Р. Познер, питання розвитку рефлексії у груповій взаємодії – Р. Кулд, Дж. Селлер та ін.

Мета статті – теоретичне обґрунтування наукової дефініції «рефлексивна культура майбутнього офіцера» та умов її розвитку в освітньо-виховному просторі вищого військового навчального закладу, оскільки вирішення зазначеного питання ще не має достатнього теоретичного та методичного обґрунтування в педагогічній науці.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність офіцера є специфічною, насамперед, через інтеграцію в ній управлінських, правових, соціальних, психологічних, етичних та інших аспектів, які пов'язані з необхідністю ухвалення офіцерами самостійних і обґрунтованих рішень. У зв'язку з цим важливим завданням є формування в офіцерів адекватного розуміння необхідності суб'єктного внеску в зміну якісних параметрів об'єкта діяльності, розвиток рефлексивної культури в майбутніх офіцерів ЗСУ у процесі професійної підготовки як основи їхньої суб'єктної компетентності.

Перші згадки про рефлексію відображені у працях давньогрецьких філософів Сократа, Платона та Аристотеля, подальшого розвитку обумовлена дефініція здобула у напрацюваннях представників західноєвропейської філософії XVII – XVIII ст. На думку Ф. Бекона, знання можна отримати тільки завдяки спостереженню, аналізу, порівнянню і експерименту, автор аналітичний методу пізнання Р. Декарт вказував, що в його основі є виділення складових частин об'єкта пізнання та їх вивчення окремо від інших (Спіркін, 2003).

Рефлексію як пізнання трактував І. Кант, тоді як Г. Гегель вважав її рушійною силою розвитку людини, зумовлюючи рефлексію суб'єктивну, яка спрямована на людину, та рефлексію об'єктивну, що має прояв у діяльності. На думку А. Шопенгауєра, підґрунтям рефлексії є інтуїція як шлях до пізнання.

Розгляд рефлексії у філософії переважно здійснюється через розуміння суб'єктом причин та передумов формування поглядів та власних суджень, що є одним із методів розвитку мислення, пізнання себе та інших людей через усвідомлення як власних поглядів та думок про інших, так і усвідомлення поглядів та думок інших людей про себе, забезпечуючи перехід від включення самосвідомості в діяльність до формування ставлення суб'єкта до діяльності як об'єктивної дійсності та усвідомлення себе в ній.

Подальшого розвитку наукова дефініція «рефлексія» здобула пріоритетно у психології та педа-

гогії. Дослідження зумовленої дефініції психологами відбувалося через потенційну можливість особистості здійснити аналіз власного мислення, спрямувати погляд всередину самого себе.

Авторами Словника психології А. Петровським та М. Ярошевським термін «рефлексія» визначається як «процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, не просто знання або розуміння суб'єктом самого себе, а й з'ясування того, як інші знають і розуміють його, його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні уявлення» (Карпенко, 1990: 340).

На думку С. Рубінштейна, рефлексія є основою існування людини та передумовою способів її існування: «Перший – життя, яке не виходить за межі безпосередніх зв'язків, в яких живе людина: спочатку батько і мати, потім подруги, вчителі, потім чоловік, діти і т.д. Тут людина вся всередині життя, всяке її ставлення – це ставлення до окремих явищ, але не до життя загалом. Другий спосіб існування пов'язаний із появою рефлексії. Вона наче призупиняє, перериває цей безперервний процес життя і виводить людину подумки за його межі. Людина наче посідає позицію поза ним» (Рубінштейн, 2012: 90).

Дослідження рефлексії як об'єкта психологічного аналізу дало змогу Н. Пеньковській визначити зумовлену дефініцію як фундаментальну здатність особистості усвідомлено ставитися до власної свідомості, мислення, умов і способів здійснення життєдіяльності (Пеньковська, 2000: 71), тоді як В. Давидов трактує рефлексію як уміння суб'єкта виділяти, аналізувати і співвідносити з предметною ситуацією власні дії (Давидов, 1996: 387).

Рефлексію як складний механізм, що забезпечує особистісний розвиток, що опосередкований знаковими об'єктами культури та транслюється в діалогічному відношенні між людьми, трактує В. Анікіна (Анікіна, 2013). На думку В. Давидова, рефлексія одночасно є одним із компонентів теоретичного мислення та загальною системною властивістю теоретичного способу пізнання, що зумовлює здатність особистості виокремлювати, аналізувати та співвідносити власні дії з предметною ситуацією (Давидов, 1995).

Здійснення аналізу власного процесу мислення, на наше переконання, забезпечує усвідомлення суб'єктом особливостей та передумов сприйняття та оцінки його іншими, аналізуючи себе як об'єкт дослідження та спостереження через звернення уваги на власне буття, знання, вчинки, думки та почуття. Усвідомлюючи їх, суб'єкт аналогічним чином аналізує ставлення інших людей стосовно

себе, що, з огляду на особливості військово-професійної діяльності, зумовлює виняткову важливість рефлексії в процесі професіоналізації майбутніх офіцерів.

Ми поділяємо погляди В. Слободчикова та Г. Цукермана, які рефлексію визначають як універсальний психічний механізм подолання меж свого способу життя (Слободчиков, 1990: 27).

У процесі пізнання суб'єкт здійснює самоаналіз своїх станів та здійснених вчинків через призму власного досвіду та освіченості, рівня розвитку особистої моралі, визначаючи власні норми та межі їх контролю в подальшій діяльності. Спрямування мислення людини на свій внутрішній світ, на думку І. Беха, відмежовує особистісне розуміння рефлексії від інтелектуального. Виокремлюючи форми особистісної рефлексії – регулятивну, визначальну, синтезуючу, створювальну, науковець зазначає, що особистісна рефлексія пов'язана з духовним Я особистості та забезпечує її саморозвиток (Бех, 2011).

Узагальнюючи погляди науковців на дефініцію «рефлексія», ми погоджуємося із І. Семеновим та С. Степановим, які аргументовано визначають її як «переосмислення людиною стосунків з предметно-соціальним світом (що актуалізуються в результаті спілкування з іншими людьми та активного засвоєння норм і засобів різних діяльностей), яке виражається, з одного боку, в побудові нових образів себе, що реалізуються у вигляді відповідних вчинків, а з іншого – у виробленні більш адекватних знань про світ з їх подальшим втіленням у вигляді конкретних дій. Рефлексія не лише забезпечує диференціацію в людському «Я» окремих підструктур, наприклад «Я-фізичне тіло», «Я-суспільна істота», «Я-творець», але і їх інтеграцію в неповторному цілісному «Я» (Семенов, 1983: 37), що повною мірою притаманне потребам військово-професійної діяльності сучасного офіцера.

В основі рефлексії як новоутворення психіки в процесі розвитку особистості курсанта як суб'єкта освітньої та військово-професійної діяльності, на наше переконання, лежить сприйняття себе та власної діяльності, сприйняття іншими його та його діяльності, що стимулює аналіз зумовленого сприйняття, і, як наслідок, формування та становлення зрілої та відповідальної особистості майбутнього офіцера.

З огляду на актуальність рефлексії у професіоналізації курсанта під час навчання у ВВНЗ, рефлексивна культура майбутнього офіцера, на наше переконання, є системним новоутворенням особистості курсанта в результаті його внутрішньої

активності як суб'єкта військово-професійної та освітньої діяльності в процесі професійної підготовки у ВВНЗ, що забезпечує формування ставлення до діяльності та до себе в цій діяльності.

Рефлексивна культура майбутнього офіцера як складова частина культури військового професіонала реалізується через рефлексивні механізми в професіоналізації офіцерів, які ми визначаємо як процес вирішення різнопланових завдань, що спрямовані на взаємне збагачення особистості майбутнього офіцера, формування його світогляду та відповідальності за власне буття. Функціонування рефлексивних механізмів зумовлюється впливом низки факторів, серед яких визначальними щодо професіоналізації майбутнього офіцера є рівень розвитку його самосвідомості, мотивація та сформованість мотивів діяльності, здатність до аналізу власних дій та ідентифікації себе з іншим.

В основі формування рефлексивної культури у майбутніх офіцерів ЗСУ в процесі професійної підготовки як основи їхньої суб'єктної компетентності є основні принципи теорії про закономірності розвитку людини та спеціаліста зокрема. До ключових ми зараховуємо такі принципи:

– суб'єктності, що передбачає формування особистості майбутнього офіцера під час навчання у ВВНЗ як суб'єкта особистісно-професійного саморозвитку та самовдосконалення, з належним рівнем сформованості здатності та усвідомленої потреби самостійного мислення, активності в освітній та військово-професійній діяльності;

– інтегративності, що передбачає об'єднання знань та досвіду закономірностей формування та розвитку рефлексивної компетентності спеціаліста та майбутнього офіцера зокрема;

– системності, що передбачає узагальнення та вироблення структури образу особистості майбутнього офіцера з належним рівнем сформованості рефлексивної компетентності.

Серед функцій, які є визначальними з огляду на потребу формування рефлексивної культури майбутнього офіцера, ми виокремлюємо такі: розвиваюча, соціальна, пізнавальна, регулятивна та інтегруюча функції.

Оскільки сформована рефлексивна культура майбутнього офіцера стимулює самоаналіз, оцінку курсантом свого «Я», виокремлюючи об'єктом самопізнання його власне «Я», для розвитку реф-

лексії та формування рефлексивної культури курсанта під час навчання у ВВНЗ необхідною видається реалізація таких умов:

– налагодження, підтримання та розвиток вербального та невербального зв'язку між суб'єктами освітньо-виховного процесу ВВНЗ;

– формування в курсанта потреби в постійному співвіднесенні результатів своєї діяльності та їх порівнянні як із власними результатами, так і з результатами діяльності інших курсантів;

– формування та підтримання стійкої потреби майбутнього офіцера в самоспостереженні за своїми думками та почуттями, мотивами діяльності, здійсненими вчинками та корегування їх у подальшому.

Висновки. Ефективність формування рефлексивної культури майбутнього офіцера як суб'єкта освітньої та військово-професійної діяльності у ВВНЗ визначається низкою чинників, серед яких: індивідуалізація освітнього процесу, створення умов для практичного виконання майбутнім офіцером завдань військової служби спільно з носіями професійного досвіду, запровадження в освітній процес інтерактивних педагогічних технологій, спрямованих на вирішення проблемних ситуацій та пошук нестандартних та нетипових варіантів вирішення службово-бойових ситуацій, визнання пріоритетності рефлексивних механізмів у забезпеченні функціонування освітнього середовища ВВНЗ, що є основою формування та розвитку рефлексивного стилю мислення у майбутнього офіцера.

Розвиток рефлексивної культури майбутнього офіцера передбачає: свідомий аналіз освітньої та військово-професійної діяльності на основі сформованих мотивів, критичне ставлення до усталених стандартів, вимог, норм та правил організації як освітньої та військово-професійної діяльності у ВВНЗ, так і організації виконання службово-бойових завдань у частинах та підрозділах ЗСУ, свідому активність в освітній та військово-професійній діяльності, самореалізацію як військового професіонала та, як наслідок, самоактуалізацію майбутнього офіцера в професії.

Перспективним напрямом подальших досліджень видається обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування та розвитку рефлексивної культури в майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аникина В. Г. Культурно-диалогический подход в психологическом исследовании рефлексии. Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2013. № 2. Т. 10. С. 46–74.
2. Бех І. Д. Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей. Педагогіка і психологія: Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України. 2011. № 2. С. 37–44.
3. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения: монография. Москва : ИНТОР, 1996. 541 с.
4. Давыдов В. В. Развитие основ рефлексивного мышления школьников в процессе учебной деятельности / под ред. В. В. Давыдова, В. В. Рубцова. Новосибирск : Психол. ин-т им. Л.Г. Щукиной, 1995. 227 с.
5. Карпенко Л. А. Словарь психологии / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
6. Пеньковська Н. П. Рефлексія як об'єкт психологічного аналізу. Психологія і суспільство. 2000. № 2. С. 66–73.
7. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Санкт-Петербург, 2012. 224 с.
8. Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвитии личности. Вопросы психологии. 1983. № 2. С. 35–42.
9. Слободчиков В. И., Цукерман Г. А. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте. Вопросы психологии. 1990. № 3. С. 25–36.
10. Спиркин А. Г. Философия : учебник. Москва : Гардарики, 2003. 736 с.

REFERENCES

1. Anykyna V. H. Kulturno-dyalyohycheskyi podkhod v psykhologhycheskom issledovanyu refleksyy. Psykhologyia. Zhurnal Vysshei shkoly ekonomyky. 2013. № 2. T. 10. S. 46–74. [in Russian].
2. Bekh I. D. Psykhologhychni mekhanizmy skhodzhennia osobystosti do dukhovnykh tsinnosti. Pedahohika i psykhologyiia: Naukovo-teoretychnyi ta informatsiinyi zhurnal Akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. 2011. № 2. S. 37–44.
3. Davыdov V. V. Teoryia razvyvaiushcheho obucheniya: monohrafiya. Moskva : YNTOR, 1996. 541 s. [in Russian].
4. Davыdov V. V. Razvytye osnov refleksyvnoho myshleniya shkolnykov v protsesse uchebnoi deiatelnosti / pod red. V. V. Davydova, V. V. Rubtsova. Novosybyrsk : Psykhol. yn-t ym. L. H. Shchukynoi, 1995. 227 s. [in Russian].
5. Karpenko L. A. Slovar psykhologyy / pod red. A. V. Petrovskoho, M. H. Yaroshevskoho. Moskva, Polytyzdat, 1990. 494 s. [in Russian].
6. Penkovska N. P. Refleksiiia yak obiekt psykhologhychnoho analizu. Psykhologyiia i suspilstvo. 2000. № 2. S. 66–73.
7. Rubynshtein S. L. Chelovek y myr. Sankt-Peterburh, 2012. 224 s. [in Russian].
8. Semenov Y. N., Stepanov S. Iu. Refleksyia v orhanyzatsyy tvorcheskoho myshleniya y samorazvytyy lychnosty. Voprosy psykhologyy. 1983. № 2. S. 35–42. [in Russian].
9. Slobodchikov V. Y., Tsukerman H. A. Henezys refleksyvnoho soznanyia v mladshem shkolnom vozraste. Voprosy psykhologyy. 1990. № 3. S. 25–36. [in Russian].
10. Spyrkyn A. H. Fylosofiya: uchebnyk. Moskva : Hardaryky, 2003. 736 s. [in Russian].

Олена КИРИЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-0513-5655

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри експериментальної і теоретичної фізики та астрономії

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

(Київ, Україна) *o.i.kyrylenko@npu.edu.ua*

КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ ТА АСТРОНОМІЇ

Система професійної підготовки вчителів фізики та астрономії нині вимагає вдосконалення навчально-виховного процесу. Зокрема, реалізація компетентнісного підходу в системі вищої освіти потребує внесення коректив до моделей, які використовувалися раніше у вигляді освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників. У статті представлені компетенції і компетентності, якими має оволодіти вчитель фізики та астрономії. Подані приклади конкретних фахових компетентностей з астрономії вчителя фізики та астрономії, формування запланованих результатів навчання.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенції, компетентності з фізики та астрономії, фахові компетентності, цілі навчання, заплановані результати навчання.

Olena KYRYLENKO,

orcid.org/0000-0002-0513-5655

Candidate of Pedagogic Sciences,

Associate Professor of the Department of Experimental and

Theoretical Physics and Astronomy

National Pedagogical Dragomanov University

(Kyiv, Ukraine) *o.i.Kyrylenko@npu.edu.ua*

COMPETENCES OF A TEACHER OF PHYSICS AND ASTRONOMY

The system of professional training of teachers of physics and astronomy, today, requires the improvement of the educational process. In particular, the implementation of a competence-based approach in the system of higher education requires making adjustments to the models that were previously used in the form of educational qualification characteristics of graduates.

The modern paradigm of higher education offers a competence-based approach to the formulation of learning objectives, which is characterized by increased instrumentality. It lies in the fact that the objectives of training are formulated through the competence expressed in the actions of students, and such that the teacher, or any other expert can reliably recognize. In our opinion, the competencies of teachers are typical tasks of their activities, the range of duties and authorities defined by the relevant regulatory acts. The qualities that a teacher must acquire for activities within the framework of the competences defined for him are called competences. Competences of a teacher of physics and astronomy is a combination of knowledge, skills, abilities, value-semantic orientations, emotional-ox regulation of behavior, motivation and readiness for activity; acquired during training and due to their own experience activities in the field of teaching physics, astronomy and related subjects. Competences that are directly related to the special knowledge and skills of the subject area of activity are called professional competences. On the basis of normative documents regulating the professional and social activities of physics teachers and we identified typical tasks of activity (competencies) and competences that a teacher of physics and astronomy should possess. The article presents the professional competencies and competences of a teacher of physics and astronomy. Presented examples of specific professional competences in astronomy teacher of physics and astronomy.

Modern standards of higher education provide for the definition and assessment of the quality of the content and results of activities of institutions of higher professional education with the help of the planned results of education. Competences are not checked explicitly, but through learning outcomes (each of the elements of competences can be represented as a result of learning). Planned learning outcomes are the formulation of what the student is expected to know, understand and demonstrate after graduation. An example of the formulation of planned learning outcomes for astronomical disciplines based on Bloom's taxonomy in the cognitive sphere is given.

Key words: competence approach, competencies, competences in physics and astronomy, professional competences, learning goals, planned learning outcomes.

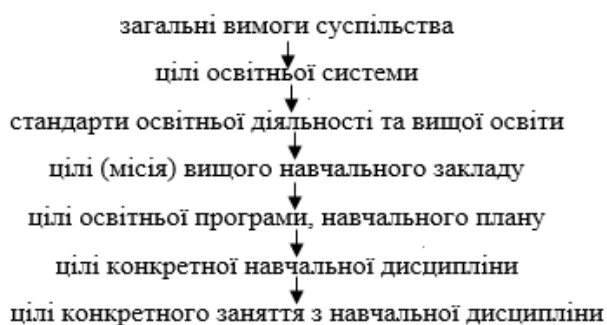
Постановка проблеми. Реалізація компетентнісного підходу в системі вищої освіти потребує внесення коректив до моделей, які використовувалися раніше у вигляді освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників, зокрема до формулювання компетентностей. Сучасні стандарти вищої освіти передбачають визначення та оцінювання якості змісту та результатів діяльності закладів вищої освіти. Щоб зрозуміти, як перевіряти компетентності, треба спочатку з'ясувати, що саме потрібно перевіряти.

Аналіз досліджень. Аналіз науково-педагогічної літератури показав складність, багатомірність і неоднозначність трактувань як самих понять «компетенція» та «компетентність», так і заснованого на них компетентнісного підходу. Проблема формулювання та перевірки сформованості компетентностей студентів на сучасному етапі розвитку вищої освіти є надзвичайно актуальною.

Мета статті – представити фахові компетенції і компетентності, якими має оволодіти вчитель фізики та астрономії, подати приклади конкретних фахових компетентностей з астрономії вчителя фізики та астрономії, формулювання запланованих результатів навчання.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка фахівців із вищою освітою, зокрема вчителів, здійснюється у спеціально створених педагогічних системах – вищих навчальних закладах. Системоутворюючим фактором педагогічної системи є цілі навчання. Навчальний заклад, а отже, і педагог, одержує цільові орієнтири (соціальне замовлення, замовлення суспільства) в загальному вигляді (Закон України «Про вищу освіту», 2014):

- готувати висококваліфікованих фахівців для певної галузі, наприклад для шкільної освіти;
- підготувати гармонійно розвинену особистість;
- забезпечити передачу культури (культурної спадщини, досвіду).

Рис. 1. Конкретизація освітніх цілей педагогічної системи

Такі формулювання цілей одержали назву широких, узагальнених, абстрактних. Однак здійснювати навчання можна, маючи конкретні цільові орієнтири. Отже, для забезпечення функціонування педагогічної системи необхідна конкретизація її освітніх цілей. Ця конкретизація може бути подана так (рис. 1):

Цілі навчання – ідеальні прогнозовані результати педагогічної освітньої діяльності, кінцевий стан або результат, що їх прагнуть досягти органи освіти, розробляючи і реалізуючи державну освітню політику (Енциклопедія освіти, 2008). Цілі навчання – це широкі загальні формулювання навчальних намірів викладача.

На рівні освітньої програми і навчального плану цілі навчання задаються у вигляді компетенцій і компетентностей. Фундаментальними поняттями компетентнісного підходу є компетенції і компетентності.

На нашу думку, **компетенції** вчителів – це типові завдання їх діяльності, коло обов'язків та повноважень, визначених відповідними нормативними актами. Якості, яких має набути вчитель, для діяльності, в рамках визначених для нього компетенцій, називаються **компетентностями**. Компетентність являє собою п'ять компонентне утворення: 1) знання і розуміння; 2) уміння діяти; 3) готовність до прояву діяльності; 4) ставлення до змісту і об'єкта діяльності (ціннісно-змістовий компонент); 5) емоційно-вольова регуляція діяльності. Отже, компетентності вчителя фізики та астрономії – це сукупність знань, умінь, навичок, ціннісно-сміслових орієнтацій, емоційно-вольової регуляції поведінки, мотивації і готовності до діяльності; набутих під час навчання і зумовлених власним досвідом діяльності в галузі навчання фізики, астрономії і споріднених предметів.

Компетентності, які безпосередньо пов'язані зі спеціальними знаннями і вміннями предметної галузі діяльності, називають **фаховими компетентностями** (Вступне слово до проекту Тюнінг, 2006). Фахова компетентність тлумачиться як системна властивість особистості, що проявляється в наявності глибоких і міцних знань зі спеціальних дисциплін, умінні застосовувати наявні знання в професійній діяльності, готовності досягати запланованих професійних результатів.

Сучасна парадигма вищої освіти пропонує компетентнісний підхід до формулювання цілей навчання, якому властива підвищена інструментальність. Він полягає в тому, що цілі навчання формулюються через компетентності, виражені в діях студентів, причому таких, які викладач або який-небудь інший експерт може надійно розпізнати.

Система професійної підготовки вчителів фізики та астрономії нині вимагає вдосконалення навчально-виховного процесу. Зокрема, реалізація компетентнісного підходу в системі вищої освіти потребує внесення коректив до моделей, які використовувалися раніше у вигляді освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників (Байденко, 2009). Сучасні стандарти вищої освіти передбачають визначення та оцінювання якості змісту та результатів діяльності закладів вищої професійної освіти за допомогою запланованих результатів освіти (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

На основі нормативних документів, які регламентують професійну і соціальну діяльність вчителів фізики (закони України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту»; Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, Програми з астрономії для загальноосвітніх навчальних закладів, Інструкції з техніки безпеки у кабінеті астрономії тощо) нами було виявлено типові завдання діяльності (компетенції) та компетентності, якими має володіти вчитель фізики та астрономії. На нашу думку, фахові компетенції та компетентності вчителя фізики та астрономії можуть бути такими:

1. Оволодіння фундаментальними фізичними, астрономічними теоріями та їх аналіз із метою використання для виконання наукових досліджень у цих галузях:

- здатність системно аналізувати фундаментальні фізичні, астрономічні теорії, закони і закономірності для розуміння явищ і процесів у фізичних, астрономічних системах;
- володіння знаннями про визначні відкриття в галузі фізики і астрономії;
- здатність популяризувати наукові знання і видання, з наголосом на теоретичних та прикладних аспектах класичної і сучасної фізики та астрономії.

2. Експериментальне дослідження фізичної системи, явищ і процесів у фізичній системі:

- здатність формулювати проблему і мету експерименту мовою фізичної теорії;
- здатність скласти план експерименту і, за необхідності, вносити до нього зміни.

3. Спостереження астрономічних об'єктів за допомогою оптичних телескопів, радіоастрономічних та інших інструментів:

- здатність, з огляду на мету спостереження астрономічного об'єкта, обирати метод і розробляти план та методику спостереження;
- здатність, з огляду на передбачувані суттєві властивості астрономічного об'єкта і умов спостереження, обирати або виготовляти засоби

непрямого спостереження, готувати їх до спостереження і виконувати спостереження.

4. Теоретичне дослідження фізичної системи, астрономічного об'єкта:

- здатність досліджувати ідеалізований об'єкт логічними методами (мислений експеримент);
- здатність створювати математичну модель фізичної системи, астрономічного об'єкта, явища або процесу в фізичній системі, астрономічному об'єкті.

5. Збір і опрацювання наукових фактів і аналітичних даних у галузі фізики і астрономії:

- здатність самостійно одержувати за допомогою спостережувальних та інформаційних технологій та використовувати у практичній діяльності нові знання і уміння в галузі фізики та астрономії;
- здатність використовувати сучасні методи збирання, передавання, зберігання та опрацювання повідомлень і даних у галузі фізики та астрономії за допомогою комп'ютерних технологій.

6. Розробка фізичних і астрономічних приладів із заданими параметрами, установок та комплексів для фізичних і астрономічних досліджень:

- здатність скласти технічне завдання на розроблювальний прилад для фізичних, астрономічних досліджень.

7. Планування (проектування) навчально-виховної роботи:

- здатність аналізувати програмно-методичні матеріали і використовувати для планування навчально-виховної діяльності вчителя таксономії цілей навчання фізики та астрономії;
- здатність складати план-конспект уроку з фізики, астрономії;
- здатність складати план роботи учнівського гуртка з фізики, астрономії.

8. Розробка і використання дидактичних і технічних засобів навчання:

- здатність створювати дидактичні засоби навчання фізики, астрономії;
- готовність використовувати у навчально-виховному процесі шкільні фізичні, астрономічні прилади;
- готовність використовувати у навчально-виховному процесі сучасні засоби навчання фізики, астрономії.

9. Проведення навчальних занять:

- готовність проводити уроки з фізики, астрономії різних типів;
- готовність проводити заняття предметного гуртка, заходи позакласної роботи з фізики, астрономії;

– готовність навчати учнів розв'язуванню вправ і задач із фізики, астрономії.

10. Моніторинг результатів навчання і виховання учнів:

– усвідомлення теоретичних засад перевірки досягнення учнями цілей навчання фізики, астрономії;

– володіння методами, формами і засобами перевірки результатів навчання учнів із фізики, астрономії.

11. Використання комп'ютерних інформаційних технологій у наукових дослідженнях у галузі фізики та астрономії:

– здатність використовувати пошукові системи для знаходження наукових публікацій у галузі фізики, астрономії на сайтах обсерваторій та інших наукових установ;

– здатність використовувати спеціальне програмне забезпечення (програми-візуалізатори об'єктно-пошукових систем) з метою пошуку даних в астрономічних каталогах та базах даних;

– готовність використовувати геоінформаційні системи, віртуальні обсерваторії, віртуальні планетарії в наукових дослідженнях.

Приклади конкретних фахових компетентностей з астрономії вчителів фізики та астрономії:

1) здатність одержати дані про явища і процеси на поверхні Сонця за допомогою інтернет-ресурсів, фотопластинок;

2) здатність аналізувати стан атмосфери (фотосфери) Сонця на певну дату з метою визначення індексів сонячної активності;

3) здатність пояснити спостережувані явища в сонячній атмосфері на підставі відомих теорій внутрішньої будови Сонця;

4) здатність пояснити вплив сонячної активності на процеси в атмосфері, магнітосфері і біосфері Землі;

5) здатність одержати дані про планети земної групи та планети-гіганти за допомогою інтернет-ресурсів та інших джерел;

6) здатність описати (дати загальну характеристику) планети земної групи та планети-гіганти;

7) здатність ознайомитися з утворенням на поверхні Місяця за допомогою інтернет-ресурсів, фотопластинок, карти Місяця;

8) здатність визначити характеристики утворень на поверхні Місяця;

9) здатність пояснити фізичні умови на поверхні Місяця;

10) здатність визначити фізичні характеристики малих тіл Сонячної системи;

11) здатність одержати дані про малі тіла Сонячної системи (астероїди, комети, метеори

та метеорити) за допомогою інтернет-ресурсів, фотопластинок;

12) здатність робити висновки про орбіти астероїдів та комет, метеорні потоки.

Намагання задати цілі навчання діагностично привели нас до використання раніше розроблених **таксономій цілей навчання**. Під таксономією цілей навчання розуміють класифікацію цілей взагалі, групування за певними ознаками (Енциклопедія освіти, 2008). Найбільш поширена в педагогічній теорії і практиці таксономія мисельної діяльності студентів, яку розробив американський вчений Б. С. Блум (Bloom, 1956). Він запропонував подавати сферу пізнавальної діяльності у вигляді шестирівневої ієрархічної структури (рис. 2).

Рис. 2. Шестирівнева ієрархічна структура таксономії Блума

Кожен рівень означає сформованість певного виду мисельної діяльності студента. Досягнення розумової діяльності на вищому рівні можливе за умови сформованості розумової діяльності на нижчому рівні.

Зміст кожного з рівнів розкривають дієслова. Використання правильних дієслів – це ключ до успішного планування результатів навчання.

1) знання – називає, перераховує, відтворює по пам'яті, дає визначення поняттю, закону, формулює;

2) розуміння – пояснює, описує, розрізняє, класифікує;

3) застосування – схематично зображує, будує, демонструє, застосовує на практиці, обчислює;

4) аналіз – аналізує, виділяє, з'ясовує;

5) синтез – синтезує, створює, робить висновки;

6) оцінка – оцінює, критикує, діагностує, контролює.

Крім таксономії цілей навчання, в пізнавальній сфері Блумом та іншими методистами запропонована таксономія цілей навчання в емоційній сфері, в основі якої лежить розуміння студентами естетичних моментів вочуючому середовищі, мистецтві і науці. Розроблені також таксономії в психомоторній сфері. Відповідно до однієї з них виділені такі рівні розвитку психомотор-

Зміст навчального матеріалу	Результати навчання
<p>ПП.08.04. ФІЗИКА СОНЯЧНОЇ СИСТЕМИ ПП.08.04.01. СОНЦЕ</p> <p>Характеристики Сонця. Спектр і хімічний склад. Будова атмосфери Сонця і утворення в ній. Обертання Сонця і його магнітне поле. Внутрішня будова Сонця. Джерела сонячної енергії. Сонячна активність. Сонячно-земні зв'язки.</p> <p>ПП.08.04.02. ПЛАНЕТИ ТА ЇХ СУПУТНИКИ</p> <p>Загальна характеристика Сонячної системи. Планети земної групи: фізичні умови, морфологія поверхні, внутрішня будова атмосфери і магнітосфери, супутники. Фізичні умови на поверхні Місяця і його рельєф. Внутрішня будова Місяця. Властивості місячного ґрунту. Планети-гіганти: загальна характеристика, хімічний склад і будова атмосфер. Уявлення про внутрішню будову планет-гігантів.</p> <p>ПП.08.04.03. МАЛІ ПЛАНЕТИ, КОМЕТИ, МЕТЕОРИ ТА МЕТЕОРИТИ</p> <p>Астероїди. Пояс Койпера. Розміри, маси орбіти астероїдів. Загальна характеристика комет, їх будова і хімічний склад. Механізм свічення комет. Орбіти комет. Хмара Оорта. Метеорні потоки і спорадичні метеори. Метеорити.</p>	<p>Після завершення навчання студент(ка)</p> <p>Знає: <i>називає</i> характеристики Сонця, індекси сонячної активності, зміст ефектів Евершида і Вільсона; <i>перераховує</i> планети з кільцевими структурами; <i>дає визначення поняття:</i> астероїд, комета, метеор, метеорит; <i>відтворює по пам'яті:</i> внутрішню будову Сонця та його атмосфери, склад всіх компонентів сонячної системи.</p> <p>Розуміє: <i>пояснює</i> фізичний зміст явища полярного сяйва, фізичні процеси, які створюють структури сонячної плями; <i>розрізняє</i> пояс Койпера, пояс астероїдів і храму Оорта, реакції вуглецевого та протон-протонного циклів, планети гіганти і планети земної групи.</p> <p>Застосовує: <i>визначає</i> число Вольфа на конкретну дату; <i>проводить</i> спостереження поверхні Сонця; <i>складає</i> план спостережень планет Сонячної системи на конкретну дату.</p> <p>Аналізує: <i>аналізує</i> вплив сонячної активності на стан магнітосфери Землі.</p> <p>Синтезує: <i>створює</i> схему ієрархії тіл Сонячної системи; <i>робить висновки</i> про орбіти комет і метеорні потоки.</p> <p>Оцінює: <i>критикує</i> гіпотези про еволюцію Сонячної системи.</p>

них здібностей студентів або учнів. Ці таксономії можуть бути використані при конкретизації цілей навчання, пов'язаних із формуванням операціональних видів діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до дійсності.

Ми пропонуємо використовувати *таксономію Блума в когнітивній сфері* (таксономія мисельної діяльності студентів від простого відтворення фактів до процесів аналізу і оцінки) задля написання результатів навчання, оскільки вона забезпечує готову структуру і список дієслів, розрахована на перевірку знання, розуміння, вміння мислити (див. табл. 1).

Компетентності не перевіряються явно, а через результати навчання (кожен з елементів компетентності може бути представлений як результат навчання). Заплановані результати навчання – це формулювання того, що, як очікується, буде

знати, розуміти і демонструвати студент після закінчення навчання. Порівняння компетентностей і запланованих результатів навчання, пропонує різними освітніми програмами, є, на наш погляд, найкращим способом оцінювання якості освіти.

Висновки. На основі нормативних документів було виявлено фахові компетенції та компетентності вчителя фізики та астрономії. Представлено приклади конкретних фахових компетентностей. Компетентності перевіряються не явно, а через результати навчання. Ми пропонуємо використовувати таксономію Б. Блума в когнітивній сфері для написання результатів навчання, оскільки вона забезпечує структуру і список дієслів, розрахованих на перевірку знання, розуміння, вміння мислити. Представлено приклад формулювання запланованих результатів навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38 із змінами.
2. Енциклопедія освіти / головн. ред. В. Г. Кремін. Акад. пед. Наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Освітньо-кваліфікаційна характеристика магістра за спеціальністю 8.04020301 Фізика. Напрямок підготовки 6.040203 Фізика. Погоджено Міністерством освіти і науки молоді та спорту України 12 листопада 2012 р. / Г.О. Грищенко та ін. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 47 с.
4. Вступне слово до проекту Тьюнінг - гармонізація освітніх структур в Європі. Внесок університетів у Болонський процес. *Socrates – Tempus.*, 2006. 108 с. URL: http://www.tuning.unideusto.org/tuningeu/images/stories/Template/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf.
5. Байденко В. И. Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход (книга-приложение 1). Москва : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. 536 с.
6. Bloom B. S. Taxonomy of educational objectives. Hand book I: The cognitivedomain. NewYork : McKay, 1956. 128 p.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine “On Higher Education”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 37-38 iz zminamy [in Ukrainian].
2. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education] / holovn. red. V. H. Kremin. Akad. ped. Nauk Ukrainy. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 1040 s [in Ukrainian].
3. Osvitno-kvalifikatsiina kharakterystyka mahistra za spetsialnistiu 8.04020301 Fyzyka.[Educational and qualification characteristic of the master's degree on the specialty 8.04020301 Physics] Napriam pidhotovky 6.040203 Fyzyka. Pohodzheno Ministerstvom osvity i nauky molodi ta sportu Ukrainy 12 lystopada 2012 r. / H. O. Hryshchenko ta in. Kyiv : NPU imeni M.P. Drahomanova, 2013. 47 s [in Ukrainian].
4. Vstupne slovo do proektu Tiuninh. [Introduction to the project Tuning]. *Socrates – Tempus*. 2006. 108 s. URL: http://www.tuning.unideusto.org/tuningeu/images/stories/Template/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf [in Ukrainian]
5. Baidenko V. Y. Bolonskyi protsess: rezultaty obucheniya u kompetentnostnyi podkhod (knyha-prylozhenye 1). [Bologna process: learning outcomes and competence approach] Moskva : Yssledovatel'skyi tsentr problem kachestva podhotovky spetsyalystov, 2009. 536 s [in Russian].
6. Bloom B. S. Taxonomy of educational objectives. Hand book I: The cognitivedomain. NewYork : McKay, 1956. 128 p [in English].

Olena KOVALOVA,

orcid.org/0000-0003-1414-776X

*Lecturer of the Department of Business Foreign Language
and International Communication
National University of Food Technologies
(Kyiv, Ukraine) moca4ino@ukr.net*

Nataliia KOVALSKA,

orcid.org/0000-0002-1670-4446

*Senior Lecturer of the Department of Theory, Practice
and Translation of English
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) nataliia-kovalska@ukr.net*

INNOVATIVE FRAMEWORK FOR TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AS A TOOL OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Due to the tendency to globalisation, economists all over the world have a strong necessity to master a foreign language. Young generation of learners needs innovative approaches to language teaching. This article reveals the results of the research into methodological and psychological aspects of teaching a foreign language to students of economic departments in Ukraine and states the essential educational objectives. It also suggests a novel teaching framework whose major goal is to give an advantage to students in their overcoming language, communication and cross-cultural barriers in studying process and which can be regarded as highly integral to the educational objectives that are central to gaining current competences. There is a great need as well as considerable potential in developing them. A broad education preparing the students for managerial roles in business and leadership roles in society is axiomatic. In order to train young economists, the lecturers have to take into account that their students as future specialists must operate on a number of different premises at any time. These premises arise from their culture in which they are working. Effective communication between parties in business is everything. Under the impact of practice demanding perfect knowledge of a foreign language there are reasons for close mutual cooperation between lecturers and students. There is pressure for improvement that is increasing more and more. In addition, there are special job requirements according to which students' needs have changed and the lecturers have good reasons to be concerned about anticipating and meeting the students' changing language wants and needs. The method of immersion considers teaching a university subject or subjects in a foreign language, completely superseding students' mother tongue from the process of studying. Involving students in preparing self-directed projects on cultural differences as home assignment we provide more opportunities for using and interacting in English and help them gain confidence and become independent language learners. Projects have to become one of the main components in any program. Digital technologies are making an increasingly significant contribution to language learning in many parts of the world and there are established and high profile journals and conferences where research is presented and discussed. These digital technologies are widely used in teaching and learning foreign languages in Ukraine. One of the ways to aid the process of teaching by means of technologies is computer assisted language learning (CALL). Reading as a classic technique is appreciated as an important part of students' development to increase the efficiency on the one hand decrease the number of mistakes in comprehension and translation on the other hand. Based on the kind of text samples, establishment of the general effect of reading and translation is therefore evident. The variety of changes that can be observed in class depends on texts, their structure, style and initial purposes. The results shown in the article are based on the research conducted in groups of learner at National University of Food Technologies and National Technical University of Ukraine "KPI".

Key words: *educational framework, cross-cultural communication, teaching a foreign language, innovative approaches, communicative environment, innovative methods, language barriers.*

Олена КОВАЛЬОВА,*orcid.org/0000-0003-1414-776X**викладач кафедри ділової іноземної мови і міжнародної комунікації
Національного університету харчових технологій
(Київ, Україна) mosa4ino@ukr.net***Наталія КОВАЛЬСЬКА,***orcid.org/0000-0002-1670-4446**старший викладач кафедри теорії, практики
та перекладу англійської мови**Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) nataliia-kovalska@ukr.net*

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ ЯК ЗАСОБУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розкрито результати дослідження методологічних та психологічних аспектів викладання іноземної мови студентам економічних факультетів в Україні та визначено основні навчальні цілі. У ній також пропонується нова структура викладання, основна мета якої полягає в заохоченні студентів у їх подоланні мовних, комунікаційних та міжкультурних бар'єрів у навчальному процесі. Цю методiku можна вважати інтегральною для освітніх цілей, які є важливими для отримання мовних компетенцій.

Ключові слова: іноземні мови, інноваційні методи, міжкультурна комунікація, методика викладання, комунікативне середовище, навчання іноземним мовам, мовні компетенції.

The problem to discuss. Globalisation of the world economy and politics has brought a wider transparency to national borders and English as a means of communication has also won popularity throughout the world for its ease of use. Business people and managers of multinational companies, international funds and banks arrange and conduct their meetings in English in all parts of the world, and they have to take into account the way things are perceived in these various locations. This includes different perceptions of meals, customs, traditions, cultural behaviours, greetings and even facts, which one would think were generally accepted everywhere. All these factors bring about the necessity for students of economic departments to learn English as a foreign language, and for lecturers, to seek new methods and approaches with a view to facilitating the up-to-date studying-teaching process. The article suggests a research into the main factors which impact training young economists, problems which both students and lecturers might encounter on the way and methods to handle them. It is also aimed at developing a framework for teaching a foreign language to future economists and methods which can be applied by lecturers with a view to helping the students to tackle language, communication and cross-cultural barriers while learning. Content-based instruction approach is based on the main principles of the economic area being studied and closely connected with it. It involves mastering extra-linguistic information related to the economic subject. Therefore, applying

the approach eliminates the gap between language teaching and subject teaching.

Research analysis. The article presents a language teaching framework that draws from this research in order to train students of economic departments. It has to be underlined that management describes what is perhaps the most challenging and difficult of human endeavors. It is the process by which we attempt to attain goals beyond the reach of a single individual. It requires that the lecturers work effectively and efficiently with and through others. It is not a single skill but rather a dynamic body of knowledge with the goal of the fusion of multiple and diverse skills/competences (Lomakina, 2016: 46).

The objective of the article. It has to be stressed that a broad education preparing the students for managerial roles in business and leadership roles in society is axiomatic. And also we are going to dwell upon the educational objectives. In recent years, an increasing number of the educational objectives have been offered. They are:

- To gain competence in analysis, decision making and evaluation in both public and private organizations.
- To develop and enrich interpersonal skills.
- To develop the competence to manage within the social, economic and international environment of organizations.
- To provide access to the technical skills necessary in each of the major functional areas of organiza-

tions with specific emphasis on the core elements of people and production.

- To enhance educational opportunity through the theoretical and applied research and business consulting activities of the faculty and students.

- To encourage intellectual enquiry into the lessons and skills of the past and present so as to be able to affect the future.

- To develop and promote ethical behaviour and social responsibility in future managers.

The mentioned objectives are central to gaining current competences. There is a great need as well as considerable potential in developing them. Our framework can be regarded as highly integral to the objectives.

The body of the article. In order to train young economists, lecturers have to take into account that their students as future specialists must operate on a number of different premises at any time. These premises arise from their culture in which they are working.

And of course they have to communicate. Effective communication between parties in business is everything. But there are several big problems with communication:

- Negotiators may not be talking to each other in such a way as to be understood or to talk their partner into a more constructive step intensifying national, regional and global cooperation and the sharing of knowledge.

- If you are not hearing what the other side/party is saying, there is no communication and support of concepts, values, methods and policies.

- Another problem is misunderstanding. It is becoming increasingly obvious that misunderstanding can be caused by cultural differences. For example: in American English word “*resume*” means – *a brief account of an applicant’s personal details, education and previous job(s)* and in British English it means – an abstract or synopsis.

Cultural information is included in ESL texts and lecturers recognize the importance of the underlying dynamics of a culture in language and communication. Such steps are laudable, but they may fall short of the mark when it comes to actually equipping learners with the cognitive skills they need in a second-culture environment.

In different countries, social taboos, politics, and religious traditions and values differ. These cultural variables need to be respected if students are to benefit from new experiences yet the commercial market today does not seem to have a universally applicable intercultural communication (IC) program or text that is suitable for culturally divergent student popu-

lations. To compensate for the lack of IC materials, we often to develop our own IC courses that meet local standards of acceptability. Once we (lecturers, instructors) understand the basic concepts of cultural comparison we can develop appropriate learning materials.

The educational reality is based on the content as dialectics category which means a complex of interactions and changes. Curriculum takes content (from external standards and local goals) and shapes it into a plan for how to conduct effective teaching and learning. It is thus more than a list of topics and lists of key facts and skills (the “input”). It can be called a map of how to achieve the “outputs” of desired student performance, in which appropriate learning activities and assessment are suggested to make it more likely that the students achieve the desired results. This framework is based on the results of empirical research conducted in economic departments of such higher educational establishments in Ukraine as National Technical University of Ukraine “KPI” and National University of Food Technologies.

Lecturers often have difficulties teaching English to students of economic departments because of a frequent discordance between their knowledge of the subject and level of the language. In case the awareness of the subject outstrips the language skills as it often appears to occur at senior years of studying, the following approaches to teaching can be the solution:

- Content-based instruction;

- Content and language integrated learning (CLIL);

- Foreign language immersion (Tarnopolskyi, 2011: 24).

Content-based instruction approach is based on the main principles of the economic area being studied and closely connected with it. It involves mastering extra-linguistic information related to the economic subject. Therefore, applying the approach eliminates the gap between language teaching and subject teaching. There, students’ brainstorming and discussions related to professional issues, cases-studies, projects, presentations performed in a foreign language, can be of help.

CLIL approach is related to the mentioned above method, however, it appears to be far wider. It involves any foreign language teaching, as long as the language is considered as a tool for providing extra-linguistic content.

Both of these approaches can be united as integrated studying as they provide integration of language and content. The benefits of integrated studying include growth in students’ linguistic competence, their decision-making and problem-solving abilities, more profound vocabulary, grammar and communi-

education skills, a shift from artificial to real and practically significant topics (Kornieva, 2013: 300).

The method of immersion considers teaching a university subject or subjects in a foreign language, completely superseding students' mother tongue from the process of studying.

Under the impact of practice demanding perfect knowledge of a foreign language there are reasons for close mutual cooperation between lecturers and students. There is pressure for improvement that is increasing more and more. In addition, there are special job requirements according to which students' needs have changed and the lecturers have good reasons to be concerned about anticipating and meeting the students' changing language wants and needs. It is believed that most students are unlikely to learn everything they need to succeed in a class that meets for only a limited number of hours weekly. Involving students in preparing self-directed projects as home assignment we provide more opportunities for using and interacting in English and help them gain confidence and become independent language learners. In such a way students are engaged in the process of continued learning that even develops better brains. So brain-compatible teaching via self-directed projects as a kind of home assignment is suggested. Projects have to become one of the main components in any program.

Involving students in preparing self-directed projects on cultural differences as home assignment we provide more opportunities for using and interacting in English and help them gain confidence and become independent language learners. In such a way students are engaged in the process of continued learning that even develops better brains. So we suggest brain-compatible teaching via self-directed projects as a kind of home assignment. Projects have to become one of the main components in any program.

Moreover, it is obvious that we are now at a time in human development where digital technologies are making an increasingly significant contribution to language learning in many parts of the world and there are established and high profile journals and conferences where research is presented and discussed. These digital technologies are widely used in teaching and learning foreign languages in Ukraine. One of the ways to aid the process of teaching by means of technologies is computer assisted language learning (CALL). It was applied as an experiment in the studying process in Kyiv Economic Institute of Management. The benefits of this method of learning include interactive framework where each student is involved in the process every moment of the lesson, has an opportunity to work at his/her own tempo and

to check individually the mistakes made. However, some drawbacks were also revealed. The method partly eliminates the role of a lecturer which results in students' perplexity in unambiguous situations; students lack real-life practice of speaking and decision-making skills.

On the basis of the research it is possible to state that reading still is the dominant technique in the learning process featuring stable and flexible possibilities for gaining and polishing language and translation competences. Reading and translation have a high potential to fit students' wants and needs and further push learning efficiencies. Reading as a classic technique is appreciated as an important part of students' development to increase the efficiency on the one hand decrease the number of mistakes in comprehension and translation on the other hand. Based on the kind of text samples, establishment of the general effect of reading and translation is therefore evident. The variety of changes that can be observed in class depends on texts, their structure, style and initial purposes. The changes of values are rather significant.

While working with economic texts students have had prior practice during graded reader work in over such key points as:

- developing knowledge;
- examining alternatives;
- being highly selective in gathering information;
- being critical to each other's ideas;
- seeking expert opinion;
- doing clear analysis of the issue;
- having contingency plan.

With the wide range of support texts as materials, the lecturers are ready to meet with the diverse students' wants and needs in a variety of real life situations that will help them with their own career decisions. It is essential that the students become more independent taking their reading performance seriously and appreciating their academic achievements.

The point of gaining and developing knowledge is closely connected with the students' future as specialists: there is a psychological factor of thinking and deciding in a group but not to be responsible for making a decision. Students can agree with something false in case they are not knowledgeable enough they trust in others' expertise instead of being in doubt. This conclusion gave us the idea that too many decisions are being made nowadays without full understanding some of the major and acute issues under discussion. We would underline the necessity to educate the students in major spheres – scientific, technical, logical, and, of course, financial/banking and cultural with the help of wide range of thematically arranged texts (Wray, Hajar, 2015: 18).

It is right that lecturers are supposed to be encouraged to create conditions within the classroom that make students happy spots to be in and another uphill task is to create a culture of enterprise. In this case subject-specific texts can be used as they can motivate students towards English as a tool for effective learning.

Lecturers need to focus on how language develops students with managerial skills in social interaction: how a student's current performance reflects native speaker competence and how students act upon their linguistic knowledge to achieve meaning in certain predictable social contexts.

The process of learning raises the students, their awareness that they are members of a particular culture. Once students know how to talk about their culture, they are ready to discuss values, expectations and traditions of others. Then we can speak about a high degree of intellectual objectivity.

While exploring their own culture, students come up to defining what culture is: "Culture is the total way of life of a group or society" (Yballe, O'Conner, 2000: 481). Students also come to conclusion that cultures are formed to meet human needs. For instance, whatever the case, the French do not say no to wine, the Spanish observe their siesta, and the Ukrainians are not likely to give up a bit of soul – searching prior to starting business with a new partner.

Then the lecturers' goal is to instill students the sense that they are members of our culture and their way of life has evolved to meet particular needs. And one more thing is to allow students to become aware that norms of behaviour are culturally defined and varied.

Critical incidents to see how our world views occasionally collide and leave people perplexed and offended are to be discussed and analyzed.

To sum up, students have to be ready for cross-cultural communication. They have to take into account cross-cultural misunderstanding – conflicts of values and expectations. They have to deal with what cannot be overlooked by any contemporary businessperson – peculiarities of business etiquette in a foreign country.

The success stories of the most famous businessmen around the world are testimony to the fact that it is not only professional knowledge that plays an important role in their conquest, but also the ability to convince people and advocate their ideas. The power of words is not only in their meaning. That is, what a person says, but how they say it. Unfortunately, some businessmen do not pay much attention to the latter aspect. The fact is that a lack of speech culture is one of the reasons for failures in communicating with business partners (Lomakina, 2016: 48).

Observing the rules of speech aesthetics has become a part of business etiquette in the business world. To observe these rules is to show respect for yourself and others.

So, our job is to help learners by dividing the language into its components, such as sounds, syllables, stress and intonation that assists to gain better knowledge necessary for successful mastering the language as a means of communication providing the harmonious and creative entrance of students in the economic life. In cooperation with learning, social and cultural environment the student becomes a subject, which moves consciously to development, independence and self-realisation.

Conclusions. The research presented in the article was conducted in economic departments of three higher educational establishments in Ukraine. As a result, it can be concluded that in the epoch business international integration, businessmen require new skills and competences. Consequently, new teaching objectives for training young economists have arisen. Cross-cultural awareness, communication skills, keeping to business etiquette are becoming more and more demanded in modern business society. Therefore, a greater variety of new methods are being implemented in teaching the economists. The methods vary from content-based instruction at the beginning of studying to full language immersion at senior years. However, the later method is scarce as the majority of non-linguistic departments in Ukraine finish foreign language teaching after three years of studying. Digital technologies are becoming more and more widely used in teaching the language, which assists and facilitates the process both for students and lecturers.

The presented framework gives lecturers practical advice and guidance together with resource ideas and materials for the classroom. As a result the lecturers deliver inspiring and motivating classes. At the same time students' experience is richly varied leading to fueling class discussions/debates; students' English is improved leading to passing exams and boosting their scores and students' lives and career prospects are transformed really for better.

Working over cross-cultural communication with the students of economic departments is therefore an important pathway to language acquiring. It has involved a strategy to create a framework that has turned out to be invaluable sources of background knowledge, reading skills development and provoking discussions in class. Another advantage of the framework is in its flexibility: it can be used as a whole or by parts depending on the number of classroom hours and the level of English language assessment of the students; it can be used as supplementary

in the course of providing the students with new competences; it can be complicated in order to meet the demands of the students' future professional orientation. As a result, the framework has been developed for addressing global, interrelated challenges through a set of actionable approaches. The framework provides Ukrainian lecturers and students with access to broader labour markets, but also prepares them for increased competition. While the best way to address such increased competition is to teach students to improve the competitiveness as well as those aspects of the general business environment which is hampering Ukraine's competitiveness.

The article presents arguments to stimulate a rethinking of the educational objectives and curriculum content taking into account globalisation of the world economy and politics based on effective partnerships that are rarely born out of treating everyone the same. Knowledge and understanding is essential in order to get along well with partners from other countries. Cultures are so varied and so different throughout the world that management has to take into account differences rather than simply assume similarities. There is growing consensus that efforts to accelerate gaining competences have to address the issue of human development and integration into global value chains.

BIBLIOGRAPHY

1. Jang E., Jimenez R. A sociocultural perspective on second language learner strategies: Focus on the impact of social context. *Theory Into Practice*. 2011. 50 (2). С. 141–148.
2. Karaka A. Is Communicative Language Teaching a Panacea in ELT? *Student and Teacher Perspectives*. 2013. С. 1–19.
3. Knowles M. E. The modern practice of adult education. Cambridge : Prentice Hall, 1980. С. 57–58.
4. Kolb A. Y, Kolb D. A. Learning styles and learning spaces: a review of the multidisciplinary application of experiential learning theory in higher education. In: Sims RS, Sims SJ, editors. *Learning styles and learning: a key to meeting the accountability demands in education*. Hauppauge, New York : Novus Publishers, 2006. С. 45–91.
5. Kornieva Z. Methodological Stipulations of Teaching L2 English Intonation Tendencias actuales de fonetica experimental (Current trends in experimental phonetics): Cross-disciplines in the hundredth anniversary of Manual de pronunciacion Española (Tomás Navarro Tomás) ; Marrero V. Estebas E. (Coords.). Madrid : UNED, 2014. С. 299–301.
6. Kovalska N., Prisyazhnyuk N. New challenges for home assignment. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка. 2009. Вип. 119.
7. Kovalska N. The Value of Reading and Translating. Interpreting: From Theory To Practice. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2018. № 8. С. 149–154.
8. Lomakina L. The Improving of Efficiency in Foreign Language Teaching. *Наукові записки. Серія: Філологія. Педагогіка*. Київ, НТУУ «КПІ», 2013. Вип. 2. С. 65–71.
9. Гарнопольський О. Б. Навчання через зміст, змістовно-мовна інтеграція та іншомовне занурення у викладанні іноземних мов для професійних цілей у немовних вищах. *Іноземні мови*. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет економіки і права, 2011. Вип. 67. № 3/2011 (67) С. 23–27.
10. Wray D., Hajar A. 2015 A Critical Review of Language Learning Strategy Research. *The Asian Journal of English Language & Pedagogy*. 2015. Vol 3. С. 17–19.
11. Yballe L, O'Conner D. Appreciative pedagogy: constructing positive models for learning. *J Manage Educ*, 2000. С. 474–483.

REFERENCES

1. Jang, E., Jimenez, R. 2011. A sociocultural perspective on second language learner strategies: Focus on the impact of social context. *Theory Into Practice*, 50(2). P. 141–148.
2. Karaka, A. Is Communicative Language Teaching a Panacea in ELT? *Student and Teacher Perspectives*, Mastura, N., Azlana, N. I., & Naras, 2011. P. 1–19.
3. Knowles, M.E. The modern practice of adult education. Cambridge: Prentice Hall; 1980. P. 57–58.
4. Kolb, A.Y, Kolb, D.A. Learning styles and learning spaces: a review of the multidisciplinary application of experiential learning theory in higher education. In: Sims RS, Sims SJ, editors. *Learning styles and learning: a key to meeting the accountability demands in education*. Hauppauge, NY: Novus Publishers; 2006. P. 45–91.
5. Kornieva, Z. Methodological Stipulations of Teaching L2 English Intonation Tendencias actuales de fonetica experimental (Current trends in experimental phonetics): Cross-disciplines in the hundredth anniversary of Manual de pronunciacion Española (Tomás Navarro Tomás) / Marrero V. Estebas E. (Coords.). Madrid: UNED. P. 299–301. ISBN: 978-84-697-7855-5.
6. Kovalska N. New challenges for home assignment // Kovalska N., Prisyazhnyuk N. – *Naukovi zapysky*. – Vol. 82 (2) – Seria: Filologichni nauky (movoznavstvo): Kirovohrad: RVV KDPU im. Vynnychenka. 2009. ISBN 966-8089-24-3.
7. Kovalska N., The Value of Reading and Translating / Interpreting: From Theory To Practice *Naukovyi visnyk Skhidnoieuropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Seria: Filolohichni nauky. Movoznavstvo. № 8. Lutsk, 2018. P. 149–154. ISSN 1729-360X.
8. Lomakina L. The Improving of Efficiency in Foreign Language Teaching. – Vyp. 7 (1). Seria: Filolohiia. Pedagogika–Kyiv, NTUU"KPI". 2016. С. 44–52. ISSN 2410-8278 (Online), ISSN 2307-1591 (Print).
9. Tarnopolskyi, O.B. Navchannia cherez zmist, zmistovno-movna intehratsiia ta inshomovne zanurennia u vykladanni inozemnykh mov dlia profesiinykh tsilei u nemovnykh vyshakh. ISSN 1817-8510 *Inozemni movy* vol. 67 №3/2011 (67) Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskyi universytet ekonomiky i prava, 2011. P. 23–27.
10. Wray, D., Hajar A. 2015 A Critical Review of Language Learning Strategy Research *The Asian Journal of English Language & Pedagogy*. Vol. 3. 2015. P.17-19 ISSN 2289-8689/e-2289-8697
11. Yballe, L, O'Conner, D. Appreciative pedagogy: constructing positive models for learning. *J Manage Educ*. 2000. P.474–483.

Тамара КОРОСТІЯНЕЦЬ,

orcid.org/0000-003-0782-3774

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри математики і методики її навчання
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *korostiyanec@gmail.com*

СТРУКТУРА І ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

Стаття присвячена одній з актуальних проблем формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів математики – визначенню, структурі й змісту одного з головних понять теми. Проводиться аналіз досліджень, присвячених цій проблемі. Автор статті викладає своє бачення визначення поняття «професійно-педагогічна компетентність». Основна увага зосереджується на структурі та змісті професійно-педагогічній компетентності майбутніх учителів математики. Висвітлюються й обґрунтовуються структурні компоненти (настановний, гностичний, діяльнісний), критерії, показники.

Ключові слова: професійно-педагогічна компетентність, особистісно орієнтоване навчання, компетентнісний підхід, особистісні якості вчителя, математична компетентність.

Tamara KOROSTIYANETS,

orcid.org/0000-003-0782-3774

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Mathematics
and Methods of its teaching
South Ukrainian National Pedagogical University named
after K. D. Ushynsky
(Odessa, Ukraine) *korostiyanec@gmail.com*

STRUCTURE AND CONTENT OF PROFESSIONAL & PEDAGOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF MATHEMATICS

The article is devoted to one of the topical problems of formation of vocational and pedagogical competence of future teachers of mathematics - the definition, structure and content of one of the main concepts of the topic. An analysis of research on this issue is underway.

The scientific analysis of the problem of teacher's professional competence allows for the interpretation of the notion of "pedagogical competence" to be distinguished from several interpretations: 1) the reflection of the understanding of professional competence as a system of qualities and skills; 2) identification of the problem of the formation of professional competence in the organization of vocational training; 3) connection of the category "professional competence" with the phenomenon "culture", which is the result of the development of personality, its education and education; establishing the ratio between the concepts of "professional competence" and "readiness for professional activity" and others.

In our understanding, vocational and pedagogical competence is an integrated professionally personal entity in which the internal resources of a person, his personal qualities and abilities are considered as a source and criteria of effective subject activity in the education system. We tend to believe that this is an integrative property of a person possessing a complex of professionally meaningful qualities for a teacher; has a high level of scientific-theoretical and practical training for creative pedagogical activity and effective interaction with students in the process of pedagogical cooperation on the basis of the introduction of modern technologies for the achievement of high results.

Professional-pedagogical competence is considered as a system of general-professional and special-professional competencies. In view of this, the future teacher of mathematics should include mathematical competence in the professional and pedagogical competence of the future.

In the structure of vocational and pedagogical competence of the teacher of mathematics, we distinguish the following interrelated, interrelated components: the setting (motivational criterion), the gnostic (cognitive criterion) and the activity (operational criterion).

Within the framework of the educational component of the teacher's professional competence, we distinguish: the motivation for vocational and pedagogical activities and awareness of the specifics of this activity, the ability to self-determination and the desire for professional self-realization, professional self-awareness.

The gnostic component of the professional competence of the teacher is related to professionally oriented knowledge, knowledge of the theoretical and methodological foundations of the subject field of education, knowledge of the specifics of pedagogical communication and self-control in communication, pedagogical thinking.

The specificity of the activity component of the teacher's professional competence is the formation of research skills, the ability to apply knowledge in new learning situations, perceptual-integrative and reflexive skills.

Key words: vocational and pedagogical competence, personally oriented learning, competence approach, teacher's personal qualities, mathematical competence.

Постановка проблеми. Сучасний етап перебудови системи освіти висуває підвищені вимоги до професійної підготовки вчителя, його педагогічної майстерності, компетентності, ерудиції, інтелектуальності й загальної педагогічної культури. Це зумовлено істотними змінами в системі освіти України, які викликані переорієнтацією на ідеї гуманізму, особистісно орієнтоване навчання, компетентнісний підхід у професійній підготовці. Головним пріоритетом в освіті стала особистість того, хто навчається, її становлення, яке досягається зміною міжособистісних відносин, застосуванням нових технологій навчання і педагогічних діагностик, керуванням освітнім процесом так, щоб той, хто навчається, був не тільки об'єктом навчання, а й суб'єктом процесу свого вчення.

Мета статті – визначити структуру та зміст професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів математики.

Аналіз досліджень. На сьогодні проблема особистості педагога як суб'єкта педагогічної діяльності, компетентного та здатного до саморозвитку знаходить віддзеркалення в працях багатьох науковців. Розвитку професійно-педагогічної компетентності присвячені праці таких учених, як: В. Адольф, Н. Бібік, І. Ісаєв, І. Зимня, Н. Кузьміна, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пометун, С. Ракова, О. Савченко, В. Сластьонін та ін.

Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх учителів підсилює практичну зорієнтованість освіти, підкреслює роль досвіду, вмінь практично реалізувати знання, встановлюючи підпорядкованість знань уміннями та акцентує увагу на результатах освіти, розглядаючи їх не як суму засвоєних відомостей, а здатність людини вирішувати життєві й професійні проблеми, чітко діяти в різних проблемних ситуаціях.

В. Сластьонін (Сластѣнин, 1981) поняття професійної компетентності педагога тлумачить як єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності, що характеризує його професіоналізм. При цьому зміст підготовки педагога тієї або іншої спеціальності представлений у кваліфікаційній характеристиці – нормативній моделі компетентності педагога, що відображає науково обґрунтований склад професійних знань, умінь і навичок. Ква-

ліфікаційна характеристика – це фактично зведення узагальнених вимог до вчителя на рівні його теоретичного і практичного досвіду. Основу структури компетентності педагога становлять численні педагогічні вміння, що характеризують цю готовність.

Цілісна модель праці вчителя представлена в роботах А. Маркової (Маркова, 1993). Особливість її підходу полягає в тому, що пошук підстав професійної компетентності здійснений у психології праці вчителя. Хоча при цьому використовується термін «професійна компетентність», фактично дається комплексна характеристика професійно-педагогічної компетентності. А. Маркова розглядає компетентність як співвідношення об'єктивно необхідних знань, умінь, психологічних якостей, які властиві вчителю, та їх вплив на процес і результати педагогічної діяльності. Складниками професійної компетентності є такі: професійні (об'єктивно необхідні) педагогічні знання (гностичний компонент); професійні педагогічні позиції, установки вчителя, які потрібні в його професії (ціннісно-смысловий компонент); професійні (об'єктивно необхідні) педагогічні уміння (діяльнісний компонент); особистісні особливості, що забезпечують опанування вчителем професійних знань і умінь (особистісний компонент).

А. Деркач вважає, що професійна компетентність – це здатність педагога до рішення певного класу професійних завдань. Він стверджує, що професійна компетентність складається з: професійних педагогічних знань і умінь; професійних педагогічних позицій (стійкого відношення педагога до справи, до учнів, до колег, до себе); професійно важливих якостей особистості. Вчений виділяє три сторони професійної педагогічної компетентності: професіоналізм педагога; компетентність у педагогічному спілкуванні; особистісно-індивідуальну компетентність (Деркач, 2000: 146).

В. Веснін окреслює професійну компетентність як здатність працівника якісно й безпомилково виконувати свої функції, як у звичайних, так і в екстремальних умовах, успішно опанувати нові знання й швидко адаптуватися до змінних умов (Веснін, 1998: 59).

Зв'язок професійної компетентності з властивостями, якостями, новоутвореннями особистості

є характерними для наукових праць Л. Анцифорової, Д. Завалишиної, Є. Рибалко, Н. Яковлевої.

Н. Кузьміна (Кузьміна, 1990) окреслює її як здатність педагога перетворювати спеціальність, носієм якої він є, засіб формування особистості того, хто навчається, з урахуванням обмежень і розпоряджень, що накладаються на навчально-виховний процес вимогами педагогічної норми. Складники професійної компетентності, за Н. Кузьміною, такі: спеціальна і професійна компетентність у галузі дисциплін, що викладаються; методична компетентність у галузі способів формування знань, умінь і навичок учнів; соціально-педагогічна компетентність у галузі процесів спілкування; рефлексія професійної діяльності.

Отже, науковий аналіз проблеми професійної компетентності вчителя дозволяє з-поміж різних тлумачень поняття «педагогічна компетентність» виділити кілька напрямів:

- відображення розуміння професійної компетентності як системи якостей та вмінь;
- виокремлення проблеми формування професійної компетентності з проблем організації професійної підготовки;
- зв'язок категорії «професійна компетентність» із феноменом «культура», що є результатом розвитку особистості, її освіченості та вихованості;
- встановлення співвідношення понять «професійна компетентність» і «готовність до професійної діяльності» та ін.

Науковими працівниками розробляються й постійно вдосконалюються ключові складники професійної компетентності вчителів. Серед них:

- продуктивна компетентність – вміння працювати, отримуючи прибуток; здатність виробляти власний продукт, приймати рішення та нести відповідальність за них; готовність та потреба у творчості (Ш. Амонашвілі, М. Коломієць, Н. Кузьміна, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко, А. Хуторський, В. Цапок тощо);
- автономізаційна – здатність до саморозвитку, творчості, самовизначення, самоосвіти, конкурентоспроможності; готовність і потреба навчатися протягом усього життя (Ш. Амонашвілі, С. Висоцька, Н. Кузьміна, В. Пилипівський, А. Хуторський, В. Цапок, О. Шиян та ін.);
- інформаційна – володіння інформаційними технологіями, вміння добувати, опрацьовувати й використовувати різні види інформації з різноманітних джерел (В. Адольф, Ш. Амонашвілі, В. Введенський, М. Коломієць, А. Орлов, В. Синенко, А. Хуторський та ін.);
- предметна – ЗУН в області конкретного предмета, спеціальності (В. Адольф, В. Введенський,

С. Висоцька, Т. Добудько, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко та ін.);

– особистісні якості вчителя – терпимість, доброзичливість, чуйність, урівноваженість, витонченість, толерантність, рефлексія, людяність та інші (Ш. Амонашвілі, В. Введенський, М. Коломієць, Н. Кузьміна, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко тощо);

– комунікативна – уміння вступати в комунікацію, бути зрозумілим; спілкування без обмежень усно, письмово, рідною й іноземними мовами (В. Введенський, М. Коломієць, Н. Кузьміна, М. Мітіна, В. Пилипівський, А. Хуторський та ін.);

– моральна – готовність, спроможність та потреба жити за традиційними моральними нормами (Ш. Амонашвілі, С. Висоцька, М. Коломієць, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко та ін.);

– психологічна – здатність використання психологічних ЗУН в організації взаємодії в освітній діяльності (Ш. Амонашвілі, Т. Добудько, М. Коломієць, А. Орлов, В. Пилипівський, В. Синенко та ін.);

– соціальна – уміння жити й працювати з оточуючими; вміння безконфліктно співіснувати (С. Висоцька, Н. Кузьміна, М. Мітіна, В. Синенко, А. Хуторський та ін.);

– математична – уміння працювати з числовою інформацією, володіння математичними вміннями (А. Орлов, С. Раков та ін.);

– полікультурна – оволодіння досягненнями культури; розуміння інших людей, їхньої індивідуальності та відмінностей за національними, культурними, релігійними й іншими ознаками (А. Хуторський та ін.).

Підсумовуючи зазначене вище, можемо відзначити, що сьогодні більшість науковців серед ключових позицій професійної компетентності вчителів виводять на перше місце саме продуктивну компетентність та розглядають її не лише як уміння працювати, а насамперед як здатність до створення власного продукту, прийняття певних рішень, несення відповідальності за них, готовність і потребу у творчості.

На основі здійсненого аналізу літературних, наукових, науково-публіцистичних джерел, вимог до професійної майстерності вчителів, умінь і навичок ми можемо сформулювати власне визначення поняття «професійно-педагогічна компетентність».

У нашому розумінні професійно-педагогічна компетентність – це інтегроване професійно особистісне утворення, в якому внутрішні ресурси людини, її особисті якості та здібності розглядаються як джерело й критерії ефективної предметної діяльності в системі освіти. Ми схильні вва-

жати, що це інтегративна властивість особистості, що володіє комплексом професійно значущих для вчителя якостей, має високий рівень науково-теоретичної та практичної підготовки до творчої педагогічної діяльності й ефективної взаємодії з учнями в процесі педагогічної співпраці на основі впровадження сучасних технологій для досягнення високих результатів.

Поняття професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів математики є видовим поняттям по відношенню до поняття професійно-педагогічної компетентності. Тому подане вище означення релевантне і для визначення сутності професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів математики, але повинно містити видові відмінності.

Професійно-педагогічна компетентність розглядається як система загально-професійних і спеціально-професійних компетентностей. Зважаючи на це, до складу професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя математики повинна входити математична компетентність.

Наприклад, математична компетентність, за С. Раковим (Раков, 2005: 15), – це вміння бачити та застосовувати математику в реальному житті, розуміти зміст і метод математичного моделювання, вміння будувати математичну модель, досліджувати її методами математики, інтерпретувати отримані результати, оцінювати похибку обчислень.

Ми вважаємо, що математична компетентність особливо цінна в межах навчальної діяльності, оскільки дозволяє швидко орієнтуватися в області математики, адекватно вибирати прийоми і способи навчальної діяльності, що особливо актуально в умовах часткої зміни навчальних предметів. Важливим показником сформованості математичної компетентності є вміння переносити знання в нову ситуацію.

Математична компетентність у нашому розумінні – це системна властивість особистості, що виявляється в наявності глибоких і міцних знань з математики, в умінні застосовувати наявні знання в новій ситуації, здатності досягати значущих результатів і якості в діяльності. Інакше кажучи, математична компетентність припускає наявність високого рівня знань і досвіду самостійної діяльності на основі цих знань.

Підвищення якості розвитку математичної компетентності студентів вимагає нових, більш ефективних шляхів організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, перегляду структури і ретельного добору змісту математичної підготовки студентів у напрямі оптимізації її фундаментального і професійно-

прикладного компонентів, конструювання нового культурно-інформаційного навчального середовища, особистісно орієнтованої системи освіти.

Таким чином, видові відмінності професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів математики повинні бути закладені в спеціально-професійних компетентностях, які у свою чергу містять особливості, пов'язані зі змістом освіти, методами пізнавальної діяльності, особистісними якостями студентів.

У визначенні структури професійної компетентності майбутнього вчителя математики спираємося на наукову позицію дослідників, які в структурі праці вчителя виокремлюють такі складники: 1) професійно-змістовий; 2) професійно-діяльнісний; 3) професійно-особистісний.

У структурі професійно-педагогічної компетентності вчителя математики виділяємо такі взаємозалежні, взаємопов'язані компоненти: настановний, гностичний і діяльнісний.

Настановний компонент передбачає формування системи мотивів, що відбиваються в інтересах, цінностях, життєвих цілях, переконаннях, ідеалах, тобто закладають фундамент особистості; визначають прикінцеву ефективність індивідуальної освітньої траєкторії, її спрямованість на оптимізацію професійної підготовки майбутніх педагогів природничо-математичних дисциплін.

Гностичний компонент синтезує науково-педагогічну інформацію академічного та практично зорієнтованого сегментів, де структуру академічного сегмента складають методологічний, історичний, теоретичний, технологічний блоки інформації, а структуру практично зорієнтованого – методичний, суб'єктно-комунікативний блоки.

Діяльнісний компонент містить гностичні, аналітичні, проектувально-конструктивні, організаторські, комунікативні, уміння, що реалізуються в професійно-педагогічній сфері. Цей компонент передбачає оволодіння студентом комплексами професійних дій.

Розглянемо більш детально кожен із компонентів професійної компетентності вчителя математики.

Як уже зазначалося раніше, успішність здійснення вчителем педагогічної діяльності залежить від його індивідуальних рис особистості як суб'єкта діяльності. Тому до настановного компонента професійної компетентності вчителя ми відносимо насамперед мотиви, установки, інтереси, спрямованість особистості вчителя, тобто його індивідуальні особливості як суб'єкта професійно-педагогічної діяльності.

Розкриваючи сутність, якісні характеристики професійно-педагогічної діяльності, зауважуємо що результат будь-якої діяльності завжди залежить від її суб'єкта. На нашу думку, результат, продукт будь-якої діяльності є особистісно забарвленим. У ньому, крім властивостей об'єкта, з необхідністю присутні властивості самого суб'єкта цієї діяльності.

Відмітимо ті властивості та якості особистості вчителя, його індивідуальні суб'єктні особливості, що безпосередньо, на нашу думку, впливають на здійснення професійної діяльності вчителя. Зокрема, слід передусім схарактеризувати мотиваційний аспект професійної компетентності вчителя, а саме його настановний компонент.

У межах настановного компонента професійної компетентності вчителя ми виокремлюємо: мотивацію на професійно-педагогічну діяльність та усвідомлення специфіки цієї діяльності, здатність до самовизначення та прагнення до професійної самореалізації, професійну самосвідомість.

Як провідний чинник регуляції активності особистості, її поведінки та діяльності, мотивація становить значний інтерес для педагогів. Налаштувати ефективну педагогічну взаємодію з тим, хто навчається, без урахування особливостей його мотиваційної сфери неможливо. Схожа за змістом діяльність декількох студентів може бути детермінована різними факторами. Тобто спонукальні джерела одного і того ж учинку (його мотивація) можуть бути абсолютно різними.

Мотив є внутрішнім стимулом особистості до того чи того виду активності (діяльність, спілкування, поведінка), що пов'язана із задоволенням певної потреби.

Загальновідомо, що успішність навчальної діяльності залежить від багатьох чинників психологічного та педагогічного порядку, зокрема соціально-психологічних і соціально-педагогічних чинників. Впливає на успішність навчальної діяльності й «сила» мотивації. У межах нашого дослідження необхідно приділити увагу насамперед мотивації на професію.

Не викликає сумнівів те, що успішність студентів у навчанні залежить переважно від розвитку навчальної мотивації, а не лише від природних здібностей. Між такими чинниками наявна складна система взаємозв'язків. За певних умов (зокрема у випадку значної зацікавленості людини конкретною діяльністю) може бути задіяний «компенсаторний механізм». Нерозвиненість здібностей при цьому заповнюється розвитком мотиваційної сфери (інтерес до предмета, усвідомленість вибору професії тощо), і, як наслідок, студент досягає значних успіхів у навчанні.

Водночас здібності й мотивація знаходяться в діалектичній єдності, і кожен з них певним чином впливає на рівень навчальної успішності. «Сильні» і «слабкі» студенти відрізняються не тільки інтелектуальними показниками, а й мірою розвиненості професійної мотивації. Це не означає, що здібності не є значущими чинниками навчальної діяльності. Наявна система конкурсного добору до вищого навчального закладу так чи інакше здійснює «селекцію» абітурієнтів за рівнем загальних інтелектуальних здібностей. Ті, хто проходить відбір і стає першокурсником, переважно володіють приблизно однаковими здібностями.

У цьому випадку значущим є чинник професійної мотивації; одну з провідних ролей у формуванні «відмінників» і «невстигаючих» починає відігравати система внутрішніх стимулів особистості до навчально-пізнавальної діяльності у вищому навчальному закладі. Професійна мотивація зумовлена позитивним ставленням до професії, оскільки саме такий мотив пов'язаний із прикінцевою метою навчання. Свідомий вибір студентом професії, як і усвідомлення її значущості для суспільства, впливає на перебіг та якісні результати процесу навчання, забезпечує високі показники результату навчання у вищому навчальному закладі.

Студенти-першокурсники спираються здебільшого на власні ідеальні уявлення щодо майбутньої професії, які під час зіткнення з реальним життям піддаються трансформаціям. Проте навчально-виховний процес вищого навчального закладу повинен бути орієнтований на те, щоб студенти усвідомлювали творчий характер професії вчителя. Означене спостерігається у студентів, які часто послуговуються формулюваннями, приміром: «учитель – професія творча» або «вчителювати означає самовдосконалюватися» тощо.

Аналіз наукового фонду засвідчив наявність високої задоволеності професією з боку студентів і прагнення займатися творчою діяльністю в майбутньому. Водночас студенти планують оволодіти основами професійної майстерності, переважно шляхом репродуктивної навчальної діяльності. У психологічному плані такі позиції є несумісними, оскільки творчі стимул-реакції можуть формуватися лише у відповідному творчому середовищі, зокрема у навчальному. Таким чином, формування реальних уявлень щодо майбутньої професії та щодо способів оволодіння нею повинно здійснюватися з перших курсів. Отже, формування позитивного ставлення до професії є важливим чинником навчальної успішності студентів. Водночас позитивне ставлення не може

мати вагомого значення, якщо воно не спирається на адекватні уявлення щодо професії (зокрема, розуміння ролі певних дисциплін), на реальний зв'язок зі способами оволодіння нею, прагнення до професійної самореалізації, професійної само-свідомості.

Гностичний компонент професійної компетентності вчителя пов'язаний із професійно зорієнтованими знаннями, знаннями теоретичних і методичних основ предметної галузі освіти, зі знанням специфіки педагогічного спілкування та самоконтролем у спілкуванні, педагогічним мисленням.

Педагогічна діяльність є тим видом діяльності, що значно залежить від особливостей спілкування між усіма суб'єктами педагогічного процесу. Педагогічне спілкування є професійним спілкуванням з учнями на уроці та поза ним (у процесі навчання і виховання), що має певні педагогічні функції та спрямоване на створення позитивного психологічного клімату, а також на оптимізацію навчальної діяльності та відносин між педагогом та тим, хто навчається.

Практична педагогічна діяльність характеризується рядом особливостей, що значно впливають на мислення педагога (складність, велика кількість і різноманітність реальних ситуацій; відповідальність за ухвалення правильного рішення; якісна відмінність об'єктів мислення, їхня мінливість, варіативність; тимчасова «спресованість» педагогічного процесу, що обмежує можливість вибору кращого варіанта рішення, тощо) і дозволяють виокремити особливий вид мислення – професійно-педагогічне мислення.

Аналіз наукової літератури дає змогу визначити професійне педагогічне мислення як пізнавальний процес виявлення педагогічної проблемності, вирішення котрої характеризується особистісним включенням педагога в перетворення в ході професійної діяльності. З огляду на це визначається й творче педагогічне мислення як вищий пізнавальний процес пошуку, виявлення і вирішення педагогічної проблемності в ході професійної діяльності педагога, який відбувається на вищому, ієрархічно організованому рівні.

Крім того, існує думка розглядати мислення (у тому числі й професійне) як мислєдіяльнісний феномен. Говорячи про формування та розвиток професійного мислення, слід усвідомлювати, що в руслі мислєдіялісного підходу ця педагогічна задача потребує забезпечення єдності знань, переконань і практичних дій. Тому професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя незалежно від форм опрацювання навчального матеріалу має

поєднувати його зміст із методами і способами розв'язання задач, методами засвоєння матеріалу, контролю знань тощо, а професійне мислення вчителя, яке супроводжує й забезпечує оволодіння фаховими знаннями й уміннями, – виступати як синтез наукового та педагогічного мислення.

Розвиток професійно-педагогічного мислення у студентів педагогічного вищого навчального закладу є невід'ємним елементом професійної підготовки майбутніх учителів. Випускники педагогічних навчальних закладів повинні мати певний рівень сформованості педагогічної культури, вирізнятися високим рівнем розвитку рефлексії, не бути схильними до здійснення грубих, директивних дій у системі «учитель – учень», а бути орієнтованими на духовну роботу, пов'язану із самопізнанням, самовдосконаленням. У зв'язку з цим виникає необхідність розвитку в майбутніх педагогів такого виду професійного мислення, який надав би їм можливість самостійно оновлювати знання, підвищувати власну кваліфікацію, критично мислити та знаходити нові оригінальні способи розв'язування педагогічних задач.

Зосередимо увагу на характеристиках професійної компетентності вчителя математики, що відображають специфіку діялісного компонента.

Специфіка діялісного компонента професійної компетентності вчителя полягає у сформованості дослідницьких умінь, умінь застосовувати знання в нових навчальних ситуаціях, перцептивно-інтегративних та рефлексивних уміннях.

Сформованість означених умінь сприяє створенню «пізнавально-креативної атмосфери» на макрорівні (у суспільному форматі) та мікрорівні (у контексті вищого навчального закладу) завдяки забезпеченню кожному учаснику навчально-виховного процесу можливості розкрити власний інтелектуально-творчий потенціал в особистісно-індивідуальному вимірі, опанувати стратегії педагогічного пошуку засобами наукової самореалізації й, нарешті, впровадити набуті знання в широку практику.

Майбутньому вчителю такі вміння надають пріоритет розвитку «методологічної культури» (В. Буряк), одним із показників якої є постійне «занепокоєння» у вирішенні наукових проблем, бажання вивчити питання більш повно та досконало, розкрити його вичерпно, з різних боків та підходів. Широка обізнаність у певній галузі, навички до аналізу, застосування знань у нових навчальних ситуаціях формують прагнення особистості глибоко занурюватися в різні сфери людського буття, знаходити підтвердження власних думок у різноманітних сферах.

Висновки. Потужна професійна поінформованість, володіння процедурами наукового пошуку зумовлюють високу конкурентоздатність майбутніх педагогів. Уміння здобувати знання самостійно, застосовувати їх у нових навчальних ситуаціях, налагоджувати контакт відкриває можливість мобільної перекваліфікації, переконструювання комплексу знань, створення нових знанневих комплексів, інноваційних педагогічних технологій.

Володіння означеними вміннями дозволяє здійснювати накопичення та передачу знань у принципово нових для вчителя галузях.

Отже, здійснений аналіз наукових досліджень із проблеми формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів уможливив визначення структури професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів математики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веснин В. Р. Практический менеджмент персонала: Пособие по кадровой работе. Москва : Юрист, 1998. 96 с.
2. Деркач А. А., Москаленко О. В. Акмеологические основы профессионального самосознания личности. Астрахань, 2000. 328 с.
3. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва, 1990. 326 с.
4. Маркова А. К. Психология труда учителя. Книга для учителей. Москва : Просвещение, 1993. 346 с
5. Раков С. А. Сучасний учитель інформатики: кваліфікація і вимоги (або чи можна перетворити Україну на силіконову долину). *Комп'ютер у школі і сім'ї*. 2005. № 5. С. 5–8.
6. Слостёнин В. А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе. *Советская педагогика*. 1981. № 4. С. 76–84.

REFERENCES

1. Vesnin V. R. Practical management of personnel: manual on personnel work / V. R. Vesnin. M. : Lawyer, 1998. 96 p.
2. Derkach A. A. Akmeologicheskie bases of professional self-consciousness of the personality / A. A. Derkach, O.V. Moskalenko. Astrakhan, 2000. 328 p.
3. Kuzmina N. V. Professionalism of the personality of the teacher and the master of production training / N. V. Kuzmina. M., 1990. 326 p.
4. Markova A. K. Psychology of teacher's work. Book for teachers / A. K. Markov. M.: Enlightenment, 1993. 346 p.
5. Rakov S. A. Modern teacher of informatics: qualifications and requirements (or can Ukraine be transformed into a silicon valley). *Computer in school and family*. 2005. № 5. P. 5–8.
6. Slastonin V. A. Professional readiness of the teacher for educational work. *Soviet pedagogy*. 1981. № 4. P. 76–84.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИDOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176781>

Андрій ДУШНИЙ,
 orcid.org/0000-0002-5010-9691
 кандидат педагогічних наук,
 заслужений діяч естрадного мистецтва України,
 член-кореспондент
 Міжнародної академії наук педагогічної освіти,
 доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу
 Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка,
 (Дрогобич, Україна) acomobile@ukr.net

ШТРИХИ ДО КОНКУРСУ «ВІЗЕРУНКИ ПРИКАРПАТТЯ – 2018»

Andrii DUSHNYI,
 orcid.org/0000-0002-5010-9691
 Candidate of Pedagogic Sciences,
 Ukraine Pop Art Honored Worker,
 Corresponding Member of the Teacher Education International Science Academy,
 Associate Professor of Folk Musical Instruments and Vocals Department
 Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
 (Ukraine, Drohobych) acomobile@ukr.net

STROKE TO THE COMPETITION «PATTERNS PRYKARPATTYA – 2018»

Міжнародна співпраця баянно-акордеонного осередку кафедри народних музичних інструментів та вокалу Навчально-наукового інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка – це сплетіння творчо-наукових сентенцій у соціокультурному просторі сьогодення. Саме такі пріоритети стали запорукою нового напрямку XI Всеукраїнського Відкритого конкурсу баяністів-акордеоністів «Візерунки Прикарпаття», який відбувся 7–9 грудня 2018 року в стінах Франкового університету.

XI Візерунки об'єднали мистецьку спільноту України, Білорусії, Литви та Італії в сольному та колективному музикуванні. Серед учасників – учні мистецьких навчальних закладів, студенти ВНЗ I–IV рівнів акредитації, викладацькі колективи. Отже, активізація уваги спрямована на сольне виконавство з проєкцією на колективне музикування в розмаїтті інструментарію та репертуарних тенденцій.

Мета конкурсу – популяризація національної школи народно-інструментального мистецтва, виявлення та підвищення рівня професійної підготовки творчої молоді, узагальнення методик

викладання спеціальних дисциплін, розповсюдження передового педагогічного досвіду, подальший розвиток та популяризація баянно-акордеонного виконавства України та зарубіжжя.

До складу високоповажного журі запрошені знані митці, композитори, виконавці, педагоги, організатори мистецького життя України та зарубіжжя – *голова журі*, заслужений артист Білорусії, президент Асоціації білоруських баяністів і акордеоністів, професор Білоруської академії музики Микола Сєврюков (Мінськ, Білорусь); серед *членів журі* – композитор, заслужений діяч мистецтв України Володимир Зубицький (Україна – Італія); заслужений артист України, професор Володимир Мурза (Одеса); кандидат мистецтвознавства, доцент Сергій Карась (Львів); кандидат мистецтвознавства Юрій Чумак та заслужений працівник культури України Віктор Чумак (Дрогобич); заслужений артист України Ігор Саєнко та лауреат міжнародних конкурсів Олексій Коломоець (Київ); професор кафедри акордеона Консерваторії «L. Perosi» м. Кампобассо Анджело Міеле та професор кафедри акордеона Консерваторії «Luigia D'Annunzio» м. Пескари Адріано Ранієрі (Італія).

Варто активізувати увагу на домінуючі сторони конкурсу та його вербальну складову частину:

1. Передувала проведенню такого мистецького форуму низка інформаційних передач на національних каналах. Зокрема, 28 листопада – передачі «Музична сієста» з ведучою Надією Радкевич на I-му каналі національного радіо «Культура» та «Добра розмова» з Галиною Бабій на Живому радіо «Воскресіння». У діалозі взяли участь як автор статті, так і відомі виконавці Ігор Саєнко та Максим Гафич із Києва.

2. 7 грудня (перший день конкурсу) – розпочався XII міжнародною науково-практичною конференцією «Народно-інструментальне мистецтво на зламі XX – XXI століть», що внесена до плану роботи лабораторії академічного народно-інструментального мистецтва кафедри народних інструментів та вокалу. Із програми конференції помічаємо представництво учасників України та зарубіжжя (інституцій Білорусії, Литви, Латвії, Словаччини), доповіді яких надруковані у збірнику матеріалів і тез, котрий був вручений авторам після закінчення наукових виступів. Автори публікацій піднімають питання стосовно проблем загального музикознавства, музичної педагогіки та мистецької освіти, народно-інструментальної творчості, методики і методології народно-інструментального мистецтва, проблем вокального мистецтва та окремих рецензій, відгуків та повідомлень про мистецькі дійства України та зарубіжжя. Отже, у пленарному засіданні взяли участь: доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри методики музичного виховання і диригування Ірина Бермес (головуюча конференції); кандидат педагогічних наук, доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу Андрій Душний та доцент тієї ж кафедри Петро Турянський; професор Білоруської академії музики Микола Сєврюков; старший викладач Сновської дитячої музичної школи ім. Н. Рахліна Світлана Кузьменко (Чернігівська обл.); аспірантка Навчально-наукового інституту музичного мистецтва Ганна Савчин.

Традиційно конкурс відкрила голова оргкомітету, доктор філософських наук, ректор університету, професор Надія Скотна. Серед виступаючих своїми спостереженнями ділилися: директор Навчально-наукового інституту музичного мистецтва, професор Степан Дацюк; голова журі, професор Микола Сєврюков; композитор Володимир Зубицький; професори Анджело Мієле та Адріано Ранієрі (Італія). У концертівідкритті взяли участь володарі ГРАН-ПРІ мистецьких форумів Дрогобича «Perpetuum mobile» та «Візерунки Прикарпаття», призери й пере-

можці найпрестижніших міжнародних конкурсів «Кубок світу» («COUPE MONDIALE») та «AKKORDEON WETTBEWERD» (Клінгенталь, Німеччина) молоді виконавці Роман Сапунцов (учень Одеської середньої спеціалізованої музичної школи-інтернату ім. П. Столярського, клас В. Мурзи) та Роман Пунейко (студент Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка, клас Я. Олексіва). В їхньому виконанні звучали твори Й. С. Баха, Д. Скарлатті, М. Мошковського, В. Рунчака, М. Фрадкіна – М. Різоля, А. Гайденка, Д. Гарта, В. Семенова, Вл. Золотарьова, Б. Преча. Юні й водночас досить зрілі музиканти захоплювали слухачів харизматикою володіння розмаїтими стилями, досконалою технікою, енергетикою оперування звуком, яка передавалася публіці крізь тонкощі музичної палітри, блискучою інтерпретацією художнього змісту та втіленням художнього образу драматургії музичних творів.

3. 8 грудня (другий день конкурсу). Протягом дня відбувались конкурсні прослуховування. *Вперше* в межах конкурсу у фойє університету було репрезентовано виставку музичних інструментів, яку привезли давні приятелі конкурсу, заслужені артисти України Роман Молоченко та Олег Шиян із Києва (творчий тандем Шиян&Молоченко, представників провідних виробників баяна-акордеона в Україні). Кожен бажаючий міг спробувати високоякісні інструменти фірми «Юпітер» та «АККО», зробити фото, ознайомитись із прайсами та прейскурантом.

По обіді відбулися майстер-класи очільника журі Миколи Сєврюкова з учасниками різних вікових категорій (ДМШ, спеціалізованих гімназій, консерваторії та академії). Новизною дійства став переклад показових уроків на італійську (В. Зубицьким) та литовську (Д. Медексайте-Бальчунас) мови, причому сам професор спілкувався виключно російською.

Вечірній концерт представив знаний колектив у країнах Європи та України «Kyiv classic accordion duo»: заслужений артист України Ігор Саєнко та Олексій Коломоєць. Виконавці запропонували слухачам твори Ч. Відора, К. Глюка, Г. Форе, С. Прокоф'єва, Ф. Ваксмана, Дж. Бізе, К. Дженкінса, П. Сарасате, В. Власова. Ансамбль систематично гастролує за кордоном, їхній репертуар охоплює музику бароко, віденських класиків, українських композиторів та оригінальні компонування. Варто наголосити, що на минулих проєктах ми мали нагоду чути учасників дуету в складі Квартету баяністів імені Миколи Різоля Національної філармонії України, Ігоря Саєнка як соліста та в дуеті із скрипалькою Мирославою Которович.

4. 9 грудня (третій день конкурсу) постав носієм підведення підсумків. На закритті «Візерунків Прикарпаття» свої думки та міркування висловили члени журі (Ігор Саєнко й Володимир Мурза, представник італійської школи Адріано Ранієрі) та керівник закордонної делегації Маріте Маркевічене (Гімназія мистецтв ім. С. Сондецькіса з литовського міста Шяуляй). Голова журі Микола Севрюков нагородив учасників дипломами переможців і побажав подальших творчих досягнень. Закінчився конкурс концертом лауреатів.

Інформаційну підтримку мистецького форуму здійснили: Українське радіо «Культура», Живе

радіо «Воскресіння», Перший канал Національного радіо та телебачення «UA: Перший», портал академічних конкурсів України «Music-Review Ukraine», інтернет-сайти «GoldAccordion.com» та «ABViB.by», соціальні мережі Facebook та Instagram, дрогобицька інтернет-газета «Майдан».

Таким чином, XI конкурс «Візерунки Прикарпаття» відкрив нові імена переможців, об'єднав різні виконавські школи в єдине гроно академічного мистецтва, виявив перспективні напрямки популяризації баянно-акордеонного мистецтва України в європейській соціокультурний простір.

Додаток

Результати XI конкурсу «ВІЗЕРУНКИ ПРИКАРПАТТЯ – 2018»

<p><u>КАТЕГОРІЯ I-A</u></p> <p>I</p> <p>Костик Максим (Борислав, Україна) Мандрик Арсен (Болехів, Україна)</p> <p>II</p> <p>Штабокас Кріступас (Каунас, Литва) Размінайте Аделія (Кунас, Литва)</p> <p>III</p> <p>Квич Тереза (Кременець, Україна) Янтолик Наталія (Білкі, Україна) Диплом з відзнакою Руднік Софія (Кременець, Україна)</p> <p><u>КАТЕГОРІЯ I-B</u></p> <p>ГРАН-ПРІ</p> <p>Нараускайте Єва (Каунас, Литва)</p> <p>I</p> <p>Дуднікас Матеюс (Шяуляй, Литва) Павлюк Андрій (Болехів, Україна)</p> <p>II</p> <p>Собольсва Анна (Київ, Україна) Шфарплис Бернардс (Каунас, Литва) Кулиба Ірина (Острог, Україна) Михальченко Дарина (Сновськ, Україна)</p> <p>III</p> <p>Троян Ростислав (Перегінське, Україна) Семко Олександр (Перегінське Україна) Спультінас Кіпрас (Шяуляй, Литва) Диплом з відзнакою Марченко Максим (Гніздичів, Україна) Пижук Михайло (Коршів, Україна) Овсяник Лев (Остер, Україна)</p> <p><u>КАТЕГОРІЯ II-A</u></p> <p>I</p> <p>Возбутас Йонас (Шяуляй, Литва)</p> <p>III</p> <p>Дамбраускайте Мігле (Шяуляй, Литва)</p> <p><u>КАТЕГОРІЯ II-B</u></p> <p>II</p> <p>Прокопчук Валентин (Чернівці, Україна) Лукаускайте Орінта (Шяуляй, Литва)</p> <p>III</p> <p>Шімантіс Арнас (Шяуляй, Литва)</p>	<p><u>КАТЕГОРІЯ III</u></p> <p>ГРАН-ПРІ</p> <p>Ланнуці Мірко (Пескара, Італія)</p> <p>I</p> <p>Лукаускас Мантас (Каунас, Литва) Марміфєро Паріде (Пескара, Італія) Рієнзо Дієго (Кампобассо, Італія)</p> <p>II</p> <p>Балтрунас Шигімантас (Каунас, Литва) Місолетті Алжссандро (Пескара, Литва) Паскуале Аріанна (Пескара, Литва)</p> <p>III</p> <p>Бігун Вікторія (Львів, Україна) Медвідь Максим (Дрогобич, Україна) Буткус Донатас (Каунас, Литва) Диплом з відзнакою Джованні Сімонє (Пескара, Італія) Алеянас Довідас (Каунас, Литва)</p> <p><u>КАТЕГОРІЯ IV</u></p> <p>I</p> <p>Дует: Дамбраускайте Мігле, Дуднікас Матеюс (Шяуляй, Литва) Квартет: Возбутас Йонас, Ліуткуте Беатріче, Лукаускайте Орінта, Шімантіс Арнас (Шяуляй, Литва)</p> <p>II</p> <p>Дует: Близнюк Микола, Медвідь Іван (Дрогобич, Україна)</p> <p>III</p> <p>Квартет: Губинець Іван, Ковач Дмитро, Росол Максим, Бодак Михайло (Нижні Ворота, Закарпаття)</p> <p><u>КАТЕГОРІЯ V</u></p> <p>III</p> <p>Квінтет баяністів «Мажор» (Сновськ, Україна)</p> <p><u>КАТЕГОРІЯ VI</u></p> <p>I</p> <p>Оркестр народної музики «Дивограй» (Рожнятів, Україна)</p>
--	--

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Любомир АНДРУСІВ. Архетип Батька: історико-філософський аналіз.....	4
Марина ГРАБАР, Марія КАШКА. Історія розвитку мобільних додатків та їх взаємозв'язок із туристичною індустрією.....	9
Тетяна ІВАНОВА. Явище Білоруської колаборації з Німеччиною в роки Другої Світової війни: історіографія проблеми.....	14

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Марина ВАРАКУТА, Ярослава ТАГАН. Композиційні особливості камерної симфонії № 2 Є. Петриченка.....	21
Віолетта ДУТЧАК. Синергія творчості Володимира Луціва (Великобританія): до 90-річного ювілею митця.....	25
Анна КАМЕНЄВА. Жанрова семантика хорових мініатюр Михаїла Шука.....	30
Антон КАРМАЗІН, Ірина ДУБРОВІНА. Особливості організації мистецьких заходів у вітчизняному музейному та бібліотечному просторі.....	34
Наталія КЛЮЧИНСЬКА. Риторика музичної мови Івана Домарацького в концерті «Иже языком ловец».....	38

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Вероніка БАНЬОІ. Особливості функціонування закарпатських мікротопонімів, утворених шляхом субстантивациї.....	43
Олена БОЖКО. Складні речення в газетних заголовках (на матеріалі регіональних інтернет-видань).....	50
Ольга БОЙКО. Текстотвірний потенціал цитат як виразників інтертекстуальності в українському фентезі.....	55
Ірина ГАПЄЄВА. Гендерні компоненти та засоби стереотипізації в українській фразеології.....	61
Наталія ГЛІНКА, Оксана ЛИСИЦЯ. Особливості вживання лінгвостилістичних засобів у текстах збірки Дж. Джойса «Дублінці».....	66
Інна ДАВИДЕНКО, Алевтина КАЛЮЖНА. Архетиповий образ концепту <i>ТАЄМНИЦЯ</i> в англійській мовній картині світу.....	71
Дар'я ДЕГТЯРЕНКО. Проблеми викладання української мови іноземним студентам на сході України.....	81
Поль ДОНЕЦ. Стилистические средства выражения трансгуманизма в романе Брюса Стерлинга «Священный огонь».....	85
Мирослава ІВАНИШИН. Художнє вираження християнського світогляду у поетичному світі Георга Тракля.....	90
Галина КАСПІЧ. Біблійні мотиви трагедії «Розп'яття» Валерія Герасимчука.....	97
Катерина КИСЕЛЬОВА. Енантіосемія в мовленні Доктора Хауса.....	103
Юлія КОЛЬЦОВА. Онлайн-дискурс як новітній тип дискурсу.....	108
Тамара КОМАРНИЦЬКА. Гібридизація та вульгаризація мови в телевізійних жанрах масової культури як виклик мовній політиці України.....	114

ПЕДАГОГІКА

Paulina DUBIEL-ZIELIŃSKA. Szkoła jako instytucja kultury w myśl teorii Michaela Tomasello'a oraz na przykładzie projektu «Szkoła ćwiczeń».....	122
Надія ВАСИЊОВА. Тенденції розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття).....	132
Леся ВІКТОРОВА, Наталія БІЛОУС, Олена КОРОТУН. Навчання іноземних мов у контексті освіти впродовж життя: формування нових ціннісних орієнтацій дорослих.....	138
Олена ДУБІНІНА, Вікторія ПАРТОЛА, Наталя СМОЛЯНИЮК. Нормативно-правова база забезпечення реалізації інклюзивного навчання в системі освіти України.....	144
Тетяна ЄРОШКІНА. Основні напрямки виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів у сучасний період.....	149
Євген ІВАНОВ. Аналіз зарубіжних видань із питань менеджменту, управління освітою та педагогіки, представлених у наукометричній базі Web of Science за індексом цитування Impact Factor.....	154
Олександр КАПІНУС. Теоретичні основи розвитку рефлексивної культури в майбутніх офіцерів Збройних сил України в процесі професійної підготовки.....	162
Олена КИРИЛЕНКО. Компетентності вчителя фізики та астрономії.....	167
Олена КОВАЛЬОВА, Наталія КОВАЛЬСЬКА. Інноваційні методи навчання студентів іноземним мовам як засобу міжкультурної комунікації.....	174
Тамара КОРОСТІЯНЕЦЬ. Структура і зміст професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів математики.....	179

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Андрій ДУШНИЙ. Штрихи до конкурсу «Візерунки Прикарпаття – 2018».....	186
--	-----

CONTENTS

HISTORY

Liubomyr ANDRUSIV. Father archetype: historical and philosophical analysis	4
Maryna HRABAR, Mariya KASHKA. History of development of mobile applications and their interaction with the tourist industry	9
Tatyana IVANOVA. Collaboration of Bielorrussia with Germany in the years of the Second World War: historiography of the problem	14

ART STUDIES

Maryna VARAKUTA, Yaroslava TAHAN. Compositary features of the structure of the chamber symphony № 2 E. Petrichenko	21
Violetta DUTCHAK. Art synergy of Volodymyr Lutsiv (Great Britain): dedicated to his 90 th birthday	25
Anna KAMENIEVA. The genre semantics of choral miniatures by Mykhail Shukh	30
Anton KARMAZIN, Iryna DUBROVINA. Features of organization of the music activities in the domestic museum and library space	35
Nataliya KLYUCHYNSKA. Rhetoric of the musical language of Ivan Domaraczkyj in the choral concert «Like the catcher of people»	38

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Veronica BANYOI. Functional features of transcarpathian microtoponyms of Uzh river basin created by substantivization	43
Olena BOZHKO. Composite sentences in the newspaper headlines (based on regional Internet publications)	50
Olha BOIKO. Text-generating potential of quotations as indicators of intertextuality in Ukrainian fantasy	55
Iryna HAPIEIEVA. Gender components and stereotyping tools in ukrainian phraseology	61
Nataliia HLINKA, Oksana LYSYTSIA. The features of lingo-stylistic means in collection of stories “Dubliners” by J. Joyce	66
Inna DAVYDENKO, Alevtyna KALYUZHNA. The archetypal image of the concept <i>MYSTERY</i> in the English world view	71
Daria DEHTIARENKO. Problems of teaching the Ukrainian language to foreign students in Eastern Ukraine	81
Paul DONETS. Stylistic means of expressing transhumanism in the novel “Holy fire” by Bruce Sterling	85
Myroslava IVANYSHYN. The artistic expression of Christian worldview in the poetic world of Georg Trakl	90
Halina KASPICH. Library mobiles of “Relaxing” training church Valeriia Herasymchuka	97
Kateryna KYSELYOVA. Enantiosemy in Dr. House’s speech	103
Juliia KOLTSOVA. Online discourse as a new discourse type	108
Tamara KOMARNYTSKA. Language hybridization and vulgarization in mass-culture television genres as a challenge for Ukraine’s language policy	114

PEDAGOGY

Paulina Dubiel-Zielińska. School as a cultural institution according to Michael Tomasello’s theory and on example of the project “School of practice” 122

Nadiia VASYNOVA. Trends of higher education institutions’ anagement theory development in Ukraine (last quarter of XX – the beginning of the XXI century).....132

Lesya VIKTOROVA, Nataliia BILOUS, Olena KOROTUN. Language learning in the context of lifelong learning: formulating new values for adults.....139

Olena DUBININA, Victoria PARTOLA, Natalya SMOLYANYUK. Normative and legal basis for promoting iclusive education in the educational system of Ukraine 144

Tetiana YEROSHKINA. Main areas of educational work with students of higher educational institutions in the modern period 149

Yevhen IVANOV. Analysis of foreign editions on management, educational administration and pedagogics from Web of Science scientometric base according to their Impact Factor 154

Oleksandr KAPINUS. Theoretical bases of development of reflexium culture for future officers of the Armed Forces of Ukraine in the professional preparation process 162

Olena KYRYLENKO. Competences of a teacher of physics and astronomy 167

Olena KOVALOVA, Nataliia KOVALSKA. Innovative framework for teaching a foreign language as a tool of cross-cultural communication 173

Tamara KOROSTIYANETS. Structure and content of professional & pedagogical competence of future teachers of mathematics 179

REVIEWS, REVIEWS

Andrii DUSHNYI. Stroke to the competition «Patterns Prykarpattyа – 2018».....186

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 24. ТОМ 1
ISSUE 24. VOLUME 1**

Редактори-упорядники
*Василь Льницький
Андрій Душиний
Іван Зимомря*

Здано до набору 05.08.2019 р. Підписано до друку 29.08.2019 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64x90/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 22,55. Зам. № 0719/160. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.